

הואיל משה

נביאים ראשונים

מבוארים עברית

מלאכת

משה יצחק אשכנזי

מלמד תינוקות בבית תלמוד תורה

בעיר

טריאסטי

שנת הואיל משה לבאר

I Primi Profeti

commentati

AD USO DELLE SCUOLE ISRAELITICHE

da

Moisè Tedeschi

Istruttore nel Talmud-Torà di Trieste

Gorizia 1870, tip. Seitz — M. T. ed.

פתח דבר.

קורא נעים! זה שאני מביא תחת כור בחינתך אינגו ביאור חדש יתחרה את ביאורי גדולי המפרשים, רק הוא פרי למודי מפי רבותי (המובהקים שבהם כמ"ר **שמואל חיים זלמן** יצ"ו תלמיד ותיק למאור דורנו **שד"ל** נ"ע וכמהר"ר **שבתי אחנן טריוש** זצ"ל הנודע לתהלה בפי תלמידיו הרבים) ועם אוהבי וחברי ה"ה ידיד נפשי מהח"ר **יוסף צמח קאמירינו** יצ"ו, מוהר"ר **משה ערענרייך** יצ"ו מ"ץ בעיר **קאזאלי**, מהח"ר **שבתי רפא מילי** יצ"ו, מהח"ר **יצחק לענגי** נ"ע, מע' הרופא **משה בוכבינדער** נ"ע, ועל הכל פרי תלמודי בבית תלמוד תורה בעירנו יע"א לנערי ובחורי חפץ המלאים שכל וחכמת לב הסוגים עמי בתורה בחשק נפשם ולומדים עמי גם חכמות חלוניות ורואים פרי טוב בזה ובזה; ואזכיר קצתם (כולם יחד היו יותר משלש מאות במשך עשרים וחמש שנה שאני מתעסק במלאכת ההוראה) ה"ה מע' החברים **יוסף מעובדיה**, **יצחק מאיוניקא**, **יצחק קאסטיליוני** ואחיו החכם הרופא **שמואל קאסטיליוני** והבחור המשכיל **רפאל הכהן** יצ"ו: אלף תודות לכולם על מה שלמדתי מהם או על ידם ושאגרתי לי חוסן מדע בפשטי המקרא, ובדקדוק הלשון, ובחכמת התורה לא יערכנה זהב וכסף המאשרת האדם ומיסרת אותו לראות בימי הטובה ולהתחזק בימי הרעה, כי בנסיוני למדתי אמתת דברי המלך המשורר. לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי: **ואני** בכל הערותי אלה השתדלתי לרשום מקורן מקולמוס מי יצאו שלא להתפאר במה שלא הוצאתי משכלי, רק מי יגיד כמה מהן כבר נכתבו על ספר או שמעתין מפי רבותי ושכחתין

והואתין שנית ע"י חקירתי: ע"כ אל תאשימני אם הבאתין לפניך כפרי עמלי כי אמת הוא שממני יצאו או מפי תלמידי בחדרי אותם עד כי ענו ואמרו כפי מחשבתי: וזה דרך רבותי בהוראתם לי ובעקבותם הלכתי גם אני: תחלה וראש קרוא המקרא סיון שלם בנחוה ובדקדוק הלשון, ואחרי כן החלותי לתרגם איטלקית ולפי הזדמנות הכתובים העירותי שכל תלמידי על מקור התיבות ועל הוראתן האמתית, ועל המליצות ועל המוסרים היוצאים לנו מהספורים האלה, ועל אופן וזמן כתיבתם ועל מצב המקומות והערים, ועל משפטי ומנהגי הגוים בימים ההם, ועל הכל השתדלתי להכין לידת יראת שמים ומדעים ממדעים שונים בלב תלמידי לתת כלי זין בידם להלחם מלחמת האמת נגד המתפלספים המעקלים הכתובים לקיים המצאות בדו מלבם לפרוק עול התורה מעל צוארם, ויהיה מענה מוכן בפיהם לבטל דברי נביאי שקר המדברים גדולות על ה' ועל תורתו, שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ: ועתה כמו שמדי שנה בשנה בחזרי עם תלמידי על ביאור חמשה חומשי תורה ונביאים ראשונים לא הקדמתי מבוא לפירושי רק בהזדמן לפנינו לדבר נכונה על ענין מהענינים המועילים למה שהקדמתי, שם ערכתי דברי והואלתי להוכיח דעתי מן הכתוב דבר בעתו ובדרך הזה הצלחתי ודברי עשו רושם, ואם הייתי מקדים מבוא ארוך לפירושי לא היתה דעת תלמידי פונה אלי ולריק הייתי יגע, כן לא אאריך עתה בדברי ואכנס מיד בעובי הקורה, ובהזדמן לי דבר נכון בעיני אערכנו לפניך הקורא! ואתה שפטהו כצדק ודון אותי לכף זכות:

ספר יהושע.

א' ד') הלבנון הזה. מתוך גבהו היה נראה למרחוק עד ערבות מואב; והמדבר הוא גבול דרומי, הלבנון צפוני, נהר פרת מזרחי, והים הגדול מערבי, ותיבות ארץ החתים מוסבות לסמוך להם שהוא עד הנהר הגדול נהר פרת, ולכן באה תיבת חתים בזקף ופרת ברביע שהוא טעם מפסיק גרוע מהזקף, וא"כ צריכים אנו לומר שכל אותו מחוז מארץ ראובן וגד עד פרת היה נקרא בימים ההם בשם ארץ החתים: ה) ארפך. שרש רפה בבנין הפעיל מתנגד אל שרש חזק בבנין עצמו, שהחזיק ב ענינו אחז בחוזק, והרפה ענינו אחז ברפיון ידים ולכן נרדף הוא לשרש עזב: ח) תצליח את דרכך ואז תשכיל. שרש צלח ענינו עבר הלאה (וצלחו הירדן, שמואל ב' י"ט י"ח) והשכיל הוא מל' שכל ובינה; מזה למדנו שאדם יגיע אל חפצו (אם שמרו תורת ה') בשום שכל על דרכיו ובאומץ לבו לעבור על המונעים אותו מהגיע אל מגמתו, ומצאנו שני השרשים גם בבנין הקל (והוא לא תצלח, במדבר י"ד מ"א, שכל דוד שמואל א' י"ח ל'): ט) צויתך. ע"י משה (דברים ל"א כ"ג); י"ד) כל גבורי החיל. לא כולם כי גם עם משה התניתם שרק כל חלוץ (פר' מטות) וכל בני חיל (פר' דברים) יעברו, ולכן לא עברו משבטי ראובן וגד ומנשה כ"א ארבעים אלף: י"ח) רק חזק ואמץ. אתה הראה שכדאי אתה להיות קצין עלינו בחוזק ואומץ לבך שלא יפול ולא יחת מפני כל איש וכל דבר:

ב' א') חרש. מבלי שידעו גם בני ישראל מאומה למען לא ימוג לבם, ויהושע שלח את המרגלים לידע מה בלב אנשי כנען אם נמס לבם או עורכים עצמם למלחמה, ולכן כתב את הארץ ואת יריחו חקרו בתחלה דעת אנשי יריחו שהיא העיר הראשונה שנלחם עליה: בית אשה זונה. כמשמעו בכל מקום זונה ונוטה מדרכי הצניעות, ואולי היא בראותה אותם

והיא יושבת לפתח ביתה קראתם אליה כמשפטה, והם נטו אליה בחשבם כי בנקלה ידעו מפיה כל חפצם; והנה מצאנו שרחב אע"פי שיושבת לבדה בבית השביעה את המרגלים שיחיו אביה ואמה ושאר קרוביה ולא הזכירה בעלה: ב') לחפר את הארץ. נשתמשו בשרש חפר להוראת רגל, לפי שהחופרים בהרים למצוא המתכות יחפשו חפש מחופש באדמה לבוא עד מוצאם, וכן פירשתי לבד מאנשי התרים (מלכים א' ט"ו): ז') על המעברות. במקומות שקרקע הירדן גבוה והמים נמוכים וראוי לרגלים לעבור דרך שם: ח') טרם ישכבון. המרגלים הכינו עצמם לשכב ולישן במקומם עד אור הבוקר ויפתחו שער העיר ויוכלו להמלט לנפשם: ט') וכי נפלה אימתכם. הוו מיותרת, נראה ברור שה' נתן לכם את הארץ הזאת, כי רפו וקצרו ידי יושביה הגבורים מהלחם אתכם: י"ב) אות אמת. משקר יקרא למכסה טובה לפי שבמעשיו הוא מראה בעצמו כאלו אומר שקר הוא שקבלתי טובה מאיש פלוני, ואמת נקרא זכור טובת איש עלינו וגמול לו כפעלו הטוב כאלו נודה על הטובה שקבלנו ונאמר אמת הדבר, ובזה נפרדו חסד ואמת שהם שני נרדפים, הראשון מורה עשות טוב מנדיבת לב והשני מחובה, ורחב אמרה ונתתם לי אות אמת, רק המרגלים השיבו לה ועשינו עמך חסד ואמת, שאת מצלת אותנו בלבד ואנחנו נציל אותך ואת כל בני ביתך: ט"ו) בקיר החומה. חלונות ביתה פתוחות לנגד החומה מחוץ לעיר, ובתוך החומה חדרי מושבה: ט"ז) ההרה לכו. בהרים שנקראו אח"כ בשם הר אפרים והיא נתנה להם עצה להכנס יותר בארץ כנען להטעות הרודפים שיאמרו אך נסו להם לירדן לעבור אל מחנה ישראל: כ"א) ותקשר. מיד ביום ההוא שלא להביא חשד עליה שגם ידה עם האויב: כ"ד) כי נתן. כי היה ראוי לבוא ברביע לפי שהוא מליצה בפני עצמה וענינו בודאי ובבירור, וכן כי אין בלתך (שמואל א' ב' ב') ורבים כמהו:

ג' א') **וילינו שם.** הרבה לילות כי כן כתוב אחריו ויהי מקצה שלשת ימים וגו' רק נשתמש בשורש זה תמורת שרש חנה לפי שלא היה דעתם להתעכב שם רק ממתינים היו לדבר ה' לדעת באיזה אופן יעברו: ד') אך רחוק וגו'. מאמר מוסגר עד תיבת למען, וחיבור הפסוק: והלכתם אחריו למען תדעו וגו': כי לא עברתם. המים נכרתו ע"י נס, רק

בודאי בחר ה' להעבירם במקום שקרקע הירדן ישר ושוה בלי פחתים ואנה רגלי הכהנים אליו כדי שיעברו בלא טורח, וא"כ גם ישראל היו צריכים להשתמר מהתרחק הרבה מעליהם; ועוד נוכל לפרש שתיבות אך רחוק וגו' עד אליו אינן מאמר מוסגר, לפי שלא מצאנו במסעות המדבר ולא בהקפת יריחו אזהרה לישראל לבלתי התקרב לארון, רק כאן הזהירם להתרחק ממנו לראותו כולם שאם היו הולכים סמוך לו לא היו יודעים מקומו ומתפשטים הרבה ובאים במקום סכנה או מתאחרים לצאת והמים באים עליהם: ו') ועברו לפני העם. בחניתם היה הארון בתוך ב"י ועכשו צוה יהושע לכהנים שישאוהו וילכו לפני העם: ח') בירדן. טרם ינתקו רגליהם אל החרבה: ט') גשו הנה. לפני הארון: י"ג) מי הירדן יכרתון. ילכו כדרכם אל ים המלח ויסופו שם, והמים היורדים מלמעלה הבאים מן ההר יעמדו נד אחד (וו של ויעמדו צריכה להנתן קודם) ואין לפרש יכרתון יחלקו לשנים כי כן כתוב אח"כ תמו נכרתו: י"ד) לפני העם. היו כבר לפני העם: ט"ו) והירדן מלא. כריתת מי הירדן היא נס גדול מקריעת ים סוף, כי כאן לא נשתמש האל כלל באמצעיים טבעיים, רק מחלית המים ירדו כדרכם לים המלח והמים היורדים מלמעלה נשארו עומדים גל על גל כנד במשך שעות הרבה עד שעברו ב"י הם וטפם ומקניהם וכל אשר להם, וכל זה היה בזמן הקציר (בימי ניסן ואייר) שהירדן מלא על כל גדותיו כי שלג הלבנון (הר מכוסה שלג) יתפשר ואז מי יתחרה בגאון הירדן לעברו בעברה? ואולי בשביל גאונו אז נקרא ירדן משרש ירד לפי שיורד לים בשטף, וע"כ נקרא גם שבלת (אל תשטפני שבלת מים, תהלים ס"ט) עיין מה שכתוב בעה"י על פסוק אמר נא שבלת (שופטים י"ב ו'): ט"ז) הרחק מאד מאדם העיר. כדי שבנפילתם ארצה פתאום לא ישטפום: הערבה. נ"ל ששם מדבר מורה מקום חוץ לישוב (וינהג את הצאן אחר המדבר, נאות מדבר), תהו. ארץ לא נושבת (והארץ היתה תהו, יעלו בתהו ויאבדו, איוב ו' י"ח), ישימון. מקום מוגבל בסלעים גבוהים זקופים אשר כל עובר שם ישם עליהם (ונשקפה על פני הישימון, שהיא ארץ אדום (Arabia Petrea). ערבה מקום מישור לא יזרע ולא יצמיח כי האדמה מלוחה (וזה טבע כל סביבות ים המלח); וכן ים בל' הקדש ענינו מקום מים גדול lago, der See; mare, die See ים סוף, ימה של

טבריא או ים כנרת, הראשון פתוח לאוקינוס, והשני מוגבל ביבשה וירדן עובר בתוכו, והמקואות האלה רובם מים מתוקים, וים הערבה הנהיה במקום סדם ועמרה הוא מוגבל ביבשה מסביב רק מימיו מלוחים ולכן נקרא ים המלח ואולי נקרא בשם זה ג"כ לפי שממנו היו מכינים להם מלח כדי צרכם: נגד יריחו. במקום ממוצע בין מקום עמידת המים ומקום כניסתם בים, ועוד כדי שבני יריחו יראו עברתם בירדן וימס לבם יותר ויותר: הכן. תיבת בתוך אין ענינה באמצע ממש לכך הוסיף מלת הכן שענינה בצמצום, וא"כ הכהנים נטו מעט מדברי ה' לפי שלא נתעכבו אצל שפת הירדן (למעלה ח') רק עמדו באמצעו להגדיל הנס, ואז צוה ה' ליהושע שיצוה להרים שתים עשרה אבנים ממצב רגלי הכהנים (ד' ג') להגיד הנס לדורות:

ד' ד' **אשר הכין.** כבר היתה דעת יהושע להקים י"ב אבנים בירדן עצמו (למטה ט') והכין י"ב אנשים לדבר, וקרא אותם לעשות כדבר ה' להעביר י"ב האבנים אל המלון, ולהקים ג"כ י"ב האבנים בתוך הירדן: עד היום הזה. מכאן שיהושע בעצמו כתב ספרו או אחד מבני דורו שעד ימיו לא סרו האבנים ממקומם ולא שחקם שטף המים, ובימי הקיץ שהמים נמוכים היו נראים במקומם, וגם מפס' ה' פס' א' שכתיב עברנו וקרינן עברם נראה שכותב הספר היה מן עוברי הירדן ואגב שיטפיה כתב ל' מדבר בעדו במקום נסתר: י) ככל אשר צוה משה את יהושע, באמור לו חזק ואמץ וגו' (דברים ל"א כ"ג) כלומר שתאמץ לשמור בדקדוק מצות ה' ובזה תצליח ותנחיל לב"י את הארץ: וימהרו העם ויעברו. מיראתם פן ישטפום המים העומדים: י"ג) חלוצי הצבא. שרש חלץ ענינו הסיר ממקומו (וחלצו את האבנים, פר' מצורע) מובחרים מתוך אחיהם כגבורי חיל, וא"כ נקראו חלוצים החוגרים כלי זין למלחמה ונרדף לחמושים, ונקראו בשם חליצה (וקח לך את חליצתו שמואל ב' ב' כ"א) כלי המלחמה עצמם: י"ט) בגלגל. אין זה גלגל שאצל הר גריזים ועיבל (דברים י"א ל') שהיה נקרא בשם זה כבר בימי משה, וזה נקרא גלגל על שם היום גלותי וגו' (למטה הט'), ומדברי החכם. שווארץ בתבואות הארץ שלו למדתי שעוד היום יש תל אבנים גדול סמוך לירדן והערביים קורין לו אל-גלגלא וזהו גלגל שעשו שם את הפסח שגם יוסף הכהן בקדמוניות שלו אומר שהוא

רחוק חמשים סטדיען מן הירדן ועשר סטדיען מיריחו, ועוד יש גלגל שלישי נזכר למטה בין ל"א מלכים, מלך גוים לגלגל: מפניכם. אתם הבחורים שתגידו לבניכם: מפנינו. אנחנו הזקנים, וזה אמר על עצמו ועל כלב בלבד כי האחרים כולם לא הגיעו עדין לששים שנה:

ה' ב') **חרבות צרים.** חרבות של צורים, חרבות עשויות באבנים קשות ומחודדות כמו שימצאו גם בימינו אצל יושבי איי הים שאין בארצם ברזל, אולי היתוך בברזל בימים ההם שלא ידעו לתקנו ולעשות ממנו Acciajo, Stahl ובאקלימיים החמים ההם היה גורם צער הרבה ומביא הנימול לידי סכנה, וכל מיני כלים העשוים לחתוך בהם, חרבות וסכינים ואיזמלים, נקראו בתנ"ך בשם חרב חוץ מהסכינים המוכנים לאכילה שנקראו מאכלת, ואם צורים רוצה לומר מחודדים היה לו לכתוב חַרְבוֹת מופרד וגם התאר צורים בל' נקבה; וסד"ל בפס' ותקח צפרה צר (שמות) תרגם אבן מחודדת, וכאן (בפטרת יום א' של פסח) תרגם סכינים מחודדים: שוב מל את בני ישראל שנית. התחל שנית למול אותם אחרי שפסקו מלימול בלכתם בדרך במדבר: ו') כי ארבעים שנה וגו'. החכם יש"ר נ"ע בעברו עלינו חוה דעתו שמפסוק זה נראה שמלות המילה תלויה בירושת הארץ כדבר ה' אל אברהם ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך וגו' ואתה את בריתי תשמר וגו' (לך לך י"ז א' ט') וע"כ דור המדבר שנגזר עליהם לבלתי הכנס לארץ לא חלה עליהם מלוה זו, ואנחנו תמיד ליה עינינו למען יגאלנו ויביאנו שנית לארצנו ולכן נמול את בנינו; רק פירוש זה לא יתישב לפי שהגדולים בני כ' שנה ויותר כבר היו מולים, והקטנים הנולדים במדבר מעותדים היו ליכנס לארץ והיה להם לימול: י') היום גלתי. לשון זר, ולמה לא אמר הסירותי? אולי המקום נקרא כבר גלגל כמו ההאר שאצל הרי גריזים ועיבל, ויהושע השתמש בתיבת גלותי שהיא לשון נופל על לשון, כלומר נראה שמעותד היה המקום הזה לכך כי שמו גלגל, ולכן בא בה"א הידיעה כשם דבר, וכן מלאנו בשם באר שבע הנהיה משבועת אברהם לאבימלך (פר' וירא) ושבועת יצחק לו קיימה יותר שם זה (על כן שם העיר באר שבע, פר' תולדות): י"א) מעבור. כמו עבורה בל' הרמי שענינו בר ושבר, וכ"ל ברור שכותב פסוק זה היה לפניו פס' ולחם וקלי וכרמל

(אמר) ושפט' זה ראיה חותכת על הקרבת העומר בי"ו בניסן כדברי קדמונינו: י"ג) והנה איש וגו'. המלאך נראה לו ליהושע בדמות שר צבא להגיד לו שמלאכי על ילחמו בעדו על יריחו ומבלי שילחם הוא בה; ומה שאמר לו של נעלך כ"ל שרמז לו שכל שללה יחרים וגם ישביע בני ישראל שיחשבו גם קרקע העיר קודש לה' כשדה החרם, כעיר הנדחת, ולא יבנה עוד:

ו'א) **סגרת ומסגרת.** סגרת בעד בני ישראל לבלתי יבאו בה, ומסגרת ע"י בני ישראל לבלתי יצא איש מן העיר לשבור שבר: ג') הקיף את העיר. שרש נקף משמש ג"כ להוראת כרת כמו ונקף סבכי היער בברזל (ישעיה י' ל"ד) כי קרוב לנקב הוא, וכן שרש חזר בל"א קרוב לכרת חרץ חרש וחרז, לפי שהחורש כורת תלמיו בקרקע ובהגיעו אל קצה שדהו יחזיר פניו לקצה האחר, וחרץ הוראתו כמו כרת (עמק החרוץ, יואל ד' יג) יחרוץ בל"א גומא ארוכה, וזהב חרוץ ענינו מזוקק ומובדל מסגים, ואז תחרץ (שמואל ב' ה' כ"ד) ואיש חרוץ ענינה העתק ממקום באומן לבב לעשות דבר מה, והרוזים הם פתילי הפנינים הסובבים את הצואר, וחרוזי הפיוטים חוזרים מסוף שיטה אל ראשית השיטה הבאה (כהוראת Versi בל' איטלקי) ושוב קרוב לסבב, וסבב והקיף נחלפים זה בזה רק הראשון עיקר הוראתו התיצב סביב סביב בלי הליכה, והשני הוא הלוך תמיד סביב לדבר, ולא תקיפו פאת ראשכם ענינו לא תכרתו: ד') היובלים. האילים שבצאן ונקראו כן לפי שהולכים לפני העדר ומובילים אותו, והנקבות הולכות אחריהם בלי ראות אנה תלכנה: ה') במשך. בתקוע תקיעה ארוכה, וכן לך ומשכת בהר תבור (שופטים ד' ו') וימשך האורב (שם כ' ל"ז): ונפלה חומת העיר תחתיה. לא כל החומה נפלה שא"כ יפול גם בית רחב רק נבקעה במקומות הרבה ע"י רעש, ונכנס העם בפרצים איש נגדו; וזה יובן ג"כ ממלת תחתיה כלומר לרגלי החומה עצמה, מקצת אבניה נתקו ונפלו למטה, ובזה נעשית מעלה לב"י לעלות על החומה, ועלו כל אחד בפרץ שכנגדו: הלוך ותקוע בשופרות. תקיעת הכהנים היתה בכל יום רק תרועת העם ביום השביעי לבדו: י"ז) חרם. יושביה במיתה, ושללה קדש לה, והעיר לא תבנה עוד: י"ח) תחרימו. פעל עומד כמו ופרעה הקריב (בשלח),

בקחתכם מן החרם תהיו אתם עצמכם חרם, כלומר תהיו חייבים מיתה: כ"ג) ואת כל אשר לה וגו' בני ביתה ומשפחות קרוביה, ונפשם היתה להם לשלל, רק נכסיהם שרפו, וכלי כסף וגו' שלהם הקדישו: כ"ה) עד היום הזה. גם ממקום זה נראה שכותב הספר היה יהושע או אחד מבני דורו: כ"ו) ארור האיש לפניה'. כמו גבור ציד לפני ה' שענינו גדול שבגבורי הציד, ע"ד שלהבת יה, ישבעו עצי ה' ודומיהם, וכן והברככה לפני ה' (תולדות) אברכך גדולה שבברכות, כי אין לפרש אברכך ברשות ה', כי הלא בקש יצחק להתנגד לדברי ה' שאמר ורב יעבד צעיר, ובודאי הגידה לו רבקה דברי ה' המבשרים לו שממנו יולדו שני גוים עצומים, וכן כאן ארור האיש לפני ה' ר"ל תבא עליו גדולה שבקללות היא מיתת בכורו וצעירו החביבים עליו מכל בניו:

ז' א') **עכן בן כרמי בן זבדי** וגו'. ישראל בהתיחסם נחלקו לד' חלקים, שבט, משפחה, בית אב, גבר, וכן בא היחס ג"כ עפ"י ד' חלוקים אלו כמו בקרח שהוא גבר, יצהר הוא ראש בית אב, קהת הוא ראש המשפחה, לוי הוא ראש השבט, או אם היתה משפחה גדולה היתה עוד נחלקת למשפחות קטנות כמו בבני מנשה (פינחס כ"ו ל') ולכן באו בגלפחד חמשה יחוסים ולא שיהיה זה בנו של זה רק הם החשובים שבמשפחה ע"ד שאמרו רז"ל במס' מגלה (ד' יב:) על יחס מרדכי „מוכתר ביחוסו היה„ וכל היחוסים הנזכרים בתנ֗ך העולים עד יורדי מצרים הם חסרים איזה דורות בנתים כי לא הביאו כ"א החשובים והגדולים שבמשפחה, צא ולמד מיחס דוד הנזכר בספר רות. פרץ הוליד את חצרון שהוא מיורדי מצרים, וחצרון הוליד את רם, ורם את עמינדב, ועמינדב את נחשון שהוא מיוצאי מצרים ומזקני בני ישראל כי מכוהו נשיא לבני יהודה, וא"כ גם שלמה או שלמון אם הוא בנו היה מיוצאי מצרים, וממנו עד דוד במשך ת' שנה אין לנו כ"א ג' דורות, בועז, עובד, ישי, היתכן שכל אלו לא הולידו עד ק"ל שנה?! הלא אברהם אבינו שהוליד בן ק' שנה כששמע דבר ה' לו וגם נתתי ממנה לך בן (לך לך) צחק ואמר הלבן מאה שנה יולד! א"כ מוכרחים אנו לומר שגם מיחס דוד חסרו איזה דורות ולא הוזכרו כ"א הסגונים והנשי

השם שבמשפחתו, וא"כ אומר אני שאין לזוז ממה שכתוב ונכפל בתורה שמושב אבותינו במצרים ת"ל שנה אעפ"י שעבודתם לא נמשכה כ"א ק' שנה בקירוב בימי שני המלכים הנזכרים בד' סדרות הראשונות שבספר שמות, שמלכות הראשון נמשכה יותר מפ' שנה כנראה ברור מהכתוב, והנזכרים בפר' וארא הם הראשים והחשובים ואין משם ראיה כלל שבני ישראל לא ישבו במצרים ת"ל שנה; וכן בעכן צריכין אנו לומר שחסרו דורות מיחוסו אף לדברי האומרים שמושב בני ישראל במצרים הם רדו שנה כי זרח מיורדי מצרים ופרץ אחיו שנולד עמו הוליד חצרון וחמול טרם ירידת יעקב אבינו למצרים, וכשם שנחלקה משפחת פרץ לשתים מרוב אוכלוסיה ובאו ממנה עד עמינדב שהוא מיוצאי מצרים חמשה יחוסים, יהודה, פרץ, חצרון, רם, עמינדב, כן נהיה במשפחת זרח, ולכן באו גם בעכן חמשה יחוסים עכן גבר, כרמי בית אב, זבדי משפחה קטנה, זרח משפחה גדולה, יהודה שבט: ה') כשלשים וששה איש. נ"ל שכף זו אינה כף השיעור לפי שלשים וששה אינו סך חשבון כמו חמשים מאה ואלף, רק לא היה ברור לכותב הספר שמתו ל"ו בהכרע: ז') הואלנו ונשב. ל' הואיל תרגם שדל בפר' וירא (הואלתי לדבר אל אדני) להוראת הוספה והיא לפ"ד הוראת ל' זה בכל מקום, הואיל משה באר (דברים) הוסיף ביאור, וכאן הואלנו ונשב, נתעכבנו עוד: י"ז) משפחת הזרחי לגברים וגו'. בד"ה ב' ו' שמזכיר בני זרח לא מצאנו זבדי ואולי הוא זמרי הנזכר שם, או בני זרח הכתובים שם הם מבני בניו שכן הד' האחרים איתן הימן כלכל ודרע (במלכים א' ה' י"א, דרדע) קרואים בני מחול (שם במלכים) והימן ואיתן האזרחי (תהלים פ"ח, פ"ט) ר"ל מבני בניו של זרח, כמו שמצאנו כלב בן יפונה הקנזי ועתניאל אחיו קרוי בשם בן קנז, וזבדי שהיה בנו ממש של זרח ואחד מן הגברים שבמשפחתו עשה לו משפחה לעצמו, וכרמי היה ראש בית אב, ועכן, שהיו לו כבר בנים ובנות (למטה כ"ד), היה גבר: כ"ג ויצקם. במקום וציגום בחלוף גימל בקוף של מוצאת גיצק: כ"ד) ואת בניו ואת בנותיו. דעת המפרשים שהעלום עמהם לראות במיתת אביהם ומביאים סמך ממה שכתוב אחריו וירגמו אותו, מלבד שהתורה צותה לא יומתו אבות על בנים. ולענ"ד הסמך מכנוי אותו איננו סמך כי עכן ראש המשפחה ומדבר עליו פעם בל' יחיד

ופעם בל' רבים, שסרי אחר שכתב וישרפו אותם ויסקלו אותם חזר וכתב ויקימו עליו, ונוח לי לומר שסורחת שעה היתה שמיתתו גם בניו עמו שכן כתוב למעלה (ט"ו) ישרף באש אותו ואת כל אשר לו, אולי גם ידם עם ידו, והל"ו איש שנהרגו במלחמה אולי ידעו בדבר ולא הגידו כששאל לאם יהושע אחר המלחמה אם לקחו מן החרם ואם ידעו בשום אדם שלקח ממנה והזהירם שאם לא יגידו יקבלו ענשם, (וכן כתוב פסוק י"א וגם כחשו) ולפרש שללא דבר התאכזרו בבני משפחתו להכריחם לראות במיתת אביהם ולמוי כזה לא בא בשום מקום: כ"ה) מה עכרתנו. משם ענן הקרוב בהברת אותיותיו לשרש עכר השתמש יהושע במלילה זו ומזה קראו למקום עמק עכור, וגם שם ענן עלמו שינו ובדה"ם נקרא עכר:

ח' י"ג) **אשר מצפון לעיר.** נראה שתיבת אשר מיותרת היא; ושתי פעמים השתמשו בני ישראל בתחבולה הזאת לשום אורב מאחרי העיר ולגנוב דעת יושביה בבואם לפניהם, במלחמת העי ובמלחמת פלגש בגבעה, ובשני הסיפורים יש כמה פסוקים מוכפלים עם איזה שינוים, הלא תראה שבתחלה הוא אומר שהאורב היה ל' אלף ואח"כ הוא אומר שהיה ה' אלפים: בתוך העמק. מישור, שפלה, ערבה, בקעה, עמק, בעל, נחל, ככר, גיא, שמות נרדפים הם, ועתה אנסה לפרשם. מקום שוה בלא הרים ורכסים יקרא מישור (והיה העקב למישור (ישעיה מ' ד') מל' ישר, ואם ישפל גבהו לערך המישור יקרא שפלה, ואם הוא מקום תהו ומגדל אילני סרק שמיר ושית יקרא ערבה (אשר שמתי ערבה ביתו. איוב ל"ט ו') ואם הוא מקום ישר והרים סביב לו יקרא בקעה משורש בקע (והרכסים לבקעה. ישעיה שם) ואם תשפל לערך שאר הבקעות או לערך פני מי הים תקרא עמק מל' עמוק (וילאו ... ההרה ..... לרדת לעמק. שופטים א' ל"ד). ובעל אולי נקרא מקום פנוי נעבד ומלא עץ כל פרי כמו שדה הבעל בל"ה. נחל הוא ארץ מישור ופלג מים משקה אותה, ונקרא שם הפלג עלמו המפלג ומחלק המישור לשנים או המתחלק ליאורים יאורים נחל, משרש נגר (כמים הנגרים ארצה שמואל ב' י"ד י"ד) בחילוף גימ"ל בחי"ת כמו פלג ופלה (עד יפלח חץ כבדו. משלי ז' כ"ג) ולמ"ד בריש כמו להכיל פנים במקום להכיר (תהלים ק"ד), ככר לא מלאנוהו שם כ"א למחוז

הירדן. ג י א הוראתו קרובה להוראת בקעה רק משני כתובים והגיא ביניהם (שמואל א' י"ז ג') גיא גדולה מאד ומש וגו' (זכריה יד ד'), נראה כי לא יגבלוהו הרים מכל צד רק מזה ומזה (עיין ג"כ פירוש רש"י על פסוק וישובו לפני פי החירות, פר' בשלח); וכאן הוא אומר למעלה פ' י"א שגי היה בינו ובין העי וכאן נשתמש במלת עמק כי הלא הפרש קטן ביניהם, ולמעלה בפסוק ט' כתוב וילן וכאן וילך, ולמעלה בתוך העם וכאן בתוך העמק; ומשני המקראות נראה כי ירא היה יהושע פן ידעו אנשי העי ויכירו תחבולתו ובעוד לילה יצאו על האורב וישחיתו בהם, ונתעכב הוא וכל ישראל עמו נגד העיר ליראם או לבוא לעזרת האורב אם אנשי העי יקומו עליהם: י"ד) ל מ ו ע ד. למקום שיעדו ובחרו לנפל בהם והוא לפני הערבה, שבה יפרדו איש מעל אחיו ותרבה המכה בהם. או הוראת למועד היה בשעת הצהרים כי לפי חשבון קדמונינו היום, קצר או ארוך, היה נחלק לי"ב שעות הנקראות בדברי חז"ל שעות זמניות, וא"כ בכל יום ויום כל שעה ושעה תקדים או תאחר מיום אתמול, לולא שעת הצהרים שהיא עת היות השמש בחצי השמים שהיא שוה ומיועדת לכל ימות השנה וכן פירשתי ג"כ בשמואל ב' כ"ה. ויתן ה' דבר בישראל... עד עת מועד, רק תיבות ויאמרו ישכימו מתנגדות קצת לפירוש זה: ד ר ך ה מ ד ב ר י הוא הערבה הנזכרת בפסוק שלפניו, ובני ישראל הבינו דעת בני העי ונסו לשם כדי שינתקו כולם מן העיר באמרם אך נגפים הם לפנינו: י"ט) ו ה א ו ר ב ק ם מ ה ר ה. אולי הקימו צופה באיזה מקום בלתי נראה שיגיד להם בנטות יהושע ידו: כ') ו ה ע ם ה נ ס וגו' ונפרד לכל רוח, נהפך מכל רוח עליהם, ובכן לא היה להם ידים לנוס; והעם כמו כי העם והרבה ווין משמשות ל' כי: כ"א) ו י ש ו ב ו. ויהפכו, וכן בפס' כ"ד: ל') א ז י ב נ ה. זמן הפעל הנקרא Imperfectum בל' רומי שני הוראות לו, הוראת תמידות והוראת עבר שאנו מציירים אותו לעינינו כאילו הוא הווה, ובלה"ק ישתמשו בעתיד לשתי ההוראות, ככה יעשה איוב היה עושה בתמידות, ואז יבנה יהושע, אז יבנה שלמה, אז ישיר משה להוראה השניה, אז היה המאורע הזה שיהושע ושלמה בנו בנינם, ומשה שר שירו, ואחר מלת אז מצאנו ג"כ ל' עבר כמו אז אמר שלמה ה' אמר לשכן בערפל (מלכים א' ח' י"ב) אז בנה את המלוא (שם ט' כ"ד) לפי שמלים אלו הינן מאורעות מיוחדות שאדם מציירן לנגד

עיניו; ומה שמלאכו בפר' תבוא והיה ביום אשר תעברו את הירדן וגו' אינו ר"ל ביום עצמו רק מאותו היום ולהלאה ביותר קירוב שאפשר תקיימו האבנים ותכתבו עליהם, וזה לא היה אפשר ליהושע עד היום, כי בני יריחו והעי לא פתחו לו והוצרך להלחם בהם, וכן כי ביום הלך ממנו מות תמות (בראשית) ואדה"ר חי תתק"ל שנה, וכן ביום פקדי (תשא) ביום שמעו (מטות) ביום קנותך השדה (רות) ענינם כאשר אפקד, כאשר ישמע, כאשר תקנה: ל"ב) את משנה תורת משה, העיקרים שעליהם סובב משנה תורת משה הוא ס' הדברים, והם הארורים שבפרשת כי תבא שהם יסודי המוסר, ומיד כשבאו לארץ חקו בריתם על אבן לעשות הפך ממשפטי הכנענים העושים כל אלה: לפני בני ישראל. אשר כתב למען תהיה תמיד לפניהם והם ילכו אחריה: ל"ג) לברך את העם. ברכת כהנים, יברכך, יאר, ישא, אעפ"י שלא בא לנוי ברכה זו בתורה: ל"ה) והגר. גם בימי משה היו גרים בתוך מחנה ישראל (גלגים) או לאלאי ערב רב שילא עמהם ממצרים, או מן העמים שעברו אליהם ונספחו על בית ישראל:

ט' ד') **ויצטירו.** שד"ל תרגם ל' צידה כמו בדל"ת כי כן קראו יהונתן ושאר קדמונים: ומלררים. הנודות כשישארו ימים רבים בלי משקה יבקעו ממושבם ואח"כ בבוא עוברי דרכים להשתמש בהם יצררו בפתיל המקום הנבקע שישאר לחוץ כמו פי התיק עד יהיה להם פנאי לתופרו כהוגן: ה') ומטלאות. ל' טלאי בל"א הקרוב בשרשו לשרש תלה לפי שעל הקרע יתלו וירקעו נתח אחר ממין הבגד עצמו או ממין אחר, ומזה נהיה ג"כ שרש רקע הפוך מן קרע ומזה ג"כ שרש רקם (כדברי שד"ל) לפי שראשית מלאכת הרקמה היה לרקוע ולתפור על הבגד נתחים בצורת פרח או עלה או כדומה מצבעים הרבה; ומזה נקראו ג"כ הכבשים הטלואים. טלאים: היה נקדים. העלה קמחים כמין נקודות ירוקות, ושד"ל פי' כ"כ היה יבש שהיה מתפרר לפירורין דקים כמו נקודה: י) ואת כל אשר עשה וגו'. אבל כריתת מי הירדן לא הזכירו כאילו לא באה עוד שמועה ממנה בארצם הרחוקה: י"ד) ויקחו האנשים מצידם. יש לפרש ויקחו כמשמעו שלקחו ממנו ואכלו בברית כדי שיבטחו בהם (רד"ק) כי כן יסופר על בני ערב שאם אכלו לחם עם איש לא יזיקו עוד לו וגם ישימו נפשם תחת נפשו להצילו

מן הקמים עליו; ותיבת מצידה היתה ראויה להכתב מצידתה, רק גם שם צידה נגזר מן ציד, כי רוב צידתם בימים הקדמונים היתה מחיות שצדו קודם נסיעתם או שהיו צדים בדרך, ולכן מתחלפים שני השמות זה בזה, וצודה לי ציד (פר' תולדות) כתוב צידה: ט"ז) ובקרבו הם יושבים. לא בלבד הם מבני כנען כי גם בקרב הארץ סמוך למחנה ישראל הם יושבים ולא על הגבול: כ"ג) ארורים אתם. שרש ברך אולי נגזר מן בֶּרֶך והוראותיו שתים, כבד אדם חשוב בכרוע נגדו ובקש שלומו ע"ד לא אשלחך כי אם ברכתני (פר' וישלח) ויברך יעקב את פרעה (פר' ויגש), והתפלל לה' שיתן לאיש שלום והצלחה; ובאמרנו „ברוך אתה ה'„ כוונתנו לתת תודה וכבוד לו על טיבותיו עמנו, ובאמרנו לאיש חבתנו „ברוך אתה לה'„ כוונתנו להתפלל עליו שישכיל ויצליח; ובהפך הברכה נשתמש מן המובחר בשרש קלל (מגזרת קל, היות קל ונבזה בעינינו) בענין המתנגד להוראה הראשונה של שרש ברך, ובשרש ארר או קבב ונקב (הקשה לפי דברי רש"י, פר' בלק, מארר לפי שהוא נוקב ומפרש) לענין המתנגד להוראה השנית; ואמת הוא שימצאו בכתבי הקדש כמה וכמה פסוקים המתנגדים לפירושי זה, אך דבר ידוע שמשפט ספרי הקודש לכפול הענין במלות שונות, ומן ההכרח הוא שאם שתי המלות נפרדות בענינן בצד מה, האחת משמשה שלא במקומה; אבל מצאנו אשר אררה ה' (פר' בראשית) ולא אשר קללה; ובמקום ארור אתה בעיר לא נוכל לומר מקולל אתה בעיר, ולא במקום אררי יום (איוב ג') מקללי יום, ולא במקום איש כי יקלל אלהיו (סוף פר' אמר) כי יאר, ושמעי קלל את דוד ולא אררו; אף כאן ארורים אתם ר"ל דעו כי רע ומר גורלכם כי לא יכרת מכם עבד, לא יחסרו מכם לבית ה' חוטבי עצים ושואבי מים וכל עוד שיתקיים זרעכם על הארץ תהיו לעבדים, ומליצה זו (בשימוש למ"ד במקום מ"ם והענין אחד) מצאנוה הרבה פעמים ביוצאי ירך דוד המיועדים למלוכה; ומן המאורע הזה וגם מן החקים שבאו ריש פר' מטות על עסקי נדרים ושבועות נראה שהיו ב"י פרוצים בהם והיו צריכים לגדר, באופן שהנשיאים ראו לקיים שבועתם אעפ"י שלא נתחייבו בה כי היתה על תנאי שרחוקים הם ובהתבטל התנאי בטלה השבועה:

י' ב') **וייראו מאד**. מלכי ירושלים ועמו: י') אל תרף ידיך.

ואל תשאר בידים רפות כאיש נבהל ועגל: י"א) באבני הברד. כמו תולעת שני במקום שני תולעת, אף כאן באבני ברד (ע"ד ל' יון ואשכנז המקדימות הכינוי אל הסמוך) בברד של אבנים (Aeroliti): ט"ז) שמש בגבעון דום. בכל מופתי הסי"ת המסופרים בתנ"ך אין גם אחד נפלא כנס זה של עמידת חמה ליהושע שבעבורו נשתנו לא בלבד חוקות טבע הארץ הלזו כי גם השמש והירח וכוכבי לכת במהלכם הרגישו בו, גם בהניח שהארץ היא שעמדה מתנועתה; ואע"פי שבדברים היוצאים מן הטבע אין לומר זה נפלא מזה, והאמונה בנפלאות ה' היא מעיקרי הדת כי מעמד הר סיני מהן ואם לא נאמין בו נמצאנו כופרים בכל התורה כולה, ואם נאמין באחת נאמין ג"כ בכולן, והמנע האפשרות יתכן אצל בשר ודם אך לא לאל שבידו היכולת; מ"מ אם נוכל ליישב הדבר באופן שהאמונה תסכים עם החכמות ותורותן היותר ברורות הנה מה טוב ומה נעים; ע"כ השתדלו גם מאמינים לבאר נס זה ע"ד הטבע, וכונתם בודאי רצויה לה' ולבריות; ועתה אל יאשימני הקורא אם השתדלתי גם אני להשיב לאפיקורוס כי בשמים עדי שאין כונתי להרוס רק לבנות: הנה מצאנו במס' אבות (פ"ה ו') עשרה דברים נבראו בע"ש בין השמשות, כלו' אחר כלות הבריאה קבע ה' חוקיה, רק לוה שבזמן מן הזמנים יטה הטבע ממנה, ובין הנסים שהולך ומונה שם לא מצאנו עמידת חמה ליהושע הנפלאת מכל נס; ובת"ב מס' תענית (כ.) אמרו על נקדימון בן גוריון שנקדרה חמה בעבורו, ורש"י ותוספות פירשו נקדרה (נפעל?!) מנקבת כלו' זורחת מתוך העבים; ובמאמר אחר (שם) כתוב ג' נקדמה להם חמה, ל' זרך; ובמס' ע"ז (כ"ה.) כתוב ג' עמדה להם חמה; ומסדר עין יעקב מס' תענית תפס גרסת נקדה שהיא גרסת הגמרא במס' גטין (כ"ו.), זרחה מתוך העבים כנקודה: עתה כל קורא מבין שיקרא מעשה נקדימון שהשווהו חז"ל למעשה זה של יהושע ישפוט שאין שם עמידת חמה רק השגחה פרטית שהאל ית"ש נעתר לחסידו ופיזר העבים למען יודע כי עדין לא בא השמש כיום תמים; ומצאנו ברש"י פר' בשלח (י"ד כ"ד) משם ר"א בנו של ר' יוסי הגלילי שכ"מ שנכתב ל' ויהם ר"ל שהמם את אויבי ישראל ע"י הרעמת קול (שופטים ד' ט"ו, מפורש בשירת דבורה; ש"א ז' י' וירעם ויהמם); גם כאן שכתוב ויהמם ר"ל שנתן לבני ישראל אות על עזרתו בהקדיר שמים בעבים ובשלח חציו קולות וברקים להום את אויביהם, ואח"כ המטיר עליהם האבנים, (וכמהו ביחזקאל ל"ח כ"ב וגשם שוטף ואבני אלגביש וגו'), ויהושע חשב שקרב הלילה ויצטרך לחדול ממלחמתו והכנענים

ינגלו בערי המבגר, והתפלל לה' שיעשה לו נס ויאריך היום, ונתפזרו העבים וזרחה החמה; כ"ז דרך השערה לידע תוכן המעשה איך היה, לא פשט המקראות המורה בלי ספק שדעת כותב הספר היתה שעמדה השמש מהילוכה; ובני הדור ההוא האמינו שנס נפלא נעשה להם עד ששרו עליו שירה וכתבוה על ס' הישר שאולי היה מחברת שירים ומזה שמו (מפיליפפזאן למודתי שבתרגום סורי נקרא ספרא דתושבחתא): ושירים קדמונים הנלמדים בע"פ ונמסרים מדור לדור יאות לקחת ראיה על אמתת מעשה הבא בקבלה; ואם לא נפרש כן שספר הישר הוא מחברת שירים וכותב ס' יהושע כתב ב' או ג' מלילות ואמר הלא ידעתם השאר כי כתוב הוא על ס' הישר הסגור בפיכם מה ראיה על נס נפלא כזה מספר אחר? וגם מה שכתב ולא היה כיום ההוא לפניו ולאחריו מונא ג"כ מדברי השיר המגדיל בשבח יהושע; הלא גם שמואל קרא אל ה' ויתן קולות ומטר, וגם אליהו ואלישע עשו כמה נסים מדעתם והסכים האל על ידם, וא"כ היה כיום ההוא לפניו ולאחריו לשמוע ה' בקול איש; רק מ"מ אעפ"י שמלילות אלו הן ע"ד הפלגת השיר כ"ל ברור שבני אותו הדור חשבו שעמדה השמש מהילוכה להאריך היום; והח' המליץ יוסף ברזלי סער שהיתה לקות השמש ביום ההוא, והואיל לקיים דעתו גם מן הכתובים ביחסו לפעל דום הוראת חשך, דומה למה שכתב המשורר האיטלקי Dante, Inferno, C. 5. v. 28.

„ I' venni in loco d'ogni luce muto; "

ולפי דעתו וידם השמש ר"ל ויחשך השמש, וירח עמד בפניו להחשיך אורו כמשפטו בלקיות השמש; רק נ"ל שדעתו דרך השערה תקובל וגם גרסת ג' נקדרה להם חמה מל' שמש וירח קדרו (יואל ב' י') מסייעת לה, רק מן הכתובים אין להוכיח עליה שכן כתוב אח"כ ויעמד השמש בחצי השמים א"כ גם על השיש נשתמש בשורש עמד, ותיבות ולא אץ לבוא כיום תמים מוכיחות נגדה: והר' יעקב בן חביב הביא בשם רב אחד מעיר גירונדא (Girona) שעמדה חמה לנקדיימון, והשיג עליו וכתב „ ואין דומה דהא ודאי לא אפשר שהעולם יתקיים „ ואפילו רגע בלא סיבוב הגלגל שאין זה טבע העולם, והקב"ה ודאי „ לא שנה הטבע, אלא עמוד של אורה עמד באמצע הרקיע ונדמה „ שהוא השמש; „ ותימה! ומה חידוש הגיד לנו הרב מגירונדא, והלא כתוב זה כבר בתלמוד מס' ע"ז, ואיך השיג עליו מסדר ע"י? מוכרחים

אנו לומר שביומים ההם לא רבו עדין המגיהים בתלמוד והיה כתוב בשתי המסכתות תענית וע"ז או ל' נקדה או ל' נקדרה, לא נקדמה ולא עמדה; והחקירה הפשית והדרשה תדרש: י"ג) עד יקם. שרש נקם שמש מתחלה להוראת תגמול ועונש כמו לי נקם ושלם (האזינו) וכן כל הורג קין שבעתים יקם (בראשית) והכונה הוא ההורג שיקם כלו' יענש, וכן כאן יקם ישלם נקם לאויביו, ואין צורך לשימוש המ"ם, ופעל נקם ישמש גם בלי אות שמושית, ואח"כ נשאל להוראת נקמת קנאה כמו שבעתים יקם קין, ובכן מליצות אל נקמות ה' ודומיהן סרה זרותן, ומשמען אל משלם גמול: ולא אץ. שורש אוץ הוראתו היות נחוץ ביותר שכן כתוב ויאיצו המלאכים בלוט (וירא) ושורש מהר הוראתו נחץ פחות מאוץ, רק בפסוק זה שמליצותיו מולאות לפ"ד מן שיר השתמש בשורש אוץ של' זר הוא כדרך השיר שמניח ל' ידוע ובוחר בזר, ופירוש הפסוק. השמש נתעכב והראה שאין לו נחץ לבוא כביום תמים (וחסרה הבי"ת כמו כיום מדין. ישעיה ט' ג') כיום תם ונשלם: כ"א) לא חרץ וגו'. שורש חרץ ענינו תנועה, ומזה חרוץ איש מהיר וזריז, זהב חרוץ שזריזים לנקותו מכל סיג. וכונת הפסוק שלא בלבד לא התיצבו הכנענים נגד בני ישראל, רק לא היה בהם רוח אפילו לדבר עליהם דברי ניאוצים וקללות על שבאו בארצם לרשתה: כ"ד) קציני. המוקצים והמופרשים מאחיהם וכן ומקצה אחיו (ויגש) ומקצתם יעמדו לפני המלך (דניאל א' ה') וישלחו בני דן...... מקצותם (שופטים י"ח ב'): ההלכוא. מנהג הקדמונים כשקצרה השטה לדלג אחת משתי אותיות הדומות שהאחת סוף תיבה והשנית תחלת תיבה הבאה אחריה כמו בלילה הוא (ויצא ל' ט"ז) ורבים כן (עיין במשתדל על פ' קנתי בחיי פר' תולדות) ובהשאר מקום פנוי נהגו לכתוב אות מהתיבה הבאה בראש השטה האחרת, וכל תיבות מכתבם היו מחוברות יחד ולפי הדעה הנכונה יפרידו ביניהן (עיין בפירוש שד"ל על ישעיה על פסוק ואפי על תבליתם שפירש כאילו כתוב על תבל יתם) וגם במקום זה הוסיף בסוף השטה אל"ף של תיבת אתו הבאה אח"כ ונהיתה תיבת ההלכוא הזרה ג"כ לפי שבאה לפני העבר הא הידיעה כמו לפני הבינוני פועל והפעול המשמשים ל' תאר או שם דבר: כ"ח) אותם. המלך ואנשי המלחמה הרמוזים בתיבת ויכה, ותיבת האחרים ענינה עשאם חרם כלומר מעותדים

למיתה ואיש לא ירחם עליהם שכן כתוב סוף בחקתי. כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה מות יומת. כלו' כל מן האדם שיחרם אין לו פדיון: מ״ה) ארץ גשן. בודאי אינו מדבר כאן בגשן של מצרים, רק מקום אחר הנזכר בנחלת יהודה (ט״ו נ״א):

י״א א׳) **יבין מלך חצור.** גם מלך חצור שהיה בימי דבורה יבין שמו, ואולי נקרא כל מלך חצור בתאר יבין, כלו' תהיה בו בינה לעשות משפט: ה׳) מי מרום. מקוה מים הנעשה מן הירדן שני מילין רחוק ממקורו, ומזה שמו לפי שגבוה הוא מים כנרת ומים המלח, ובקיץ יחרבו מימיו ויהיה לאגם ואחו גדל בו ועדרים ירעו שם, דומה למקוה מים שאצל עיר Laibach הנקרא Cirkniss: ו׳) את סוסיהם תעקר. תכרות ותעקר מרגליהם איזה גיד מהארכובה האמצעית או התחתונה כדי שלא יוכלו עוד לרוץ ולהתנועע בנקלה ובזה לא יועילו עוד למלחמה ובני ישראל לא ישענו על רכב וסוסים להושע מאויביהם ובה׳ יבטחו, רק הסוסים העקורים יועילו עוד לעבודת האדמה ולמשוך קרון ועגלה: ח׳) משרפות מים. רד״ק פירש מלחות Saline, חריצין שמי הים נמשכים לתוכם ונשרפים ע״י השמש ונעשים מלח; ויש מפרשו מקור מים חמים כמו חמי טבריא, ויש מפרשים מקום שעושים שם זכוכית שבהיותו לח נראה כמים שורפים, ומקום מלאכת הזכוכית היה בימים הקדמונים סביב לעיר צידון, רק יש להטיל ספק אם מלאכת הזכוכית ידועה כבר בימי יהושע: י׳) וילכד את חצור. ואחרי מותו נפלה שנית ביד הכנענים: י״ג) על תלם. היושבות במקום גבוה ובצורות, ואולי חצור לא היתה לה חומה ומזה שמה ויושביה בטחו בכחם להרחיק האויב מעירם, ובתרגומי פירשתי על תלם כנהוג על מלבן ומעומדן כלו' שחומתן ובתיהן חזקים ומוסדים ולא רעועים, וחצור לבדה שרף לאיים על שאר הערים הנשארות שלא נכבשו, לפי שמלכה גירה שאר המלכים על ב״י, ובירושלים לא עשו כן אעפי שגם מלכה עשה כמלך חצור, ומפני שעדין לא כבשוה ולא יכלו להוריש היבוסי שבה: י״ז) ההר החלק. הר גבוה ותלול בלי דרך לעלות עד ראשו, ותרגמן אולי נקרא כן מל׳ חרס להיותו ערום מכל נטע ועשב, ושריון לפי שהשלג יכסהו תמיד כמו שריון: בעל גד. מקום שעובדים בו כוכב מזל הטוב, הוא השמש,

ועיר זו נקראת בימינו בעלבק Balbeck ורעועה היא ושאריתה יורה על גדלה וגאותה בימים הקדמונים שקראוה Eliopolis עיר השמש; או תהיה הוראת בעל כמו בקעה (עיין למעלה ה' י"ג) וכן תרגמתי: כ') לבלתי היות להם תחנה. חנינה ורחמנות, רד"ק; ואין לאחד שפסוקים אלו מתנגדים קצת למה שכתוב למעלה במעשה הגבעונים, וגם לצווי לא תכרת להם ברית ולא תחנם, כי מן פסוקים אלו נראה שאילו השלימו עם בני ישראל כגבעונים לא היו מחרימים אותם, לכן נ"ל לפרש שהגבעונים לא הרעו מעשיהם כשאר בני כנען ולא נתחייבו כליה, ואילו נוח ה' עליהם שלא יחרימום היתה יוצאת תקלה מזה שיבאו לכרות ברית גם עם שאר העמים, לכן בא הצווי על כולם „לא תחנם„ וה' גלגל הדבר שהגבעונים יעשו בערמה וינצלו; ושאר העמים אחר שנמס לבם (כדברי רחב למרגלים) וידעו כי אין להם תקוה לנצח, צריכים אנו לומר שה' חזק את לבם (עיין במשתדל על פסוק ויחזק ה' את לב פרעה) לבלתי ישפילו גאונם לצאת אל בני ישראל ולקרא אליהם לשלום, והתאמצו להלחם עמם אף כי ידעו כי ינגפו לפניהם, וע"ז לא היה להם תחנה (היתה תחנה מאת ה' אלהינו, עזרא ט') בעיני הגוים אשר סביבותיהם, כי אמרו לולא נלחמו על בני ישראל אולי היו מחיים את נפשם:

י"ב א') **וכל הערבה מזרחה.** מלבד הערבה שהיא ארץ לא נושבת ובה לא היו מלכים, אבל מ"מ היתה לתועלת, או מפני המלח והזפת Asfalto שמוצאים בה על שפת ים המלח או מפני עצי היער שבה, אולי היה בה גם מקום מרעה לצאן, וגם משה היה רועה את צאן יתרו במדבר סיני: ב') ותוך הנחל. עיר ערוער בנויה חציה על היבשה וחציה על רפסודות תוך נחל ארנון וכן בנויות ערים הרבה באסיא ובפרט בארץ סינים (China), ואולי מזה שם העיר ערוער ער וער, והמואבים המדברים לשון קרובה ללשון הקדש היו קוראים לעיר ער שכן העיר הגדולה בארצם קראוה ער מואב ומזה בלה"ק ערים במקום עירים, וערוער ר"ל שתי ערים אחת ביבשה ואחת תוך הנחל: ג') עד... ועד. מצד צפון עד ים כנרות ומצד דרום עד ים המלח ושני הימים למזרחה של א"י: אשדות הפסגה. בלא"ה שדא הוראתו שפך והאלף נוספת והיחיד ממנו אשד (ואשד הנחלים, פר'

הקת) מקום ישפכו שם נחלים קטנים והיו לנחל גדול הוא נחל ארנון, וגם בל' איטלקי נקראים גבנוני ההר שמהם ירדו נחלים Versante: ה') הגשורי והמעכתי. לפי דברי החכם שווארץ בתבואות הארץ שלו גשור היא ארץ Iturea מבני יטור בן ישמעאל, ומעכה מבני נחור בן מלכה (סוף פר' וירא): י"ח) לשרון. לא מצאנו בשום מקום עיר שנקראת בשם זה, א"כ מוכרחים אנו לומר שהלמ"ד נוספת ומדבר בעמק השרון שהיא בין הר הכרמל וארץ פלשתים על שפת הים הגדול:

י"ג ב') **וזאת הארץ הנשארת.** גם אלה דברי ה' ליהושע להזכיר לב"י עד היכן מגיעים תחומי ארצם ולהבטיחם שעזרם מעם ה' להוריש את יתר הכנעני: ג') השיחור. איננו נילוס הנהר רק נחל קטן על גבול ארץ מצרים: ד') ומערה. בא בלי ה"א הידיעה ולכן נראה כשם פרטי של איזה מקום, ואולי היו שם שתיהם עיר ומערה, ונקראת העיר על שם המערה: ה') והארץ הגבלי. שני גבל הם, אחד בארץ אדום ובו ידובר בתהלים (פ"ג ז') גבל ועמון ועמלק, וגם בתרגום יונתן הר שעיר מתורגם טורא דגבלא (דברים א' ב'), והשני הוא עיר קרובה לצור Byblos וכאן מדבר בעיר זו וממנה היו הגבלים שפסלו והכינו האבנים והעצים לבית המקדש בימי שלמה (מלכים א' ה' י"ח): ז') הפילה בנחלה. הפל הגורל למי יהיו המקומות האלה אחר שיירשום, וחלק הארץ הלקוחה כבר מיד הכנעני: ח) עמו. עם חצי האחר: כאשר נתן להם. לחצי שבט המנשי נתן בעת ההיא ג"כ ירושה לראובני ולגדי: ט) מידבא עד דיבון. ארץ בני עמון ומואב כולה משקה ע"כ היתה ארץ מקנה, ושמות עריה מוכיחות על טבעה, ומידבא ר"ל מים זבים בחילוף דל"ת בזי"ן כמו דביונים (מלכים ב' ו' כ"ה) דבר זב מהיונים, ודיבון מהשרש עצמו, ואולי הוא דימון הנזכר בישעיה ט"ו ט', וחרבות שתי הערים קיימות עדיין לפי דברי החכם שווארץ בספרו תבואות הארץ, ובישעיה ט"ו ב' הוא אומר ועל מידבא מואב ייליל א"כ בימיו נפלה שנית ביד המואבים, ובפר' מטות הוא אומר שבני גד בנו את דיבון וכאן היא בנחלת ראובן, וקשה להכריע בין המקראות, ולפי דברי החכם פיליפזאן אולי היתה על גבול שני השבטים, או העבירוה משבט לשבט: י"ד) אשי ה'. דברים הראויים ליקרב לפני ה' ולישרף

ע"ג המזבח לולא נתנם ה' להם, והם המעשרות: הוא נחלתו. היה לו לכתוב שם ואולי מוסב הכנוי אל ה' ע"ד אני חלקך ונחלתך בתוך בני ישראל (פר' קרח), וכן למטה ל"ג: ט"ו) למשפחותם. לא היו מעורבים בעיר אחת בני משפחות שונות, רק נתן לכל משפחה כמספר אוכלוסיה ערים מעט או הרבה, וזה יועיל לשמור היחס ביניהם ולא יתערבו בגוים: י"ז) חשבון. גם עיר זו מלאכוה (למטה כ"א ל"ט ובד"ה) נחשבת לבני גד, ואין להכריע: כ"ג) הירדן וגבול. הירדן שהוא גבול טבעי וכן בפר' מסעי (ל"ז ו') הים הגדול וגבול (גם למטה ט"ו י"ב): י"ט) בהר העמק. בהר העברים שע"י עבריו יעברו לעמק: כ"ד) למטה גד וגו'. למטה גד לפי משפחותיו הנקראות על שם בני גד לפיון וחגי וגו' (פר' פינחס): כ"ה) וחצי ארץ בני עמון. חצי המחוז שהאמורי לקחו מבני עמון טרם ירשו בני ישראל סיחן ועוג: כ"ז) הירדן. שעל שפת הירדן שהוא גבול טבעי לממלכות סיחן. והפרש יש בין מלכות, וממלכות או ממלכה, ומלוכה. הראשון ענינו זמן המשך המלוכה, וממלכות (מבנין הפעיל, ממליך) הארץ שהוא מולך עליה, ומלוכה הוא שם מופשט ענינו נשיאות איש על עמו והמשפטים הראוים למלך, ויש להביא מקראות המתנגדים להפרש זה שהבאתי בין הנרדפים האלה, מ"מ נ"ל שזה גבולם: ל') חות יאיר. נ"ל מל' ויאספו פלשתים לחיה (שמואל ב' כ"ג י"א) וחית פלשתים (שם י"ג) וכן בתהלים (ס"ח) חיתך ישבו בה, מקום חיים ותנועה מחיות בני אדם הרבה הנקבצים שם, וכן נקראות בהמות השדה חיה מחמת תנועותיהן הקלות המורות על תוקף חיותם, ועל הוראת שם בהמה עיין במשתדל פר' בראשית שכתב ששורש בהם בסורי ענינו רך וטוב הפך הקושי שהיא מדת חית השדה:

י"ד א') **ראשי אבות המטות.** לראשי המטות נתחברו ג"כ ראשי בתי אבות כל מטה ומטה לחלק הארץ במשפט לעומדים תחת משטרם, או הם שנים עשר איש נשיא הנזכרים בפרשת מסעי שלא היו כל אחד נשיא שבטו שכן כתוב ונשיא אחד נשיא אחד ממטה, לא נשיא כל מטה ומטה, וגם אם היו נשיאי המטות לא היה צריך להזכירם, רק מראשי בתי האבות הנקראים גם הם נשיאים כמו אליצפן בן עוזיאל למשפחת הקהתי, ואלעזר בן אהרן היה נשיא נשיאי

הלוי (במדבר ג' ל"ג), ונבחרו הם מפני בקיאותם בחלוקת הארץ: ב') בגורל נחלתם. הגורל הודיע מקום הנחלה לכל שבט. יהודה בדרום, ובנימין בצפונו וכן כולם שלא יתרעם שבט על נחלת חברו לומר למה לא נתנו לי נחלה על שפת הים, או למה נתנו לי ארץ טרשין וכדומה, רק כל שבט ושבט נטל חלק גדול או קטן במקום שנפל לו הגורל כפי מנין אוכלוסיו: ד') ומגרשיהם. משורש גרש הקרוב בהוראתו להוראת הרחיק, מקום רחוק ומובדל מבתי העיר: ו) הקנזי. יפנה היה קנזי מיוצאי ירך קנז, ובני ישראל הורגלו לקרא לכלב בשם אביו, ולעתניאל אחיו בשם קנז שהוא ראש משפחתו: ז') כאשר עם לבבי. אולי נקרא כלב בשמו זה לפי שהיה איש דובר אמת ומה שבלבו היה בפיו ולכן נשתמש גם כאן במליצה זו, כאומר, המרגלים האחרים דברו חלקות אל העם הבלתי חפץ להכניס עצמו בסכנה לירש את הארץ, ואני כמשפטי לא כן עשיתי; ואולי גם שם הכלב נקרא כן לפי שנאמן לאדוניו הוא, והחתול (משרש חתל שעיניו מכוסה) חיה בלתי נאמנת הוא, וכן שורש בגד נהיה משם בגד: ח') המסיו. ע"ד לשון ארמי כמו בדניאל ז' י"ב העדיו שלטנהון: מלאתי. הדרך אחרי ה' אלהי, התהלכתי עמו בתמים: י) אשר הלך. מאז שזכר עומד במקום שנים, מאז אשר הלך: יא) למלחמה ולצאת ולבוא. להלחם אני בעצמי ולא כשל כחי, ולהנהיג אחרים ולא חלשה דעתי: יז) ויברכהו. על שקבל על עצמו להוריש הענקים: ט"ו) האדם. ארבעה נרדפים הם. אדם, איש, גבר, אנוש. אדם יורה כל מין המדברים ונגזר מאדמה להזכיר שפלות מוצאתו; איש הוא הזכר שבמין המדברים ונגזר מיש שאולי קראו לפנים בחירק כמו בשם יששכר שהוא כמו יש שכר על כן נעלמה השין השניה, ומזה נקרא כל דבר זכר איש וכל דבר נקבה אשה כמו איש ואשתו בבהמות הנכנסות לתיבה ואשה אל אחותה ביריעות המשכן, לפי שכל דבר ישני בעולם, וכן אדם שמחמת חשיבותו נודע שישנו בעולם קראוהו בפרטות איש, כמו כלם אנשים (פר' שלח); גבר. הוא הזכר במין המדברים בהיותו בעולם כחו וגבורתו; אנוש. הוא שם כל בני אדם להורות חלישותם, ושרש אנש קרוב לחלה וחלש כמו ויאנש (שמואל ב' י"ב ט"ו) וגם האותיות מתחלפות בשני השרשים אנש וחלש, אלף וחית של אהחע ונון ולמד כמו נשכה ולשכה; וכאן כתב האדם הגדול ולא כתב האיש

הגדול להורות שלא מפני חשיבותו נקראת העיר על שמו רק כי הוא היה גדול הקווים שבענקים:

ט"ו א') למשפחתם. לחלק למשפחותם, כל משפחה ומשפחה לבד, אך בתי האבות מעורבים זה בזה (עיין למעלה מ"ש ז' א'): נ ג ב ה מ ק צ ה ת י מ ן. גם נחלת בנימין היתה בנגב לנחלת השבטים שבצפון, אך נחלת בני יהודה היתה בקצה היותר דרומי על גבול ארץ אדום: ב') מ ן ה ל ש ו ן. לתוך היבשה נמשך הים כמו לשון: ג') ו ע ל ה מ נ ג ב. פרש המקרא ופרשהו. עלה לקדש ברנע אל מנגב: ד') נ ח ל מ צ ר י ם. איננו נילוס כתרגום יב"ע רק נחל קטן השופך מימיו בים הגדול על גבול דרומית מערבית של א"י לגד מצרים קרוב למקום הנקרא El Arisch: ז ה י ה י ה וגו'. כותב הספר היה קורא פר' מסעי בכתבו הגבולים האלה, ושם כתוב זה יהיה לכם גבול ים, זה יהיה לכם גבול צפון, וכתב גם כאן יהיה לכם במקום היה להם: ה') ע ד ק צ ה ה י ר ד ן. מקום שהירדן שופך מימיו בים המלח: מ ל ש ו ן ה י ם. גם בקצהו הדרומי נמשך ים המלח לתוך היבשה כמו לשון, א"כ הנקרא בלשונותינו Seno, Golfo, Meerbusen נקרא בלה"ק לשון הים: ו') מ צ פ ו ן וגו'. ועבר לבית הערבה מצפון, ובית הערבה בתחום בני בנימין לא בתחום בני יהודה (למטה י"ח כ"ב): א ב ן ב ה ן ב ן ר א ו ב ן. אולי איש ושמו בהן מבני ראובן הראה שם גבורתו במלחמת כנען ונקרא המקום על שמו (פיליפפזאהן): ז') א ל ה ג ל ג ל. איננו המקום שמלו שם רק גלגל אחר נקרא למטה (י"ח י"ז) גלילות וע"כ הולך ומפרש אשר נכח וגו': ח') ה י ב ו ס י. הזכיר העם היושב בעיר במקום העיר עצמה הנקראת יבוס (שופטים י"ט י'): ט') ו ת א ר. שורש תאר כמו סבב וממנו שורש תור שהוא נרדף לרגל, ותואר ענינו הקוים המסבבים את הצורה וכן בלשונותינו (Contorno, Umriss): י') ה ר ש ע י ר. איננו ירושת עשו רק הר אחר לצפון יהודה קרוב לבית שמש ותמנה: י"א) י צ א ה. חוץ מן השורה למקום פתוח כמו ויצאו אל מדבר שור (בשלח): י ב נ א ל. היא יבנה ששם גלתה סנהדרין בחורבנה של ירושלים, ונזכרת ג"כ בד"ה ב' כ"ו ו': י"ד) י ל י ד י ה ע נ ק. חברון היתה נקראת קרית ארבע כבר בימי אברהם. א"כ ארבע האדם הגדול

4

בענקים קדם לו וענק גזע המשפחה קדם לו יותר והחיין ששי ותלמי אינם בניו של ענק ממש, וילידי הוא כמו יולדי ירך, ואעפ"י שלכאורה היה נראה שהוראת יליד בן ממש: י"ח) בבואה. בהכנסה בבית בעלה: לשאול. דברה על לבו שיתן לה רשות שתשאל ע"ד לתת אכלם בעתו (תהלים ק"ד וקמ"ה) שהוא כמו למען תתן, ודרך לה"ק לדבר כן: י"ט) ברכה. יש שהתחכם לומר שהיה לו להנקד בְּרֵכָה, והיא שאלה ברכת מים שהגשמים נקבצים לתוכה והוא נתן לה גולות הרבה, רק אין צורך לשנות הניקוד לפי שכמה פעמים מצאנו שם ברכה להוראת דורון קטן, (וישלח ל"ג י"א, מלכים ב' ה' ט"ו) וענין שורש ברך הוא הודיע שחפצנו בהצלחת איש אהבתנו ומתפללים אנחנו עליה, ובודאי בתתנו לו דורון נודיע נאמנה שחפצנו בהצלחתו: גלות. משורש גלל, וגללו את האבן (ויגל) וכבר בימים קדמונים נודעה השקאת האדמה ע"י גלגל מעשה אוין השואב מים מן הבאר ע"י כדים של עץ המתגלגלים ויורדים לבאר ועולים ושופכים אל הברכה ועל ידי הרהטים ילכו המים על פני כל השדה, והגלגל מתנועע בתנועת הרגל, וזה כוונת הפסוק באמרו והשקית ברגלך כגן הירק (עקב) וכן ונרץ הגלגל אל הבור (קהלת י"ב ו') משורש רצץ, יתרוצץ וישתבר הגלגל ולא יועיל עוד לשאוב: נגב. משורש נגב שהוראתו בל"ח החריב והוביש; תימן נגזר מימין לפי שהוא לצד ימין לאדם שפניו למזרח ולכן נקרא צפון שמאל (אם השמאל ואימנה, פר' לך לך); דרום. משורש רום והדלת נוספת, שהשמש בצהרים הוא ברום השמים; צפון משורש צפן, השמש בחצי הלילה הוא צפון ונטמן; מזרח משורש זרח שמשם השמש זורח; קדם. והטעם עצמו שמשם מקדים לזרוח ולהראות; מערב, מל' ערב; ים, לפי שהים הגדול היה גבול מערבי לארץ כנען: כ"א) מקצה. במחוז היותר דרומי. ויש מן המפרשים שפרשו מקצה על הגבול לפי שחסרו ומספר זה איזה ערים כמו בית לחם, אך לא כל הערים הנזכרות כאן היו על הגבול ורובן ממש באמצע נחלת השבט: כ"ג) קדש. איננו קדש נפתלי הנזכר בשופטים ד': חצור. מל' בחצריהם ובטירתם (חיי שרה כ"ה ט"ז) מקום פתוח בלי חומה למושב משפחת גבירים ומשפחות הכריהם, וכן בל' אשכנז Gehöft הנגזר מתיבת Hof שענינה חצר, ומשם זה היו ערים או כפרים הרבה בארץ כנען בשאר השבטים מלבד השלשה

הנזכרים כאן, חצור, חצור חדתה או חדשה, וחצור הנקראת ג"כ חצרון, וכן למטה כ"ז כ"ח חצר גדה, חצר שועל; ומה שנקראת חצור חדתה בל"א ולא חדשה בלה"ק שהיא שפת כנען יורה על קדמותה (עיין בכתבי שד"ל על קדמות ל' ארמי ללה"ק): כ"ד) זיף. שממנו נקרא המדבר מדבר זיף (שמואל א' כ"ג י"ד) ויש למטה (נ"ה) זיף אחר, קרוב לכרמל מושב נבל בעלה של אביגיל: טלם. אולי הוא טלאים הנזכר בשמואל (א' ט"ו ד') ששם מנה שאול את העם קודם מלחמת עמלק: כ"ט) עיים. מל' לעי השדה (מיכה א' ו') שמו את ירושלים לעיים (תהלים ע"ט), אולי היו שם גלי אבנים מנופלות ואולי מזה גם שם העיר הנקראת עי הסמוכה ליריחו, ומלאכו ג"כ עיר ושמה גלים מקום מולדתו של פלטיאל בן ליש (שמואל א' כ"ה מ"ד): ל') חרמה היא הנזכרת בפר' חקת ששם החרימו ישראל את מלך ערד ואת עריו: ל"ב) עשרים ותשע. ואם תמנה הם ל"ז, ולפי בעל הטעמים שהפסיק בפסק בין וחצור לחדתה הם ל"ח (דבר שאין לו רגלים שא"כ היה כותב וחדתה); והנכון כדברי אברבנאל שכ"ט מהן היו ערים והשאר חצרים או כפרים וזהו שכתב וחצריהם כלומר או זה או זה, או ערים או החצרים הנמנים עמהן, וכן סוף פר' חיי שרה בחצריהם ובטירתם ר"ל בני ישמעאל שמקצתם יושבים בערים פרוזות אין חומה ומקצתם בטירות או כרכים, ול' טירה משרש טר או נטר, מקום שמור ונצור מאויב: ל"ג) אשתאול וצרעה. ניתנו אח"כ לשבט דן המרובה באוכלוסים ולו נחלה קטנה (שופטים י"ח א'); ובודאי אעפ"י שבימי יהושע חלקו הארץ לשבטים למשפחות לבתי האבות ולגברים, מדי דור ודור הוסיפו וגרעו לכל שבט ומשפחה ונתנו ירושה גם לגברים אם היו אחים הרבה וירושת אביהם אינה מספקת להם, ונחלה זו לקחוה מהקרקעות הנשארים אחר החלוקה לצרכי צבור, או משדות הגברים שמתו ואין להם גואל, אב, אח, דוד או בן דוד משארו הקרוב אליו וממשפחתו (פינחס) רק אם נמחית המשפחה לגמרי לא נתנו נחלתו למשפחה אחרת מבני שבטו, ושם בפרשה מדבר בנחלת ארץ כנען, ואיש כי ימות הכתוב שם ר"ל מהיום עד יום חילוק הארץ, ומשם הוציאו חז"ל דינים לכל ירושה לדורות שכן כתוב והיתה לבני ישראל לחקת משפט (שם), רק לפי שלא דבר שם כ"א באחוזת הארץ בראשונה לא הזכיר מה יעשה בנחלת האיש שאין לו גואל, שרחוק הוא

שבשנים מועטות תמחה משפחה מישראל, ולפי הוראת חז"ל ירושתו ניתנה לבני שבטו, וכן מצאנו בבני בנימין הנשארים שירשו כל נחלת שבט אחר מעשה פילגש בגבעה, רק אולי היו בשש מאות הנשארים מכל משפחות בנימין (על הוראת משפחה עיין מה שכתבתי לעיל במעשה עכן) ולא נכרתה לגמרי שום משפחה מהם, או רצו להטיב עמהם אחר כל הרעה שעשו עמם, ואין משם הוראה לאחרים, ונחלת האיש שמת ואין לו גואל וממשפחתו אולי עפ"י ב"ד היתה ניתנת לאיש אחר שאין לו ירושה מאבותיו: ל"ד) ה ע י נ ם. אולי הוא עינים הנזכר במעשה תמר (פר' וישב. ותשב בפתח עינים): ל"ו) ו ג ד ר ת י ם. גם כאן מביא הכתוב ט"ו מקומות ונותן מספרם י"ד, אולי גדרתים (מל' ערי מבצר וגדרת כאן (פר' מטות) אחת היא עם הגדרה הנזכרת לפניה, או מקום אחר מהנזכרים היה כפר חשוב ורצוי להזכירו, וכן למעלה (כ"א ל"ב) הזכיר החשובים שבכפרים וכללם א"כ יחד במלת וחצריהן: מ"ד) ו א כ ז י ב. הוא כזיב מקום לידת שלה בן יהודה (וישב): מ"ט) קרית ס נ ה. לפי דברי יודעי לשון סורי וערבי (הביא שמם פֿיליפסזאן) סנה הוראתו בלשונות ההן תלמוד וכן בלה"ק ושננתם לבניך, א"כ קרית סנה הוא כמו קרית ספר: ס') קרית ב ע ל. נקראת ג"כ בעלי יהודה (שמואל ב' ו' ב') או בעלת (ד"ה א' י"ג, ו'): ס"ג) את ב נ י י ה ו ד ה. ובשופטים (א' כ"א) את בני בנימין. שירושלים עיר עומדת על הגבול ומושביה משני השבטים:

ט"ז א') למי יריחו. הגבול היה מתחיל מאותו חלק של הירדן שהוא נגד יריחו על כן נקרא ירדן יריחו, ומקום התחלת הגבול בצמצום הוא אצל הנחל הנקרא מי יריחו (אולי המים שרפא אלישע, מלכים ב' ב'), ומקום זה על שפת הירדן היה מקום מדבר כלומר בלי ערים ושדי תבואה, ואולי היה מקום מרעה שכן מצאנו באחי יוסף שהלכו לרעות צאנם במדבר (השליכו אותו אל הבור הזה אשר במדבר, וישב) וכן משה וינהג את הצאן אחר המדבר (שמות ג') מדבר משרש דַבר שענינו נהג (ידבר עמים תחתנו, תהלים מ"ז) מקום בלתי מיושב שבנקל יתעה איש בו וצריך למנהיג לצאת ממנו; וכן משרש דַבר שענינו נהג נהיה שרש דִבר שענינו הנהיג והטות דעת איש אל דעתנו ע"י עריכת טענותינו לפניו, ומשרש לקח שהוראתו

ג"כ נהג (קחה נא אלי, פר' ויחי; קח את אהרן, פר' צו; ואחר כבוד תקחני, תהלים ע"ג, תנהגני בעצתך; ואחר, כלו' בדרכי הכבוד) נהיה שם לֶקַח, כמו יערף כמטר לקחי (פר' האזינו), רעיוני החזקים יסתרו ויתלו טענות המתנגדים לדברי, וכן ולוקח נפשות חכם (משלי י"א ל') חכם מנהיג אחרים לרצונו ולדעתו; ושרש אמר מל' בראש אמיר, (ישעיה י"ז ו') יתאמרו כל פעלי און (תהלים צ"ד) לא תתעמר בה (משפטים) והתעמר בו ומכרו (תצא) בחילוף אותיות אהח"ע צ' גדולה ושררה, כשר המדבר ועבדיו שרים אל משמעתו ומבטלים רצונם מפני רצונו, ומזה ג"כ צ' את ה' האמרת, וה' האמירך (תבוא), וכן נקראו שרי בני ערב „אֱמִיר„: ב') מ ב י ת א ל ל ו ז ה. הה"א לתפארת הקריאה ומיותרת כמו ה"א ברבלתה (ירמיה נ"ב י') לפי שבית אל ולוז שמות עיר אחת: ה א ר כ י. משפחה קטנה ממשפחות כנען, אולי הנקראת בפר' נח הערקי, ומפליטיהם היה חושי הארכי רֵעֵה דוד, וכן היפלטי היא ג"כ משפחה קטנה ממשפחות כנען ולא נודע לנו מקורה: ד') ו י נ ח ל ו. כל אחד לעצמו: ו') ת א נ ת. אולי מקום נטוע כולו תאנים וראוי לינקד תְּאֵנַת שכן עם הכנוי נקוד תאנתו, וגערה שהסמוך שלו גערת גם עם הכנוי נקוד גַּעֲרָתִי: ט') ה מ ב ד ל ו ת. היה לו לינקד מ"ם שורק או קמץ חטוף: י') ל מ ס ע ו ב ד. מס משרש מסס והוראתו עבודה קשה המפרכת את הגוף עד שימס ויהי למים, וכן בחוריו יהיו למס (ישעיה ל"א), והוצאת כסף שנותנים למלך מנדה בלו והלך נקראת בלה"ק מנחה או אשכר, כמו מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו וגו' (תהלים ע"ב) והשיב למלך ישראל מנחה (מלכים ב' ג'), ואולי ההפרש בין הנרדפים האלה הוא: מס, היא עבודה שהמנוצחים חייבים לעבוד את מנצחיהם לעת הצורך; מס עובד. היא עבודה שמחויבים לעשותה תמיד כמו הגבעונים שהיו שואבי מים וחוטבי עצים מיום השתעבדם והלאה; מנחה, היא דורון למנצח בלי שיהיה לזה שום חיוב להציל מנצחו מיד הקמים עליו; אשכר, מל' שכר, ברית כרותה בין שני גוים שהחלש יתן מסת כסף לגבור למען יעזרהו להלחם בקמיו:

י"ז א') **למכיר בכור מנשה.** ליוצאי ירך מכיר: א ב י ה ג ל ע ד. אבי משפחת הגלעדי (בנו של מכיר נקרא בשם גלעד) ואבי

יושבי ארץ גלעד: כי הוא היה איש מלחמה. יוצאי ירך מכיר היו אנשי מלחמה: ה') ויפלו חבלי מנשה עשרה. על דבר יחס בני ישראל עיין מ"ש למעלה (ז') במעשה עכן. ושבט מנשה המרובה באוכלוסין על בני אפרים בכניסתם לארץ (פר' פינחס) נתחלקו שתי פעמים משפחותיו הגדולות למשפחות קטנות, מכיר ובניו חוץ מגלעד למשפחה אחת, וגלעד ובניו חוץ מהנזכרים שם וכאן למשפחה אחרת, ושאר בני גלעד אלה איעזר או אביעזר, חלק, אשריאל, שכם, שמידע וחפר לשש משפחות אחרות, ולחפר היו בנים אחרים לבד מצלפחד עד שהיו למשפחה בפני עצמה, ועשרה חבלי מנשה הוא מקרא קשה והראוי ששה, והפרושים שבאו עליו רחוקים, שאף אם נניח שבין החבלים האלה נזכרים חמש נחלות בנות צלפחד היל"ל אחד עשר לפי שבני חפר המרובים עד שהיו למשפחה בפני עצמה (ומשפחה מתחלקת לבתי אבות הרבה) בודאי קבלו נחלה לעצמם: ד') בנות מנשה. בנות צלפחד ממשפחת מנשה: י"א) הנפת. מל' יפה נוף (תהלים מ"ח) וכן למעלה (י"א ב') ובנפות דור: י"ב) ויואל. הוסיף לשבת עמ"ש למעלה ז' ו': י"ד) בני יוסף. שבט אפרים וחצי שבט מנשה: עד אשר. כמו עד כי, עד כי יגעה ידו (שמואל ב' כ"ג י'), וכן תרגם שד"ל עד כי יבא שילה (פר' ויחי), אני עם מברָך מאת ה' עד שהוצרכתי לבקש ממך נחלה נוספת: ט"ו) ובראת. תכרות עצי היער לפנות מקום לך, וגם שרש ברא המשמש להוצאה מן האין אל היש נגזר ונברא מהוראה זו: אץ לך. דחוק לך וכן ויאיצו האנשים בלוט (פר' וירא) וידחקו, ומשרש אץ הקדמון נהיה שרש לחץ ונחץ שהראשון הוראתו דוחק והשני מהירות (דבר המלך נחוץ, שמואל א' כ"א ט') ולמ"ד ונון מתחלפות זו עם זו כמו לשכה ונשכה (נחמיה י"ג ז' וח'): ט"ז) לא ימצא לנו. אולי היה ראוי לינקד יִמָּצא בבנין הקל כמו ומצא להם (בהעלותך), ההר לבדו לא יספיק לנו, ולעמק לא נוכל לרדת מפני רכב ברזל אשר לכנעני: י"ח) כי רכב ברזל לו כי חזק הוא. שני „כי" אלה כמו כי מנשה הבכור (פר' ויחי) ל' אעפ"י בל"א, כלומר עתה נתתי לך את ההר ואתה תפיל עציו לעשות ממנו שדי תבואה או ערים לשבת ומעט מעט תשתדל להוריש גם תוצאותיו, הם תחתית ההרים ועמקיהם, ומובטחני בך שתצליח להורישו אעפ"י שרכב ברזל לו וחזק הוא:

י"ח ה') **כל עדת בני ישרא.** הזקנים שבהם שרי האלפים ושרי המאות הנקראים לועד, והראיה בפרש' פינחס, הוא וכל בני ישראל אתו וכל העדה: ד') לפי נחלתם. לפי הנחלה הראויה למספרם: ו') ויריתי לכם גורל. בימי קדם היו נותנים הגורלות בקלפי ומניעים אותם עד נפול גורל אחד לארץ, וכן הפיל פור (אסתר ג'), ולמטה (ח') כתוב אשליך: ז') כהנת ה'. משפטי הכהונה, הם המתנות והתרומות: ח') לפני ה'. לפני משכן אהל מועד, ובאורים ותומים היו שואלים כל זמן שתשובת שאלתם אפשר בתיבה אחת או שתים, רק כשצריכים לתשובה ארוכה או לשאול ולשנות פעמים הרבה היו משתמשים בגורל: ט') ספר. משרש ספר, כתב מפרש ומבאר היטב, וכן זה ספר תולדות אדם (בראשית ה' א') וכן בספר מלחמות ה', בספר פרטי מלחמות ה': י') כמחלקתם. כמחלקות הראויות למספר כל שבט ושבט: י"א) למשפחתם. לחלוק חלק הראוי לכל משפחה ומשפחה: ויעל גורל. עלה ויצא מן הקלפי ונפל לארץ: י"ב) מן הירדן. גבול צפון היה מתחיל מן הירדן שהוא גבול טבעי לצד מזרח: כתף יריחו. כתף ושכם נרדפים לשם צד, וחמש עשרה אמה קלעים לכתף (תרומה כ"ז י"ד), ולעבדו שכם אחד (צפניה ג' ט') כולם מצד אחד, דרך ירצחו שכמה (הושע ו' ט') כולם בלב אחד: בית און. סמוך לבית אל היה מקום מוכן לע"ז מיוחדת, וב"י קראו לו שם גנאי בית און, וכן קרא הושע (י' ה') לבית אל עצמו אחר שהשכינו בו אחד משני עגלי ירבעם, בית און דרך גנאי, כמו שקרא לעגלים עגלות (לעגלות בית און) להתלוצץ עליהם: י"ד) נגבה. שנים בפסוק זה, ופירושם הגבול היה סובב מנגב להר, שההר עצמו הוא מנגב לבית חורון: ט"ו) קצה ההר. ראש ההר, וגבול דרומי של בנימין הוא גבול צפוני של יהודה, ושם (ט"ו ח') כתוב ראש ההר: גי הנם. מימות הכנענים היה מקום זה מקודש למולך והנם זה מבני כנען היה ונשאר זכר ע"ז אכזרית זו בתוך ב"י שגם הם באחרית מלכות יהודה זנו אחרי המולך, (מלכים ב' כ"ג י', ירמיה ז' ל"ב): י"ח) אל כתף וגו' אולי נקרא שם המקום מול הערבה, או נשרם המקרא אל כתף צפונה מול הערבה, וה"א של צפונה כמו ה"א של לוזה (למעלה ט"ז א'): כ"ח) ערים ארבע עשרה. גם אם נחשוב גבעת וקרית כשתי ערים

וחסרה ו' החבור בנתים הן י"ג; ואולי אחר תיבות גבעת קרית חסרו איזה שמות, ולפי דברי החכם שווארץ גבעת קרית היא קרית יערים הנקראת ג"כ גבעה או גבעת שאול (ש"א ז'); וגבע הנזכר בפסוק כ"ד הוא גבעה או גבע בנימין ששם היה מעשה פלגש בגבעה (סוף שופטים):

י"ט ב') **ושבע.** מיותר לגמרי שאל"כ הערים הם י"ד וכן בד"ה (א' ד' כ"ז) איננו, או הוא שמע הנזכר למעלה ט"ו כ"ו (פיליפפזאן): י"א) ועלה גבולם לימה. דרך הר הכרמל הבולט בים: ופגע בדבשת. אחר מרעלה מזדמנת עיר דבשת פתאם לעין הולכי דרך, וכן הנחל אשר על פני יקנעם, ולכן השתמש בשרש פגע: י"ג) גתה. ה"א במקום למ"ד וכן עתה, וגת החפר היא ארץ מולדת יונה הנביא (מלכים ב' י"ד כ"ה), או צריכה הה"א לידבק לתיבה שאחריה ע"ד ויחלטו הממנו (מלכים א כ') שהה"א צריכה לידבק לתיבה שלפניה וכן ואחריתה שמחה (משלי י"ד י"ד) ואחרית השמחה: רמון המתאר הנעה. אין אנו יודעים מה היא נעה זו בה"א הידיעה, ורמון היה מתאר כלו' מסובב בנעה זו, וגם דגש המ"ם בבינוני של בנין הדגוש הוא זר, לפי שבהכפל ע' הפעל ע"י דגש הוראת הבנין, יחסר דגש שאחר ה"א הידיעה, עד"מ המדבר, המשבח, וגם בהיות ע' הפעל אחת מאותיות אחהע"ר אעפי שאינן מקבלות דגש מקושי הברתם כגון המפאר, המקרה, וכ"ז להקל הברת התיבה: י"ד) ונסב אתו הגבול. הגבול נסב את רמון, ורמון שם מקום לא שם עיר ע"כ בא בל' זכר: ט"ו) קטת ונהלל הם קטרון ונהלל הנזכרות בשופטים א' ל': מצפון. הצד"י ראויה לינקד שוא, והתיבה סמוכה: ט"ו) ערים שתים עשרה. שריד, מרעלה, דבשת, הדברת, יפיע, גתה חפר, עתה קצין, קטת, נהלל, שמרון, ידאלה, בית לחם, והוא בית לחם אחר, ע"כ נקרא הידוע שקרוב לו קבר רחל, בית לחם יהודה: כ"ב) בתבור. שם עיר לא שם ההר שאל"כ חסרה עיר אחת, והעיר אולי היתה בנויה על ההר או בתחתיתו: כ"ו) בכרמל הימה. תיבת הימה מבארת שאיננו מדבר בכרמל אחר שבאחוזת מטה יהודה והוא מקום מעשה נבל (שמואל א' כ"ה ב') ומקום שבו שאול הציב לו יד אחר מלחמת עמלק (שם ט"ו י"ב), וכן ובשיחור לבנת,

תוספת ביאור כי שיחור שם נילוס נהר מצרים: כ"ז) כבול. אולי במחוז עיר זו היו עשרים עיר שנתן שלמה לחירם, ואין במשמעות שם כבול שום כנוי בזיון, וכל נחלת יששכר זבולון נפתלי ואשר היתה בארץ הגליל: כ"ט) עיר מבצר צור. משם צור שהוא מחסה לחיות נקיה שרש בצר (ועתה לא יבצר מהם, פר' נח) שהוראתו מנע, ימנע מהרודפים והצידים לגרש המולט שם, ומשרש בצר נקיה שם מבצר, ומבצר צר היתה על הגבול להגן על ב"י מן יושבי צור עיר הסוחרים (Fenici ובחלוף נון בלמ״ד כמו נשכה ולשכה, [נחמיה י"ג ז'] נקיה משם Fenici שם פלשת ופלשתים); וגם לפי דברי Michaelis (הביאו פיליפפזאן) האומר שעיר צור לא נבנית עדין בימי יהושע, אולי היתה ביד הכנענים עיר קטנה הנקראת בשם זה ואח"כ הגדילוה ובנוה מחדש: ל"ד) וביהודה. מקרא קשה, איך פגעה נחלת נפתלי ביהודה? ואין אחד מן הפירושים נכנס באזן שומעת, ומוכרחים אנו לומר שט"ס הוא וצ"ל ובירדן, וכן בתרגום השבעים: ל"ח) ערים תשע עשרה. שלש מן הנזכרות בפ' ל"ג ול"ד היו ערים, ושש עשרה ערי מבצר, והשאר חצרים: מ"ו) מי הירקון. לפי דברי החכם שואהרץ בספרו תבואות הארץ יש עוד היום נחל שמו בערבי Wady Udschi שענינו נחל ירקון. אולי היו המים רעים ובשתות מהם היו חולים בירקון: והרקון. משרש רקק שענינו בל"ת רפש וטיט: מ"ז) ויצא. השבעים תרגמו כאילו כתוב ויאץ כמו כי אץ לך הר אפרים (למעלה י"ז ט"ו), ונכון: וילחמו. אחרי מות יהושע (שופטים י"ח): נ"א) וראשי האבות. ראשי בתי האבות:

כ' ה') **ולא יסגירו.** הו"ו לחיזוק ואזהרה: ו') עד עמדו. יאספוהו מיד בשמעם את דבריו כדי להצילו מחמת גואל הדם (פסוק ד') ואח"כ במתון ישפטוהו ואם נקי הוא יתנו לו מקום בעיר, ואם לא יסגירוהו ביד גואל הדם: ו') עד מות הכהן הגדול, היה צריך לקצב ישיבתו בעיר, ולא קבע ישיבתו עד היובל אולי יארע מקרהו בסוף שנת המ"ט ואח"כ לא ישב בעיר המקלט ולא כלום; ואח"ת והלא יוכל להיות שגם יום אחד לפני מות כ"ג ימית איש בשגגה וינוס לעיר המקלט? תשובתי שאין הדבר דומה כי כאן הזמן קצוב ובודאי יבוא, רק מיתת כ"ג היא בידי שמים ומן השמים קצרו ימי

עונש הרולח; וא"כ לפי הפשט אין לבקש טעם למה בחר בקלבה זו ולא בקלבה אחרת, ואם עכ"פ נואיל ליתן טעם נאמר כדברי רש"י שהיה לו לכ"ג להתפלל שלא תארע תקלה כזאת בימיו, כלומר הכהן הגדול כביכול ערב על כל התקלות הנולדות באומה, לפי שבקרבנותיו הוא מכפר ומתפלל עליהם, ומיתת כ"ג כפרה היא לו על כל עונותיו ועונות עמו שהוא ערב עליהם, ובכן גם עון תקלה זו שאירעה בימיו נסלח ויכול הרולח לשוב אל עירו: ח') ומעבר לירדן יריחו וגו'. בתלמוד (מס' מכות ט' ב') שאלו מדוע בנחלת ראובן וגד וחלי שבט המנשה הקדישו ג' ערים כמו שהקדישו בנחלת תשע השבטים הרחבה שלשתים, והתשובה הנכונה בזה כדי שתהיינה משולשות, כלו' שיהיה ריוח שוה באורך בין עיר לעיר אעפ"י שאינו שוה ברוחב, לפי שהירדן בנתים והוא מלא על כל גדותיו כל ימי קליר וא"א לעברו לנוס אל עיר מקלט בארץ תשעת השבטים: ט') המועדה. שרש יעד הוראתו אסף, ומזה אוהל מועד וקריאי עדה, אוהל שנתועדו ונאספו שם שכינת ה' ומשה, והזקנים הנאספים יחד להועץ, ובעיר מקלט הנתמש ג"כ בתיבת אסף (ואספו אותו העירה אליהם, למעלה ד') א"כ ערי המועדה, ערי האסיפה, ופרש לקט או קלט נרדף לאסף הקרוב ליסף, שהאוסף או לוקט הולך ומוסיף על מה שבידו:

כ"א א') ראשי אבות המטות. ראשי בתי אבות של כל מטה ומטה. ועל פי הגורל התחלקו בני ישראל הארץ לשבטיהם, זה בדרום וזה בצפון, זה על שפת הירדן וזה על שפת הים הגדול, רק לחלוקה פרטית לכל גבר וגבר שפטו ראשי בתי האבות לפי מספר בני כל בית ובית, או לפי כשרון מעשה איש ואיש או גבורתו במלחמה, הלא מלאנו שליהושע וכלב נתנו עיר אחת לאיש, תמנת סרח וחברון, ולבני יאיר הגלעדי היו שלשים עירים (שופטים י' ד'): ד') את הערים האלה. יפה העיר פיליפפזאן שמלבד שדה העיר אשר סביבותיה שלא היה נחלת הלוים גם בערים עצמן ישבו משאר השבטים ובנו להם בתים, הלא לכהנים בני אהרן המועטים במספרם בימי יהושע נתנו שלש עשרה ערים וביניהן חברון עיר הםלוכה לדוד בראשית מלכותו, וגבע בנימין היתה ג"כ מערי הלוים, ועכ"ז קמו בני העיר משבט בנימין על הלוי האורח, ובזה נבין איך היה הדבר

שלשבטים מרובים בהוכלוסיהם כמו בני דן נתנו ערים מועטות, ולבני לוי המועטים (כ"ג אלף זכר מבן חודש ומעלה, פר' במדבר) נתנו מ"ח עיר: ט') אשר יקרא אתהן בשם. כל ו' הנזכרות בשיון להלן (שד"ל); ועל אודות ערי הלוים ממטה ראובן שהושמטו שני הפסוקים לפי סברת רד"ק, עיין במנחת שי, וראוי לתת להם מקום בספר כפי דברי אברבנאל: מ') תהיינה. ל' עתיד, בהוריש בני ישראל את הגוים הנשארים בנהלל ותענך (שופטים א', כ"ה ול') וברבות בני אהרן והלוים עד היות כדאי לקרא הערים על שמם, ואולי הוסיפו עוד עליהן כי נוב עיר הכהנים לא נזכרת כאן: מ"ב) ולא עמד איש בפניהם. הנשארים נסגרו לבוא בעיר דלתים ובריח, ואם כל השבטים היו מתאמצים כה כבני יהודה ויוסף היו מורישים את כולם:

כ"ב ג') ושמרתם את משמרת. פעל ואחריו השם הנגזר ממנו לחיזוק כמו ושמרתם שמור, והמקור הוא שם הפעל וע"י הכנוים ישתנה כמו שם דבר; רק לא ידעתי טעם הזקף במלת משמרת הסמוכה למצות וראויה למרכא; ואין לומר שמשמרת ומצוה גם בפסוק הזה הן שני דברים כמו בפסוק וישמר משמרתי מצותי חקותי ותורתי (פר' תולדות), לפי שחסרה הוו בנתים, ואם חסרה גם בפסוק הנזכר, וו של ותורתי קובלת כל השמות יחד וכאילו נתן וו בין כל אחד ואחד מהם, וגם לא שייך כאן לומר מצות לא תעשה ומצות עשה: ד') לאהליכם. מימי לכתם במדבר נשארה מליצה זו בפי עם ב"י עד סוף הימים, הלא מלאכו לאהליך ישראל (מלכים א' י"ב י"ז) וינסו איש לאהליו (מלכים ב' י"ד י"ב): ה') את המצוה ואת התורה. מצות עשה ולא תעשה, הנשמרות לכבוד ה' ולעבדו; ודברים המועילים לגוף ולקיבוץ המדיני שהורה ולמד אתכם להצלחתכם: ז') שלחם ויברכם. כן דרך לה"ק לכתוב תחלה זמן עבר ואחריו עתיד עם וו ההיפוך כמו קרבו ויאתיון (ישעיה מ"א ה') אכלו וישתחוו (תהלים כ"ב), ופשוטו כאן כאילו כתב וגם כי שלחם וברכם אמר להם בנכסים רבים וגו': ח') שובו. ל' נווי. כלומר אתם הייתם החלוץ הקודם למלחמה ולשלל, וע"כ נכסים רבים בזזתם, ואני אינני אומר לכם שתחלקו עם ט' השבטים, רק אני נותן רשיון לכם לשוב אל אהליכם עם כל הנכסים אשר בידכם, אך חלקו שלל אויביכם עם

אחיכם בני שבטיכם הנשארים מעבר לירדן לשמור הנשים והטף. ורד"ק פירש חלקו הבזה עם אחיכם השבטים, ומי שמפרש עם אחיכם האנשים אשר הניחו בארץ הגלעד לשמור הערים אין לו טעם כי נשיהם וטפם הוא שהניחו, עכ"ל. והנה לא זכר כי בני ראובן ובני גד לא עברו כולם למלחמה כי אם כארבעים אלף מהם, א"כ רובם נשארו בארץ אחוזתם לעבדה ולשמרה, ואולי ג"כ לשמור הנשים והטף של כל השבטים שעד אחר חילוק הארץ לא עברו את הירדן אצל אנשיהם, ועוד לא יתכן שבני גד הבאים לעזור את אחיהם יחלקו בזתם עם שאר אנשי הצבא שבודאי בזו איש לו אם מעט ואם הרבה: י') שם. יפה העיר פּיליפפזאהן שמתיבה זו היה נראה שבנו את המזבח בנחלת ט' השבטים, רק ממה שכתוב בפסוק שאחריו נראה ברור שמעבר לירדן מזרחה בנוהו, וכן היתה נותנת ג"כ הסברא, שהיאך יעלה על לב ט' השבטים שבנו מזבח לעולה וזבח מחוץ לגבול ארצם: גדול למראה. כמו נחמד למראה (פר' בראשית) ואין לפרש למראה לאות וראיה ולא לקרבן כי מזה לא בא הספור כאן כ"א בפסוקים הבאים: י"ג) בן אלעזר הכהן. הכהן הגדול: י"ד) נשיאים. נקראו בשם זה הנגזר משרש נשא כל שרי ב"י, לעשרות לחמשים למאות ולאלפים, ובא להגידנו כאן שלא שלחו ומשפחותים רק משרי האלפים שהיו ראשי בתי אבות: י"ז) אשר לא הטהרנו ממנו. עד היום הזה לא עשינו כפרה ולא שאלנו סליחתנו מה', והיכן שאלו? בסוף ימי יהושע (כ"ד) בשכרת יהושע ברית לעם לעבוד את ה' לבדו, רק לפרש כדברי אברבנאל שיודע היה יהושע שעדין בימיו היו מבני ישראל הנוטים אחר בעל פעור לא נ"ל: י"ט) אם טמאה. אם חושבים אתם שהמקדש את הארץ הוא משכן ה' ובלעדו ארצכם טמאה, הנכם צריכים לבנות מזבח אחר בארצכם לקדשה, רק עברו לכם וגו': כ') לא גוע בעונו. מימי קדם היתה זאת בישראל אף כי פרו לרבבה ליחשב כולם כמשפחה אחת המתכבדת בכבוד כל אחד מגבריה, וקלונו גם כן ישוב על ראש כל בני משפחתו, ובאמת גם בימינו אלה ב"י ערבים זה לזה, ובכל מקומות תפוצותיהם נכבדים ונתפשים בזכות או בפשע אחד מהם, וזהו ענין טוב עד מאד ואלולי שיהיה כן תמיד עד קץ הימים לפי שהוא כפל מחסום ורסן לחוטאים, בדעתם כי בכשלונם יכשלו גם אחרים עמם. רק גם בדרך

טבע יארע כמו במעשה עכן שבני משפחתו ואוהביו יחושו על הפושע, וגם אם לא יפתו אחריו יכסו על עונו ויענשו עמו: כ"ג) אל אלהים. תשובת שני השבטים ובפרט תחלת דבריהם תורה על המית לבם בשומעם חשד אחיהם, ודבריהם יתרים וחסרים כאדם המדבר ולבו הומה בקרבו, ומאור דורנו שד"ל ז"ל פירש אל mächtig, potente בעל כח, ואלהים ל' רבים allmächtig, onnipotente בעל הכחות כולן, ונכון עד מאד, וכן פירש מאל אלהים השני עד ידע כמאמר מוסגר מפני תיבת תושיענו שהיא בגוף נוכח, א"כ אל אלהים הראשון הוא לנכח, כקוראים לאל שיעיד על כונתם: מרד. הוא עון להכעיס כעבד המורד באדוניו, מעל יכול להיות ג"כ בשגגה (ויקרא ה' ט"ו) ואם יהיה במזיד הוא במועלות היצר הרע לא להכעיס ולסור מאחרי ה'; וביומים ההם שרוב עבודה זרה היתה זנות וניאוף, היו תועים אחריה בדרך קבע שהוא מרד, או בדרך עראי שהוא מעל; וקודם תיבות אל תושיענו היה ראוי לכתוב „עשינו את זאת„ להדביק עם פסוק שאחר כן „לבנות לנו וגו'„: כ"ה) לבלתי ירא את ה'. הקדמונים היו סוברים שלכל ארץ וארץ היה אלוה פרטי המשגיח עליה כנראה ברור ממעשה השמרונים (מלכים ב' י"ז כ"ו) וממקומות אחרים. ובני ישראל גם כי מאמינים באל אחד היו סוברים שה' בעצמו חלק לכל ארץ וארץ אל אחר (ואתחנן ד' י"ט) ובחר לעצמו עם ישראל וארץ כנען המוגבלת מצד מזרח ע"י הירדן, וא"כ היו יכולים הדורות הבאים לומר ליוצאי ירך שני השבטים אתם תחת רשות אל אחר ולא תחת רשות ה': כ"ו) לנו. לתועלתנו: כ"ח) תבנית מזבח. לפי הסברא בנו המזבח באבנים למען יעמוד ימים רבים רק בגוהו בקרנותיו ובמעשה המכבר כמזבח אשר במשכן: כ"ט) ממנו. מן הדבר שאמרנו „לבנות לנו מזבח„ וגו', והוא ל' סתמי genus neutrum הבא לרוב בל' נקבה כמו קטנה או גדולה (בלק) שענינו דבר קטון או דבר גדול, רק יש מהם גם בל' זכר כמו וכל זה איננו שוה לי (אסתר ה' י"ג): ל"א) אז הצלתם. בודאי יש בבני ישראל בעלי חטאות, ואם אתם הייתם מועלים בה', מתוך חרון אפו היה קוצף גם עליהם, עתה שאתם לא מעלתם הוא ארך אפים עובר על פשע, א"כ אתם הצלתם אותם מיד ה', וסרס המקרא ופרשהו. היום אשר לא מעלתם בה' המעל הזה ידענו כי

בתוכנו ה', כלו' מובטחים אנו ששכינתו שרויה ביננו ולא יעלה מעלינו בעבור החוטאים שבקרבנו: כ"ג) כי עד. היה נ"ל שאין צורך לומר שמקרא קצר הוא וחסרה מלת „עד„ שהוא השם שקראו למזבח, והייתי מפרש מלילה זו ע"ד ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה, יקרא לך עיר הצדק (ישעיה א' כו') יקראו לירושלים כסא ה' (ירמיה ג' י"ז) ושם העיר מיום ה' שמה (סוף יחזקאל) ודומיהם, לא שקראו למזבח שם פרטי רק הודיעו כונתם בבנותו. ואם מצאנו במזבחות שבנו יעקב וגדעון שקראו להם שמות, או נפרש המלילה ע"ד שפירשתי כאן, וזה נ"ל יותר, או נאמר שבימיהם שהיו בונים מזבחות הרבה יצדק לקרא להם שם פרטי להבדילם זה מזה, לא כן במזבח זה שלא היתה כוונתם לבנות כ"א המזבח ההוא לבדו. רק החכם שד"ל בעברו עלינו דחה דברי באמרו שאם היה כתוב „עד הוא וגו'„ היה נכון, עכשו שהתחיל הדבור במלת „כי„ נ"ל שקראו למזבח עד וחסרה המלה מן הספר, וראיתי תכף מיד את דבריו, ומוסיף אני עליהם שלא קראו לבנין ההוא בשם מזבח לבלתי יאמרו הדורות הבאים שלזבח בנוהו, וקראו לו בשם עד, ובדברם בו היו אומרים ד"מ סמוך לעד שעל שפת הירדן, לא סמוך למזבח:

כ"ג א') **ויהי מימים רבים.** לפי דברי יוסף הכהן שפט יהושע את ישראל כ"ה שנה, א"כ חלפו י"א שנה אחר כיבוש וחילוק הארץ לפני מות יהושע: ב') לזקניו. סנהדרין, חכמים שהיו מנהיגי העם (אברבנאל), ולראשיו. הם נשיאי המטות, ולשופטיו. הם שרי האלפים והמאות והחמשים והעשרות השופטים את העם למי הדין עמו, והשוטרים הם משגיחים על צרכי העם ומזהירים אותם עליהם; ואעפ"י שכתוב ויקרא יהושע לכל ישראל, לא קרא לכולם רק לחשובים שבהם הערבים לכל המון העם היושבים תחת השגחתם, ולא יתכן לומר שכל ישראל עזבו נחלתם, ואויביהם להם מכל רוח וגם בקרבם; וכן בראש סימן כ"ד כתוב ויאסף יהושע את כל שבטי ישראל וגו', ושבטי הם ראשי המטות שבידם שבט ומטה לרדות, ואח"כ קראו לכל היושבים תחת השגחת שר אחד שבט או מטה, ומשם שבט נהיה ג"כ שורש שפט ושם שפטים, ותאר זקן ושם זקן שוים באותיות שרשם, שזקני העם הם הסנהדרין היו מגדלים זקנם

להדרת פניהם, ושם שר · נהפך מן ראש, ושטר קרוב במשמעות להשתרר ומן או התפעל נהייתה הטית: ד׳) והים הגדול. וו במקום עד וכן מן המדבר והלבנון (סוף פר׳ עקב) כמו עד הלבנון, ששם הולך ומגיד גבולי ארץ כנען לארבעת רוחותיה, המדבר לצד דרום, הלבנון מצפון, פרת למזרח, והים האחרון למערב, ותיבות כל הגוים אשר הכרתי הם מאמר מוסגר ראוי להנתן קודם בנחלה לשבטיכם: ז׳) לא תזכירו. לשבח: י״ג) לפח. עשוי בברזל לצוד חיות או עופות, ומוקש הוא אבן באמצע הדרך, שטט או שוט היא רצועה של עור שהמלקה מפילה על הנלקה והיא מכה אותו במקומות הרבה בגופו, לא כמקל המכה אותו במקום אחד בלבד, וצנינים הם קוצים שנונים וחדים, וגם צנה שעניניה קור משרש צנן הקרוב לשכן שהקור מפריש ומכאיב כקוץ, ואולי גם צנה שענינה מגן היה לה באמצעה קרן ברזל חד למחוץ האויב: י״ד) אנכי הולך היום. מלילה זו תורה בבירור אמונה בהשארת הנפש אחר המות: ט״ז) בעברכם את ברית. את במקום על:

כ״ד א׳) **ויאסף.** לפ״ד היא האסיפה עצמה האמורה למעלה בסימן הקודם, והחכם פיליפסזאן דוחה דעה זו באומרו שהקודמת היתה בשילה, ולא ידעתי מנין לו: לפני האלהים. לפני הארון שהביאוהו משילה לשכם, וא״ת מדוע הקהילם בשכם ולא בשילה? אולי היה זה מקום מוכן יותר, או כפי החכם הנ״ל בשכם בנו מזבחות אברהם ויעקב וזכרונם הועיל ליהושע לחזק ב״י ביראת ה׳: ג׳) את יצחק. ולא הזכיר ישמעאל כמו שהזכיר עשו לפי שהיה בן פלגש, וכן לא הזכיר מדן ומדין וגו׳: ה׳) כאשר עשיתי. כאשר ראיתם שעשיתי (אברבנאל): ט׳) וילחם. דעתו היתה להלחם אם יוכל (בלק ט׳, ו׳ וי״א) או נלחם בהם ע״י קללת בלעם: י׳) ולא אביתי לשמע לבלעם. לא שעיתי אל קרבנותיו: מידו. של בלק: י״א) וילחמו בכם בעלי יריחו. כונתם היתה להלחם בכם אעפ״י שנמס לבם מפניכם, ואם הם היו פותחים לכם גם שאר גויי כנען לא היו נלחמים, וחסרה הוו לפני תיבת האמרי כמו שחסרה לפני תיבת החתי, רק לומר כדברי רש״י שנקהלו אל יריחו גבורים מכל ז׳ עממים לא סופר לנו לא בדברי רחב ולא במקום אחר: י״ב) את

הצרעה. ר"ל שחדש להם נזקים שהוזקו בהם זולת חרב המלחמה (רלב"ג), א"כ דעתו שלא שלח את הצרעה ממש, רק דרך משל הוא לומר שגרשם בדרך פלא, וכן פירשתי גם אני לשעבר לתלמידי, רק אם יתכן לומר זה על פסוק ושלחתי את הצרעה לפניך (משפטים) ששם באה הבטחה לישראל שישגיח עליהם וישלח מלאכו לפניהם, לא יתכן לאמרו כאן שבא הסיפור כדבר הנהיה ונתאמת בבירור, ע"כ נ"ל עתה שיש לפרשו כמשמעו שצרעה היא שרץ העוף הנקרא vespa, ואולי נתחבאו רבים מבני כנען במערות שבא"י רבות מאד כי ארץ עלולה לרעש היא, והיתה דעתם להסתר שם ולהציק את ישראל בלסטיות כמו שהיה בסוף ימי בית שני כשרבו הקטטות והמלחמות בישראל שרבו הרוצחים עד אין מספר, וה' שלח באלה המתחבאים הצרעה שהיתה עוקצת אותם עקיצה אחר עקיצה עד שהיו מוכרחים לצאת מן החורים שהתחבאו שם ולנפול ביד ישראל או לגלות לארץ אחרת, וזה ימים קראתי על אודות זבוב קטן נקרא Simulia maculata הבא לפעמים במזרח אירופא לאלפי אלפים וממית אדם ובהמה; או יהיה צרעה מין שחין ממית מל' צרעת (והמלה הפוכה מן צער) או יהיה זה וזה שעקיצת הצרעה היתה לשחין פורח אבעבועות ממיתות: שני מלכי האמרי. שנים ממלכי האמרי, לא סיחן ועוג, שד"ל, וכן פירש ג"כ את שני בני תמית (מקץ מ"ב ל"ז) כי לראובן היו ד' בנים ברדת יעקב למצרים: כ') ושב. יהפך לבבו עליכם מטובה לרעה, וכן אשוב ולקחתי דגני (הושע ב' י"א): כ"ג) אשר בקרבכם. מלת אשר יש לה באיזה מקומות ענין מלת אם כמו אשר נשיא יחטא (ויקרא ד' כ"ב), אף כאן אשר בקרבכם ר"ל אם ישנם בקרבכם, ולא נכית שכבר בימי יהושע היו בבני ישראל עובדים אלהי נכר, והכתוב מעיד עליהם ויעבד ישראל את ה' כל ימי יהושע (למטה ל"א): כ"ה) חק ומשפט. כמו שאמרו רז"ל (ב"ק ד' פ' ופ"א) עשרה תנאים התנה יהושע וכו', מלבד המשפטים הערוכים בתורה שם להם פרטי דינים לישוב הארץ ולטובת יושביה: כ"ו) האלה. אשרה הוא אילן נעבד או יער מוקדש לע"ז ובו הקדשים והקדשות עשו תועבותיהם, והיה אסור ג"כ לנטוע כל עץ אצל המזבח (ראה פר' שופטים, לא תטע לך אשרה כל עץ) שלא יחשבוהו כקדוש כיון שגדל במקדש, רק אלה זו היתה שם מקודש בודאי, והכניסה מקום למשכן (שמפסוק זה

נראה שהביאוהו כולו משילה לשכם לא הארון לבדו כמו שכתבתי למעלה) נשארה האלה תוך החצר ולא קצצוה, אולי מפני שלא הקימו שם המשכן לישיבת קבע רק עראי לתוכחת יהושע אל העם: כ״ו) את כל אמרי ה'. חק ומשפט ששם יהושע לעם (למעלה כ״ה) עפ״י תורת משה: לעדה. לא להעיד בכם לפני ה', רק להעיד לפנכים כלו' לעורר אתכם לעבודת ה', וכן והיה שם בך לעד (סוף פר' וילך) ספר התורה יזכירכם חובתכם וכן שירת האזינו (וענתה השירה הזאת לפניו לעד, שם): ל') תמנת סרח. ובשופטים ב' ט' כתוב תמנת חרס והוא הנכון, תמונת השמש הנקרא חרס (בטרם יצא החרסה, שופטים י״ד י״ח) אולי ישראל שינו שם המקום לגנאי תמונת סרחון, או תמונת אליל הבל וריק שהוא סרח העודף: ל״ב) ויהיו. עיר שכם והשדה, שאם היה מוסב לעצמות יוסף כדברי קצת מפרשים, היה ראוי ותהיינה. פיליפזאן:

נשלם ביאור ס' יהושע בעזר הצור, כן אזכה ואגמור גם ביאור שאר נביאי קודש אכי״ר:

ס' שופטים.

א' ג') **בגרלי.** לעזרני בגרשי הכנענים מגורל נחלתי, ואח״כ אבוא גם אני לעזרך בגרשך אותם מגורל נחלתך: ד') ויעל. וכן למעלה מי יעלה לנו, עלה אתי, אולי הכנענים נשארו במבצרים אשר על ההרים וכן כתוב ואתה על במותימו תדרך (וזאת הברכה) ועל במותי יעמידני (תהלים י״ח) ולכן כתב ג״כ והלכתי גם אני אתך בגורלך, מסר להר: ויכום וגו'. הכו אותם ומספר המכים היה עשרת אלפים איש: ז') תחת שלחני. באכזריות לבו קצץ בהונות

למען ילאו ללקט העצמות שהיה זורק להם תחת שלחנו: ט') יושב הסר. בשיפולי הסר שכן כתוב ירדו: ט"ז) ובני קיני. צ"ל ששבע שמות שיחסו ליתרו הם שמותיו ושם בנו ושם בן בנו, חוץ מפוטיאל שלא מלאכוהו שם לא לו ולא לבניו רק בדרך דרשה אמרו פוטיאל זה יתרו ע"ש שפיטם עגלים לע"ז, ורחוק הוא, ומדוע לא יגיד לנו בפירוש שאלעזר נשא אחות צפרה? ושם אבי צפרה הוא יתרו או יתר שכן כתוב ומשה היה רעה את צאן יתרו חתנו כהן מדין, וישב אל יתר חתנו (שמות), ונקרא ג"כ רעואל כי כהן הוא (רעו-אל, ע"ד בנו צפור, רֵעַ האל); ושם חותן לא על אבי האשה לבדו יאמר, רק גם על אחיה, כי נגזר משרש חתן, והתחתנתם בם, תבאו לקרבה עמהם; ויתרו בא לראות את משה ואח"כ הלך לו אל ארצו, וחבב בנו (שכן כתוב ויאמר משה לחבב בן רעואל המדיני חתן משה, פ' בהעלותך) בא עם אביו, או בא אח"כ, או פגעו בו בדרך; ומאחר שלא מלאכו שמיאן שנית אחר שאמר לו משה אל נא תעזב אתנו, סברא לומר שנתעכב עם בני ישראל; וחבר מבני בניו של חבב הוא, שכן כתוב למטה ד' י"א מבני חבב חתן משה, ונקראו כל צאצאי יתרו קיני על שם מקום מושבם בארץ מדין ששמו קין (כי אם יהיה לבער קין, בלק); וכאן ספר לנו שבני קיני לא באו לעזרת ישראל במלחמות כנען, רק התעכבו בסביבות יריחו היא עיר התמרים שהיא על הגבול, ובהלחם יהודה עם יתר הכנעני עלו עמהם, ונתישבו בתוך בני ישראל: י"ז) יושב צפת. היא עיר אחרת מעיר צפת שבימינו שבה קבר רשב"י ובנו והיא בחלק נפתלי, וזו בחלק שמעון: ויחרימו אותה. כבר בימי משה (פר' חקת) החריבו עיר ערד ובנותיה ועשו שללם חרם לה', והכנענים בנוה מחדש, וקראו לה צפת (או בנו עיר אחרת אצל חרבות ערד), וב"י החריבוה שנית והחרימוה לקיים נדר אבותיהם: כ"ה) מבוא העיר. מקום ראוי לעלות אליו ללכוד את העיר ולבוא בה, ובראותם כי יוצא הוא מן העיר (אולי עם בני משפחתו) כאדם המתיאש מישועת בני עירו ועוזבם בעת צרה, שאלוהו בהבטיחם אותו שיעשו עמו חסד ולא ימות עם אחיו: כ"ז) ויואל. עיין מ"ש למעלה ז' ז': כ"ט) וישב הכנעני בקרבו. באפרים ובזבולון כתב וישב הכנעני בקרבו לפי שהארץ הנכבשת היתה יתרה על הנשארת ביד הכנעני, ובאשר ובנפתלי כתב להפך וישב האשרי

בקרב הכנעני, או הערים שביד הכנעני היו בשני השבטים ומפוזרות על הגבול, ובשנים האחרים מקובצות באמצע נחלתם: ל׳) בית שמש. עיר אחרת מאותה הנזכרת בשמואל א׳ ו׳ שאליה שלחו פלשתים את הארון והיא לשבט דן במערב, וזו לשבט נפתלי בצפון:

ב׳ א׳) **אעלה.** עתיד במקום עבר ורבים כמהו, רד״ק; והעתיד משמש בלה״ק להוראת עבר בלתי מושלם, או להודיע התמדת הדבר ע״ד ככה יעשה איוב, או לצייר מה שעבר כאילו הוא הווה עתה; והעבר הוא מחובר תמיד מעבר ועתיד, ד״מ האומר „אני כותב„ כאילו יאמר „כתבתי כבר ואכתוב עוד„ שאם אין לו לכתוב עוד יאמר „כתבתי„ ואם עדין לא התחיל לכתוב יאמר „אכתוב„ ע״כ לא בא בלה״ק זמן הווה, רק ישתמשו להוראתו בכנוי ובינוני פועל או פעול, או פעם בעבר ופעם בעתיד כפי מתק הלשון אל אזן שומעת; וכן כאן אעלה יצייר הדבר לאזני השומעים כאילו הוא עתה, וכן אז ישיר משה, אז יבנה יהושע, אז יבנה שלמה במה, ודומיהם; רק לא יבא תמיד העתיד אחר מלת „אז„ כמו אז ירדו לשערים, אז אמר שלמה (מלכים א׳ ח׳) אז הגלתם את בני ישראל (יהושע כ״ב ל״א) ורבים כמוהם: ג׳) לא אגרש. בדרך פלא ע״י הגרעה, או כאשר יאזרו חיל וילחמו עליכם לא אושיע אתכם, או אביא מורך בלבבכם למען תיראו מהלחם בם: לצדים. כפשוטו. יסובבו אתכם מכל צד: י״א) בעלים. ל׳ רבים, כל האלילים הנקראים בשם בעל היו מציירים השמש, רק שמות מופרשים להם, בעל ברית, בעל זבוב, בל, בעל פעור, נבו, מולך, מלכום, ומי יודע עוד כמה! והעשתרות הם אלילים בדמות עשתרות הצאן, ועובדים אותם תחת האשרות (עשתורת והאשרה הן מלות דומות בשרשן) והאשרה עצמה היתה לפעמים אילן שקצצו כל ענפיו ונתנו לו צורה מיוחדת, ומאז קדש הוא וענפיו החדשים הצומחים ממנו, ותחת צלו בנו המזבחות; או היתה האשרה יער מצל מוקדש לתועבות זנות וניאוף לכבוד עשתורת ולהבריא כהניה: י״ז) אשר הלכו אבותם. דור שבימי יהושע, וכמהו לא היה בישראל לעולם ששמר חוקי ה׳ בלי תוספת ומגרעת, כי קרוב לימי נתינת התורה הוא, ומצב ב״י לא שנה, ולא הוצרכו מנהיגי הדור לתקנות ולסייגים: י״ט) והשחיתו מאבותם

שטרם הקים ה' להם שופט, עבדו ע"ז: כ"א) לא הוסיף להוריש. בפר' משפטים הבטיח לישראל מעט מעט אגרשנו מפניך וגו' כלו' היה בעזרכם וגם בלא כח וחיל תורישום; רק עתה השתמש בהבטחתו, (שהיא לטובת ישראל והטעם הכתוב שם „פן תרבה עליך חית השדה„ והטעם הכתוב כאן „ללמדם מלחמה„) כעונש על עונם; וכן התעכבם במדבר מ' שנה סביבות משה היה מחסד האל עליהם לחק בלבם יסודי תורתו, שבהכנסם לארץ ובהתפזרם איש לנחלתו היו מתרחקים מעל משה, ולא בלבד שלא היו לומדים מחדש, רק שוכחים מה שלמדו, וצייר הדבר לעיניהם כעונש על תלונותם, ודרכי ה' הנשגבים יולידו תולדות רבות ומשונות, רק אין רע יורד מן השמים: כ"ג) לבלתי הורישם מהר. רק הורישם לאט לאט, ואיום על בני ישראל שבסבת עונם לא יורישם עוד:

ג' ב') **רק למען דעת.** הפסוק הזה קשה מאד ומחברת תיבותיו אך זרה לי נחשבה ואין דעתי נוחה בפירושי המבארים כי לפיהם רק הראשון מיותר הוא; ואחרי שהזכיר בפסוק הקודם מלחמות כנען, המלחמה האמורה כאן היא מלחמות כנען הנזכרת למעלה, ואין צורך להוסיף תיבת „דרכי„ „ללמדם דרכי המלחמה„ כי כבר מצאנו מלחמה שם כולל בל' יחיד ופועלו בל' רבים, כי תקראנה מלחמה (שמות) ומפני המלחמה אשר סבבוהו (מלכים א' ה'), ולא יתכן לפרש שעתה שישראל מרו את פי ה' ילמדו דרכי המלחמה להושע מאויביהם, כי לא בחרב ובחנית יהושיע ה', ואם ישמרו דרכיו ינצחו אף אם לא ידעו תכסיסי המלחמה, ואם לא ישמרו יספו גם אם ידעום, ופסוק ד' יוכיח, ואם יטעון טוען והלא כתוב (שמואל ב' א') ללמד את בני יהודה קשת? נ"ל שפירושו, קינה זו תהי לחזק את לב בני יהודה לקראת המלחמה עם פלשתים לנקום נקמת שאול ולא יחילו מהמורים בלמדם גם הם לירות חצים בקשת כי להם תאות גבורה כי רבים ועצומים הם, אך לא שישימו בקשת כסלם ולא באלהים, ודברי רד"ק שם נוטים לדברי; ופירוש הפסוק כאן, רק למען ידעו דורות בני ישראל הבאים בהלחמם עם יתר הכנעני מה היתה גבורת שבעה העממים בהלחמם עם יהושע להציל נפשם וארצם, ובכל זאת נגפו כי ה' נלחם לישראל, ועתה שישראל

עזבו את ה' הם ומצולחים לפני מעט מזער מהם, רק הדורות אשר לפנים ממות יהושע עד התחיל הכנעני לפרוק עולם מעל צוארו ולהכר להם לא ידעו מלחמות כנען ר"ל לא שתו לבם עליהן ובטחו בגבורתם ועל כן נענשו; ואין לפרש לנסות ע"ד כי לא נסיתי (שמואל א' י"ז ל"ט) כי כן כתוב אחריו ויהיו לנסות בם את ישראל לדעת הישמעו וגו' א"כ הוא מל' לא תנסו את ה' אלהיכם (ואתחנן), ורק הראשון הוא להגידנו שלא הניחם למען יעבדו בישראל, רק לא הורישם מהר והניחם עוד איזה שנים למען ילמדו בני ישראל מה היתה גבורת בני כנען הקדמונים, ואח"כ יורישם, כי כן כתוב (ויצא) לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך, ר"ל גם אם לא יזכו לא אעזבם עד שאקיים דברי לתת להם את כל הארץ הזאת, ואח"כ לפי מעשיהם, אם ישמעו בקולי יושבו בה, ואם ימרו את פי ינערו ממנה: ח) וימכרם. שרש מכר ידו: קרוב באותיותיו למגר וסגר, נתנם ביד כושן: י) וישפט את ישראל. קבץ את ישראל והוכיחם על עונותם ועשה דין ופשרה ביניהם ואח"כ יצא למלחמה: טו) בן גרא. בפר' ויגש מנאהו בן לבנימין בשם גרא, ובד"ה שנים מבני בנו בלע, ומנאהו ג"כ שמעי בן גרא, נקראו כולם על שם ראש המשפחה, או בן גרא ר"ל ממשפחת גרא (פיליפפזאן) ועיין מ"ש ביחס עכן (יהושע ז' י"ח): אטר יד ימינו. שם התאר על משקל עור, חרש, פסח, אלם, גבן, קרח, גבח, א"כ הוראתו בעל מום והוא המשתמש בשמאל במקום ימין, (על תיבת פקח הכתובה בפר' שמות בין תארי בעלי המומים ולא הוקדמה או אוחרה להם הייתי מצטער כל ימי, ולולי שה"א לאמרו הייתי סובר שהראוי פסח) רק יפה העיר פיליפפזאן שבמעשה פלגש בגבעה מספר שהיו מבני בנימין שבע מאות איש אטר יד ימינו, ודבר זר הוא שיהיה שבט אחד עלול כ"כ לאותו המום, ע"כ יש לפרש שזה אטר שענינו מקודם בעל מום וגם הוראת שרשו היה כן מל' אל תאטר עלי באר פיה (תהלים ס"ט) ניתן אח"כ למשתמש בשתי ידיו בשמאל כמו בימין, אולי בני בנימין לעשות כבוד לשמם הרגילו עצמם לכך מנעוריהם, ובד"ה א' יב' ב' כתוב בפירוש נושקי קשת ממינים ומשמאלים באבנים ובחצים בקשת מאחי שאול מבנימין; ויונתן תרגם גמיד (שרש"י ז"ל פירשו retrait שקצרה ידו התחתה) מל' גמד הרכה (ט"ז) וגמדים (יחזקאל כ"ז י"א)

שענינו קצרי הקומה: ט"ז) לְמדיו. השבעים תרגמו μανθύα שלפי דברי פיליפזאן הוא מעיל אנשי המלחמה, א"כ אולי שרש תיבה זו איננו מדד, לבוש מדוד לאורך הנושאו, רק שרש מנד והסרה הנון כמו שחסרה בתיבת חטה ואף ששרשן חנט ואנף: י"ז) המנחה. עיין מ"ש ביהושע ט"ז י': י"ט) והוא שב. דאג שמא יכוו נושאי המנחה בגאלתו אם לא יצליח, ולכן שלחם והלך עמהם מקצת דרכם, ואח"כ חזר לו אל עגלון: הס. איננו פועל רק מלה, וממנה נתהוה שרש הסה וחשה, ורובי התיבות ובפרט הפועלים החסרים והנחים נהיו ממלות זעירות הקדמוניות בל' בני אדם כמו עלה מן על, חנן מן חן, כלה מן כל וכיוצא בהן, וכן בכל לשון: כ') והוא יושב וגו'. שרש המקרא ופרשהו, והוא יושב לבדו בחדר המקרה אשר לו; המקרה אולי מל' המקרה במים עליותיו, בית מקורה בקורות ארזים, אך גם המוציאים התיבה מל' קור ומפרשים חדר שבו ישבו בימות החמה להתקרר צדקו בדבריהם: כ"ב) הנצב. יד החרב נקראת נצב לפי שמעמידים אותה על החרב ע"י יתדות קטנות נצבות היטב למען לא ינתק הלהב מחמת המכות שמכים בה: ויצא הפרשדנה. חדר הפרשים ושרי המלך; המסדרונה. בית החלון עשוי סדרים לשבת שם (רד"ק בשם י"מ והוא לפ"ד הנכון); שתי תיבות אלו אעפ"י ששרשם ל' עברי, מהברתם נראה שמלות נכריות הן, לפי שכל לשונות העמים סביבות כנען דומות לל' עברי כנראה משמות המלכים והערים, ובכל ארץ כנען וגם בארץ גשן מושב בני ישראל במצרים (ממחוז קרוב היה לכנען) דברו ל' עברי, וישעיה קרא לל' עברי עצמו שפת כנען (ישעיה י"ט י"ח), ובכן היה אפשר לבני ישראל לבלתי שנות את לשונם במצרים ולבלתי סור ממנהג אבותיהם, ולבלתי התערב במצרים. וזו כונת הפסוק בצאת ישראל ממצרים בית יעקב מעם לעז; ואם היתה כונת הפסוק כאן להגיד לנו שיצא הפרש מגוף עגלון מדוע יבחר במלה נכריה? וגם לא יטרח להגיד לנו כאלה; וגם הברת תיבת מסדרונה תורה שענין שני השמות קרוב, והכותב בחר בשמות הרגילים בפי בני ישראל בהיותם תחת עול מואב להורות שתי חצרות בית המלך, ועוד מספר לנו הכתוב שסגר החרב בעד הלהב עד כי לא יכול אפילו לשלוף החרב מבטנו, ומהיכן יצא הפרש? והאומר שהריחו ריח רע ומזה חשבו שמסיך הוא את רגליו דורש דרשה של

דופי על המקרא שבודאי לא יבא להגידנו דבר נבלה כזאת, וכי לא שלף ר"ל באופן שלא שלף, או לא שלף החרב מבטנו כי ירא פן יזה מדם המכה עליו וזה נכון, ומהמשך הפסוקים נראה ששתי חדרות היו לעלית המקרה, ועבדי המלך לא בלבד יצאו מהעליה כי גם התרחקו מהחדר הפנימית היא הפרשדנה ונכנסו לחדר החצונה היא המסדרונה כדי שלא יחשב המלך שהטו אזן לשמוע דברי אהוד לו, והראיה והוא יצא (אהוד יצא מהפרשדנה) ועבדיו באו (מהמסדרונה לפרשדנה) שאם לא כן להיכן באו? והלא כתוב שהחילו עד בוש טרם יכנסו לעליה? ואמת היו שהיה ראוי ליכתב ויצא אהוד הפרשדנה ויצא המסדרונה, מ"מ נושא שרש שלף הוא כבר אהוד בלי ספק, ואין צורך לכפול שמו עד הפסוק האחר, ומהמשך הפסוקים ומטבע סיפורי הנביאים נ"ל לבחור בפירוש זה אעפ"י שכתב רד"ק שהראשון הוא הנכון, וגם שד"ל מאור דורנו בחר כמהו, ומה שכתב ויצא אהוד המסדרונה ויסגר ר"ל אחרי שסגר ואין מזה להקשות לי כי כן דרך לה"ק: כ"ד) מ ס י ך ה ו א א ת ר ג ל י ו. בגדי בני קדם ארוכים כבגדי אשה ובשבתם יכסו רגליהם, ומסיך כמו מסך משרש סכך שממנו נהיה שם סכה, וכן בדברי רז"ל ויבא שאול להסך את רגליו (שמואל א' כ"ד ד') מלמד שעשה עצמו כסכה: כ"ה) ו י ח י ל ו. אותיות השרש האמתיות הם חל, ומהן עשו שרש חיל כמו כאן וגם יחל נח (הראשון בפרשה) ושרש יחל כמו וייחל נח (שהוא השני) לא כן אחילה לפניך (שמואל ב' י"ח ט"ו) בחולם וחסרה הוו: ה מ פ ת ח. שהסיר אהוד לסימן שהמלך רוצה לשבת לבדו: כ"ח) ר ד פ ו א ח ר י. באו אחרי ורדפו את אויביכם ל' קצר ע"ד לא תבנה אתהן גזית (יתרו) טחני קמח (ישעיה מ"ז ב'): כ"ט) כל ש מ ן. בעל כח: ל"א) ו י ך א ת פ ל ש ת י ם. שרש הכה לא יורה תמיד מכת מות ולרוב יבא אחריו פועל המית, ואולי שמגר התיצב לפני ת"ר פלשתים הבאים לבוז בז בא"י, וכלי זין אין בידו זולתי מלמד הבקר, והמם לבם עד שנסו מפניו והרג בהם, וכמהו בשמשון, בלתי החמור הנים אלף איש מהפלשתים והרג מהם חמורתים:

ד' ב") בחרשת הגוים. ביער הגוים: ו') לך ומשכת. שרש משך אולי מורה תקיעת שופר, וכן ויימשך הארב (שופטים כ'

ל"ז) וכן במשך היובל, וממשכתי שכתוב אחריו הוא ל' משיכה ממש ל' נופל על לשון: ט) כי ביד אשה וגו'. פירוש רד"ק נכון הוא, ועוד יש לומר אני לא הפצתי ללכת אתך כי ידעתי בנבואה כי ביד אשה ימכר ה' את סיסרא ואם אלך אתך יתאמת הדבר ויפל בידי: י"א) אלון בצעננים. עיר בנחלת נפתלי הפוגעת בנחלת זבולון מנגב ובאשר מים וביהודה בקצה מחוז הירדן קרוב לים המלח ממזרח (יהושע י"ט ל"ד), וחבר זה איננו הקיני הנזכר למעלה כי הוא נסע מיריחו עיר התמרים אשר לבנימין ונתישב במדבר יהודה אל מול נגב אל קצה ארץ אדום (Arabia Petrea), רק משפחה אחרת מבני יתרו שבאה עתה לגור בנחלת נפתלי קרוב למחנה סיסרא: י"ב) ויגדו לסיסרא. החכם יש"ר נ"ע בעברו עלינו הוה דעתו שבני חבר הם הגידו לסיסרא כי עלה ברק הר תבור למען ילחם בו ויקחו גם הם חלקם משללו בחשבם שבודאי סיסרא נוצח, ואחר שראוהו מנוצח הפכו לעזור את ישראל, ולכן בא הסיפור עתה שבני חבר באו לגור שם, וזה אפשר, אך נ"ל שאין צורך להניחו כי סיפר ביאת בני יתרו בעבור יעל, מלבד שבני יתרו היו תמיד אוהבים את ישראל ולא יתחברו אל שונאיהם, ויעל אשת חבר אף היא היתה שופטה את שבטה כדבורה ושמגר כמו שכתוב בימי שמגר בן ענת בימי יעל חדלו ארחות, ועמה שלום היה עד שיבין בקש שלומה כי כן כתוב כי שלום בין יבין וגו', אך מ"מ מלחמתו עם ב"י היתה לקיני לנזק כי חדלו ארחות, וכשמוע יעל שדבורה הלכה עם ברק למלחמה וראתה כי סיסרא ניגף אזרה חיל והרגתהו: י"ד) הלא ה' יצא לפניך. הנה השמים התקדרו בעבים וה' מרעים בקולו לתת לך אות על עזרתו, וכן כתוב ויהם ה' את סיסרא (עיין מ"ש יהושע י' ט"ז) ובשירה כתוב מן שמים נלחמו, נחל קישון גרפם, הרים נזלו, להודיענו כי אנשי סיסרא פחדו מגאון ה' ונסו לעבור מעבר לנחל קישון, והנחל ההוא נמלא פתאום מים מחמת הגשם וגרפם והטביעם כי זה טבעו בימות הגשמים, וממה שכתוב שיעל כסתה את סיסרא בשמיכה נראה שימות הקור והגשמים היו: י"ח) סורה. בנגינה למטה מפני האלף אות נחה שלא תבלע בהברה ורבים כמהו, ובנימין אחיו (ויגש) שאל האיש (מקץ) ודומיו מהטעם עצמו קבלו הנגינה למעלה, ובהשתנות[דו] התיבה מהרגלה מדקדקים יותר בהברתה: י"ח) בשמיכה. בגד עב, ועביו טפח

(מלכים א' ז' כ"ו) ומתרגמינן וסומכיה: כ') עמד. לפ"ד העין ראוים להנקד קמץ כמו זכור את היום הזה אשר יצאתם (סוף פר' בא) והוא צווי לזכר ולנקבה ליחיד ולרבים ולא ישתנה: כ"א) ותשם את המקבת. לקחה היתד בימין ואח"כ המקבת (הוא הפטיש הנוקב העץ ביתדות שע"י מכותיו מכנים בתוכו) בשמאל והעבירתה לימין וזהו שכתב ותשם: בלאט. ראשית תיבה זו משרש לוט שענינו כסוי וכן בלהטיהם (וארא) בחכמתם הנסתרת, וכן וחכם חרשים (ישעיה ג' ג') עושה מעשיו חרש ובשתיקה: ותצנח. פעל עומד, היתד צנחה וירדה, וכן ותצנח מעל החמור (למעלה א' י"ד): נרדם ויעף. נרדם כי עיף היה: כ"ב) והנה ברק רדף וגו'. הנה בא אל אהלה ברק לשאול אם ראתה את סיסרא:

ה' ב') **בפרע פרעות.** ל' כי פרוע הוא לפי דברי שד"ל (משתדל, כי תשא) וכן ופרע את ראש האשה (נשא) ותפרעו כל עצתי (משלי א' כ"ה), ופירושו בהיות מוקצת ב"י עצלים מלהלחם ומוקצתם התנדבו לצאת למלחמה וחרפו נפשם למות, דבורה וברק שרו השיר הזה; ומלות ברכו ה' היו נכפלות בסוף כל פסוק ופסוק (עיין במשתדל על שירת בשלח): ג') מלכים. כי נשגבים דברי וראוים לכם: ד') בצאתך משעיר וגו'. כל זה להורות שהסערה שאמרנו (למעלה ד' י"ד) באה מצד דרום דרך ארץ אדום ונחלים אדירים כמו נחל קישון שטפו בדרתם מהרי הנגב משם הר סיני: ו') חדלו ארחות. ל' אורחת ישמעאלים, וכן הביטו ארחות תימא (איוב ו' י"ט): נתיבות. שרש תיבת נתיב הוא תב שבחלוף תו בשין ושין בצדי קרוב לישב ויצב ונאנאיהם, א"כ נתיבות הם דרכים מיושבות שבהן יראו עוברים ושבים הרבה: ז') פרזון. ערי הפרזי לפי שכל יושבי הארץ נמלטו אל תוך המבצרים מפחד האויב: ח') יבחר אלהים חדשים. ע"ד חדשים מקרוב באו (האזינו), וגם התחלת השירה שמעו מלכים היא ע"ד האזינו השמים, ותשמע הארץ, ומזמור ס"ח אלהים בצאתך לפני עמך בצעדך בישימון סלה וגו' הוא ע"ד שירת דבורה, מזה למדת ששירי הקדמונים היו שגורים בפי ישראל בכל דור ודור עד שאשה יושבת בירכתי בית כמו חנה חברה תפלה נפלאת ברעיוניה ומליצותיה, וזה לאות כי ישראל עם בינות היה:

אז לחם שערים. המלחמה נגעה עד שערי הערים, כשיצאו ב"י מן מבצריהם להלחם עם אויביהם הצרים עליהם נגפו ונרדפו עד שערי העיר שבה נסגרו לבא למלט נפשם: מגן אם יראה ורמח. רק נשתמשו בחרבות להכות זא"ז באכזריות חמה, וגם אצל שערי העיר צר להם המקום מלהלחם במגן ורומח, ועוד שהשליכו כלי מלחמתם בחפזם לנוס בלתי חרבם החגורה להם על מתניהם: בארבעים אלף. כל אלה המלכים שהציקו לישראל בימי השופטים לא פשטה שררתם על כל האומה רק על השבטים הסמוכים להם, עגלון על בנימין ואפרים, פלשתים על יהודה, סיסרא על זבולון ונפתלי, מדין על מנשה, בני עמון על שני המטות וחצי המטה שמעבר לירדן מזרחה, וכאן המצוקים תחת עול סיסרא היו מ' אלף ומהם בחר לו ברק י' אלפים איש חיל: י') לחרות. מל' לח והרי"ש נוספת כמו שרביט מל' שבט, ואולי רוב השרשים שלמ"ד הפועל שלהם רי"ש נהיו בדרך זה כמו שמר מחלת שם, גזר מגז (גז חים, תהלים ע'), אמר מאם שהיא הברה ראשונה שמוציאים הקטנים מפיהם וממנה גם שרש נאם בתוספת נון פ' הפועל; ושחר שענינו אור, קרוב לנהר שענינו לבן כמו alba בלשוננו שעיקר שרשו לבן בלה"ק, וכן alpe שענינו הר, ושחר שענינו חשך נהיה מן חר (נחר מפוח, ירמיה ו' כ"ט) היה שחור ע"י האש: מדין. מם האמנתיו נוספת על שרש דין והדגש לתפארת הלשון וכן להטות מדין דלים (ישעיה י' ב'), אברבנאל, ולא תבא מם אחר שרש נטה כשהוראתו עות משפט: י"א) מחצצים. פירשו שד"ל (כדבר Schultens, Rosenmüller מל' וילא חצץ כלו, משלי ל' כ"ז) רועים מעבירים הצאן ע"י מונה: אז ירדו לשערים. יתנו צדקות ה' ויאמרו אז ירדו לשערים עם ה' שהתחבאו לשעבר בערי המבצר מפני אויב (שד"ל): לאדירים עם. עם הארץ נהיה לגבורים (שד"ל), רק מחצי הפסוק שאחריו ה' ירד לי בגבורים נראה יותר שלאדירים עם הוא כמו לאדירי עם או לעם אדירים ע"ד תולעת שני, שני או שנים הנעשה ע"י תולעת, ואחר שאמר ירד שריד חזר על דבריו ואמר לא בגבורתו ירדה אותם, רק בעזר ה' שירדם לי, לתועלתי: י"ד) שרשם בעמלק. מקרא קשה, שד"ל פירש אפילו אותם שדרים בארץ בני עמלק, ומאין לו שמבני אפרים התגוררו בתוך בני עמלק שונאי ישראל בנפשם? יש"ר (בביאורו על הפטרת

באלה בחומש נתיבות השלום) פירש שיש בארץ אפרים הר נקרא על שם עמלק, הר העמלקי, ששם פרעתון ארץ עבדון בן הלל השופט (למטה י"ב ט"ו), ומה ענין דבר זה כאן? פיליפפזאן אומר שלא כל בני אפרים באו רק היושבים על הגבול הסמוכים לעמלק, אתמהא! וארץ עמלק בדרום ואפרים באמצע כנען, ושתי הארצות רחוקות זו מזו! א"כ אני אומר שאם אינו רומז לאיזה מאורע שהיה בימי אהוד הנלחם על חיל עגלון שאסף אליו גם כן בני עמון ועמלק (למעלה ג' י"ג) יש לקיים פירוש קדמונינו רש"י רד"ק רלב"ג וכו' שכוונת המקרא על יהושע ומלחמתו על עמלק בימי משה, ומליצת שרשם היא כמו שרש ישי (ישעיה י"א י') איש חיל מבני אפרים; וכאן הולכת ומונה השבטים שבאו לעזרה ומדברת בשבחם; באו מני אפרים הידועים כבני חיל עד שאחד מן המפורסמים שבהם נבחר להלחם עם עמלק פחדו של ישראל; אחריך ברק, בין אנשיך, היה גם בנימין אעפ"י שמתי מספר המה (מעשה פילגש בגבעה היה קודם דבורה בודאי, בימי פינחס כהן גדול (למטה כ' כ"ט) רק גבורתם נודעה); מני מכיר (לא מהיושבים בגלעד כי לא באו (י"ז) רק מקצתם היושבים בארץ כנען) ירדו אחרי ברק, מעריהם אשר על ההרים, מחוקקים כלו' שרים מפורסמים; ומזבולון באו ג"כ מחוקקים מושכים אחריהם גבורי חיל (ל' משכת בהר תבור) בשררתם עליהם כסופר שר הצבא המצביא את עם הארץ (מלכים ב' כ"ד י"ט): ט"ו) ושרי ביששכר. ומיששכר גם כן באו למלחמה שרים עם דבורה, ומיששכר הוא ברק גם כן, בעמק שולח עם החיל אשר אחריו, כמו צא אתה וכל העם אשר ברגליך (פר' בא) או יהיה ברגליו ל' את רגלים רצת וילאוך (ירמיה יב' ה'), בעמק מקום נכון להלחם ברכב הברזל היא שולח ברגלים והתחרה ברכב ולא ירא: בפלגות ראובן. אחרי שספרה בשבח השבטים שבאו למלחמה עתה היא מלעיגה על התנצלות האחרים לבלתי בא להלחם. ראובן התנצל באומרו שיש לו חקקי לב ר"ל כדאי דאגות מפני שהוא יושב על הגבול (בין שפתים, תהלים ס"ח) ויש לו לירא מסביביו צריו, והיא משיבתהו אצל פלגי מים שבארצך שאליהם אתה מביא צאנך להשקותן יש לך חקקי לב גדולים באמת! ומה לך לירא? הלא אתה היושב בין המשפתים בין גדרות הצאן כל היום ותשמע שריקות עדרים קול ניגון הרועים בעוגביהם וקול תרועת

מלחמה אינך שומע; אולי אצל פלגיך תתבודד ותחשוב חקרי לב, מחשבות חכמה ודעת; אתה גלעד צדקת בדבריך כי לא יכלת לבוא ממרחק מעבר הירדן ובפרט בימות הגשמים (עיין מ"ש למעלה ד' ט"ו) שהנהרות והנחלים מלאים ושוטפים; ואתה דן הלא תירא מאניות השודדים פן יבאו בארצך לשלול שלל ולבוז בז; אשר ג"כ יושב לחוף ימים במחנים ולא במבצרים ועריו פרוצות בלי חומה ויש לו לשמרן; ולא הזכירה יהודה שמעון וגד אולי באו מתי מספר מהם לעזרה וע"כ לא היו שבטים אלו ראוים לא לשבח ולא לגנאי: כ') מן שמים נלחמו. ע"י ברד וגשם סוחף וברקים וקולות להם את חיל סיסרא: כ"א) נחל קדומים. נולד מימי קדם, והיו מיחסים לשבח גם אל הנחלים וההרים (הררי קדם, וזאת הברכה) מה שיחכו לשבח לעצמם, להיות ממשפחה עתיקה, עד שעתיק ועתק שעיקר הוראתם ישן בל"א היו למליצות מורות חוזק וגאות, מכסה עתיק (ישעיה כ"ג י"ח) יצא עתק מפיכם (שמואל א' ב' ג'): תדרכי נפשי. עוז איביך, או תדרכי הקשת בעוז: כ"ב) אז הלמו. בחפזם לנוס נהלמו עקבותיהם: מדהרות דהרות. מל' וסוס דהר (נחום ג' ב'), ואולי עיקר התיבה מל' זהר בחילוף דלת בזין, סוס מזהיר מחמת הזיעה היוצאת מעורו בחפזו, וגם שם זיעה נגזר מזוע שענינו תנועה; וכאן הכפל לחיזוק, וראויה הטפחה לבא תחת השני והמרכא תחת הראשון: כ"ג) אורו מרוז. שם עיר קטנה מושבה אצל מקום המלחמה, ואם היו אנשיה יוצאים אולי היתה המלחמה לסיסרא פנים ואחור, ואעפ"י שסיסרא נגף בלתם, מ"מ היה להם לצאת וראוים לקללה: כ"ד) תברך מנשים. בלה"ק לא יבא לעולם האבלטיף אחר בנין נפעל פעל והפעל, רק לא יזכר בהם הפועל וע"כ נקראו בנין שלא נזכר פועלו, עד"מ, הפועל הוא קין הרג את הבל, הפעול קין נהרג, ולא יגיד ע"י מי נהרג, ואם נכתוב הבל נהרג מקין יהיה פירושו הבל יהיה נהרג יותר מקין, ואין להקשות מפסוקים מתי מספר, גרושה מאישה (פר' אמר) והארץ תעזב מהם (בחקתי) כי יש לפרשם בדרך אחרת (עיין במשתדל) והכלל אמת ויציב, ואולי האבלטיף בלה"ק הוא ע"י בית כמו באדם דמו ישפך (נח) ואדני צוה בה' (מסעי); וכן כאן תברך מנשים, תבורך יותר מנשים באהל, מנשים צנועות שהזכיר אחריו, שכן דרך הלשון בשני חלקי הפסוק להזכיר בראשון מה

שלא יזכיר בשני, וכן להפך, כמו ימינך ה' נאדרי בכח וגו' הבנהרים חרה ה' אם בנהרים אפך. (הבנהרים חרה ה' אפך, שד"ל) והדבר ידוע; ונכוחים דברי חז"ל (ת"ב יבמות ד' ק"ג.) שיעל השתמשה ביופיה לפתות את סיסרא למען יישן ותהרגהו, ופסוק כ"ז יוכיח, ואעפ"י שעשתה זאת, אומרת דבורה, שראויה היא לברכה יותר מנשים צנועות, כי עת לעשות לה' הפרו תורתך: כ"ה) בספל אדירים. בספל הגנוז שלא ישקו ממנו כ"א בבא אורח נכבד ואדיר: כ"ו) תשלחנה. אולי ראוי להנקד תִּשְׁלָחֶנָּה ע"ד ותראהו את הילד, ואין לומר שהוא כמו המלחמה אשר סבבוהו (מלכים א' ה' י"ז) והדומים לו שהשם נקבה יחיד והפעל ל' רבים או להפך (ונחתה קשת נחושה זרועותי, תהלים י"ח) ולפרש ידה כמו ידיה, שמלבד שידה כאן ר"ל שמאלה שכן כתוב אח"כ וימינה, הוא פעול ולא פועל, יעל תשלח ידה: מחצה. פרש מחץ הפוך מן חמץ, חמוץ בגדים (ישעיה ס"ג א') צבוע אדום, צבעה ראשו בדם, וכן למען תמחץ רגלך בדם (תהלים ס"ח) וחליו ימחץ (בלק) יטבלם בדם: כ"ז) שדוד. בן בליעל הראוי להיות שדוד, וכן בירמיה (ד' ל') ואת שדוד מה תעשי, ובן בל' איטלקי Sciagurato: כ"ח) אשנב. פרשו שנב קרוב לשלב בחילוף למ"ד בנון כמו לשכה ונשכה, וענינו פתח, חלון הסגור בפתילי ברזל כמו שנוהגים בארץ קדם בבית מושב הנשים: כ"ט) אף היא תשיב אמריה לה. לעצמה, כששרותיה תענינה לנחמה היא תחזור בדיבורה ותאמר הלא ימצאו וגו': ל') רחם רחמתים. כמו שיר השירים, ר"ל היפה בנשים, אעפ"י שהוא מספר זוגיי: לראש גבר. לראש הגבורים הוא סיסרא: לצוארי שלל. שהיה על צוארי האנשים השבוים והנשללים:

ו' ב') **עשו להם.** שרש עשה משמש ג"כ להוראת הכין וקנה כמו אשר עשו בחרן (לך לך), ומנהרות משרש נהר שענינו רוץ (ונהרו אליו כל הגוים, ישעיה ב' ב') ענינו רהיטים ומבואות, Gänge, Corridoi, כמו מערה משרש ערה שענינו הריק, מקומות מופנים ע"י הטבע או עשוים ומתוקנים בידי אדם הכינו להנים בהם תבואותיהם: ג') אם זרע. לא היו זורעים כי יודעים היו שזרים יאכלו פרי יגיעם, ואף אם היו זורעים ועלה מדין וגו', וכן ואם יהיה היובל לבני ישראל (סוף מסעי) אף היובל המשיב אחזה לבעליה לא ישיב לנו אחזת בנות

גלפחד: ד') עד בואך עזה. מדין בקצה מזרח ועזה בקצה מערב: ח') איש נביא. להכין לבם לתשובה: י"ב) ה' עמך. שני משמעות במליצה זו, ה' הוא עמך או יהיה עמך, וגדעון עשה עצמו כאלו הבין הוא עמך והשיב ויש ה' אתנו: י"ד) ויפן אליו. בתחלה המלאך נתן לו שלום לתומו וממקום שבתו תחת האלה, ועתה פנה אל דבריו ונכנס עמו בדברים: בכחך זה. בכח דבורך זה שאני רואה כי איש דברים אתה, לך ודבר על לב העם ומשכם אחריך למלחמה: ט"ו) אלפי. משפחתי, וראש המשפחה יקרא אלוף או שר אלף, אולי מזה שרש אלף שעניניו למד: י"ז) שאתה מדבר עמי. על זה שאתה מדבר, והאות איננו שיתעכב שם לקבל את מנחתו, כי מה אות זה לאמתת נבואתו? רק אחר קבלת המנחה יעשה לפניו אות: י"ט) המרק. כבר העיר רד"ק שבקצת ספרים נמצאת מלה זו נקודה תחת קמץ וחטף פתח שלא כדרך השמות רק כדרך הפעלים, עתה לא ידעתי מדוע כל הספרים הנדפסים בימינו בחרו בנוסחא מוטעית: מרק. מל' ומרק ושטף במים (גו) יסורין ממרקים עונותיו כל אדם (תלמוד ברכות ה'.) שע"י מירוק הבשר יהיה המרק: כ"ב) אהה. לא רצה לפתוח פיו לרע ולא אמר אהה אמות, ודעה מפורסמת היתה בימיהם וגם בימי יעקב ומכות שעיני האדם אינן כדאי לראות מלאך אלהים, ואם יראה להם תכף האדם ימות: כ"ה) ופר השני. נ"ל כדברי האומר שני לבטן כמו עגלה משלשת (לך לך) והוא הוא פר השור שהזכיר, שאם הם שנים מה עשה בראשון? וו של והוא איננה וו החבור רק משמשת במקום כלומר בל"א, וזה ענין הוו בכל כפל ענין במלות שונות, ודמיונו במקרא ואת הכסף המושב בפי אמתחתיכם (מקץ), כסף משנה קחו בידכם, כלו' מבלעדי הכסף לשבור בר קחו ג"כ הכסף המושב: כ"ו) המעוז. ראש הסלע מקום מחסה ומעוז מאויב: במערכה. באמצעו שהוא מקום ישר בלי גבשושיות ששם יערכו מלחמתם על קמיהם: ל"ו) הנה אנכי מציג. אחר שנזעקו השבטים אחריו שאל שתי האותות לחזק לבם לקראת המלחמה:

ז' א') **מגבעת המורה בעמק.** נ"ל שהיה ראוי להטעים מגבעת המורה בעמק, ושם הגבעה מורה–בעמק, מקום שממנו יראה כל העמק: ב') מתתי. מאשר צריך למען אתן: ג') ירא

ואחר ד. שיראה בלב ושחרדה באיברים בפיק ברכים ובנפילת פנים:
ויצפר. ישכים בבקר וילך בהחבא לבלתי השם לבו אחיו כלבבו,
ולפי פירוש זה הוא מל' צפרא שבל"א עניני בוקר, או הוא מל' צפור
כנף, ישוב ויעוף לקנו כצפור הפוחדת: מהר הגלעד. עדין לא
עבר גדעון הירדן (א' ד') והר הגלעד הוא בנחלת מנשה מהלאה
לירדן קדמה, ופיליפזאן פירשו כמו ויסע לוט מקדם (לך לך) שלפי
דעתו הוא כמו אל קדם, אף כאן יצפר אל הר הגלעד, וקשה שימוש
המ"ם להוראת אל, מלבד שלוט בנסעו מן מקום מגורי אברהם הלך
אל דרום מבית אל עד סדום, ושם כ"ל לפרש שמחוזי ארץ ישראל היה
להם שם פרטי, כל צד דרום נקרא ארץ הנגב, וכל צד מזרח נקרא
קדם, וזהו ויסע לוט מקדם, מאותו מחוז ששמו קדם הלך לו לאשר
הלך; וכאן גדעון מהתל ביראים וחרדים ואומר להם שלהשקיט המית
לבם ישימו הירדן ביניהם ובין מקום המלחמה וינוסו חוץ לתחום א"י
לצד מזרח מהלאה להרי גלעד ששם בקצה מזרחית צפונית לצד ארץ
ארם, ולפי דברי הח' שוארץ (תבואות הארץ) יש סמוך לעיר יזרעאל
הר נקרא Gibl Dschulud והוא הר הגלעד הנזכר כאן: ד')
ואצרפנו. מל' צורף כסף (הקרוב לשורף) אבדיל הסגים כלו' רכי
הלבב או הבלתי הגונים לבא להלחם מלחמה קשה כזאת שאני שולח
אותך להלחם: ה') כאשר ילק הכלב. לא כשור הטובל שפתותיו
במים לשתות הרבה בבת אחת רק ככלב המוציא לשונו וכופלה ככף
ובה מלקק מן המים מעט מעט, וזה דרך הולכי אורחות בארץ ערב
ואפריקא בבואם אל מקור מים, הבאים ראשונה רוכבי הסוסים שיש
להם פנאי יותר מלקקים בידם אל פיהם מעט מעט כדי שלא יזיק
להם בשתותם מן המים הקרים הרבה בבת אחת והם בקיאים בשתיה
זו הרבה ולא יפילו טפה מידם ארצה, והרגלים הבאים אחריהם שאין
להם פנאי להתעכב נופלים על פניהם ארצה ושותים לרויה; וכאן
צוה ה' לגדעון שיקח עמו הזריזים הבאים בראשונה אל המים ומלקקים
בידם אל פיהם ויעזוב העצלים הבאים אחריהם, או בחר במלקקים בידם
לפי שהראו שלא הורגלו בתענוגים ויכולים לסבול רעב וצמא ובאיזה
טפות מים די להם, כי אמת הוא שה' היה אתם, אך מ"מ רב העמל
שעמלו שלש מאות האיש במלחמה הזאת; או צוה לעשות כן להטיל
גורל ביניהם, והוא ית' שם בלבם לשתות בדרך האחת או באחרת:

ח') ואת שופרותיהם. שאיזה מהם הביאו עמם ושלחם להשתמש בהם לעת הצורך: החזיק. דבר על לבם להתעכב עמו ולהלחם העפ"י שמתי מספר המה: ט') קום רד במחנה. להלחם בו, ואם עודך ירא מלהלחם רד בתחלה עם פורה לרגל (שאם צופה יכיר בהם יהיו שנים נגד אחד) ואח"כ תרד להלחם: י"ג) צליל. לא משרש צלה שלא ישתמשו בו לאפית הלחם רק משרש צלל שענינו בל"ת (מים צלולים) זך שנראה האור מאחוריו, א"כ צליל כמו רקיק, וזה מל' והבור רק: י"ג) ויכהו ויפל. הצליל הכהו בנפילתו, כלו' כבר כלה כח המניעו ונחלש עד שהיה קרוב לנפילתו ארצה, ובהכאה מועטת כזו נפל האהל (ה"א הידיעה לאו דוקא, אהל אחד) הנחזק בקרקע ע"י יתדות ברזל וחבלים, ולפי פירוש זה תיבות ונפל האהל על מקומן תבאנה שאל"כ מיותרות הן: ט"ו) שברו. פתרונו, וגם שרש פתר דומה באותיותיו לפרד ופרש הקרובים בהוראתם לשרש שבר: ט"ז) לפידים. דבר עב גלפת ונאחז כמו זפת, ענף מענפי עצי הגפר שמהם יתיכו הזפת, או כלי הנלקח והנאחז בידים, ועץ דולק יקראו לו בלה"ק אוד: י"ט) אך הקם הקימו וגו'. כמו אך יצא יצא יעקב (תולדות) באותו רגע שהקימו את השומרים והעמידום על משמרתם, והשומרים באשמורת הראשונה נאספו אל אהליהם לשכב והחדשים היו עוד מתנמנמים בשינה בקומם תוך הלילה ופחדו ונסו אל נפשם: כ"ב) ברעהו ובכל המחנה. תחלה תקע איש את חרבו בלב רעהו הקרוב לו, ואח"כ גדלה המכה ונתפשטה עד קצות המחנה: כ"ב) שפת אבל מחולה. שפת הירדן הקרובה לעיר אבל מחולה (ע"ד ירדן יריחו) ארץ מולדת אלישע: ת"ד) בית ברה. מקום נקרא אח"כ Βηϑαβαϱα בית עברה (פיליפפזאן) והוא אחד ממעברות הירדן: ואת הירדן. כמו ־דד: והספר השני (למעלה ו' כ"ה) לכדו את המים כלו' הירדן עד בית ברה, ועד ענינו אצל, או יהיה ואת הירדן כמו את הארץ ואת יריחו (יהושע ב' א') את הארץ כולה אם תוכלו וקודם לכל רגלו יריחו. וכן כאן לכדו מעברות הנחלים וקודם לכולם מעברות הירדן: כה) וילכדו. לכדום בעוד שרצו לעבור את הירדן. והשומרים היו בארץ שני השבטים והביאו ראש עורב וזאב לגדעון היושב בארץ כנען בנחלת חצי שבט המנשה:

ח' א') **איש אפרים.** אלו שהביאו לו ראש עורב וזאב:
ה') זבח וצלמנע. שרי מדין היו מתפארים באכזריותם וקראו
לעצמם שם שיודיעה. עורב וזאב הם שני בהמות טורפות וחומסות.
זבח ל' הריגה כמו כי זבח לה' בבצרה (ישעיה ל"ד ו') קרוב לטבח.
וצלמנע אולי ראוי לקרא צֵל־מֻנָּע, מונע לכל איש לחסות בצלו, הורג
כל נופל בידו: ו') הכף זבח וצלמנע. האם אתה אוחז כבר
בידם ומוליכם שבי באופן שלא נירא עוד מהם שישובו עלינו על
אשר נתנו לצבאך לחם? ושתי הערים סוכות ופנואל היו משבט גד
מעבר הירדן מזרחה: י"א) השכוני באהלים. כבר העיר שד"ל
על פסוק לנוס אל עיר מקלטו (פר' מסעי) שתיבת נוס היא בינוני
פעול, וכן סורי הגפן נכריה (ירמיה ב' כ"א) שובי מלחמה (מיכה ב' ח');
ובינוני פעול בפעלים העומדים יש לו הוראת הפועל רק זה הוה
והאחר עבר וכן בלשונותינו gehend, gegangen, andante, andato;
וכן נ"ל לפרש כאן דרך השכוני באהלים דרך מושב הגוים שקודם
המלחמה היו יושבים שם באהלים, וכן בל"א למטרף לקוחות שכבר
לקחו (ב"מ ד' י"ב:) וה"א הידיעה של השכוני ובי"ת של באהלים
נשארו עוד בזרותן: י"ג) מלמעלה החרס. אחר הנץ החמה לפי
שנפל עליהם לילה כבראשונה והחרידם, ומצאנו ל' חרס להוראת שמש
גם שלא בל' שיריי, כמו בטרם יבא החרסה (למטה י"ד י"ח): ט"ז)
וידע. הכם מכה אכזריה שתודע ותזכר לדור דורים לבלתי יוסיפו
לעשות כאשר (עשו הם,) ושד"ל פירש כמו וידש: י"ז) ויהרג את אנשי
העיר. הנהגת עיר סכות היתה ביד השרים Oligarchia שכן כתוב
ויאמר שרי סכות, והנהגת פנואל היתה ביד העם Demagogia שכן
כתוב ויענו אותו אנשי פנואל, וע"כ נפרע מכל אנשי המגדל: י"ח)
אחד. בטעם מפסיק, אתה והם דבר אחד, שוים בתאר היפה
כתאר בני המלך (שד"ל): י"ט) בני אמי. לא בני אבי ופלגש רק
גם בני אמי: לו החיתם אותם. לעבדים כי לא קמו נגדכם
במלחמה, ומדוע הרגתם אותם? א"כ נבלים אתם וראוים אתם ליהרג
ע"י נער ולא ע"י שר צבא: כ"א) גבורתו. אומץ לבו: את
השהרנים. דמות הירח שהיה אחד מאליליהם: כ"ב) משל בנו.
יש הפרש בין מושל ומלך. המלך שולט מרצונו והמושל מרצון אחר
המפקידו, וכן במאורות כתוב ולמשל ביום ובלילה (בראשית) וכן ביוסף

וכי משל הוא בכל ארץ מצרים (ויגש), ומלך לא שאלו ב"י עד סוף ימי שמואל, רק כל שופט היה במקצת מושל עליהם, והספרש בין גדעון לשאר השופטים הוא שב"י היו רוצים אתו לקבל עליהם ממשלת נאצאי גדעון, מה שלא מצאנו ביתר השופטים: כ"ד) כי ישמעאלים הם. המדינים בהתגוררם בארץ ערב למדו משפטי הישמעאלים ונקראו ג"כ בשמם, הם וכל שאר נאצאי בני קטורה, וזהו ועל פני כל אחיו ישכן (לך לך), על פני כל אחיו נפל (חיי שרה), וכן נקראו המדנים קוני יוסף מיד המדינים הסוחרים (עיין במשתדל ישמעאלים: כ"ו) והנטיפות. נזמים תלוים באוזן ונראים כטפות נוטפות (שד"ל), או הן נלוחיות של פלייטון מעשה זהב הנוטפות בושם, או הן פנינים; והקדמונים חשבו שטפות הטל יתהפכו לפנינים בתוך קליפתם, וגם פנינים מל' פנים, יושבים לפני ולפנים בקליפתם: כ"ו) הענקות. תכשיטים כבדים המעניקים את הצואר וכבדים עליו, וכולם מל' ענק שהוא אדם גדול הקומה הנושא משא כבד, ורביד הזהב (מקץ) אולי הוא טס מרודד, ל' מרבדים רבדתי ערשי (משלי ז' ט"ז): כ"ז) לאפוד. מצאנו שם זה גם להוראת אליל כמו ויעש לו אפוד ותרפים (למטה י"ז ה'), ויקחו את פסל האפוד (שם י"ח י"ח), ואין אפוד ותרפים (הושע ג' ד'), אולי היה אליל מלובש אפוד והיו שואלים בו להגיד להם עתידות, ופסל כזה עשה גדעון (אולי דמות אחד ממלכי מדין) לזכרון התשועה שנהיתה על ידו, כי רחוק הוא שיעשה מלבוש לזכר עולם, וגם שישראל ישימו להם מלבוש לאלהים: למוקש. באו צרות עליו ועל ביתו על שלא מיחו בעובדיו ולא אבדוהו: ל') יוצאי ירכו. החכם אליהו בן אמוזג בפירושו אם למקרא פרש' שמות ושד"ל במשתדל פרש' נשא פירשו ירך אבר המשגל ונכון, רק אינו יוצא ממשמעו שהוא פרק עליון על השוק, אולי היתה דעת הקדמונים שהזרע בא מן הירך ולא מן המוח; והוראת יוצאי ירכו כאן ר"ל בנים ממש לא בני בנים, ואם מצאנו בפ' שמות יוצאי ירך יעקב שבעים נפש י"ל שחסרה הלמ"ד, ויהי כל נפש יוצאי ירך יעקב לשבעים נפש, י"ב בניו רבו עד שבעים נפש, ואין לנו בכל המקרא מליצה זו רק שתי פעמים אלה, ואין לומר מפני פסוק שאחר זה שהוראת יוצא ירך היא בן אשה ולא בן פלגש לפי שהוא ענין זר לגמרי מהוראת המלות, וגם בבני יעקב לא הוצרך בודאי להגידנו זאת: לג) בעל ברית. אליל

הממונה על הבריתות והשבועות להעניש העובר עליהן, וכן ליונים ולרומיים Ζεὺς Ὅρκιος (פיליפפזאהן), ומדוע בחרו ב"י בחליל זה יותר משאר הבעלים ואיזה ברית כרתו בעת ההיא לא ידענו: ל"ד) ולא זכרו. אין מליצת „לא זכר„ כמו מליצת שכח, רק הוראתו בלי שים על לב ע"ד זכור את יום השבת, שימנו על לבך, ולכן בא סוף פר' וישב כפל ענין ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו, כלו' אם לא שם אל לבו לדבר על אודותיו אל פרעה לא היה זה מרוע לבו רק משכחתו אותו:

ט' א') **משפחת בית אבי אמו.** עיין מה שכתבתי ביהושע ז' א' על יחס עכן, אבימלך דבר לכל המשפחה שאחד מבתי אבות שלה היה בית אב של אמו: ב') דברו נא באזני וגו'. השתדלו שיכנס הדבר באזניהם (רש"י ריש ויגש) שיתפתו אחרי רצוני: בעלי שכם. אדוני השדות והבתים שעליהם לבחור המושל על העיר (Elettori): המשל בכם. גדעון מאן לקבל הממשלה כשאמרו לו משל בנו גם אתה וגו', רק בניו אולי תרה להם לבלתי היות משפחתם מושלת על כל ישראל, ואחרי מות אביהם אולי רבים מהם התנשאו לאמר אני אמלוך, ואם בני ישראל היו בוחרים באחד מהם האחרים לא ישתעבדו תחתיו ויחלק ישראל לחצי או לשליש זה אחר האחד להמליכו וזה אחר אחיו ותרבינה מלחמות וקטטות, ולזה כיון אבימלך באמרו לבני שכם מה טוב לכם וגו', כלו' אם אתם בוחרים בי למלך תשקיטו כל ריב, וכל בני ירובעל שהם ע' איש ייטב בעיניהם שאמלוך אני שלא התנשאתי משימלוך אחד מהנשארים שהתפארו כבר למשול, ואם תבחרו באחד מהם, האחרים יהיו לכם לאויבים; ועוד תזכרו כי אחיכם אני, ואם אתם בראשונה תבחרו בי למלך עליכם גם שאר בני ישראל ישתעבדו לי מעט מעט ותהא משפחתנו המושלת ושכם תהיה עיר המלוכה: ג') כי אמרו אחינו הוא. לא שמו לבם לדבור הראשון שדבר אבימלך מה טוב לכם, רק דבורו השני הטה את לבם אחריו לפי שראו תועלתם בהמליכו: ד') ריקים ופחזים. ריקים מכל זכות וצדקה, ופוחזים נמהרים, בלי נותנים לב מה יצא ממעשיהם: ה') שבעים איש. מאמר מוסגר, ויהרג את אחיו, שהיו שבעים איש, על אבן אחת, ובאה המליצה להגיד אכזריות לבו:

על אבן אחת. לא הרגם כרוצח, רק חשב עצמו כמלך ואחיו מורדים בו, והתיז את ראשם בסייף על אבן אחת: ו') בית מלוא. גם סביב לעיר ירושלים היה המלוא (מן המלוא וביתה, שמואל ב' ה' ט') רגבי עפר גבוהים סביב לעיר (Schanze, terrapieno) שעליהם עומדים אנשי החיל הבאים במצור ונלחמים על צריהם, וכאן נאספו יושבי העיר וגם יושבי הבתים שעל החומות: אלון מצב. האילן שתחתיו הקים יהושע המצבה (יהושע כ"ד כ"ו) מישר קומתא, יהונתן, (פִילִיפְזַאן), ולדעתי יש הפרש בין אֵלָה וְאַלָּה, ובין אֵלוֹן וְאַלּוֹן, שנים הראשונים הם שם עץ terebinto ,Therebinthe, Eiche; quercia והשניים הם שם ליער של אֵלות או אַלות, (אילים? ישעיה א' כ"ט), וכן אלני ממרא (וירא) וחסון הוא כאלונים (עמוס ב' ט') יערים, ובכולם שרש התיבה הוא אֵל שענינו חוזק, ואולי אלון מצב ר"ל מסודר ונטוע בידי אדם ולא כשאר היערים הגדלים מאליהם בידי שמים: ט') החדלתי. הפעיל והראוי הֶחְדַלְתִּי ונעדרה ה"א השאלה בעבור ה"א הוראת ההפעיל שאחריה, ואולי ראוי לנקד הֶחָדַלְתִּי בנין קל כנהוג וה"א היא לשאלה, כלו' האם חדלתי אני מימי לתת פריי כי אתם אילני סרק תאמרו לי לכי מלכה עלינו? לנוע. כנוע עצי יער מפני רוח (ישעיה ז' ב'), ואילני פרי הם נטועים לרוב במקום נשמר מהרוח שלא יזיקם, והיערים הם על ההרים: יכבדו אלהים ואנשים. יכבדו אלהים בשמן כמו שעשה יעקב פעמים בבית אל, אולי מכתם השמן על האבן יכירו כי מקום מקודש הוא ויתקדשו בעברם עליו, ויכבדו אנשים במשחם בשמן את נסיכיהם הנקראים בשם זה בעבור משחתם: י"א) תנובתי. משרש נוב הקרוב לנוף (נופת צופים) וענינו נטף והיות דשן ורענן (עוד ינובון בשיבה, תהלים נ"ב) ומזה נביא המטיף דברים כלו' מדבר והולך בלי יגיעה כמים הזבים מאליהם (אל תטיפו יטיפון, מיכה ב' ו'): ט"ו) תצא אש מן האטד. אצרוף גם את עצמי רק שאוכל לשרוף אתכם, והמשל איננו כ"כ נכון והוא כדברי השועל המדלג ומקפץ לאכול הענבים ובראותו כי שגבו ממנו ואך לריק ייגע אמר קצתי בהם כי סמדר המה; ובני גדעון לא מאנו לקבל המלוכה רק לא נתנוה להם; ויש מפרשים המשל על גדעון עצמו ועל שאר השופטים שמאסו במלוכה, ולא נראה, כי לגדעון לבדו אמרו שימלוך

ולא קבל ולא לשאר השופטים (ועיין מ"ש למעלה ח' כ"ג), ואם היתה הכונה בגדעון לבדו לא היה מזכיר ג' מיני עלים והיה די לו באחד: ל"ו) צל ההרים. ענפי עצי היערים אשר על ההרים מתנועעים ברוח הבוקר וצלם הולך ושב, וזה ידמה לך כאנשים יורדים מן ההרים: ל"ז) טבור הארץ. ראש ההר כמו הטבור שהוא מקום גבוה שבבטן: מ"א) בארומה. היא תרמה הנזכרת למעלה והאלף במקום תו וכן ותחס עליך (שמואל א' כ"ד י"א) במקום ותחם ורבים כמוהו העיר עליהם שד"ל, וכן פירשתי גם בכל המקום אשר אזכיר את שמי (יתרו) במקום תזכיר, ואל תפן אל מנחתם (קרח) במקום אל אפן, אולי ה' אתי ואדפים גם ביאורי עה"ת ותעיין בו מ"ש עליהם: מ"ב) השדה. לעסקיהם בחשבם ששככה חמת אבימלך: מ"ד) והראשים. מתחלה היו ד' ראשים (פסוק ל"ד) וביום השני לקח אבימלך עמו שנים מהם, והשנים האחרים נתנם ביד שנים מעבדיו, א"כ כל הצבא היה חלוק לג' ראשים: מ"ה) ויזרעה מלח. המלח מיעוטו מועיל לאדמה ורובו מזיק, ואבימלך לא בלבד נתץ את העיר רק חרש קרקעיתה ג"כ וזרעה מלח לבלתי יועיל למטע: מ"ו) צריח בית אל ברית. מנהג הקדמונים לשום בתי מסגדם על ראש ההרים למען יראו מרחוק ונהרו אליהם העוברים, וזה ג"כ כונת נבואת ישעיה (ב' ב'): מ"ח) צלמון. נקרא בשם זה מחמת היערים שעליו: וישאה. כרת שוכה מעצים הרבה ולקח על שכמו אחת מהן: מ"ט) שוכה. אולי דעת הכותב היה לכתוב שוכה בכ"ף קמוצה: נ"ב) וילחם בו. דעתו היתה להלחם בו וכשראה שחזק ממנו דמה לשרפו:

י' א') **תולע בן פואה בן דודו.** בנו ממש או נשתנו שמות בתי האבות והמשפחות במשך הדורות בסבות נעלמות ממנו, ותולע ופואה הם שמות שנים מבני יששכר בן יעקב: ד') להם יקראו חות יאיר. פסוק זה מתנגד למה שכתוב בפרשת מטות ודברים שיאיר שבימי משה קרא את הבשן על שמו חות יאיר, וכאן הוא מספר שליאיר השופט היו ל' עיר בארץ הגלעד ועל שמו נקראו חות יאיר עד היום הזה ר"ל עד ימי כותב הספר, וכאן חות יאיר הם ל'; ובפר' דברים חבל הארגב, הוא הבשן, הוא חות יאיר,

וביהושע (י"ג ל'), הם ששים; ובד"ה (א' ב' כ"ב) הן כ"ג, ועם קנת ובנותיה שארם וגשור לקחו מהם הן ס'; ודעת רד"ק שחות אלה אינן הנזכרות בפרשה לא תדקדק כי שם וכאן יספר שהיו במחוז קטן ורחוק הוא שתהיינה שם שתי חות יאיר; לכך אני אומר שהגלעד והבשן היו שני הרים קרובים זה לזה וחצי הגלעד נתן לראובני ולגדי וחציו האחר עם הבשן נתן לחצי שבט המנשי, הבשן ליאיר והגלעד למכיר (דברים ג'), רק גם הבשן נקרא לפעמים בשם גלעד; ומה שספר לנו בד"ה שארם וגשור לקחו חות יאיר, היה קודם לחיי יאיר זה השופט, והוא ובניו לקחון שנית ומהם אם לא כולן מקצתן, או בשתי המלחמות נשרפו הרבה מהן ונשארו ל' ונקראו שנית על שם יאיר השופט שלכדן, כמו שנקרא שם העיר באר שבע על אודות שבועת אברהם לאבימלך (וירא) וגם על אודות שבועת יצחק לו (תולדות); ואם תאמר והלא חסר העיקר מן הספר כי לא יסופר לנו כלום שבימי יאיר זה היתה מלחמה? תשובתי שבימי כל שופט אף שלא יסופר ממנו היתה מלחמה, שכן כתוב בראש הספר (ב' י"ח) שה' הקים השופטים בהיות ישראל תחת לוחציהם, וגם כאן הוא אומר ויקם אחרי אבימלך להושיע את ישראל תולע וגו' ויקם אחריו יאיר הגלעדי, א"כ גם יאיר ממושיעי ישראל הוא, ובשנים ששקטה הארץ בין עתניאל לאהוד ובין אהוד לדבורה ובין דבורה לגדעון לא מצאנו שבחרו ב"י להם שופט, ואולי על השנים ההן כתוב בימים ההם אין מלך בישראל (למטה י"ז ו'); ואעפ"י שהוראת שרש שפט היא דון דין אמת, בהיות רוב שופטי ישראל אנשי חיל נוקמי נקמות אחיהם מיד צר, נתוספה להוראתו הראשונה גם הוראת נקמה, כמו כי שפטו ה' מיד אויביו (שמואל ב' י"ח י"ט) ואנשים צדיקים הם ישפטו אותהם משפט נאפת (יחזקאל כ"ג מ"ה), וכן ובאלהיהם עשה ה' שפטים (מסעי), נקמות; א"כ גם בימי תולע יאיר אבצן אילון ועבדון היתה מלחמה, רק בשביל שלא קשתה כ"כ יד הגוים על ישראל ולא יגעו כ"כ לפרק עולם מעל צוארם לא ספר לנו ממלחמות אלה מאומה:

ח') ו י ר ע צ ו ו י ר ו צ צ ו. מצאנו אותיות עין וצדי מתחלפות כמו צאן עאן, צר ער, ארץ ארע, א"כ שני השרשים רעץ ורצץ אחד הם והראשון נמצא ג"כ הפוך, ערץ, לא תערצו (ישעיה ח' י"ב) לא תיראו ומוראו: ב ש נ ה ה ה י א. כדברי רש"י בשנת מות יאיר הכבידו עולם

על רוב האומה, ועד עכשו מיראתם מפני מושיעם של ישראל לא לחצו כ"א השבטים הקרובים להם, ועיין מ"ש למעלה ה' א': י') וכי עזבנו. חטאתנו כפלים כי עזבנו עבודתך וגם לא נשארנו בלי עבודת שום אלוה, רק שמנו בטחוננו בבעלים שעבודתם היא הנתעבת מכל עבודות האלילים, דומה לתוכחת ירמיהו אותי עזבו מקור מים חיים (ב' י"ג): י"א) ממצרים וגו' לפי דברי אברבנאל צריך לשום תיבת אשר קודם לחצו ושני המקראות מחוברים יחד, אך נראה לי יותר כדברי רד"ל שנפרדים הם וחסר הפעל מן הראשון, שא"כ תיבת מן שבפסוק הראשון או מידם שבשני מיותרת: י"ב) ומעון. שם עיר ומדבר בארץ יהודה. ואולי טרם יירשום לחצו אותם, ולא בא מזה זכר בכתוב כמו שלא בא מלחץ הצידונים ועמלק, או שנשכחו המאורעות טרם יכתבון על ספר, או שלא נתנה המלחמה מקום להתגדר לשום אדם ולעשות לו שם, רק מעט מעט גרשום וכבשו ארצם מידם: טו) ככל הטוב בעיניך. דומה למאמר דוד נפלה נא ביד ה' וגו' (שמואל ב' כ"ד י"ד): י"ז) במצפה. גם מצפה הוא בהר הגלעד, מקום מישור על ראש ההר שממנו יוכל אדם לצפות ולהביט למרחוק, וגם נקרא כן מפני דברי לבן (סוף ויצא) יצף ה' ביני ובינך כמו שנקרא גלעד מפני הגל, וכונת הפסוק בני עמון חנו בהר הגלעד במקום שלא היה לו שם מיוחד, וב"י חנו במקום שנקרא מצפה: י"ח) העם שרי. העם, כלומר השרים שהיתה הממשלה בידם ויש להם לברור מתוכם הנשיא על כל המחוז, והעם עניינו כאן אנשי המלחמה הנאספים להלחם בבני עמון:

י"א א') **ויולד גלעד.** אחד מבני בניו של גלעד בנו של מכיר, ששמו כשם ראש משפחתו. ומשפחת הגלעדי היתה נחשבת כמשפחה מיוחסת בישראל ולכן לא רצו אחי יפתח שינחל עמהם וכבן גלעד יחשב, ומצאנו א"כ שהם היו החשובים שבארץ כי יפתח משיב לזקני גלעד הלא אתם שנאתם אותי ותגרשוני מבית אבי, א"כ זקני גלעד אחיו היו, ובכל מקום שמצאנו בתורה זקני העיר הם החשובים היושבים ראשונה בשער העיר כי בישישים חכמה: ג') בארץ טוב. הסמוכה לגלעד והיא מארצות ארם, וכן בשמואל (א' י' ו') מזכיר איש טוב עם אנשי ארם: ויצאו אתו. לשלול שלל ולבז בז, כמו

שהיה דוד עושה עם אנשיו, וזה לא היה נחשב בעיניהם כדבר מכוער, רק שישמרו ממגע באנשי מולדתם ושבטם, ובעשות לו יפתח שם ביציאותיו אלה, נתנו זקני גלעד עיניהם עליו למנותו קצין עליהם: ו') לקצין. נגזר משרש קצה, וענינו איש נבחר ונבדל מהמון העם, וכן ומקצה אחיו (ויגש) לפי דברי שד"ל, ומקצותם יעמדו (דניאל א' ה'), חמשה אנשים מקצותם (למטה ה' ב'): ח') לכן עתה וגו'. באנו לתקן מעותנו שפסלנו אותך ממשפחתנו, ומעתה לא בלבד תהיה כמונו כי גם קצין תהיה לנו וכראש המשפחה תחשב, כי יושבי גלעד רובם כולם מצאצאי מכיר היו: י"א) את כל דבריו. אם אתם משיבים וגו', או התפלל לה' שיושיעהו ויתן לו נצחון על מלך בני עמון, ואמר הטענות שיש לב"י על שונאיהם שהם יוצאים למלחמה עליהם הדין אתם: לפני ה'. אולי בנו שם מזבח והעלו עולות, או לפי שמקום גבוה הוא וממנו העין צופה עד רחוק יתעורר הלב יותר ונראה כאילו במקום ההוא שכינת ה': י"ג) את ארצי. שיחן כבש את ארצו מיד מואב (חקת) ולא מיד עמון, רק מלך מואב ומפני סבות לא נודעו לנו לא יכול להציל ארצו מיד בני ישראל, ואזר חיל מלך בני עמון תחתיו ומפני קרבת שני העמים עובדי אליל אחד, ועוד יש לומר שעיקר כבישת סיחון היתה מיד מואב רק איזה מחוז לקח ג"כ מעמון, וכן הוא אומר למטה לא לקח ישראל את ארץ מואב ואת ארץ בני עמון: כ"ב) מארנון. ד' תחומי ארץ סיחון, ארנון לדרומה, יבק לצפונה, המדבר למזרחה והירדן למערבה: כה) הטוב טוב אתה. כפל מלת טוב לחיזוק ע"ד ירחק חק, פקח קח, ירקרק אדמדם ודומיהם: מבלק. שהיה בימי כבוש ב"י את ארץ סיחון: כו) ובערעור. הוא ערוער: בעת ההיא. במשך ש' שנה אלו: לא) והעליתיהו עולה. אעפ"י שדעת רבותי היתה שיפתח לא העלה את בתו עולה רק הקדישה לעבודת ה' כל ימי חייה ומבלי היות לאיש, מוכרח אני לפרש לתלמידי שלא כן הדבר. ראשונה, לפי שהיתה קבלה ביד חז"ל שנשרפה ואין בהם מטיל ספק בדבר וקבלתם בדבר כזה שבודאי נשאר ממנו זכר לדורות מכרעת כל הסברות המתנגדות לה; וגם מהפסוקים נראה ברור שהדבר כן, וכותב הספר קצר בסיפורו כי מעשה אכזר הוא ומדאיב נפש כותבו וקוראו, כדרך שעשה משה במעשה ראובן ובלהה; ובעלי הדעה האחרת הואילו לפרש

תיבות והיה לה' והעליתיהו עולה כשני דברים והוו בנתים כוו ומכה אביו ואמו שפירושה או, כלומר אם היוצא הוא מבני אדם יהיה לה', ואם בהמה הוא והעליתיהו עולה, וזה פירוש דחוק והעיקר חסר בו מן הספר; ואשה המקדשת עצמה לאלהי ישראל במה תעבדהו? האם בהסגר עגונה כל ימיה בתפלה ותחנונים? ח"ו! לא היתה ולא תהיה שוטות כזאת בישראל, ומוטב אלף פעמים כפלים להניח שפחות שבשופטים (יפתח בדורו כשמואל בדורו) העלה את בתו נגד צווי ה' בתורתו הנעלמה מדעתו; ואם היה הדבר כן למה תשאל מאביה שני חדשים לבכות, הלא יש לה פנאי לבכות על בתוליה כל ימי חייה, תשאל ממנו שני חדשים להתענג בשמחה ולראות בטוב, וגם יפתח לא היה מיצר כ"כ אם היה יודע שבתו תשאר בחיים; על כן נראה לי ברור שהדבר כקבלת חז"ל ויפתח הקריב את בתו עולה, ובעמים נהיתה כזאת פעמים רבות בימים הקדמונים ובפרט בעת מלחמה וצרה, ומלות על בתולי ר"ל אבכה שלא זכיתי להקים זרע ולהיות אם בישראל; ומלות ותהי חק בישראל, שממנו רצו להוכיח שמימי יפתח נשאר חק שוטות בישראל להסגר בתולות אשר נגע ה' בלבן עגונות ואדוקות בעבודת האל, נקשרות עם הכתוב אחריהן מימים ימימה וגו', ומלת לתנות כמו יתנו צדקות ה' (שירת דבורה) בנות ישראל ספרו צדקתה בשירים מימים ימימה: ל"ד) ממנו. נולד ממנו, יוצא ירך, ושד"ל תרגם כאלו כתוב ממנה, אין לו מבלעדיה: ל"ה) הכרע הכרעתני, בעכרי, לשון נופל על לשון, ומי יודע שם בת יפתח? אולי שתי המליצות היו לשון נופל על שמה: ל"ז) וירדתי. ממקום מושבה במצפה שהיא בראש הגבוה שבהרי הגלעד: מ') לתנות. אולי אין עיקר הוראת שרש זה מספר שנים, לספר ולשנות, רק מל' תנים ובני יענה, ר"ל השמיע קול חזק ביללה כאית היער (ובתהו יליל ישימון, האזינו) ואח"כ הושאל להוראת ספר בעוז כמו ושננתם לבניך, אז יתנו צדקות ה': ל"ט) והיא לא ידעה איש. ולא היו לה בנים ובני בנים שיבכו על קברה, ע"כ היה חק בישראל שתלכנה הבתולות לתנות אותה: ארבעת ימים. נמשכים זה אחר זה, וזהו שימוש הה' בסוף שמות המספר, ואעפ"י שמצאנו במקרא הרבה מספרים יוצאים מן הכלל, מ"מ נ"ל שכלל אמתי הוא:

י"ב א') **ויעבר צפנה.** אחר שוב יפתח לביתו למצפה גלעד שהיא בסוף הרי הגלעד לצד צפון לנחלת אפרים: ד') וילחם את אפרים. א"כ לא רפתה רוחם מעליו בהתגלותו איש ריב וגו' ונלחמו עמו ונצחם, ובני משפחתו בראות בני אפרים מנוצחים ופלטים הכו בהם, אך לא כל המ"ב אלף הוכו על שפת הירדן, רק רובם נפלו במלחמה ופליטיהם נשחטו, ושם יפתח נזכר על המלחמה ולא על השחיטה: פליטי אפרים אתם. היו רוצים להתחפש וליראות כיושבי גלעד ולא הודו על רשעם ולא בקשו על נפשם: גלעד בתוך אפרים וגו'. שד"ל בהעתקתו מפרש וניכרים אתם ביננו כמו שניכרים בני גלעד בבואם תוך נחלת אפרים או תוך נחלת שאר שבט מנשה, או מפני הברת לשונם או מלבושיהם או דבר אחר, ונכון, אך העיקר חסר מן הספר, ונ"ל לקיים הפירוש הנהוג שתיבות אלו לא היו נכנסות בדברי בני גלעד לפליטי אפרים, רק הם מזכרת הכותב להודיענו מצב אפרים וגלעד ושאר חצי שבט מנשה; גם הוסיף שד"ל שלדברי אחרים הנופלים לא היו כי אם מ"ב מאות תחת מ"ב אלף ולא ידעתי מאין לו: ו') שבלת. למה בחרו בני גלעד בתיבה זו? נ"ל כי בהיותם על שפת הירדן שיתכן לו גם שם שבלת כי בימי הקציר נחל שוטף הוא היו אומרים לפליטי אפרים קראו למים האלה בשמם כמתלהלה המשחק בהם, ולכן לא היו חושדים בני אפרים בדבר ומוציאים השין כהרגלם, ואם היו יודעים כי לחקרם בא היו דוחקים עצמם ומוציאים הברת השין אל נכון, ובודאי מעט מהם מתו במיתה זו שאל"כ היה נודע הדבר ובני אפרים היו מתחבאים או גולים תחת הואיל לעבור הירדן: ז') בערי הגלעד. לא נודעה קבורתו על כן כתב בערי ל' רבים ולא כתב בגלעד סתם אולי לזכרון גבורתו קברוהו בעיר ולא בשדה: ט') החוצה. רחוק מארץ מולדתו, וזה יורה כי נודע שמו בשאר הערים והשבטים, והרבה בקשו להתחתן בו: ט"ו) בהר העמלקי. ארץ עמלק בערב הצפוני Arabia Petrea קרוב לצד מצרים ונחלת אפרים באמצע א"י, א"כ אין לומר שהר זה היה מקדם נחלת עמלק רק נקרא בשמו מחמת איזה מלחמה עם בני עמלק או מחמת איזה מגבוריהם שנלחם תוך בני כנען:

י"ג א') **פלשתים.** מלאכו אות למד ונון מתחלפות כמו נשכה במקום לשכה וכן בשם פלשת נקראו מבני Phoenicia: ב') ממשפחת. אעפ"י ששבט משפחה ובית נחלקים זה מזה מלאכו זה חלף זה, כאן ממשפחת ובפ' שמות וילך איש מבית לוי, במקום משבט, או נכתב ממשפחות חסר וו הרבוי וענינו מאחת ממשפחות: ג') ולא ילדת. כמו עם נבל ולא חכם, את עקרה תחת היותך יולדת כמשפט הנשים וכפי תאותך, או ענינו לעת עתה את עקרה וגם מימיך לא ילדת: ד') יין ושכר. חמר חדש ועתיק, יין חדש שאינו משכר כ"כ ויין ישן חזק המשכר שותהו, וגם משקה הנעשה מדגן נקרא שכר רק צריך לשם לואי שכר חטים או שכר שעורים: ה') כל טמא. אזהרה יתרה כמו נבלה וטרפה לא יאכלו הכהנים (יחזקאל מ"ד ל"א) לא יקרחו קרחה וגו' (אמר) שגם לזרים נאסרה והקרובים אל ה' יזהרו יותר; או כונתו אפילו מאכל מותר רק שנטמא ע"י שרץ או טומאה אחרת, והיא תשמור מעיה מלהטמא: וילדת בן. בסמיכות הכנוי כאמור יולדתו ובא כאן ובפר' לך לך (ט"ז י') גם בסמיכות השם נקוד ילדת (שד"ל): ומורה. משרש ירה שענינו השליך, משליך ומפיל השער: יחל. אחר מ' שנה של שעבוד: ח') היולד. אולי הוא עתיד הפעל, והה"א היא כמו ה"א של ההלכוא אתו (יהושע י' כ"ד) הה"א הידיעה, אשר יולד או קריאתו יולד בנין נפעל הסגור מהפעל, ובעלי הנקודות חשבוהו תאר ודגשו הלמ"ד ע"ד צדיק פקח סבל ודומיהם: ט') עוד אל האשה. לזרזה להשמר מיין ושכר וטומאה ולשמור מהם בנה בילדותו: י"ב) עתה יבא דבריך. יוד הרבוי נוספת, ולפ"ד היא תפלה, מי יתן ויבא דברך! משפט הנער. מצות המוטלות עלינו בעבורו, וגם עליו בהיותו בן דעת, וכמדומה לי שזה הפירוש השני הוא הנכון: י"ג) מכל אשר אמרתי וגו'. משפט האשה הוא משפט ומעשה הנער: י"ו) אם תעצרני. אם דעתך לכבד אותי לא אכל בלחמך, ואם כונתך לכבד בי האל אשר שלחני העלה לו עולה: י"ז) וכבדנוך. בהזכיר שמך לשבח, שד"ל: י"ח) והוא פלאי. איני רוצה להודיע שמי כי לא אחרי הכבוד אני רודף: י"ט) ואת המנחה. כשמוע מנוח כי טוב להעלות הגדי עולה, העלה עמו גם מנחת קמח כראוי: ומפליא לעשות. המלאך היה עושה פלא בעלותו על המזבח תוך הלהב: כ') הלהב. נקראת

ג"כ שלהבת בתוספת שין או להבה או לבה בבית דגושה להורות חסרון בית אחרת, וכולם משרש לב, או מפני שצורת הלהב היא צורת לב, או מפני חום הדם היוצא מן הלב הבוער תמיד, ובחלוף למד בריש כמו להצהיל פנים (תהלים ק"ד) במקום להזהיר נהיה שרש רהב שענינו הדליק והלהיב כמו ירהבו הנער בזקן (ישעיה ג' ה') ושם רהב שענינו גאות ambizione לא רום לבב (גסות הרוח) superbia orgoglio: ומנוח ואשתו ראים ויפלו וגו'. וכאשר קמו מנפול על פניהם מלאך ה' הלך מעיניהם, אז ידע מנוח וגו': כ"ג) וכעת. כמו כעת יאמר ליעקב ולישראל (בלק) כעת הראשון הקל (ישעיה ח' כ"ב), באמת ובודאי, שד"ל: כ"ד) ויברכהו ה'. היה גדול וחזק יותר משאר הנערים בני גילו: כ"ה) במחנה דן. כמו המחנים אם במבצרים, (פר' שלח לך) בערים פרזות אשר בין צרעה ובין אשתאל, אולי באו שם גדודי פלשתים לשלול שלל, ושם הראה שמשון גבורתו:

י"ד א') **וירד שמשון.** צרעה ואשתאול במזרח הרים היו ועדולם מקום נטית יהודה בשפלה, ע"כ בשמשון כתב וירד, וביהודה ויעל (פר' וישב): ד') תאנה. משרש אנה לידו (משפטים) מאורע חדש בא מקרוב לא שערוהו מתמול שלשום, וישראל כרתו ברית עם הפלשתים להיות להם לעבדים נושאי מנחה לאיזה שנים, וא"כ היו צריכים לתואנה להפר בריתם: ה') כרמי תמנתה. לפי דברי שד"ל שם מקום וכרמי אותו המחוז ידועים היו ושם ג"כ נמצא נחל שורק הנודע לתהלה לטוב גפניו: כפיר הוא האריה בתוקף שניו חזקו ועזותו, והקטן נקרא גור אריה, והראיה ביחזקאל כפיר שמתהו (י"ט ה'): ו') ולא הגיד וגו'. אביו ואמו היו דואגים עליו תמיד כי היה מכניס עצמו בסכנה על כן לא הגיד להם, או בא להודיענו זה בשביל החידה שנעלם פתרונה גם מאביו ואמו: ז') ותישר בעיני שמשון. בפעם ראשונה ראה אותה, ובפעם שניה דבר עמה וישרה בעיניו יותר: ח') מימים. אחר שנה תמימה וכן תשב הנערה אתנו ימים או עשור (חיי שרה), אולי נהגו כן בימי קדם להמתין שנה מאירוסין עד נישואין, ובשנה תמימה כלה בשר הכפיר ונגמר ולא נשארו ממנו כ"א עצמותיו, שאל"כ הדבורים השונאות כל ריח רע לא היו בודאי מטילות בו הדבש: מפלת. ונבלה ממקור אחד נחצבו.

משרש נבל ונפל בחילוף אותיות בומ"ף, והשרש האמתי הוא בל, ל' אין, וממנו ג"כ שרש בלה, והברת הפא החזקה מהבית תורה נפילה בכח, ונבל נפילה לאט לאט כטרפי העץ בחורף, ובהמה המתה מאליה הנופלת ארצה לאט לאט נקראת נבלה, והכפיר ששמשון הפיל בכח נקרא מַפָּלָה: ט') וירדהו. הכניס ידו בתוך הכורת והוציא ממנה חלות דבש כרודה פת מן התנור: י"ב) חידה. שרש חוד וחדד מקור אחד להם, וחידה היא דבר קשה לא יובן כ"א ע"י חידוד הדעת, או דבר נפלא מתמיה כל שומעיו וכן אפתחה בכנור חידתי, אביעה חידות מני קדם (תהלים מ"ט וע"ח); חידת שמשון אינה מענין הראשון דלא איתי אנש על יבשתא די יוכל להחוינה מבלעדי דעתו ומעשה האריה והדבש, ואחרי דעתו כל זאת אף הכסיל שבכסילים יוכל להגידה, אבל הוראתה דבר נפלא וזר שאירע לו והם ינחשו מדבריו וימצאוה; וכן נראה ממה שלא כתב תמצאו ותגידו הפתרון רק תמצאו ותגידו אותה, ויגד לנו החידה, החידה חדתה לבני עמי ולי לא הגדתה, ותגד החידה, לא מצאתם חידתי: סדין. טלית לכסות הראש: י"ד) עז ומארי. עז וחזק נפרדים בהוראתם, כי עז הוא מי שאינו ירא וחרד מכל דבר אף כי אין אונים לו, וחזק הוא מי שיש לו עצמה מצד בריאותו וחוזק טבעו; ע"ד משל השור חזק, וחתול הבר עז, אך בימי קדם אולי קראו לחריף עז, ואז עז ומתוק הם שני הפכים ושמשון הוציא עז לל' אומץ, והם הבינו לשון חריפות: ט"ו) ביום השביעי. שמשון נשא את אשתו ברביעי בשבת, ואולי מה שכתבו רז"ל בתולה נשאת ליום רביעי מנהג קדמון הוא, וא"כ יום שבת שהוא שביעי לשבוע היה רביעי לנשואיו, ושמשון חד החידה למרעיו ביום ראשון לחופתו, והם נלאו למצוא בשלשת ימים ראשונים, וביום השביעי לשבוע הוא יום שבת אמרו לאשתו פתי את אישך וגו', והיא בכתה עליו שאר ימי המשתה עד היום השביעי לנשואיו הוא שלישי בשבת שהגיד לה החידה, והיא מהרה והגידה אותה לבני עמה, אך הם המתינו לו עד קרוב לביאת השמש לגנוב את לבו שיאמר נלאו ולא מצאו, ובטרם תשקע החמה ויחלף היום הגידו לו, וקרוב לזה פירש רד"ק: הלירשנו. שרש ירש מורה התגבר על איש ולקחת ממנו רכושו, וא"כ גם מליצה זו כאן נכונה, האם רציתם להתגבר עלינו בחכמתכם ולנצל אותנו; ומלת הלא במקומות רבים יש לה הוראת

הנה, כלומר הדבר ברור שכן הוא: ט״ו) הנה לאבי וגו׳. שמעת באזניך שאבי ואמי בקשו ממני שאגיד להם פתרון החידה ולא הגדתי: י״א) אנשי העיר. לא שושביניו בלבד כי גם שאר אנשי העיר התעללו בו ולכן חרה אפו, ומ״מ לא הכה אותם, אולי אכל באחד מז׳ ימי המשתה להם עמם, ושפך אפו על בני עיר אחרת: י״ט) חליצותם. במקום חליפותם והאותיות קרובות על סדר א״ב נחלפות זו בזו יש הרבה בלה״ק, גור ודור, חנף וטנף, פתר ופשר וזולתן:

ט״ו א׳) **בגדי.** שמשון פקד את אשתו ע״י גדי, זכר אותה לטוב בזה שהביא לה דורון: החדרה. חדר ענינו בית נסתר ומכוסה מן העין והוא מקום השכיבה, ושרשו קרוב לשרש חתר: ג׳) מפלשתים. אני והם רשעים זה לזה, אך מ״מ אני נקי מהם בכל הרעה שאעשה עמם: כי. עתה שאני עושה: ד׳) שועלים. אולי הם החיות הנקראות שקאל בלשונותינו, והם מין שועל ועורם לסוב ומולאים בלילה למאות יחד למלא טרף והם עזים וקלים ברגליהם מאד, ושמשון טמן רשת ולכדם בבת אחת: ה׳) גדיש. בל״א גדוש ענינו מלא על כל גדותיו ומחזיק בקושי ע״י דישה, ואולי גדיש (מל׳ גדות ומל׳ דוש) שנדושה התבואה: ז׳) אם תעשון כזאת. אם ל׳ תימה. כאלה תעשו? א״כ לא אחדל עד שאנקם בכם. שד״ל: ח׳) שוק על ירך. הרץ מרים רגליו יותר מן המהלך וכופלן מאחוריהן, וכן ויקח יעקב רגליו מהר לחרן אחרי הבטחת האל, ובתחלה הלך לאט כי דואג היה על עתידותיו; וכל הרץ יותר מרים רגליו יותר מן הארץ וכופלן יותר כלפי הירך. וכאן שמשון הכם והפחידם עד שנסו בבהלה עצומה ורצו כ״כ עד שהרימו שוקם על ירכם: ח׳) בסעיף. סלע עיטם היה נחלק לסעיפים הרבה, ובאחד מהם ישב שמשון: ט׳) ויכטשו. שרש נטה וטוש יחד: י״ב) פן תפגעון בי אתם. לא שירא מהם רק היה מיצר אולי בראותם אותו אסור יואילו לפגוע בו הם למצוא חן בעיני הפלשתים ויחרה אפו גם עליהם: ט״ו) טריה. שדומה זב ממכה עוד, ובל״א טרא ל׳ נדנוד, עיין ערוך ערך טר: ט״ו) ויך בה. הכים אלף איש והרג הרבה מהם: ט״ז) חמור. הוא מקור והיה ראוי להנקד קמץ רחב, והלשון ל׳ תמיהה, ראו נא בלתי החמור חמרתי שני חמרים הרוגים! חמרתים, ראויה הרי״ש לנקודת חולם

אל' חומר שענינו כרי צבור או תל, ויש משקל אחר שהוא חמור ורבויו חמורות להפרידו מן חמורים, ע"ד ידות הכלים, בנות צעדה; והחומר היה כלי מדה שאזניו כאזני חמור כדרך כלי עץ למלאת מים, ובהשפך מילואו הדגן נעשה תל שנקרא ג"כ חומר; וכמה"רר אברהם ריגיו הגיד לי שדעת רבו שד"ל היתה שראוי לנקדו חֲמֹרָתַיִם, עשיתי בם חומר ותל: י"ז) ויקרא. שמשון: י"ט) המכתש. סלע עשוי דמות מכתש הפוכה על פניה שהיה במקום הנקרא לחי אח"כ או סלע שתוכו ריקן כמין מכתש, והמים הזבים בקרב הסלע היו הולכים ומבלים פניו לאט לאט עד שמהשגחת ה' נבקעו להשקות שמשון ומהיום היו לא חדלו לזוב: קרא שמה. מי שיהיה קרא לה שם זה, ע"ד ויאמר ליוסף, ויגד ליעקב (ריש ויחי):

ט"ז ב') **ויתחרשו.** מהוראת חָרֵשׁ לאמר (יהושע ב' א') דברו בלט איש אל רעהו כמדבר אל חֵרֵשׁ שמקרב פיו אל אזנו, או משרש חרש שענינו שתוק והמתין כמו מחריש הרעה (שמואל א' כ"ג ט'), והניהם ממקור חרש בקרקע יצאו, שהחורש את שדהו וזורעה ממתין ומצפה מתי יביא התבואה אל ביתו, והחֵרֵשׁ הבלתי שומע יושב ושותק כממתין על איזה דבר, וחרש קרוב לכרת וחרת וחרט וחרז וחזר (עמ"ש ע"ז ביהושע ו' ג') ומזה חרש עצים, כורת בעצים לעשות מלאכתו, ומזה יער חרת, וחרש מגל (ש"א כ"ב ה', יחזקאל ל"א ג') יער שממנו כורתים עצים להתם או למלאכה, bosco ceduo. ג') ויסעם. פעל יוצא, בנין קל במקום הפעיל, וכן למטה י"ד ויסע את היתד הארג: ה') אלף ומאה כסף. וכן למטה (י"ז ב') אלף ומאה הכסף של אם מיכיהו, צריך לומר שאלף שקלי ישראל היו שוים לאלף ומאה שקלי פלשתים או להפך, שאל"כ למה בחרו במספר זה? ח') יתרים לחים. משבטים לחים, רד"ק, וביבשם ינתקו בנקלה: י"ט) והאורב יושב לה בחדר, האורב לא יצא מהחדר עד פעם אחרונה מדאגה לנפשם, ורצו לראות אם באמת נחלש כח שמשון טרם יתגרו בו, ובראותם כי שבר יתרים ועבותים והסיע יתד הארג נתעכבו במחבא ולא יצאו לחוץ כי בודאי לא היו מצילים נפשם מכף שמשון, ובמקרא לא ספר לנו שהוא הכה בהם, אך מ"מ שמשון חשד את דלילה פן תוננו על כן התל בם ג' פעמים, ורק בפעם שלישית אחר שהציקתהו

עד כי קצרה נפשו למות והוא לא יכול לעזבה מעולם אהבתו, הגיד לה את כל לבו כי מדיני אשה מר ממות: י') התלת. משרש תלל וכן ותוללנו שמחה (תהלים קל"ז), המשחקים ומלעיגים עלינו שאלונו שמחה, וכן ואביכם התל בי (ויצא), רק ויהתל בהם אליהו (מלכים י"ח כ"ז) הוא משרש התל, ובאמת בשני הפועלים השרש הוא תל, קרוב לשל (על השל, שמואל ב' ו' ז') ל' משגה ומתעה: י"ג) מחלפות. נקראו כן קליעות השער לפי שבקליעתן יחליפו וירכיבו הקליעות הקטנות אשה על חברתה: המסכת. השתי שבארג, ול' שתי מלשון כי הנה השתות יהרסון (תהלים י"א) לפי שהוא היסוד לאריגה, ונקראת ג"כ מסכת משרש נסך שהוראתו כסא, כמו ואני נסכתי מלכי (שם ב') נסיכי מדין (פר' מטות), שע"י היתד ירימו השתי להעביר בין חוט לחוט את חוטי הערב הנערב בשתי לגמור האריגה: ט"ז) ותתקע ביתד. תקעה שער שמשון ביתד לערבו בין חוטי השתי: י"ד) ותאלצהו. שרש אלץ קרוב ללחץ בחילוף אותיות אחה"ע: י"ט) לאיש. המוכן לכך: ותחל לענותו. גם מתוך שינתו הכירה כי כחו הולך ומתמעט: אצא כפעם בפעם ואנער. כמה פעמים בהקיצותי משינתי נדמה לי כאלו נחלשתי ואח"כ ננערתי משינתי ומצאתי כחי שנית: כ"א) וינקרו את עיניו. ע"י כלי ברזל ולא שרפום ע"י מראות נחשת המפילות קרני האור על אישון עינו כמו ששמעתי מפרסים, ושרש נקר עניני חפר וחצב כמו אל מקבת בור נקרתם (ישעיה נ"א א'): כ"א) ויהי טוחן. עבודת הנשבים במלחמה כמו בכור השפחה אשר אחר הרחים, ולבלתי יתבלבל אור עיניהם בהקפתם תמיד קושרים לטוחנים האלה בגד על עיניהם, ועם שמשון לא רצו להתעסק כ"כ ונקרו את עיניו: כ"ב) כאשר גלח. אולי אחר שנה לתקופת יום שנפל בו שמשון בידם נאספו לחג לפני אלהיהם: כ"ה) כטוב לבם. אכלו קרבנות ושתו נסכי אלהיהם וטוב לבם ביין: וישחק לנו. יראו גבורתו, ופיליפזאן פירש יהיה לנו לשחוק, ולא נראה, שא"כ הי"לל ונשחק בו: כ"ז) ועל הגג. אולי היתה על הבית כפה וסביב סביב לה חלונות כדרך שעושים בבתי מסגד הנוצרים, והעם העומד על הגג היה רואה מה יעשה בבית דרך החלונות, ובעוד שהסרנים אכלו הזבח לכבוד דגון והעם למעלה על הגג, שמשון היה מצחק לפניהם: כ"ח) נקם. הוא ל' זכר א"כ אחת

מוסב לתיבת עיני (נגד בעל הטעמים שחבר שתי התיבות במקף, ולפי דעתו בפעם אחת אנקם משתי עיני), ולפ"ד ר"ל לנקום נקמת שתי עיני היה צריך להמית כל הפלשתים, עכשו שאיני יכול להמית כ"א איזה אלפים מהם יהיה לנקם לנקירת אחת מעיני: ל"א) והוא שפט. כלו' מדוע עשו לו כבוד כזה שירדו אחיו וכל בית אביו, על שום ששפט את ישראל, ומעתה לא יקשה למה חזר והזכיר שפטו את ישראל עשרים שנה (למעלה סוף סי' ט"ו):

י"ז א') **ויהי איש מהר אפרים.** מעשה מיכה ופילגש בגבעה היו לפי דברי בעל סדר עולם בימי כושן רשעתים אחרי מות יהושע לפני שפוט השופטים, ובימים ההם אין מלך בישראל על השופטים כאמר כמו שפרש שד"ל על פסוק לפני מלך מלך לבני ישראל (משתדל פ' וישלח), ופינחס המשמש בכהונה גדולה בימי מלחמת פלגש בגבעה יוכיח, וישראל השחיתו דרכם ועבדו ע"ז, והכותב לא רצה להפסיק בין מות יהושע והמאורעות בימי השופטים ומשגמר חזר על הראשונות: ב') ואת אלית. השבעת בשבועת האלה מי שחשדת אותו כגנב: ג') הקדש הקדשתי. כשגונב ממני השחתי דעתי מלחשבו עוד כשלי וגמרתי בלבי שאם ישוב לי אקדשנו; ותיבות ועתה אשיבנו לך הם דברי מיכה, ושניהם דברו במנותם הכסף: פסל ומסכה ויהי וגו'. הפליג בל' יחיד, נראה שהפסל והמסכה רק דבר אחד הם, רק מסי' י"ח פסו' י"ז י"ח, נראה להפך שהיו שני דברים, ואח"כ שם פסו' כ' לא הזכיר כ"א הפסל, אולי דמות האליל היה פסל כלו' עשוי מעשה מקשה נתון באש עד שיתרכך ואח"כ עשו צורתו ע"י כלי חרש כסף, וכנו היה מסכה, משורש נסך הקרוב לנתך, בהמס הכסף כמים ע"י האש ובהתיך אותו בתוך דפוס, ובכן פסל ומסכה נחשבים כשנים וכאחד ג"כ: ה') ותרפים. מחוברים לאפוד כחושן, ואולי שרש תרף קרוב לטרף בל"א, טרף בקלפי (יומא פ"ד), קרוב להרף עין שעניינו פתאם (Rapido, da rapire) שהיו טורפים בתוך תיק ומוציאים ממנו הגורל, ואם מצאנו בשמואל א' י"ט י"ג שם תרפים מונח להוראת צורת ב"א, הוא שלפעמים קראו לפסל ע"ש התרפים, כמו שקראוהו ג"כ ע"ש האפוד (ויעש אותו גדעון לאפוד, למעלה ח' כ"ז עיין מ"ש שם): וימלא את יד. הכהנה לעבודת שר או שלטון

היה וממלא ידו מנחה למלא חן בעיניו כמו שעשה ישי בשלחו את דוד בנו לשאול, והכהנים לעבודת אלוה היה מביא קרבנו ביום מלואיו: ז') ממשפחת יהודה. לפי שיש שני בית לחם אחד ביהודה ואחד בזבולון הוצרך לומר בית לחם יהודה, והוסיף ממשפחת יהודה שלא תחשוב שנקראת העיר בית לחם יהודה, רק שמה בית לחם והיא מנחלת יהודה: ח') לעשות דרכו. גמר בלבו ללכת דרך איזה ערים ועיר מיכה אחת מהן: י"א) ויואל. שד"ל תרגם הנה נא הואלתי (וירא) הוספתי, וכן פירשתי אני הואיל משה (דברים) הוסיף משה ביאור, וגם כאן הזכיר כבר וילך הלוי, כלו' נכנס בשירותו וראה כי טוב לו ונתעכב אצל מיכה: י"ג) ייטיב ה'. פסל מיכה היה כמו עגל שעשו ישראל במדבר ועגל ירבעם לערוך דמות לאלהי ישראל, ולכן הזכיר מיכה שם הוי"ה ב"ה המיוחד לאלהי ישראל:

י"ח א') **נחלה לשבת.** מלת לשבת נראית כמיותרת, רק לא כן הדבר והיא תפרש הענין כולו, וענינה נחלה קבועה, כלו' בני יהודה הניחום להתגורר עמם בצרעה ובאשתאול שבראשונה נפלו בגורלם (יהושע ט"ו ל"ג) אך לא העבירו אותן ולא ערים אחרות בנחלה קבועה להם, וע"כ היו רוצים לקנות להם נחלה לאמיתות, וגם היו מבינים שגם בהנתן להם נחלה גמורה מנחלת שאר השבטים שכבר ירשו ומהארץ הנשארת להחלק לא יספיק לשבטם המרובה באוכלוסין (פר' פינחס) ובקשו להם נחלה נוספת, ועיין מ"ש ביהושע י"ט מ"ז: ב') ממשפחתם. נראה שהיה לו לנקד החית בחולם וחסרה וו הרבוי: מקצותם. מהקצינים שבהם, ועיין למעלה י"א ו': לרגל. ראשית הוראת שרש זה הוא משם רגל, והוראתו כמו להתהלך כלו' לראות הארץ לארכה ולרחבה, ותור מל' ובהגיע תר נערה ונערה, וענינו לסבב, קרוב לשרש תאר, חקור הארצות העומדות על הגבול: ו') נכח ה' דרככם. הפך מה שאמר קין ומפניך אסתר, וזהו ג"כ ענין ישא ה' פניו אליך, ואין צורך לומר שהנער הלוי הטיל בה רק הפיל הגורל, ומרצון האל היה שנפל כהוגן ולטוב להם, ועיין מ"ש בעז"ה שמואל א' כ"ח ו': ז') מכלים. מקור שרש זה הוא כלה או כלא מן, עצר בעד איש מדבר דבריו או מהסכנות מאשר לו, כלו' אין עריץ ואלם בארץ רק כולם שקטים, וגם שם עריץ הוא משרש עצר

מהופך וכן שרש רעץ ורעש ושער וסער וגם נער בל"ח: יורש עצר. המלוכה היה מורשה מאב לבנו הבכור ובמות המלך לא תקראנה מלחמות בין המתנשאים למלוך, ולפי בה"ט, יורש עצר, הוא המלך, איננו איש עריץ ומכלים דבר, או אין מלך בארץ שיכלים דבר, ונכון ג"כ: ט') ואתם מחשים. אולי אנשים מבני דן בשמעם דברי המרגלים לאמר קומה ונעלה עליהם יעצו להמתין ולשום לב על הדבר הנראה להם כבלתי אפשר להצליח בו, והמרגלים הוסיפו לומר, ואתם מחשים? י') כי נתנה ה' בידכם. ה' מלא הארץ כל טוב לתתה אח"כ בידכם: י"ב) אחרי. נגד מערב, ומזרח נקרא קדם, ומערב אחור או אחורים (שד"ל): י"ד) כי יש בבתים האלה. אעפ"י שאין כאן כ"א בתים מעטים ומפוזרים יש ביניהם בית אלהים ופסל ואפוד: י"ז) ושש מאות. עם שש מאות האיש: כ"א) ואת הכבודה. על משקל ועבדה רבה (פר' תולדות) שם מופשט סתמי, הדברים הכבדים, כלומר כלי בתיהם שהביאו אתם בבטחם לירש הארץ: כ"ד) ואת הכהן. מיכה היה סובר שהביאו עמם הכהן בעל כרחו: כ"ה) מרי נפש. הקלים בחייהם ומערים למות נפשם על נקלה: כ"ט) לראשנה. גם בני ישראל בדורות הראשונים קראוה ליש עד שהורגלו לקראה דן: ל') עד יום גלות הארץ. הח' פֿיליפפזאן הביא בשם Hubigant שאולי הקריאה הנכונה עד יום גלות הארון, כלומר עד אחר מלחמות הפלשתים בימי עלי, שאחר שנגפו חדלו ב"י מטעות אחרי האלילים, כדכתיב וינהו כל בית ישראל אחרי ה' (שמואל א' ז' ב'), ואז גם בני דן חדלו מעבודת פסל מיכה; רק נ"ל שאין צורך לתיקון זה וגלות הארץ כמשמעו עד סוף הימים שגלו עשרת השבטים ע"י מלכי אשור, ובימי שמואל שאול דוד ושלמה חדלו בני דן מעבודת פסלם ובני יהונתן מהיות כהנים להם, ובימי ירבעם ששם אחד מעגליו בעיר דן חזרו אלו והיו כהנים, לא לפסל מיכה רק לעגל; ובכן הוצרכנו לומר שספר זה נכתב מגלות ע"י שופט כל דור ודור ובסוף הימים נסדר, ואין צורך להיות בקי הרבה בחכמת לה"ק לבחון מה הפרש יש ד"מ בין סיפור קורות יפתח ובין ספור מעשה פלגש בגבעה באותות הלשון ובבירור הדברים המסופרים, וכן בכל שאר ספרי נביאים ראשונים אלו חוץ מיהושע (עיין מ"ש שם ה' א') שאולי אחר מות יהושע אלעזר והזקנים, הוסיפו בו ספור מיתתם, או אולי

ג"כ בזמן מאוחר נתוסף בו איזה דבר קטן אנה ואנה, רק בודאי כתבו יהושע או אחד מבני דורו:

י"ט ב') ימים ארבעה חדשים. כמו מקץ שנתים ימים, ארבעה חדשים שלמים, ותיבת ימים תשמש כתאר הפעל, ואין לכחד שהיתה ראויה לבא אחר תיבת חדשים: ג') להשיבה. לפי הכתיב להשיבו מלה זרה, ועניה מחוברת לשני כנוים, להשיבה לו, וכן ביחזקאל (כ"ט ג') לי יארי ואני עשיתני, אני עשיתיו לי: ולמד חמרים. לפי דעתי כל מקום שמצאנו תיבת למד ר"ל זכר ונקבה, ומזה ג"כ ל' הלמוד לעבודת פעור המתועבת לתורות מנהגם שבשמי להזדוג לכבוד אליליהם ולתועלת כומריו; ואולי היה מנהגם תמיד בחרישה ובמשיכת מרכבותיהם להשתמש בזכר ונקבה, על כן בא הצווי לא תחרש בשור ובחמור יחדו, ושור וחמור שם כולל כל המין: ה') סעד. בעלי הנקודות חשבו המלה כראויה לידבק במקף לתיבת לבך, לפי שהיא מלה זעירה כמו הערך־לך, על עפר־ארץ (עמוס ב' ז') ונקדוה קמץ חטוף, ובא עליו הטעם ועשאו רחב כמו בתיבת כָּל עצמותי תאמרנה: לבך. מקור תיבת לב היא בית המשמשת להוראת תוך, ע"כ נשתמשו בשם לב להוראת תוך וקרב כל דבר כמו בלב ימים, וכל מה שבתוך הגוף נקרא לב, ובמליצת סעד לב הכוונה האיצטומכא, וכן תרגם גם שד"ל: ו') הואל נא. הוסף נא, עיין מ"ש למעלה סי' י"ז י"א ט') הנה חנות היום. גם היום הוא השמש יבקש לו מקום חניה בחדלו מעלייתו ובנטותו אל מקום ביאתו, וכל עוד שחתנו ממאן, חותנו מוסיף לפצור בו הנה רפה וגו' לין פה, הנה חנות היום לין פה: וייטב לבבך. לבבך ישכח דאגותיו וישמח בשתותך יין לרויה: י"א) רד מאד. כך היו השרשים בימים הקדמונים מלות זעירות קטנות, ומזה דמות הוראת כמה מהם מבני גזרות החסרים והנחים כמו ישב ושוב וסבב וכן שרש ירד ורדה ורדד בל"א, שהרודה באחרים משפילם תחת ידו, והרודד מתכת (תרגום וירקעו, פ' פקודי, ורדידו) מכה בה לעשות ממנה טס: ט"ו) ברחב העיר. להראות לעוברים ושבים: י"ח) ואת בית ה' אני הלך. הוסיף זה למצא חן בעיני הזקן אעפ"י שכונתו היתה לשוב מיד לביתו ולא ללכת ולהשתחות לה' בשילה: כ') רק כל מחסורך עלי. שלום

לך, כלו' אכול מאשר הבאת עמך, רק אם יחסר לך איזה דבר אל תמאן לקבלו ממני, ואם גם זה תמאן לכל הפחות אאסיפך אל ביתי: כ"א) ויבל. שד"ל תרגם diede ferrana, והיא תערובת מיני תבואה שזורעים לשַחַת כלו' לאכילת בהמה, בטרם תהיה גבעול; ואפשר ג"כ שענינו בלל, ועירב שעורים וסובין וירק ביחד, או מל' יבול הארץ מל' יובל שי שהוא כמו תבואה משרש בול, כלו' נתן תבואה לפני החמורים: כ"ב) מתדפקים. דוחקים זה את זה על הדלת להכנס, וכן קול דודי דופק (שיר השירים ה' ב') דוחק את הדלת, שד"ל, ובכן התפעל יבא על מקומו: ונדענו. במשכב זכור, שכן כתוב בפסוק כ"ד וענו אותם וגו' רק לאיש הזה לא תעשו את הנבלה הזאת, דמה דבר לדבר, וכן השתמש בלשון נופל על לשון ונדענו ואח"כ וידעו אותה, ומזה נוכל ללמוד על מעשה סדום, רק יש לתמוה שביחזקאל ט"ז מ"ט שמזכיר חטאת סדום הזכיר שיד עני לא החזיקה בגאונה ולא הזכיר עון זה החמור כ"כ, אם לא נאמר שמה שרצו לעשות דבר הנבלה הזאת עם האורחים שבאו לבית לוט היה באקראי שפעם זה בלבד עלה בדעתם לעשות כן, רק לא היה מנהגם, וביחזקאל מזכיר עון שהורגלו בו: כ"ו) עד האור. שהיתה מנאה שם: כ"ז) וידיה על הסף. באופן שנראית כשוכבת, וע"כ הוא אמר לה קומי ונלכה, ואולי מחמת אנחתה וליאותה נפלה, ומחמת נפילתה מתה: כ"ט) לעצמיה. נראה שלא חתך כ"א ידיה ורגליה שכל אחת מהן בעלת ג' ארכובות יד זרוע ומרפק, רגל שוק וירך, והן יחד י"ב נתחים, וראשה וגויתה קבר: ל') לכם, אולי הראוי לבכם:

כ' א') **למדן.** עיר דן היתה כבר ביד ישראל, א"כ מעשה פלגש בגבעת היה אחר מעשה פסל מיכה: וארץ הגלעד. אף היא שהיתה ארץ רחוקה מעבור ארץ כנען שבו עיר גבעה בנויה, ואעפ"י כן נקבצו יושביה: ב') פנות כל העם וגו' בקהל עם האלהים. מלת פנות לדעת יב"ע ורוב המפרשים ענינה ראשי העדה ע"ד אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה, ומבוארת במלת שבטי שאחריה, מי שיש בידו השבט לרדות, וכן ראשיכם שבטיכם (נצבים) ורבים כמהו, וגם שבטי בנימין שבפסוק י"ב יוכיח, וכן מלת מטה אולי הונחה מתחלתה להוראת נשיא או אלוף, והושאלה אח"כ לכל המשפחה; ועם

האלהים, ר"ל המקנאים לכבוד האלהים ורוצים להתנקם במכעיסיו היו הרבע מאות אלף איש, ופנותם כלו' אלופיהם, נתיצבו בקהל, נקהלו להועץ ולדון על הדבר, ואנשי מלחמתם נצבים עליהם לשמוע מה בפיהם; ויש לפרש ג"כ פנות ל' עֵבֶר וחלק, חלקי כל העם כלו' השבטים: ד') הנרצחה. אעפ"י שלא היתה כונת אנשי הגבעה לרצחה כיון שמחמת התעללם בה מתה, נחשב להם כאלו רצחוה, ומזה נלמד שבעיני כותב הספר גדול עון הרציחה מעון דבר הנבלה שעשו בה, אולי מפני שפלגש היא וגם זנתה כבר עליו: ה') אותי דמו להרג. שבודאי אם היו שופכים את זרמתם עלי גם אני הייתי מת, ועוד י"ל שלא הזכיר מה שרצו לעשות לו, לבלתי הגלות חרפתו שנתן פילגשו בידם הוא בעצמו: דמו. שרש דִּמָּה קרוב לשרש דמם, שחושב מחשבות יושב ודומם, ובחלוף דלת בזין הסגור גם שרש זמם ושם זמה ומזמה קרוב לדמם: ו') בכל שדה. לא שלחתיה אל הערים הגדולות בלבד, רק גם אל ערי הפרזי למען יהמו רחמי כל ישראל על הדבר, וכן קרא לארץ אדום ומואב שדה לפי שלא היו שם כרכים גדולים כ"א חצרים וערי הפרזי שעל שדה הארץ יחשבו: י') לקחת צדה לעם. בני ישראל חשבו שבנימין לא יעיז פניו להלחם בשדה, רק יסגרו בגבעה, ויצטרכו לצור עליה זמן הרבה, אולי בצורה היתה, ולכן הרבו לעשות ולהכין צידה לעם הצרים: י"ב) שבטי בנימן. כאן קרא גם לבתי האבות בשם שבטים: י"ג) בליעל. מורכב משתי מלות „בלי יועיל„ איש לא יצלח למאומה, וכן Taugenichts, disutile, disutilaccio, vaurien, בלשונות העמים עניננם איש רע מעללים: ט"ז) אטר. שולט בשתי ידיו והראיה איש בחור, ועיין מה שכתבתי למעלה סי' ג' על אהוד: קלע. ל' קלעי המשכן, לפי שהחבל או היתר שממנו עשוי הקלע ישתרג ויתעקל באחוז איש אותו בידו לזרוק האבן, ושרש קלע הפוך מן עקל, ארחות עקלקלות (שירת דבורה): י"ז) לבד מבנימן. להורות גבורת בני ישראל אחרי מלחמות כנען ואומץ לבם, ועל הגבעה לא נאספו כולם, רק הניכיהם שלומדו לשלוף חרב, והם היו ת' אלף: כ') ויערכו. הסוללות ושאר מעשי אומן להפיל החומה: כ"א) וישחיתו. השתמש בל' זה במקום ויכו להורות שבני ישראל לא יכלו להתיצב נגדם ולעמוד על נפשם; אולי יצאו פתאום, ובני ישראל שחשבו שביותם מתי מעט ישארו סגורים בעיר ויתנו לבם רק

לכלילה, תמהו ונבהלו ונחפזו: כ"ו) ושלמים. הם קרבנות שבשרם נאכל לבעלים, ורובם יעשו בשעת שלום ושמחה ומזה שמם, ואנשי המלחמה להתרצות לפני ה' שחטו גם בהמותיהם לאכילה כשלמים לפני ה', וזרקו דמם על המזבח, ואכלום בטהרה ובקדושה: כ"ז) ושם ארון ברית וגו'. לא הביאו הארון תחת חומת הגבעה רק הניחוהו בעיר הקרובה לה יותר משילה לדרוש לפניו את פי ה', ובית אל היתה ג"כ נחשבת כעיר קודש בעבור חלום יעקב: ל"ג) מגיח. יוצא למלחמה וזו הוראת שרש נגח בל"א לאגחא קרב, ומזה ג"כ נגיחת השור, וכן כי יגיח ירדן אל פיהו (איוב מ' כ"ג), בהמות יבטח ולא יירא גם כי הירדן יוצא כגבור למלחמה והולך וסוער עד פיו, עד המקום שיפיל עצמו בים, ויגיח כפל יעשק האמור בחצי הפסוק הראשון: ממערה גבע. משרש ערה שעקר הוראתו גלה (ערוה מקום גלוי, כלו' שבני אדם מרגישים בו אם הוא גלוי, ומיומי קדם ניסו לכסותו) מקום שממנו הגבעה תתראה לעינים: ל"ד) והמלחמה כבדה. בבוא עשרת אלפים אלו מנגד לגבעה התחילה כבר המלחמה להיות כבדה על בנימין שעד הנה לא היו נלחמים כ"א נגד נסים, והם על"ז התיצבו נגדה בגבורתם הנפלאה (הלואי והשתמשו בה לסבה הגונה!) ולא הרגישו שבפעם הזאת נוגעת עליהם הרעה: ל"ו) ויתנו איש ישראל מקום. מתחיל לספר הפרטים וחוזר על הראשונות, נתנו מקום כלו' עזבו מקום מערכתם ובני בנימן לקחוהו, והם הפכו פניהם כאלו נגפו; או יהיה פירושו נתו רגע מרדוף אחר בנימין ומהשחית בהם למען לא ינוסו אל הגבעה ויוכל הארוב להכיתה באש, אולי בני בנימין התחזקו במקום מערכת בני ישראל: ל"ז) וימשך הארב. תקע בשופר כמו במשך היבל (יתרו) במשך בקרן היובל (יהושע ו' ה'), או פירושו התקבצו והיו לאגדה אחת ע"ד ומשכת בהר תבור (שופטים ד' ו'): את כל העיר. שאר אנשי העיר הזקנים והנשים והטף: ל"ח) והמועד. משרש יעד שענינו קבע, ור"ל הסימן שקבעו ביניהם: הרב. בזקף גדול, ואם הוראת המלה כדברי המפרשים ומל' הרבה כמו הרב כבשני מעוני (תהלים נ"א) היתה ראויה להחבר יותר לתיבת להעלותם ולבא ברביע המפסיק יותר מהתביר שאחריה רק לא בזקף גדול המורה הפסק רב, ונ"ל שדעת בה"ט היא שהרב כמו הרף, בחילוף אותיות בומף, כלו' להמתין

העלאתם משאת העשן: מ"ב) ואשר מהערים. בני ישראל שלא יצאו למלחמה כששמעו שבנימן נינף עזבו עריהם ונפלו על שאר ערי בנימין והשחיתו הזקנים והנשים והטף שבהן, שד"ל, ומקרא קשה הוא: מ"ג) כתרו את בנימן. מאמר שירי, אולי חברו על המארע שיר והיה שגור בפי המון העם וממנו לקח הכותב חצי פסוק זה: מנוחה. חסר מ"ם השלילה, הרדיפוהו ממנוחה, מבלי תת לו מנוחה, או השם הוא נוחה על משקל בשובה ונחת תושעון (ישעיה ל' ט"ו) והמ"ם ראויה להנקד חירק ודגש אחריה, ושד"ל פירש שבני ישראל קראו לגבעה מקום מנוחת בני בנימן, לפי ששם נתקבצו כל גבוריהם, והיו מרדיפים אותם כלו' מבריחים אותם להמלט בגבעה למען יפלו בידי האורב המשחית בהם, ואולי היתה דעת בני ישראל לעשות כן רק לא הצליחו כ"א במקצת ורדפו אחריהם המדברה והשחיתום שם: מ"ד) ויפלו מבנימן. נ"ל שחובר הסיפור הזה משני סיפורים קדמונים, לכן נכפלו בו פרטיו עם איזה שינוים, ומלכידת העי בימי יהושע למדו בני ישראל ללכוד את הגבעה, ודבר תמוה הוא כי גם בסיפור ההוא (יהושע ח' י"ב) נתהוו שינויים זרים וכמה דברים נשנים: מ"ו) עשרים וחמשה אלף. הוסף עליהם שש מאות הנשארים יחסר ממספרם עוד מאה ואלף, אולי מתו בשני ימים הראשונים אף כי גברה יד בני בנימין על שאר השבטים, או ברחו לערים והמיתו אח"כ (מעיר מתם פ' מ"ח) וכאן הוא אומר ביום ההוא: מ"ח) שבו אל בני בנימן. כשחדלו לרדוף אחרי הנסים המדברה: מעיר מתם. עיין במשתדל פר' דברים על פסוק החרם כל עיר מתם שפירש אנשי החיל וכן מתיך בחרב יפלו וגבורתך במלחמה (ישעיה ג' כ"ה) גבורתך שבכפל הענין מורה על הוראת מתיך; אף כאן עיר מתם כמו מתי עיר ע"ד תולעת שני שהוא במקום שני תולעת, צבע שני העשוי ע"י תולעת; הכו אנשי המלחמה שברחו אל הערים:

כ"א א') **נשבע.** מאחר שלא השתמש בעתיד עם וו ההיפוך „וישבע„ ובחר בעבר, ר"ל שקודם המלחמה על גבעה נשבעו; ושם לא היתה כונתם להשמיד כל השבט, רק שלא להתחתן בהם כי חטאים המה, וידוע שזמן עבר בלה"ק משמש כעבר שכבר מושלם Plus quam perfectum בלשונותינו: ד') ושלמים. פירשתיו למעלה כ' כ"ו: ה')

אל ה'. במצפה להועץ מה יעשה בבנימין, וכן למעלה כ' א', ושם כתוב וארץ הגלעד, לפי שגבורי שאר ערי גלעד באו; ותכף אחר שנקמו נקמתם בבנימין נתקררה דעתם וטרם הפרדם חשבו מחשבות לתקון מעוותם, לפי שהיה להם להשאיר הטף: ח) מי אחד. האם יש אחד, ע"ד לשון התלמוד „ומי אמר רב הכי„ וכן פירשתי מי לך כל המחנה הזה (וישלח): י"א) תחרימו. תחשבו אותם כחרם, וכתוב כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה מות יומת (סוף בחקתי) שענינו כל מן האדם שיהיה נחרם בב"ד יומת, וגם הנשים ענשו, שהיה להן להשתדל שבעליהן יבאו לקהל, וגם אם רובן לא היו מצליחות בהשתדלותן, היה מצליח מיעוטן, ואם באו מבעליהן מתי מספר למלחמה לא היו מחרימים את העיר: י"ב) אל המחנה שילה. הסירו מחניהם מנגד הגבעה, והחזירו הארון לשילה וחנו שם: י"ג) ויקראו להם, הכריזו עליהם: י"ד) כן. מתיבה זו נהיה שרש כון הקרוב לקום, וענינה נכון, מספר נכון ומכון: ט"ז) כי נשמדה. הרגנו במלחמת הגבעה גם הטף בנשים, ושד"ל פירש ע"י שבועתנו הוא כאילו אין עוד בעולם אשה לבנימין: י"ז) ירשת פליטה. כמו יתר הפליטה (בא) כלומר פליטה מועטת, אף כאן ר"ל אין אנו רואים פליטה לבנימין כלו' לשני מאות איש הנשארים בלא אשה כ"א ע"י הערמה, ושרש ירש קרוב ליתר בהיפוך אותיות השרש ובחילוף שי"ן בתי"ו השגור: י"ט) חג. ראשית הוראתו עיגול ומזה מחוגה (ובמחוגה יתארהו, ישעיה י' י"ג), ואח"כ הושאל למחולות בעבור תנועתן בעיגול, ואח"כ הושאל ליום שמחה לפי שבו היו מחוללים (ריקוד הוא דבר נפרד ממחול ועניינו קפוץ), ואח"כ הושאל לקרבנות הנקרבים ביום החג (אסרו חג בעבתים, תהלים קי"ח): כ"ב) אותם. במקום אותן, תנו אותנו ותנו אותן להם: כי לא לקחנו איש אשתו. הפירוש הנהוג „יען כי לא מצאנו בבתולות יבש אשה לכולם„ לא נראה לשד"ל, ופירש בל' שאלה, וכי לא לקחנו אשת כל אחד מהם והרגנוה? ובאמת תיבת במלחמה לא תוכל להאמר על טבח יושבי יבש, ונ"ל שעוד יש לומר חנונו כלו' שמעו לקולנו ואל תאמרו ואיך נעבור על שבועתנו, כי אמת הוא שהרענו לעשות והרגנו גם הטף בנשים, רק עשינו זאת מקנאתנו לה' ולא לקחנו מהן לשפחות לנו (כמו שעשו ב"י בנשי מדין, פר' מטות) ב"ז נראה בעינינו כחטאת

והלואי עשינו! כי עתה היינו משיבים אותן להם: כעת. אם לא תתנו אותן להם אז בודאי אתם אשמים, עיין בפירוש שד"ל על ישעיה ח' כ"ג: כ"ד) איש לשבטו. כל השבט כאחד טרם הפרד איש מעל אחיו הלכו לעיר מושב נשיא השבט, ושם התחלקו למשפחות, וכל משפחה הלכה למקום מושב ראש המשפחה, ושם אולי נשאו את ראשם לידע כמה מהם נפלו להשיא נשיהם, ואח"כ נתפרדו איש מעל אחיו:

תהלה לשי"ת שזכני היום י"ג שבט ש' ברלֹות לסיים באור ספר שופטים, הוא ברחמיו יפקח עיני שכלי ויאריך ימי לבאר גם שאר ספרי הקדש, אכי"ר:

שמואל א'

א' א') **מהר אפרים.** מעיר רמתים צופים (הנקראת ג"כ רמה סתם) הבנויה על אחד ההרים שהיו בנחלת שבט אפרים: אפרתי. צוף נקרא כן לפי שגלה מאחת ערי הלוים ונתישב בעיר רמתים צופים אשר לאפרים, אולי עיר מולדתו היתה מערי מטה דן או מנשה שנפלו בגורל לבני קהת, וגלה משם לנחלת שבט אפרים ולא נתישב באחת ערי בני משפחתו (שכם וגזר וגו'. יהושע כ"א כ"א) רק באחת מערי אפרים: ב') ויהי לפנינה ילדים. התורה לא אסרה לקיחת נשים הרבה לפי שכן היה המנהג הקדמון ובארצות קדם החזיקו בו עד היום, ולא רצתה לתת מכשול לפני עור, רק לא חדלה להעיר בכל מקום כמה יגדל הנזק הבוא ממנהג רע זה, בספר לנו איך הוכרח אברהם לגרש את ישמעאל ואת יצחק, וקנאת רחל בלאה ושאר בני יעקב ביוסף, ושנאת בני דוד זה לזה, והטית לב שלמה

בזקנתו ע"י נשיו, וכבר בפר' בראשית הגידה לנו שליך הוא היה המתחיל במנהג הרע הזה: ג') מימים ימימה. אעפ"י שאותה תורה שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך וגו' (סוף ראה) נראה שבמשך הדורות לא עלו לבית ה' כ"א בחג הסוכות אחרי כלותם מעשיהם בשדה, לא כדעת המתחכמים האומרים שלא עשו הפסח מימי יהושע עד ימי חזקיהו ויאשיהו, ח"ו לומר כן שביטלו לגמרי אחת ממצות חמורות שבתורה, רק לא היו משתדלים לבא כולם, וגם בימי חזקיהו ויאשיהו אומר שהנמצאים בירושלים, קהל גדול, עשו הפסח (ד"ה ב' ל' כ"א, ול"ה י"ז), ובפסח יאשיהו מספר שלא עשו כפסח ההוא מימי שמואל, א"כ גם בימי הנביא הזה עשו פסח ברוב עם כימי יאשיהו, וכל מלכי ישראל לא עשו כפסח אשר עשה יאשיהו וגו' (שם ל"ה י"ח) וא"כ כמהו לא עשו, רק הפסח היו עושים, ומלכי ישראל הנזכרים שם הם בודאי מלכי יהודה, רק שאול ודוד ושלמה מלכו על כל ישראל וגם עליהם הולך ומספר שלא עשו כפסח יאשיהו קורא גם לנאצאיהם מרחבעם והלך מלכי ישראל: צבאות. כאן קרא לאלהי ישראל פעם ראשונה בכנוי צבאות (פיליפזאן), ובודאי אלקנה איש שלום לא בא לזבוח זבחי שלמים לה' הנותן תשועה לצבא המלחמה, רק כדברי שד"ל כנוי צבאות מיוחס לאלהי ישראל לפי שהוא אחד, וכל הממשלות שיחסו הגוים לאליליהם הרבים כצבא רב, כולן תחת ממשלת ה', א"כ הוא במקום כל צבא האלילים ושם צבאות נאה לו, ואולי תחת עלות פעמים הרבה בשנה פעם לבית אליל זה, פעם לבית אליל אחר כמשפט עובדי האלילים, אלקנה היה עולה פעם אחת לבית אלהי ישראל שהוא אחד וכל הממשלות בידו: ה') אפים. אם היה כותב שלפנינה נתן מנות הרבה לה ולבניה, היה ראוי לפרש מלת אפים ל' נער, עתה שכתב שגם לפנינה נתן מנה אחת ולכל אחד מבניה מנתו נ"ל לבחור בפירוש השני שאפים ל' כפל והוא דרך חבה כמו שעשה יוסף לבנימין שנשא אליו משאת חמש ידות על אחיו: וה' סגר. וו להוראת רק, אלקנה היה מחבבה יותר מצרתה, רק חנה לא שמחה בזה כי ה' סגר רחמה, וגם צרתה כעסתה כעס (הרס המקרא ודרשהו) בעבור הרעימה, למען לא תשוח, והמשל לקוח מן השמים הזכים מענן, וע"י רעם ועבים יקדירו פניהם: ז') וכן יעשה. אלקנה שנה בשנה לתת לה מנה שתי ידות על צרתה, או יעשה במקום תעשה מוסב לפנינה (ואם לא

יגאל, רות ד' ד', במקום לא תגאל) או ראוי לנקד יֵעָשֶׂה בנין נפעל,
כלו' כן יארע: ח) אנכי טוב לך. אינני חדל מאהבתך ואני
מחבבך כ"כ: י"א) ולא תשכח. אתה שומע תפלה, ואם לא תקבל
תפלתי אין זה כ"א רצונך להסתיר פניך ממני כאלו שכחתני: ומורה
לא יעלה על ראשו. ולא הזכירה הזירו מן היין, אולי כל הכהנים
והלוים היו נשמרים ממנו: ט"ו) קשת רוח. ע"ד מקצר רוח
(שמות ו') ושם פירש רש"י ז"ל „כל מי שהוא מיצר רוחו
ונשימתו קצרה ואינו יכול להאריך בנשימתו„. נפש
רוח ונשמה שלשתן עיקר הוראתם הנפיחה היוצאת מן הריאה; נפש
בהיפוך אותיות משרש נשף או נשב, רוח כמשמעו ומזה שרש רָוַח
הקרוב לרחב שהריאה תִּרְוַח ותרחב בהכניסה הרוח, א"כ „רוח„
עיקר הוראתו הכנים האויר בריאה einathmen, inspirare „ונפש„
הוציא האויר ממנה ausathmen, respirare; ושרש נשה שממנו שם
נשמה לא מצאנוהו במקרא, וקרוב הוא בהוראתו לשרש שמה (שניהם
מלת שָׁם) שהרואה דבר זר תוהא ומוציא נשימתו בכח וצועק „שה!
שה!„ ומשרש נשף, נהיה שם נשף להוראת הערב או השחר (שמואל
א' ל' י"ז, איוב ז' ד', תהלים קי"ט קמ"ז) לפי שבשעות ההן תנשב
רוח קלה וערבה, ומשרש נשה (הוציא והכנים האויר בכח) נהיה שם
תנשמת למין מן המינים בעופות ובשרצים המתירא מן האדם ומתנפח
בראיתו אותו או משיב רוח כדרך שעושים החתולים בפחדם, ואולי
מזה ג"כ שם ינשוף, וכן תרגם שד"ל תנשמת שבשרצים Camaleonte
ונכון מאד; ושלשת התיבות כולן נשתמשו בהן במקרא להוראת הנפש
הנצחית ג"כ, והתדירה בכולן נפש שענינה ג"כ רצון ובחירה ומיוחסת
גם לאל ית' (ולא תגעל נפשי, בחקתי, נשבע ה' בנפשו, עמוס ו' ח'),
ומלאכו והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה (סוף קהלת), רוחו
ונשמתו אליו יאסוף (איוב ל"ד י"ד), ומזה הפסוק האחרון הוראה
עצומה לאמונת קדמונינו בהשארת הנפש ובהתענגה בחיי עדן אחר
המות שכן כתוב אליו, והנפש הבהמית נקראת נפש הבשר (אחרי מות)
הנתנת באדם מיום שנולד בו הדם, שכן כתוב שם דמו בנפשו הוא:
ט"ז) אל תתן וגו'. אל תחשוב אמתך כבת בליעל, כי השוים במדרגה
ישבו יחד (רלב"ג), ומזה מלית נתן לפני, ע"ד ותהי לפני אשת נעמן
(מלכים ב' ה' ב') בתחברותה: שיחי. משרש שוח בשי"ן ימנית שהוראתו

השפל, וענינו שפלות רוח, וכן ולפני ה' ישפך שיחו (תהלים ק"ב א'), דומה למליצת ויפלו פניו (בראשית ד') הנה נשאתי פניך (וירא י"ט), וכן שיח השדה אילנות דקים המתנועעים ע"י הרוח, ומזה ג"כ לשוח בשדה שאולי ענינו השוב מהסבות בלכתו וראשו נוטה לארץ: וכעס. שד"ל ז"ל תרגם rodimento, אולי לפי דעתו עיקר המלה עש (כבגד אכלו עש, איוב י"ג כ"ח) כעש אוכל הבגדים כן הכעס אוכל ומכלה (שניהם מלת כֹּל) הגוף, ומצאנו ג"כ כעש בשי"ן (איוב ה' ב' ו' ב'): כ') לתקופות הימים. כאשר חזרו הימים בשנה השנית חנה שכבר הרתה, ילדה בן; ותהר חנה ותלד, ע"ד הן אתה קצפת ונחטא (ישעיה ס"ד ה') קצפת כי חטאנו, רד"ק; ועל הוראת מלת תקופות, היא משרש קוף הקרוב לנקף (ונקף סבכי היער, ישעיה י') ונקף קרוב לנקב, כמו חזר בחילוף אותיות מן כרת, חרת, חרש, חרז (בחרוזים, שיר השירים), וכן שוב קרוב לסבב: שמואל. שם זה לא נגזר משרש שאל שא"כ היה לה לקראו שאול, רק המלה מורכבת מן שָׁמוּ־אֵל, כלו' האל שמו ונתנו לי תחת השאלה אשר שאלתי מעמו, וכן הוראת שם נתגלגל; ושרש שום ונתן מתחלפים זה בזה, ויתן אותם אלהים ברקיע השמים במקום וישם, וישם ה' לקין אות במקום ויתן, בזה שבעתים יֻקם נתן ה' לו אות כלו' הבטחה שכל מוצאו לא יכהו: כ"ב) יגמל. בחילוף למ"ד ברי"ש כמו להצהיל פנים (תהלים ק"ד) במקום להצהיר, וכן בהוראת שֶׁלֶם, שבכלות המלאכה ישולם שכרה (ולשרש שלם שתי ההוראות), וכן בהוראת גמר בשול הפירות (ויגמל שקדים, פר' קרח): ונראה את פני ה'. תקון סופרים וראוי לינקד וְנִרְאֶה, אנחנו נראה את פני ה', וכן כל מליצות כזו (משפטים, תשא, ראה) שאחר שרש ראה בנפעל נמצאת תיבת את, ראוי הפעל לבא בבנין הקל, שד"ל: כ"ג) יקם ה' את דברו. חנה שאלה בן מאת ה' ונדרה לתתו לה' כל ימי חייו ולעשות ממנו שופט או נביא, והאל בפקדו אותה היה כמקבל נדרה ומבטיחה לעשות לבנה כרצונה ולהשגיח עליו למען יהיה גדל וטוב גם עם ה' גם עם אנשים: כ"ד) ונבל. משרש נבל הקרוב לנפל, והנבל הוא כמין שק עשוי מעור כבש, וכשנותנים בתוכו משקה מתנפח, ואם יריקוהו יבול ויתקמץ, וכן נבל השיר הוא ג"כ שק של עור מתנפח ע"י האויר שמכניסים בתוכו, וממשמשים בו להוציא קול: כ"ה) וישחטו וגו'. ובהביאם לעלי מתנות

כהונה הראויות לו הביאו ג"כ לו את הנער: את הפר. אחד משלשה הפרים, וה"א הידיעה לאו דוקא: כ"ח) השאלתיו. מיום הולדו זמנתיו לה', והיה בל' עבר נכון הוא, כל הימים שכבר היה כלו' משנולד הוא שאול כלו' מזומן לה': וישתחו. אלקנה וביתו עמו:

ב' א') **עלץ לבי בה'**. ע"ד רננו צדיקים בה', שמח לבי כי יש לי חלק באלהי ישראל הקרוב לכל קוראיו באמת, או יהיה פירושו שמח לבי ע"י ה' וישועתו: ב') כי אין בלתך. בודאי אין קדוש כה' מאחר שאין אלוה מבלעדיו, ובהרבה מקומות פירש שד"ל מלת כי ל' הן (si) וכן נוכל לפרשה גם כאן: ג') תרבו תדברו. תרבו לדבר, תדברו הרבה, כדרך כל שני פעלים המחוברים זה את זה, שאחד מהם ישמש כתואר לפעל, ואל עומד במקום שנים, אל יצא עתק, וכן כי לא לנצח ישכח אביון תקות עניים תאבד לעד (תהלים י' י"ט): עתק. עתיק תרגומו של ישן, והמשל לקוח מהיין שיחזק יותר כל שיושן, וכן ולמכסה עתיק (ישעיה כ"ג י"ח) מכסה כלו' מלבוש איש גבור וחזק המשתרר על חבריו, מלבוש השררה; או נתערבה הוראת ישן בזקן, ע"ד זקני ישראל, ויהיה מכסה עתיק, מלבוש נהדר וכן כתב שד"ל ז"ל בביאורו לישעיה שבל' ערבי עתיק ר"ל יקר: ולא נתכנו עלילות. יש אם למסורת, לא יָדע תוכן עלילותיו: ד') קשת גבורים חתים. חתים אעפ"י שהוא ל' רבים מחמת קורבתו לתיבת גבורים, חוזר לתיבת קשת, וכן טוב מעט לצדיק מהמון רשעים רבים, תהלים ל"ז, י"ל (כדברי מעלת הרופא שאול פורמיגני) שרבים חוזר לתיבת המון, מהמון ועושר רב שיש לרשעים; ונוכל ג"כ לומר שקשת גבורים הוא במקום גבורי קשת ע"ד תולעת שני במקום שני תולעת, אך מחצי הפסוק האחרון שהוא אומר שהנכשלים אזרו חיל כלו' היו מזוינים בחיל נ"ל שיש לבחור בפירוש הראשון: ה') כשכרו. נראה ששכר שכיר יום בזמן קדמון לא היה כ"א סעודתו, וכן היה במקצת גם בימי רבותינו שקבעו (גמ' ברכות ד' י"ו) שאם עושים בסעודתן יקצרו בבה"מ: חדלו. מלהשכיר עצמם: ו') ממית ומחיה. מכאן יש להוכיח בבירור שהאמונה בתחית המתים (דבר מופרש לגמרי מהשארת הנפש אחר המות) היתה מפורסמת באומה בימי חנה, ואם נוכל להטיל ספק על פסוק אני אמית ואחיה (האזינו) ולומר מיתה

באחד ותיים באחד, כאן א"א לומר כן, כי מה שאמרו (גמ' פסחים ד' ס"ח) בשם שמי שאני ממחץ אני רופא, כך מי שאני ממית אני מחיה, אינו כן בהכרח, לפי ששרש רפא לא יורה בלבד הסיר המחלה (אעפ"י שזו הוראתו העיקרית מל' רפה, שהחולי יִרְפֶּה מן החולה) רק ישמש ג"כ להוראת הציל ממנה בטרם תבא כמו אני ה' רפאך (בשלח), ובהוראה זו אנו משתמשים ג"כ בשם רפואה, וא"כ תוכל להיות מחלה באחד ורפואה באחד, אבל כאן כתוב אחריו מוריד שאול ויעל, והלא א"א להעלות משאול מי שלא ירד אליו כבר: ח) מקים מעפר דל. הדלים יקבצו אל עפר או זבל לשבת עליו, והאל יחליף העפר והאשפת בכסא כבוד: מצוקי ארץ. עמודי הארץ (אברבנאל) מוסדות תבל ועמודיה ביד האל והוא הופכן ברצונו, כ"ש שיהפוך מצב בני אדם היושבים בה, ושם מצוק משרש צוק הקרוב לשרש יצק המשמש לפעמים להוראת יצג כמו ויצקם לפני ה' (יהושע ז' כג), וא"כ מצוקי ארץ הם המוסדות שלפי דעת הקדמונים עליהם יצג והעמיד האל את הארץ, ולפי דעת חכמי חוקרי אדמת עפר Geologi בראשית הבריאה נתהוו הצורים מחום האש שבטבור הארץ שהמם מיני מתכות ואבנים והשליכם השמימה, ומהם בהתקררם נתהוו ההרים הגבוהים שהיו מוסדי הארץ וגדרה בעד מי המבול לבלתי ישטפו האדמה בתגבורתם, ואולי זאת היתה ג"כ דעת קדמונינו בקראם לצורים בשם זה; ושד"ל תרגם מצוקי ארץ, קשי יום (איש מצוק, שמואל א' כ"ב ב') שהקב"ה יהפוך מצבם ויהיו קצינים בעם ומושליו, ונכון עד מאד: ט) בחשך. אין פונה אליהם כאילו לא יֵרָאוּ: ידמו. ישתקו ויכרתו, בשתי הוראות שרש דמה, תחת אשר אמרו ללשוננו נגביר וגו' (תהלים י"ב: ו') ה' יחתו מריביו. מריבי שמואל או מריבי ה' עצמו; ובל' הראשון ה' הוא ל' קריאה ובשני הוא נושא הדבור ע"ד האל תמים דרכו (nominativo assoluto) והשני יותר נכון בעיני, ובא בהמשך למה שאמר למעלה כי לא בכח יגבר איש; וקשר תפלת חנה כך הוא. בתחלה ספרה חסדי האל, והודיעה שמחתה כי יש לה חלק באל קדוש זה שאין בלתו, ואח"כ הסבה דיבורה אל הרשעים היושבים בשלוה ומלעיגים על עני ונכה רוח (כמו שעשתה פנינה) ואמרה שלא יתפארו בשלומם כי אל יודע לא בלבד דיבור גאותם רק גם מחשבותם ויוכל להפוך מצבם ברגע, ובהפכים האלה ההוים במצב האדם הזכירה

ג"כ עד עקרה ילדה שבעה, וסיימה דבריה בתפלה על בנה שקותה לראותו שופט ונביא ומנהיג את ישראל, וקראתו מלך כמו שקראה תורה מלך למשה בפסוק לפני מלך מלך (סוף וישלח) שענינו לפני היות ישראל לגוי מסודר שיש לו שופט ומנהיג, וקראתו ג"כ משיח שכן מצאנו באלישע (מלכים א' י"ט ט"ז) תמשח לנביא ולא מצאנו שנמשח לא הוא ולא שום נביא בשמן הקדש, רק ל' משחה הוא ל' גדולה כמו זאת משחת אהרן (פ' צו) לך נתתים למשחה (פ' קרח); ומיופי תפלה זו הפליאה מפי אשה מן הנשים שעד היום ההוא לא נודע אפי' שמה נוכל לשפוט כמה יקר בעיני ב"י שבכל דור לימוד לשונה וחכמת השיר הכוללת כל החכמות: י"א) היה משרת. לפתוח ולנעול הדלתות והכנה תיתר שירות הלוים הראוי לנערותו, מ"מ נראה שלא היה פחות מעשר שנים: י"ג) והמזלג. בל"א זלג ר"ל נטף, שלש השנים הן כמו טפות הזולגות ונוטפות מגוף הכלי: י"ד) בכיור. היה גדול כמו כיור, דוד, הוא סל (דודאי תאנים, ירמיה כ"ד) כפיו מדוד תעברנה (תהלים פ"א) מנשא של כבד כדרך העבדים, וכן דודאים הם פרחים בדמות סל קטן, ויותר נכון לפרשו כלי חרס כמו בד"ה ב' ל"ה י"ג והקדשי' בשלו בסירות ובדודים, וכפיו מדוד תעברנה ר"ל מלהתעסק בחומר ובלבנים: קלחת. כלי עשוי נקבים נקבים שבו רוחצים הבשר והמים מקלחים ממנו, פרור. גם בלשון משנה ר"ל קדרה (ען הפרור, ביצה י"ד.) מל' פירורי הפת, ע"י בישול הבשר נעשה לח ונפרד, ובכיור ופרור נותנים הבשר לבשלו, ובדוד וקלחת טרם בשלו: ט"ז) כיום. קודם לכן, וכן מכרה כיום, השבעה לי כיום (תולדות) שד"ל: ואמר לו. נמסר „לא סביר„ ואין צורך לזה, לפי שיש למלת כי גם הוראת „להפך„ im Gegentheil, anzi, וכן כי אתך נשוב לעמך, (רות א'): י"ח) אפוד בד, במשכן שילה קבעו מלבוש מיוחד גם ללוים ולכל באים לעבוד בקודש עבודת מה כמו שמצאנו בדוד בשהיה מכרכר לפני הארון היה חגור אפוד בד (שמואל ב' ו' י"ד): י"ט) מעיל. מלבוש הניתן על שאר המלבושים ומקפלים אותו תחת ראשה כשישנים, או מתכסים בו: כ') אשר שאל. ההזמנה שהזמינת (למעלה סוף סי' א') וחסרה האו, אולי גם בימי קדם היו מחסרים איזה אות המובנת מעצמה מהילוך הדיבור ומשימים תחתיה תג, והמעתיק טעה וחיסר התג: והלכו למקומו. של אלקנה, כלו' לא

היו מתעכבים בשילה יותר ממנהגם מפני שמואל, שלא להראות שניחמו על מעשו והשאילוהו לה', רק תכף ומיד אחר הקרבן היו שבים לביתם מבלי שיכמרו רחמיהם, כי כבר פקד ה' את חנה בבנים אחרים, ושמואל נשאר בבית ה' וגדל עם ה', כלו' תחת השגחת הכהנים ולא תחת השגחת אביו ואמו: כ"ב) הצובאות. נשים שהיה להן צבא כלו' זמן קבוע (הלא צבא לאנוש, איוב ז' א') לעשות מלאכת נשים לצורך משכן שילה, וכן הצובאות אשר צבאו פתח אהל מועד (ויקהל): כ"ג) דבריכם. דברים עליכם, כמו הכצעקתה (פ' וירא) שפירושו צעקה עליה: כ"ד) מעברים עם ה'. שעם ה' מעבירים, ומדברים איש אל רעהו, שד"ל: כ"ה) אם יחטא איש לאיש. ישפוט אותו אלהים הוא הדיין אשר יפותה להצדיקו על אחד שקבל או נשאת פני אדם חשוב המבקש רחמים בעדו, אך אם לה' יחטא איש אם לא יתחרט החוטא עצמו וישוב אל ה' וירחמהו מי יתפלל בעדו? לכן אל תבטחו לאמר נצלנו כי בני הכהן הגדול והשופט אנחנו והוא יתפלל בעדנו ובצדקתו נרפא לנו, כי אין לפני ה' משוא פנים או מקח שוחד, רק דעו כי רעה נגד פניכם אם לא תיטיבו; ושד"ל פירש מי יתפלל בבנין התפעל כמו יפלל בפעל, אם יחטא איש לאיש הדיין ישפטם ויעשה פשרה ביניהם, ואם לה' יחטא איש מי יעשה שופט תחת ה' ובמקומו לעשות פשרה בינו ובין החוטא נגדו? כי חפץ וגו', הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים ואין לך דבר שעומד בפני התשובה, כדברי ה' אל יחזקאל (ל"ג י"א) כי לא אחפץ במות הרשע, אך הכותב נשתמש במליצה זו ע"ד ויחזק ה' את לב פרעה, עיין במשתדל פ' וארא: כ"ו) גם עם ה' וגו'. במדותיו הטובות היה מוצא חן בעיני אלהים ואדם: כ"ז) הנגלה. הא התימה במקום הלא: בית אביך. משה ואהרן: לבית פרעה. ושלחתים לבית פרעה להוציא בני ישראל ממצרים, שד"ל: כ"ח) ובחר. כמו ונתן אותו על כל ארץ מצרים, ומפעל נגליתי שלפניו ברור מי הוא הבוחר וזמן בחירתו; וזה כלל בלה"ק, שני פעלים בענין אחד ומורים זמן וגוף אחד, הראשון יבא בעבר או בעתיד והשני יוכל לבא במקור, וכמו זה ג"כ המקור הבא לפני פעל עבר או עתיד הוא כאילו נכתב הפעל פעמים לחזוק, מות יומת כמו יומת יומת, ותחסרהו מעט הוראות הגוף והזמן המובנות מהפעל הבא אחריו: לעלות. שד"ל תרגם זאת היתה כונתי בבחרי בו כדי שיעבוד

עבודתי, דומה למה שכתוב בפרשת שמות וזה לך האות כי אנכי שלחתיך בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה, כלו' זאת כונתי בהוציאם משעבוד, ובכן בטוח אתה שדברי יקום: כ"ט) למה תבעטו, היה ראוי לומר תבעטו בי, עם כל אשי מזבחי שנתתי לכם בנחלה בעטתם בי, רק ל' נקיה כלפי מעלה הוא: מעון. כמו במעון וחסרה ב"ית השימושית כמו בית פרעה במקום בבית ורבים כמוהו, והקרבנות נצטוו למשה באהל מועד (ריש ויקרא): לעמי. למ"ד נוספת, מ"מ נוכל לפרשה ככפל לשון לחיזוק, ממה שהוא לישראל, לעמי, שתורתי חסה על ממונם, ואני לקחתיו מהם לא לתועלתי רק לתועלת כהני העושים רצוני: ל') ובית אביך. כאן משמעו ל' בית אב או משפחה, תחתיך יקום אחד מבניך או אם יחסר מבני בניך לכהונה יקום תחתיך מבני אחיך, ומעתה אני בוחר בבית אב אחר מבתי אבות הכהנים בני אהרן: עד עולם. עד הימים הנעלמים ממחשבת אדם, וכן מן העולם ועד העולם מן הימים הנעלמים מן האדם קודם בריאת כל יצור, עד הימים הנעלמים ממחשבתו שיהיו אחר כלות תבל ומלאה; ול' ועד, לעולם ועד, נ"ל שהוא ל' עַד, רק לא כדברי האומר שהיה ראוי לכתוב וְעַד עולם שאם כן מעולם ועד היה כותב ולא לעולם, רק ל' עד שענינו נצחיות, כמו לא החזיק לעד אפו, ולמ"ד של לעולם משמשת בשתים לעולם ולעד, ומ"מ אין המלה הזה משמעות קצה וסוף, וכן בטחו בה' עדי עד, עד העַד כלו' הקצה האחרון: ל"ב) צר מעון. צר שם סמוך למעון, אתה צר ועוין מעוני בקחתך לך ראשית קרבנותי, תביט וגו', מורי שחז"ל, רק יש לפרש גם כאן מעין חסר בי"ת כמו למעלה (כ"ט): והבטת. כל ל' הבטה, מרחוק, וממנו לא תאכל: ייטיב. המיטיב שהוא אני האל, ושד"ל תרגם ייטיב מוסב אל הכהן החדש: ל"ג) לא אכרית לך. איש ממשפחתך לא אכרית כלו' לא ארחיק מעם מזבחי, שאם היה מורידם לגמרי מכהונתם לא היה בזיון כ"כ כהיותם כהנים נבזים ופחותים: לכלות את עיניך. כל ל' כלה עין ר"ל תוחלת נכזבה כאלו עיני האדם צופות מתי תבא תוחלתו ובצפיתו יחלש מאור עיניו (שד"ל), וכן כאן אתה קוית שזרעך יקום תחתך ותוחלתך תכזב: ולאדיב. כמו לעביר את בית המלך (שמואל ב' י"ט י"ט) ושרש דאב או אדב מקור דב או זב, אולי מזוב הדמעות: ל"ה) לפני משיחי.

ישאל לו באורים ותומים (פינחס כ"ז כ"א) שד"ל: ל"ו) אגורת. ל' גרה, עשרים גרה השקל, ומזה גרגיר, ומעלת גרה, וממגורות (יואל א' י"ז) שענינו אוצרות דגן, ואוגר בקיץ בן משכיל, ואולי מזה ג"כ אגרא בל"א שכר, כמו soldo בל' איטלקי, וקרוב לזה כמים הנגרים (שמואל ב' י"ד י"ד) scorrere, corso della valuta, ושרש קור, כהקיר ביר מימיה (ירמיה ו' ז'), ומקור, וגם שם קור שענינו ליגה כליגת המים בצאתם ממקורם: אחת הכהנות. תן לי רשות שאתחבר אל אחת מעבודות הכהונה כדי שיהיה לי חלק במתנותיה:

ג' א') **אין חזון נפרץ.** חזה מקורו מל"א ונתנו לו מקום גם בלה"ק בהפרישה בינו ובין אחיו ראה, שזה בעיני הגוף והראשון בעיני הרוח; ויש עוד ג' נרדפים הביט, צפה ושור; הביט הוא למרחוק ע"י עמון העינים לחדד ראיתו וקרוב שהמביט ילָבֵט בטעותו בראיתו; צפה שענינו ג"כ הוחיל, הוראתו נטות עין לאיזה צד עדי יֵראה דבר שאנו מיחלים בואו, שור הוא מקרוב מבלי נטות עינו הנה והנה (אשורנו ולא קרוב, אני רואה אותו ברור אעפ"י שאיננו קרוב) ומזה נהיה שם השור מחמת גודל עיניו ומהסכלת הבטתם; ובני הנביאים ע"י השתכלותם בחכמת התורה ובדעת עליון היו מכינים עצמם לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכל תבונתו, וזה היה בימי שמואל ואליהו ואלישע ואולי עוד בימי שאר נביאי ה' רק לא בימי עלי שלא נתן אל לבו ליסד בית לימוד לחפצים לבא בסוד ה', וזאת כונת הפסוק דבר ה' היה יקר בימים ההם, כלו' פעמים מועטות יארע שידבר ה' אל איש לפי שגם החזון שהוא ההכנה לנבואה לא היה נפרץ בעם, ועיין במשתדל (סוף בהעלתך) ההפרש בין נביא סתם ובין נביא ה', וכאן תרגם שד"ל, אין חזון נפרץ, אין התוכחה לעם נוהגת: ג') ונר אלהים. האתנח בתיבת שוכב הוא לפ"ד תקון סופרים להורות כי שמואל שכב באחת מחדרי הבית לא בבית קדש הקדשים ששם הארון, וזה אחד מן המקראות שאמרו עליו הרסהו ופרשהו, ונר אלהים טרם יכבה בהיכל ה' אשר שם ארון האלהים ושמואל שוכב; אך גם בזה לא הועלנו הרבה לפי שהמנורה לא היתה בבית קדש הקדשים רק באהל מועד, וע"כ ראוי לפרש הכתוב כהלוכו, ושמואל שוכב ב(אחד מחדרי) היכל ה' אשר שם ארון האלהים וכדברי רלב"ג, והאתנח ראוי לתיבת

יכבה, או לתיבת ה', או נאמר שבבית שילה שנו הסדר הקבוע בתורה והדליקו המנורה בבית קדש הקדשים, או לפי כונת הפסוק יותר טוב לומר שדרך עראי שכב שמואל בבית עצמו שהיה שם הארון (אולי היה מכוסה בבגדי שרד) והאל קראו מבין כרובי הארון, והגיד לנו כי נר אלהים עדין לא כבה להגיד שסמוך לאור היום היה, ומועד נכון לחזיונות כי נעכל המזון מן האצטומכא והמוח צלול, וזו היא דעת המון העם ג"כ על אודות החלומות שיחלמו קרוב לבוקר שאמת המה, הביאה ג"כ המשורר המפואר Dante (Inferno C. XXVI. v. 7.)

„ Ma se presso al mattin del ver si sogna "

(Purgatorio C. IX. v. 19.)

. . . . . la mente nostra pellegrina
Più dalla carne, e men dai pensieri presa,
Alle sue vision quasi è divina.

ושאר החלומות באים מחמת קושי העכול וע"כ אמרו חז"ל (יומא ד' פ"ג.) „ חלמיא דבי שמשי לית בהו ממשא „ מתוך עונג מאכלי סעודת ליל שבת: ט') במקומו. לפי פירושי שמואל שכב באקראי במקום הארון נוכל לפרש במקומו לא במקום המיוחד לו, רק במקום שהיה שוכב שם טרם ילך אל עלי: י') ויתיצב. על מקום משכב שמואל: י"א) תצלינה. משרש צלל שהוא ג"כ שורש שם צל (בְּצִלּוֹ חמדתי שיר השירים ב' ג') שהיושב תחת צל האילנות שומע קול ענפיהם וטרפיהם המקישים זה לזה ע"י הרוח, וגם צללו כעופרת ומקור זה שבנפול דבר בחוזק ישמיע קול, והברת השורש דומה לקול הנשמע (Onomatopeia), ומזה גם כן שם צְלָצַל, שרץ העוף משמיע קול ע"י קשקשי בטנו או ע"י כנפיו, ושם כלי השיר הנקראים מצלתים וצלצלים: י"ג) ולא כהה. שרש כהה בבנין קל ענינו חשך בשין יונית, ובפִעל ענינו חשך בשין שמאלית, וכבר לימדנו מורנו שד"ל זלה"ה שבזמן קדמון לא היתה שם כ"א שין יונית: י"ז) ולא כחד. כחד וכחש קרובים במשמעם כמו בהברתם (שֶׁ או אשר בל"א דִי) רק הראשון מורה הסתר דבר בלתי נודע, והשני הסתר דבר נודע: י"ט) ולא הפיל. מוסב אל ה' שהיה עמו והֵקִים דבריו: מכל דבריו. פעמים רבות נתנבא, וכל נבואותיו נתקיימו, ובזה נודע כי לא מראה עראי נראה לו ה', רק נאמן ומעותד הוא לנבואה: כ"א)

ויסף ה' וגו'. מימי כבוש הארץ היתה עיר שילה מעותדת למנוחת המשכן (כדברי חז"ל מנחות פר' ד') ובה נראה ה' ליהושע, ואח"כ פסקה הנבואה משילה, ועכשו חזרה ע"י שמואל:

ד' א') ויהי דבר שמואל לכל ישראל. נתפרסמה נבואתו לכל ישראל ע"י המאורעות שהולך ומספר, שמהן ידעו כי דבר ה' בפיו אמת: ב') ותטש המלחמה. בתחלה היו ב"י לאגדה אחת ומתיצבים לפני אויביהם ואח"כ נטשו מערכתם ונפוצו על פני השדה וע"כ נִגְּפוּ: ג') ויבא וגו' ויושיענו. נושא הפעל הוא ה' ולא הארון, שד"ל, והאמת הוא שבני ישראל התועים תדיר אחר האלילים, אף בעבדם אל אחד, לא היתה דעתם אותו דעת ברורה כמו ביומים האחרונים, והיו מציירים אותו בדעתם בדמות הארון או הכרובים, ומחלפים ומערבים זה בזה, וא"כ נושא ויבא „ויבא ויושיענו„ יוכל להיות גם הארון עצמו, ע"ד שאמרו פלשתים בא אלהים אל המחנה: ד') עם ארון האלהים. לכהן לפניו: ו') בא אלהים. בא אחד מן האלהים, לפי סברת הפלשתים שיש אלוהות הרבה היו אומרים שאעפ"י שב"י עובדים לאל אחד ולו מיחסים כל הכחות, הרבה מהם בעזרם, ואחד מהם בא אל המחנה; ואח"כ שמדבר בל' רבים, האדירים האלה המכים, ר"ל אחד מהם בא למחנה רק גם השאר יסיעוהו: ח') במדבר. המצרים לא הכו במדבר אם לא נאמר שכונתו על טביעתם בים סוף, רק הוא אומר בכל מכה, ודעתו בודאי על עשר מכות שלקו במצרים, וכותב הספר הביא דברי הפלשתים מלה במלה כמו שיצאו מפי המון עמם שלא היו יודעים בבירור מצב ארץ מצרים וקורותיה, רק ידעו שלבא שם צריך לילך במדבר; ומורי ורבי שה"ל פי' במדבר ל' ומדברך נאוה (שיר השירים ד' ג') ע"ד אמר ויבא ערב, (ונמצא פירוש זה גם בספר הזוהר, הקדמה דף י' ע"א): י') לאהליו. לא לאהליו אשר במחנה, רק לעירו ולביתו, וכן במלכים א' י"ב י"ו: י"ג) להגיד בעיר. עיר שילה קרובה למקום המלחמה, ואח"כ באו פלשתים עליה והחריבו אותה ואת משכן ה' שבה כמו שמפורש בתהלים מזמור ע"ח, ובירמיה ז' י"ב וי"ד, וסי' כ"ו ו', ולכן נעקה כל העיר כי יראו לנפשם: ט"ו) ועיניו קמה. הפעל בל' יחיד כמו שהעיר שד"ל שבל' ערבי לא יפרידו בין יחיד לרבים

לנקבות ולכן בא גם בלה"ק פעמים רבות השם בל' רבים והפעל ל' יחיד, או להפך השם בל' יחיד והפעל ל' רבים (כי תקראנה מלחמה, ונחתה קשת נחושה זרועותי); ופירושו בת עינו הדלה המתנועע לכאן ולכאן ועומדת במקומה כי זה דרך העורים: י"ח) בעד יד השער. הוראת בעד קרובה להוראת על, ויסגר ה' בעדו (נח) סגר עליהם המדבר (בשלח) ויד כמו אצל וכן למעלה (י"ג) יד דרך, אצל הדרך, ראו חלקת יואב אל ידי (שמואל ב' י"ד ל') אצלי, כדבר הקרוב אלינו כ"כ שנוכל לאחוז אותו בידנו: י"ט) ללת. הסרה הדלת, הרה וקרובה ללדת: נהפכו עליה צריה. היו לה לאויבים וגרמו מיתתה. ותיבת ציר משמשת בל' מקרא בג' לשונות, חבל ומכאוב, ציר הדלת, ומלאך, ובל"ח עוד אחר ציר ומורים, והפרש בענינם רב, וצריכים אנו לומר שבאו מלשונות שונות, אם לא נקבל שכולם ממקור צר יצאו, ציר וחבל הוא ל' צרה, וכן צרה כמבכירה (ירמיה ד' ל"א); ציר הדלת הוא לשון ברזל צר ונכנס בדוחק בבית קבול שלו, ציר אמונים יצא מן הצרים על העיר או אליהם לדבר דברי מלחמה או שלום, ציר ומורים דבר חד וחריף: כ') אל תיראי. רק שמחי כי בן ילדת, וכן אמרה גם המילדת לרחל: כ"א) אי־כבוד. כמו אֵי כבוד בצירי דרך שאלה, ואח"כ פירשה דבריה ואמרה גלה כבוד, והיא בלבה קראתהו אי כבוד גם על מות חמיה ואישה, רק בדבריה לא הזכירה כ"א ארון האלהים, כי חמיה ואשה הם גרמו רעה לעצמם וגם לכל ישראל:

ה' א') **מאבן העזר.** ספור זה נכתב לכל הפחות כ' שנה אחר שאירע (למטה ז' ב') שקרא שמואל למקום ההוא בשם זה (שם י"ב: ד') וישכימו בבקר ממחרת. מזה שכתובה כאן פעמים תיבת ממחרת אחר ל' השכמה ובפעם שניה כתיב בבקר ממחרת נ"ל שנוכל לומר שכל פעם שכתוב ל' בבקר לבדו, וישכם אברהם בבקר, אין הוראת המלה מאחרת רק השכים והקדים הרבה לקום ומעצמו מובן שההשכמה היתה תכף ומיד ביום המחרת, וכן כאן בפעם ראשונה השכימו כמשפטם לבית מסגדם וביום השני הקדימו יותר לראות מה נהיתה באלילם: רק דגון. דגון היה אליל האיש שהמציא הספינות לעבור ארחות ימים, ואנשי פלשת (בחלוף למד בנון כמו נשכה [נחמיה י"ג ז'] ולשכה) הם Fenici המפורסמים בחכמתם

להנהיג הספינה בלב ימים, ואחר מות איש זה המיטיב להם בהמצאתו עבדוהו כאלוה, וכמו שהספינות חלין טובלות במים וחצי גופן יוצא וצף עליהם, כן ציירו אליל זה בדמות אדם עד טבורו והשאר בדמות דג, ובהכרת הראש והידים לא נשאר ממנו כ"א צורת הדג: ו) ו י ך א ת ם ב ט ח ר י ם. נראה שלקו הפלשתים שתי מכות, הטחורים שפירושם ידוע בקבלה (ואולי נגזר שמם מן טַח־חור, ועפלים מן עפל, ויעפילו, שענינם נפוח) וגם לא היו מכת מות כי לא נזכרה מיתה אצלם, ושניה להם היתה מגפה כמו שכתוב והאנשים אשר לא מתו הכו בטחרים, ואולי שתי המכות היו מקושרות זו עם זו ומהאחת תולד האחרת; ושמעתי שבכתיבה המצויירת אשר למצרים (Geroglifi) העכבר היה סימן לדֶּבֶר הבא ע"י אבעבועות הממסות ונוסכות בשר האָדם (ידוע מה שכתב הירודוט שמגפת סנחריב היתה ע"י המון עכברים שנכנסו תוך מחנהו ולעסו כלי מלחמתו), ולפי זה העכברים הנזכרים למטה אינם עכברי הבר האוכלים הזרע והשרשים בשדה, כי לא הוזכרו קודם לכן, רק הם סימן ואות על הדֶּבֶר; ואין טענה ממה שכתוב (ו' ה') המשחיתים את הארץ כי לא תתכן השחתה גדולה לארץ ממות יושביה, ואם על עכברי הבר מדבר הי"לל את האדמה; ולכן יעצו הקוסמים לעשות ציור חמשה טחורים ולציירם באיזה אות ידוע אצלם, וחמשה צלמי דבר בדמות עכברים, אך הפלשתים שלחו חמשה טחרי זהב, ועכברים שלחו אחד לכל עיר וכפר כי יראו מאד פן אלהי ישראל יפגעם עוד בדבר, ומרצון האל רק בדרך טבע נתפשט הדבר מעיר אל עיר ע"י הארון והעגלה הנושאת אותו ומנהיגיה, ולכן צוו לעשות עגלה חדשה ולהתיצב הם מנגד להתרצות לאלהי ישראל בהזהרם מלהביא דבר על עמו, כי היו יכולים ללכת עם העגלה בלי הדריך אותה, וכיון שאנשי בית שמש מעלו וראו בארון ה' נתפשט הדבר גם בהם ע"י העגלה והפרות וארגז כלי הזהב: ח) י ס ב. השתמש בשרש סבב לפי שהיו משלחים אותו מעיר לעיר: ט) ו י ש ת ר ו. ממה שכתוב בשין תחת סמך עלה בדעתי שמא הנכון הוא ו י ש א ר ו והתו תחת אלף כמו בפסוק ותתם עליך (שמואל א' כ"ד י"ד) וחרב אריק אחריהם (יחזקאל ה' ב') הראשון במקום ואתם והשני במקום תריק, וכתב שד"ל בפירושיו שראיתי כ"י במלתחת אחד מאוהבי שבכתיבה השמרונית, היא הכתיבה הישנה לעברים (ומימי עזרא אנו כותבים

אשורית), האלף והתו דומות עד להתחלף ומזה נהיה טעות סופר באיזה פסוק, וכן הואלתי לפרש בפ' יתרו אשר אזכיר את שמי כמו תזכיר שאל"כ לא יבא פירושו אל נכון, וכן ואנכי תרגלתי לאפרים (הושע י"א ג') כמו ארגלתי מבנין אפעיל ע"ד ל"א כמו וכל מלבושי אגאלתי (ישעיה ס"ג ג'), וכונתו כאן שאחר הסב הארון אל עיר אחרת עכ"ז נשארו להם הטחורים כמו קודם לכן:

ו' א') **בשדה פלשתים.** ארץ פלשתים ארץ מישור וערים גם מעט וע"כ קורא לה שדה וכן ארץ מואב (ויבאו שדי מואב, רות): ג') השב תשיבו. שרש השיב משמש להוראת הביא מנחה למלך, שהכל שלו ועבדיו מידו יתנו לו, וכן מנחה ישיבו (תהלים ע"ב), והשיב למלך ישראל (מלכים ב' ג' ד'): אשם. קרבן חרטה, ועיקר הוראת שרש אשם הוא התחרט, אולי ממקור שום, שום לב: ונודע לכם. שד"ל בתרגומו הוסיף ונודע לכם כי חטאתם, ולמה פירש ל' שאלה; ואין לכחד שהיל"ל מדוע; רק לפי פירושו היה כותב ולמה בתוספת וו; ויש הפרש בין הוראת למה ומדוע כמו שיש בכל הנרדפים, שמדוע מל' ידיעה מורה כונה בפועל, ולמה מל' מה כונה בהעדר והמנע מלפעול, רק כמו שאר הנרדפים יתחלפו פעמים רבות זה בזה, ונ"ל ברור שהכונה, בהשיבכם הארון תחדל המגפה, ואז תדעו ותבינו מאיזו סבה לא תסור ידו מכם: ד') כי מגפה אחת. יכבד עליכם להביא אשם לכל עיר ועיר כראוי, לכן הביאו חמשה אשמות כנגד חמשה סרניכם כי גם הם גם אתם הוכתם במגפה, ומזה הפסוק נראה ברור שהעכברים חולי ומגפה היו: ז') קחו ועשו. או זה או זה, אם יש לכם עגלה חדשה מוכנת קחוה, ואם לא עשוה, וכן משכו וקחו לכם, (בא) משכו אל הבית אם יש לכם בשדה, ואם לא קחו וקנו לכם, רק יש לשרש לקח גם הוראת הכין עצמו לעשות איזה דבר, כמו ויקח קרח, ואבשלום לקח ויצב לו בחיו (שמואל ב' י"ח י"ח): ט') הוא. מוסב לה' שבפסוק הקודם וכן כנוי של גבולו וידו, ושד"ל הסב הוא וכנוי גבולו לארון, ועיין מ"ש בסימן הקודם על פסוק ויבא בקרבנו: י"ב) וישרנה. בתלמוד בבלי מס' ע"ז (ד' כד:) מאי וישרנה, אמרו שירה, התנופפי השטה וכו', גם זה כרוב המדרשים נוסד על אדני דקדוק לה"ק, כי הראוי ותישרנה, ואם מצאנו וַיֵּחַמְנָה (פר' ויצא) הוא

אנדרוגינוס להוראת עלות הזכרים על הנקבות, ולכל הפחות הי"לל כאן ויישרנה בשני יודין, וכמו שהוא כתוב כאן הוא משרש שיר, וגם זה שפרות נפרדות מִוַלְדוֹתֵיהֶן ואשר לא עלה עליהן עול הלכו מעצמן אל בית שמש, הוא אות על יכולת ה', וקול הפרות הגועות מגרתן על בניהן הוא כקול שירה מספרת פלאיו: י"ח) ועד אבל הגדולה. ממה שכתוב ועד בוו נראה שגם יושבי אבל או שדה בית שמש היו פלשתים, אם לא כולם מקצתם, וגם הם שלחו עכבר זהב לאשם, ובודאי חסרו מכאן איזה תיבות, ואולי היה כתוב „ועד אבל בית שמש אשר בה האבן הגדולה„ והאבן הגדולה הזאת בימי כותב הספר היתה עדין במקומה, והמעתיק טעה בין אבל לאבן והשמיט שיטה אחת, ואולי קרה ג"כ כזה לפסוק במגלת אסתר (ג' ז') לפני המן מיום ליום ומחדש לחדש שנים עשר, והראוי הפיל פור הוא הגורל לפני המן מיום ליום ומחדש לחדש, ויפל הגורל בשלשה עשר לחדש שנים עשר הוא חדש אדר, והמעתיק טעה בין לחדש הראשון לשני והשמיט שיטה אחת, ובאיזה מקום נהיה שנכפלה בטעות שיטה אחת כמו שהעיר ע"ז בע"ה (מלכים ב' ז' י"ג): י"ט) ויך בעם. הרס המקרא ופרשהו, ויך באנשי בית שמש כי ראו בארון ה' שבעים איש ויך בעם (בשאר עם ישראל) חמשים אלף איש, שמבית שמש נתפשט הנגף גם לשאר ערי ישראל, ולפי דעת אחרים הביאה החכם פיליפפזאן, פסוק זה היה כתוב בשתי חלוקות כזה:

ויך באנשי בית שמש כי ראו בארון ה'	ויך בעם
שבעים איש	חמשים אלף איש,

והמעתיק העתיק כל השיטה העליונה יחד, וכל התחתונה יחד: ויתאבלו העם. לא אנשי בית שמש, רק כל ישראל: כ') לפני ה' האלהים. עיין מה שכתבתי למעלה על פסוק ויבא בקרבנו (ד' ג'): כ"א) אל יושבי קרית יערים. בין הערים הקרובות לבית שמש היתה קרית יערים הגדולה והחשובה:

ז' א') **בגבעה.** שד"ל תרגם אבינדב איש גבעה (גבעת בנימין). ולי נראה שגבעה כאן איננו שם פרטי לעיר מן הערים רק שם דבר, בית אבינדב שהיה במרום העיר, ונתן טעם למה הביאוהו שם, לכבודו, ע"ד נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים (ישעיה ב' ב'), וכן למטה

(שמואל ב' ו' ג') הוא אומר אשר בגבעה, א"כ הבית עמוו של אבינדב היה בגבעה, ולפי דברי החכם שווארץ בספרו תבואות הארץ קרית יערים וגבעה (גבעת שאול לא גבעת בנימין ואין להחליפן זו בזו) הן עיר אחת על גבול יהודה ובנימין ולה שני שמות, החלק שליהודה נקרא קרית יערים, והחלק שלבנימין נקרא גבעה: ב') ויהיו עשרים שנה. לא שהארון ישב בקרית יערים עשרים שנה לבד, כי זה אי אפשר, כמו שאפרש בעה"י שמלכות שאול לבדה נמשכה יותר מעשרים שנה, רק שמיום שהביאו הארון לקרית יערים עד יום שנקבצו ישראל למצפה היו כ' שנה, ובכל השנים האלה עבדו ישראל את ה' רק לא לבדו: וינהו, כ"ל כדברי הח' פיליפסזאן משרש נהה הנרדף לצעק, וכמו שצעק בנפעל ענינו הקבץ כן שרש נהה, א"כ וינהו הוא כמו ויקבצו, ושד"ל תרגם ל' מרוצה, אולי מל' נָהַ: אחרי ה'. שד"ל בתרגומו פירש למשכן שילה, ולא נראה, שבודאי נחרב ע"י פלשתים כמפורש בתהלים מזמור ע"ח, ואם לא נחרב עתה על ידם מתי נחרב? רק פירושו נתקבצו כל בית ישראל אל שמואל המצפה: ג') ועבדוהו לבדו. עבודת האלילים שעבדו ישראל לא היתה הכחשת אלהות אלהי אמת, רק עזיבת עבודתו לבחור בעבודת הבעל והאשרה ושאר האלילים, ובכל צרתם לא היו צועקים לאלילים הפחותים רק לאלהי ישראל הגדול מהם, ועוד כי מתוך צרתם היו מבינים שחרפת עבודת אליליהם ע"י הקדשים והקדשות התישה כחם עד שמשלו בהם אויביהם, והיו מכינים לבם לעבודת ה' הטהורה המחזקת כח גופם ונפשם, ובכן היו לאנשי חיל ומתגברים על נוגשיהם, רק בעשרים שנה שאמרנו אף כי היו עובדים את ה' לא עבדוהו לבדו ונשאר בלבם שמץ ע"ז ותאותה, וע"ז הוכיחם שמואל: ה') קבצו את כל ישראל. ולמעלה (ב' ג') הוא אומר בית ישראל, ר"ל ראשי בתי אבותם נתקבצו אל מקום מושב שמואל, ולהם צוה הנביא שיקבצו למצפה כל היושבים תחת משטרם: ו') וישאבו מים וגו'. רמז שנמס לבם כמים מפחד ה', וגם שרוצים לשפוך לבם כמים נוכח פני ה': וישפט שמואל. בכל יום צום ותענית על צרה המוצאת אותם היו השופטים יושבים לדרוש על מעשי בני הרגם לתקן המעוות ולהשיב אל חיק רשע כרשעתו, ובזה תַּשֵּׁךְ חמת האל מעליהם, וכן היו עושים בימי חכמי התלמוד (תענית ב:) וכן עשה גם אישבל להרחיק ממנה

חשה, קראה צום ובו ביום צותה להעיד בנבות ולסקלו: ז) ס ר נ י פ ל ש ת י ם. עם מחניהם להכותם כולם יחד, ואולי ע"ז חובר מזמור ע"ד, אמרו בלבם נינם יחד וגו', ע"ש: ח) מ מ נ ו. מהתפלל עלינו, ומהושיע אותנו: ט) ו י ע ל ה ו. כתיב ויעלה, אולי גם שם טלה הוא זכר ונקבה כמו שם שֶׂה: י"א) ו י צ א ו. ממקום קבוצתם נפרדו לרדוף אחרי הפלשתים: י"ב) ה ש ן. סלע זקוף כמו שן וכן למטה י"ד ד' ה': י"ג) כ ל י מ י ש מ ו א ל. מלחמת גלבע היתה אחר מותו, ובשאר כל המלחמות עם הפלשתים נצחו ישראל: י"ד) ו ב י ן ה א מ ר י. הם הפלשתים שהיו מזרע האמורי החזקים בז' עממים, ובהם היו הענקים, וסיחן ועוג היו ג"כ מהם וגלו מארצם לארץ מואב ועמון ונלחמו בם ונטלו מידם מקצת ארצם עד שבאו ב"י ולקחוה מידם; ושם אמורי עצמו הוא כנוי לחוזק (ואנכי השמדתי את האמורי מפניהם אשר כגבה ארזים גבהו, עמוס ב' ט') בראש אמיר (ישעיה י"ז ו') הענף הגבוה, את ה' האמרת (פר' תבא) הגדלת, לא תתעמר בה, והתעמר בו (פר' כי תצא) בחילוף אלף בעין ל' אדנות ומרות, וכן נקראו שרי הערבים Emiri: י"ז) ו ש ם ש פ ט וגו'. שם היה מקום קבוע לו לשפטם:

ח' ב') **בבאר שבע.** יש לתמוה מדוע נתישבו בני שמואל בעיר זו שהיא על גבול נגב, ולא נשארו אצל אביהם במצפה (סמוך לבית אל) שהיא בטבור ארץ כנען: ג') א ח ר י ה ב צ ע. שרש בצע קרוב לפצע, רק כמו שהברת הבית קלה מהברת הפא, כן בצע ענינו קל מענין פצע שזה הוציא כסף וזה הוציא דם, וכן שרש נָבַל וְנָפַל הראשון נפילה לאט לאט והשני נפילה בחוזק. וכבר נקרא בל"ת גם הכסף דמים והבוצע קרוב לפוצע ולמסטם הבריות, ובל' אשכנז נקרא הפתוי לקחת בצע ושחד Bestechung מפעל stechen שענינו עקיצה: ה') מ ל ך ל ש פ ט נ ו. ההפרש בין מלך ושופט הוא כי המלך יש לו ממשלה בלתי מוגבלת על העם לעשות בו כטוב בעיניו, וכן הוא אומר ביחזקאל (כ' ל"ג) ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם, וממשלתו תעבור לבניו אחריו, ומי יודע אם יהיו כולם צדיקים ונבונים וגבורי חיל כאביהם, והשופט לא ימשול על העם כ"א ברצונם וממשלתו לא תעבור לבניו; וישראל שאלו מלך לשפטם ר"ל שיקרא בשם מלך

להעביר מלכותו לבניו למען היות ככל הגוים ולא יאמר הלא עם בזוי וקטן הם שאפילו מלך אין להם, והם לא יניחו שיכביד עולו עליהם רק ינהלם במישרים כשופט ולא כמלך; וה' אמר לשמואל העד תעיד בהם את משפט המלך אשר ימלוך עליהם ולא ישפטם, יעשה כחפצו ולא כחפצם; והדבר רע בעיני שמואל, כי בראותם שבניו לא הלכו בדרכיו לא היה להם לשאול מלך, כי אולי יהיו גם בניו כבני שמואל ועלי נוטים מדרכי אביהם, עתה ששאלוהו נראה ברור שמאסו בו ובבני משפחתו, ואכתוב עוד ע"ז א"ה על פסוק ובני הנם אתכם (למטה י"ב ב'): ו') ויתפלל שמואל. היה סבור שיחרה אף ה' על עמו על כי היו כפויי טובה ומאסו בו ובבניו והתפלל עליהם, רק ה' השיבו לא אתך מאסו, כלו' רע בעיניך כי מאסו בך אחרי שפטך אותם בצדק כמה שנים, הלא ראית כי פעמים רבות מאסו גם בי אחר שהרביתי טובותי עמהם, דיו לעבד שיהיה כרבו; וה' לא חשב לישראל לחטא מה ששאלו עליהם מלך שכן הורשו מן התורה „שום תשים עליך מלך„ (פר' שופטים), רק מקרב אחיך תשים עליך מלך ולא תמליך עליך איש זר, והם שאלו מלכם מן ה' ומן נביאו, ויקשו ע"ז דברי שמואל בסי' י"ב ודעו וראו כי רעתכם רבה בעיני ה' וגו', ואולי כונתו רעתכם רבה בעיני ה' כי הייתם כפויי טובה עמי, ותחלת דבריו מורים כי כן הוא, והראיה למה שאמרתי שה' לא חשבה לישראל כמרד נגדו הוא שמסיים כן המה עושים גם לך, א"כ נגד שמואל חטאו לא נגד ה', אמת הוא שגדעון במאנו המלוכה אמר לא אמשל אני בכם וגו' ה' ימשל בכם, שאע"פי שלא נאסר להם לישראל להמליך עליהם מלך, הכרת הטובים שבהם היתה שבהשתעבדם תחת ידי אנוש כביכול יקצרו ממשלת האל עליהם, ועוד היה מנהג הגוים סביבות ישראל לקרא אליליהם בשם מלך כמו המֹלֶךְ ומִלְכֹּם ואדרמלך וענמלך ודומיהם, ובכן נאמר גם על אלהי ישראל ותרועת מלך בו, ויהי בישרון מלך, וא"כ עזות מצח הוא לאדם שייחס לעצמו שם גדולה המיוחס לאל: י"ב) ולשום לו שרי אלפים. לא שיקח את בניהם לשום שרי אלפים כי זה לא ירע להם, רק יבחר מאות ואלפים מהגבורים שבהם לשום עליהם שרים מקרוביו ואהוביו: י"ט) לא. הלמ"ד דגושה לחיזוק להורות הֱוָיַת לבם בדברם הדברים האלה, וכן לא כי ברחוב נלין (פר' וירא) קומו צאו מתוך עמי (פר' בא) הלמ"ד והנד"י

דגושות: כ') ויצא לפנינו וגו'. שואל ועלי לא עשו כשאר השופטים ולא יצאו ובאו לפני ישראל במלחמותם עם הפלשתים, ואולי היו ב"י ללעג וקלס בעיני שונאיהם כי יודעים המה למלחמה בלי קצין כהמון עם לא כגוי מיושב וגדול, ואולי גם יחסו לזה נגיפתם לפני צריהם כי נטשו אנשי המלחמה בלי שר צבא ומנהיג, וכן הוא אומר למעלה ותטש המלחמה וינגף ישראל (ד' ב'):

ט' א') **בן איש ימיני.** לא נודע מיחוסו למעלה מאפיח הידוע כאיש ימיני: ב') בחור וטוב. מצאנו כמה פעמים טוב להוראת יפה, וכן באיטלקי bello נגזר מן bonello; מ"מ יש קצת הפרש ביניהם, יפה לעינים וטוב ללבב, אדם שתאר פניו מעיד על לבו כי טוב וממליאו חן בעיני רואיו: משכמו. אולי ההפרש בין שכם וכתף הוא ששכם הוא המקום הגבוה לשני צדי הראש, והכתף סמוך לו בראש הגב (עיין במאיר נתיב ודוק): ג') אחד מהנערים. נער הוא צ' הבא לעבד שבשביל זריזותו מצא חן בעיני אדוניו (משרש נַעֵר או עור), ועבד הוא שמוטלות עליו העבודות היותר קשות, והמשרת הוא המזומן לצרכי אדוניו בלבד, והראיה לנער שני נערי אברהם, לעבד הצווי לא תעבד בו עבודת עבד (בהר), ולמשרת וישרת אותו (וישב); וכן יש הפרש בין נערה שפחה אמה, והגרועה שבכולן השפחה, אולי מפני שנספחת אל המשפחה כאחוזת עולם, וכן הוא אומר באביגיל הנה אמתך לשפחה לרחץ רגלי עבדי אדני, ובמשפטים הוא אומר וכי ימכר איש את בתו לאמה ולא כתב לשפחה, לפי שדעתו שאדוניה ישאנה, ובבת פרעה ובאביגיל ובאסתר קרא המשרתות בשם נערות: ד') בהר אפרים. בנחלת שבט אפרים שכולה הרים: בארץ שלשה. נזכר במלכים ב' ד' מ"ב, ואיש בא מבעל שלשה: בארץ שעלים. לפי דברי החכם פיליפסזאן כמו שעלבים (שופטים א' ל"ה) בשבט דן, ולא נראה לי, שדלגו מנחלת אפרים בצפון נחלת בני בנימין לנחלת בני דן במערב בני יהודה, ולפי דברי החכם שווארץ בספרו תבואות הארץ זה דרך שאול, נסע מעיר מולדתו גבעה ועבר לצפון לסביבות לוד בהר אפרים, ומשם לשלשה בככר הירדן במזרח, ומשם שנית לצפון לארץ שעלים, אולי ארץ שועל הנזכרת למטה י"ג י"ז,

ומשם למערבית דרומית בארץ ימיני הסמוכה לבית חורון, ומשם לארץ צוף היא רמתים צופים עיר מושב שמואל, ואין לתמוה אם הלך ארחות עקלקלות, אולי אמרו לו שנראו האתונות אנה ואנה והלך לבקשם: ה') בארץ צוף. ברובי המקומות מצאנו בינוני פועל בלא וו, וצופים (רמתים צופים) כתוב מלא, א"כ אולי קריאתו הנכונה צופים בשורק, כמו כאן ארץ צוף, ושם המקום ממתק פירותיו או נופת דבשו: ו') בעיר הזאת. בעיר רמתים צופים או רמה: את דרכנו. מגמת דרכנו, כלו' מקום מצוא האתונות, ואין לפרש יגיד לנו איזה הדרך נלך, שא"כ הי"ל נלך בעתיד ולא הלכנו בעבר: ז') ותשורה. משרש שור שענינו ראה, מנחה לאיש נכבד לבלתי ראות פניו ריקם: ט') עד הראה. שם נביא נגזר מן ניב שפתים, כי נביא הוא (פר' וירא), מרים הנביאה (בשלח), מתנבאים במחנה (בהעלתך), אם יהיה נביאכם, (שם) הַנִּבְּאִים בכנורות, (ד"ה א' כ"ה א') וזולתם, א"כ קראו נביא למדבר בפומבי ומגיד שבחי ה' וקורא בני אדם אל משמעתו (שים עיניך על הדמות השרשים ניב ומלשון תנובה [ואת תנובתי הטובה, שופטים ט'] ל' פרי ותבואה וכן בל' נבואה עיקר השרש הוא בא) ודבריו עושים פירות; ואם ה' שלחו לדבר יקראוהו נביא ה', כפירוש המשתדל על פסוק אם יהיה נביאכם, ולמגיד עתידות קראו בשם רואה או חוזה, ובאחרית הימים בהגיד הנביאים דברי האל לעם הגידו גם העתידות והיו חוזים ונביאי ה' כאחת; ומדברי נער שאול נוכל להבין שבימים ההם רבו רואי שקר בישראל (כהן מיכה שאל בתרפים לבני דן) מגידי עתידות למי שיהיה בשכר גרוע, עד כי שאול ונערו חשבו שהיה כדאי לשלם שכר הרואה בתתם לו תשורה מצידתם לדרך, ואחר נחה דעתם בראותם שיש בידם רבע שקל כסף! לתתו מנחה לאיש האלהים, ונביאי אמת לא נטפלו מימיהם כ"א לשר צבא או נגיד בעמו, וגם לא קבלו שוחד על דבריהם, ורוע מעשי בני שמואל אולי הוציאו שם רע גם עליו כי אמרו גם ידו עם ידם, וכן הוכיח איש האלהים את עלי, ותכבד את בניך ממני להבריאכם מראשית כל מנחת ישראל לעמי (למעלה ב' כ"ט): י"א) יצאות. מן העיר אל עין המים שחונה לה: י"ב) הנה לפניך. תמצאהו בנקלה או ראיתוהו יוצא מביתו ובא אחריכו לעלות הבמתה שמחוץ לעיר: כי היום בא לעיר. מסיבותו לשפוט שאר המקומות

חסר סביבותיה (למעלה ז' ט"ז): י"ג) יברך הזבח. יתפלל לה' שיקבלהו ברצון שאם היתה כונתו יברך ה' היה כותב על הזבח, או הוא ל' קצר ע"ד לא תבנה אתהן גזית (יתרו): כהיום. בודאי ובבירור, ואין להחליפו עם כיום „ואתה עמד כיום„ (למטה כ"ז) שענינו קודם לכן: י"ד) באים בתוך העיר. מכינים עצמם להכנס בה: ט"ז) לנגיד. מפרש נגד בל' ארמי משך (נגד שמא אבד שמיה, אבות פ"א) מושך הצבא אחריו ע"ד לך ומשכת בהר תבור (שופטים ד' ו') וכן בלשונות העמים Herzog, Duce. והושיע את עמי. ראיה למה שכתבתי למעלה ח' כ': ענהו. גלה לו, וכן אלהים יענה את שלום פרעה (מקץ): י"ז) יעצר בעמי. יעצור ברוחם וימנע מהם מעשות דבר נגד רצונו, ומזה נקראת המלוכה עצר, יורש עצר, (שופטים י"ח ז'): י"ח) בתוך השער. שער העיר: י"ט) עלה לפני הבמה. ואני אבוא מיד אחריך, אולי היה לו להתעכב באיזה מקום, וכשראהו איש ענו ומתחבא, וירא פן יחדל מבוא הבמתה, לקחו עמו: כ') ולמי כל חמדת ישראל. כמו חמדת כל הגוים (חגי ב' ז') ל' עושר ונכסים, אל תשת לבך לדבר מועט כמו האתונות בכל עוד שעתיד אתה למלוך על ישראל וא"כ מושל אתה על כל נכסיהם, ואני לשעבר פירשתיהו כל ישראל מתאוים לך שתמלוך עליהם ואיננו נכון, לפי ששאול לא נודע עדין ובראשונה ג"כ מאסו בו, ועוד היה לו לכתוב תאות ולא חמדת, רק קשה ששמואל שדבר לעם את משפט המלוכה ליראם, תהיה ראשית דבריו את שאול להחזיק ידיו שיאמר כל המון ישראל שלי הוא: כ"ב) ואת נערו. החכם פיליפפזאן הנודע בשערים על כל הטובה שהטיב עם בני ישראל ע"י מכתביו והשתדלותו (יאריך ה' ימיו ויברכהו) משים תחת עין הקורא טוב לב שמואל וענותו, שגם נער שאול הביא לשכתה ונתן לו מקום בראש הקרואים: כ"ד) והעליה. אולי נתחלפה אל"ף בעי"ן והראוי השוק והאליה כי מבחר עצמים הוא, וסופרים תקנו והעליה כי אליה כולה לגבוה; מ"מ לא נכתב כאן קרבן וגם על הזבח לא נזכר שם ה', לזבח לה', וכבר היה השה מנותח ומבושל ומוכנות המנות לכל איש ואיש טרם בא שמואל, א"כ עשו סעודה זו לכבוד האל, וסיבתה לא ידענו, רק אכילתם אכילת חולין, וא"כ האליה מותרת להם כי איננה חלב אסור, רק מצותה בקדשים להקרב ע"ג המזבח (ש"ע י"ד

ס"ד ה'): לאמר. שאמרתי לטבח „העם קראתי„ האנשים האלה קראתי וזו המנה שתתן לפני כל איש ואיש מהם: כ"ה) על הגג. על גג בית שמואל, ואח"כ ירדו הביתה לשכב, ובבקר שמואל קדמו על הגג, ושם קראו:

י' א') **פך**. אולי משם זה בעל הברה אחת וע"כ קדמון, נהיה שרש הפך: הלוא. תיבת זו מחוות הברתה נכונה לקריאה וע"כ השתמשו בה פעמים רבות להוראת הנה (הלא אחיך רועים בשכם, וישב): נחלתו. ל' מושאל מנחלת הארץ, שאר העמים הם נחלת האלילים, וישראל הם נחלת ה': ב') בצלצח. לא מצאנו שם זה כ"א כאן, ושמו מוכיח עליו שהיה מקום צל שיושבים תחת ענפיו להתקרר: ג') ומצאוך. ובפסוק א' כתב ומצאת והענין אחד, רק י"ל שבצלצח קדמו שני האנשים לשאול, ובאלון תבור, שגם הוא מקום צל ותניה, קדם שאול לשלשה האנשים: אלון תבור. נראה שאיננו הר תבור בנחלת יששכר רק מקום אחר בנחלת בנימין: בית אל. אולי הקימו שם משכן ונתנו בו המזבחות והשלחן והמנורה ושאר כלי הקדש חוץ מן הארון שהיה בקרית יערים הנקראת למטה (ה') גבעת האלהים: ה') נצבי פלשתים. תרגם יונתן אסטרטיגי Strateghi, שרי הצבא ועמם אנשי חיל, אולי מקום מצודה ומבצר, ופלשתים בנו עליו בחן ועופל ונתנו בו מגבוריהם למשול על ישראל: חבל. חבורת נביאים, כחוטים האלה הנאחזים יחד ונעשים חבל: נבל. יש לתיבה זו שתי הוראות, שם אחד מכלי השיר ושם כלי המחזיק יין ושניהם משרש נבל הקרוב לנפל בחילוף אותיות בומ"ף, רק לנפילה בכח ישתמשו בשרש נפל שהברתו קשה, ובשרש נבל, בצירי, שהברתו רכה ישתמשו להורות נפילה לאט כעלה הנָבֵל, וגם צורת שני הכלים שוה כי הם מעור בהמה תפור יחד, ואם יחסר להם הרוח או היין המנפחם ירפו מעט מעט ויפלו יחד: מתנבאים. מזמרים שירים לכבוד ה' כפי המית לבם וכפי רוח ה' המעיר שכלם, וע"כ דומים לנביאי ה': ו') וצלחה. דרך העברה יעור כח שכלך ג"כ, ופחד יסור ממך ותשמיע גם קולך ביניהם: ז') עשה לך אשר תמצא ידך. כל פעם שיזדמן לפניך להראות גבורתך אזור חיל ועשה והצלח כי ה' עמך: ח') וירדת לפני הגלגל. לא היתה כונת שמואל לתת את

שאול בראש העם ביום שע"י אורים ותומים נבחר במצפה, רק לרדת משם (מצפה שמה מוכיח עליה שמרום הרים היתה) הגלגלה ולעשות שם זבחי שלמים לשמחה (אולי היה הגלגל מקום מוכן לכך, או היה שם המשכן, ובבית אל [למעלה ג'] היה ג"כ בית תפלה וקרבן במקום מחזה יעקב רק לא היו שם כלי הקדש) ושם היה רוצה להראות שאול לעם ולצוות אותם עליו ואותו עליהם, רק אחר שנלכד ונבחר שאול ע"י האורים והתומים העם אבו לראותו, והוכרח שמואל לשלוח לבקשו, וממעט זה נתחבא שאול, שלא להמרות את דבר שמואל, והכלים שאליהם נחבא אולי הם כלי הקודש שבמשכן: ט') ויהפך לו אלהים לב אחר. מליצה קצרה ויהפך אלהים לבו ויהי ללב אחר, וכן ויהפך ה' רוח ים חזק מאד (בא), ע"ד לא תבנה אתהן גזית (יתרו) טחני קמח (ישעיה מ"ז ב'): י"ב) ומי אביהם. רש"י, רד"ק, רבינו ישעיה, רלב"ג, אברבנאל, שד"ל, כולם פירשו ומי אביהם של הנביאים האחרים? כלו' האם הנבואה מורשה מאב לבן? רק תיבות על כן היתה למשל יורו שבשבת דבור ומי אביהם נהיה המשל, והלא השיבה האיש תשובה נכוחה! ועוד ומפני מה לא אמרו הגם בן קיש בנביאים? ע"כ נ"ל שבתחלה קראוהו בשם אביו כבן אדם חשוב (ואינו כמו מדוע לא בא בן ישי, למטה כ"ב כ"ז, ששם לגנאי), וכשהתפלאו על נביאותו קראוהו בשמו שלא נודע לשבח עד הנה, ואיש משם הוסיף וגם אבי המשפחה הזאת מי הוא? אדם גרוע ולא חשוב, על כן היתה למשל וגו', וכן למטה הוא מספר שבני בליעל אמרו מה יושענו זה: י"ד) דוד שאול. בטבע האדם לחבב את בני אחיו ומזה נהיה שם דוד: אן הלכתם. אן ואנה ואין (מאין יבא עזרי, תהלים כ"א) שוים בענינם, ומהם היה אין שהוראתו לא: י"ט) כי מלך וגו'. כי לחזוק, וכן כי אין בלתך (למעלה ב' ב') ורבים עוד: לפני ה'. לפני הכהן השואל באורים ותומים: לשבטיכם ולאלפיכם. לא בערבוביא רק מסודרים כל שבט ושבט לבדו, ובתי אבות של כל שבט ושבט לבדם: כ"ב) וישאלו עוד וגו'. א"כ גם בפעם הראשונה שאלו בה' ע"י אורים ותומים, ולבחירת שאול נשתמש בתיבת וילכד, הראיה לדעת ששמעתי בשם אחד מחכמי דורנו שאותיות לה"ק היו נקראות בימים הקדמונים בשם קטן בעל הברה אחת, עד"מ האלף נקראת אור והתו תום, א"כ האורים והתומים הנזכרים בספר' תצוה ולו כדבר ידוע בלי

סוד שיכנסו לא היו כ"א אלפא ביתות הרבה, והכהן היה מכניס ידו בחשן הכפול כמין תיק ומוציא גורל התמים בהשגחת האל; וכן פירשתי בשופטים י"ז ה' מקור תיבת תרפים משרש תרף או טרף (טרף בקלפי, יומא כ"ד) לקוח פתאם כהרף עין, ובגורל מצאנו שרש הפיל, ידה, השליך, יצא, עלה, הטיל, ירה, ואפילו פעם אחת במקרא (עיין מאיר נתיב) לא מצאנו לבד: כ"ב) ה ב א ע ו ד וגו'. אולי בא כאן איש אחר מבלעדי הנקבצים פה: א ל ה כ ל י ם. בתוך כלי האנשים הנקבצים המצפה שהפקידו כליהם באיזה מקום סמוך לה, וכבר כתבתי בפסוק ח' שאולי כונתו תוך כלי הקודש במשכן שבגלגל: כ"ד) ה ר א י ת ם. בספר יצירה מונה שבע כפולות בג"ד כפר"ת, א"כ בימים הקדמונים היו שם שתי רישין האחת דגושה בעלת הברה חזקה, והאחת רפה בעלת הברה רפה, ומצאנו במקרא איזו מהן דגושות שָׁרֵּךְ, מָּרַת, הַרְּעִמָּהּ וזולתן, וכאן הדגש להיזק להראות המית לב שמואל בדברו הדברים האלה, ובמלת הרעיתם כדי שלא תטעה ותחליפנה במלת הריתם: כ"ה) מ ש פ ט ה מ ל ו כ ה. אעפ"י שקשה להורו כ"ל שהוא המשפט עצמו שנזכר למעלה ח', ואחר שהתרה בם כתבו בספר (הנקדנים נקדוהו פתח להוראת ה"א הידיעה) כלו' בספר שהיו הולכים וכותבים בו קורות ישראל אחר משה, ומזה ראיה שראשית ספר שמואל נכתב ע"י שמואל עצמו אעפ"י שדבר בל' נסתר, ומזה ראיה גם על חומשי תורה שכתבם משה אע"פי שגם בהם (מלבד ספר דברים) מדבר בל' נסתר, וכמו שמשה בסוף ימיו הניח ס"ת אצל הארון במשכן, כן עשו שאר הנביאים מדי כתבם קורות בני ישראל ודברי ה' אליהם; מ"מ דברי שמואל בפעם זו בודאי לא היו קשים כמו בפעם ראשונה שצייר המלך כאיש אַלָּם הרודה בחזקה, רק כשבא לכתוב כתב כמו שהגיד להם בפעם ראשונה כדי שיהיה בהם לעד שהוא התרה בהם והזהירם לבלתי המליך עליהם מלך: כ"ו) ה ח י ל. אנשי חיל כבדוהו ולווהו עד ביתו, ובני בליעל שלא יועילו לכלום (עיין שופטים כ' י"ג מ"ש שם) בזוהו: כ"ז) ו י ה י כ מ ח ר י ש. ל' עליו מחריש שאול הרעה (למטה כ"ג ט') שענינו שותק ומצפה מתי יבא זמן ראוי, כן שאול שתק וממתין שיבא יום שיוכל להראות גבורתו לבוזיו, ומהוראת חורש באדמה נהיתה גם מלה זו, שהממתין ומצפה הוא כחורש השולח לחמו על פני המים וברוב הימים

ימלאנו, וכן לב חורש מחשבות און (משלי ו׳ ח׳) אל תחרש על רעך רעה (שם ג׳ כ״ט):

י״א א׳) **נחש העמוני.** איש אכזר מתפאר באכזריותו וזה שמו, עמ״ש על שמות מלכי מדין (שופטים ח׳ ה׳): ב ר י ת. שרש התיבה הפוך מן בתר, שבכרתם ברית (שים עיניך גם על שרש כרת המשמש במלילה זו) היו מבתרים בהמה לעבור בין בתריה (מורי שחז״ל), וברת קרוב לפרד, ובהוראה זו נ״ל לפרש מקרא קשה הניחו גם מאור דורנו שד״ל ז״ל שבע שנים בלא פירוש (עיין בביאורו על ישעיה ל״ב י״ט) וברד ברדת היער. ל׳ חלק הקרוב לפרד, עמי היושב לבטח יחלק לו חלק ונחלת היער, ובשפלה תשפל העיר, לשון נופל על לשון והעיר שם כולל, ובשפלה יבנו ערים הרבה שבהיותן בשפלה ישפלו, כלו׳ יהיו שם ערים, כלו׳ כ״כ ירבה מספר העם שיחלקו להם לנחלה להעבד גם היערים שאינם ראוים לכך לפי שהם ארץ טרשין, וגם בשפלה שהאויר אינו זך וגם אין הערים בטוחות מפחד אויב יבנו ערים הרבה: ג׳) ונשלחה מלאכים. ומזה נראה כמה היו ישראל נבזים בעיני סביביהם, וכמה היתה נכונה שאלתם בעת ההיא אחרי זקנת שמואל לשאול להם ראש וקצין קבוע שיוציאם ויביאם ויהיו לגוי אחד, הלא נחש בא להלחם על יבש ונותן להם זמן לבקש עזרה מאחיהם כאומר נואש כי תבקשו עוזר כי אין יוצא לעזרתכם; ואם הדבר רע בעיני שמואל היה זה משני טעמים, הא׳ מפני בניו שהיה בטוח להשיבם אל דרך הצדק, ורחמי אב על בנים רבים המה, וכל הגדולים הנזכרים בספרי הקודש היו גם הם אנשים ולא מלאכי ה׳; והב׳ כי היה ירא פן יקום מלך רשע כירבעם וחבריו ויטם מהדרך הישרה: ה׳) בא אחרי הבקר. שאול מעשירי בני ישראל היה כי בני בנימין בהכנסם לארץ היו מ״ה אלף וחמש מאות, ואחר מעשה פלגש בגבעה נשארו ת״ר לבד ולהם נפלו בירושה כל שדי נחלת אחיהם, וגם למטה (שמואל ב׳ ט׳ ז׳ וי׳) מצאנו בדוד שאמר למפיבשת והשיבתי לך את כל שדה נחלת אביך, ולציבא אמר ועבדת לו את האדמה אתה ובניך ועבדיך ולציבא ט״ו בנים וכ׳ עבדים, למדנו שנחלת שאול רבה, וכן אתה וציבא תחלקו את השדה משמע שהיה עושר כדאי לכל אחד מהם גם במחצית הנחלה, ועתה מצאנו שאול

בעצמו בא אחרי הבקר מן השדה, כמו שלימדנו מר שמואל (חולין ק"ה א') דהייר נכסיה כל יומא משכח אסתירא: ו') כשמעו. כתיב בבית וקרי בכף (בית לפני המקור תורה זמן הווה והכף זמן עבר) כי פירוש ותצלח רוח אלהים על שאול הוא מה שכתוב אחריו ויקח צמד בקר וינתחהו וזה היה אחרי שמעו, וכן למטה ט' כתוב בהם היום וקרינן כהם לפי שהכו את עמון עד חם היום שהוא בודאי עד ועד בכלל, וא"כ היתה להם התשועה אחר חצות שהוא חם היום, ראה והבן כמה העמיקו רבותינו הסופרים ואנשי המסרה ז"ל בהגהותם על תנ"ך ואעפ"י כן לא רצו לשנות אות אחת ממה שמצאו כתוב, וזו תשובה לאומרים כי מעשיהם מלאכה ולא חכמה: ז') ויפל פחד ה'. לפי שהיה לשאול לדבר בתחלה רכות ואם לא ישמעו יחר אפו, והוא איים עליהם מיד באמרו אשר איננו יוצא, וזה היה יותר מכדאי להשניאו בעיניהם ובפרט אחר משפט המלך שקרא להם שמואל ואחר שראינו שבעיני קצת לא מצא חן, לולא ה' עמו ופתאם הפיל פחדו על כל העם: ח') ואיש יהודה וגו'. הזכירם בפני עצמם כי במתי מספר באו לעזרת יבש (במספר דוד המסופר סוף שמואל ב' היו בני יהודה יותר משלישית בני ישראל כולם) ומזה נלמד שלא היה טוב בעיניהם שימלוך איש שאינו משבטם, ושאל בחכמתו ראה שיבא יום שמצב בני ישראל יביאם לשאול עליהם מלך וירא שמא לבלתי תת מקום למריבה בין השבטים שכולם יחפצו להמליך איש משבטם יבחרו באיש נכרי למלך עליהם, וצוה עליהם לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא, וכשבא לתת עליהם מלך בחר באיש חכם ועשיר ובעל קומה כדי שתהא אימתו עליהם, רק לקחו משבט הקטן בישראל למען לא תגדל משפחתו על שאר השבטים, כי בודאי המלך יקרב בני שבטו כמו שמצאנו בשאול וכל עבדיו נצבים עליו ויאמר שמעו נא בני ימיני (למטה כ"ב ז'): י"ד) המלוכה. ההפרש בין מלוכה וממלכה נראה ברור שהראשון הוא המעלה והכבוד הנתון למלך והשני הארץ שהוא מולך עליה, וּמַלכוּת שוה למלוכה, וממשלה פחותה מהן, ופרעה מולך ויוסף הוא המושל בכל ארץ מצרים (ויגש) ושני המאורות הם למשול ביום ובלילה:

יב' ב') מתהלך לפניכם. בישעיה (ל"ח ג') על פסוק

זכר נא את אשר התהלכתי לפניך כתב שד"ל. המשל לקוח מאדם המוליך את בנו לפניו, ובנו הולך למקום שאביו אומר לו; ופירוש זה נכון מאד בכל פעם שהמלילה היא התהלך לפני ה', רק כאן ולמעלה (ב' ל"ה) יש למלילה זו הוראה אחרת, שא"א לומר שהכהן ילך אל אשר יאמר לו המשיח, אדרבא כתוב בפר' פינחס על פיו (של אלעזר) יצאו ועל פיו יבאו הוא (יהושע) וכל ישראל, וכן כאן אחר ששמואל הגיד להם משפט המלוכה (למעלה ח' י"א) א"א שיאמר להם הנה המלך ילך אל אשר תוליכוהו אתם, רק בשני המקומות ענין מלילה זו היא המלך והכהן יצאו ויבאו לפני העם והמשיח, כלומר יהיו להם למנהיג: ושבתי. אעפ"י ששרש זה הוא בשין שמאלית מ"מ מקורו משרש שוב, ולקוח ממלילת עד שובך אל האדמה (בראשית): ובני הנם אתכם. מלות אלו קשות להולמן לולא שנאמר שהרה מאד לשמואל בראותו בני ישראל נושאים עול בני עלי כמה שנים אעפ"י שיודעים היו שגלוי לאביהם משפטם הרע ולא כהה בם, ובניו כאשר לא הלכו בדרכיו תכף ומיד מאסו בהם ולא באו אל שמואל בתחלה לומר לו שיעיין על מעשיהם ויגער בם ואם לא ישמעו אז ימאסום, וזה היה נראה כחושדים גם את שמואל אולי גם ידו עם ידם והוא משענתם, וזהו שאמר להם ובני הנם אתכם, כלו' הייתם יכולים לנסותם עוד טרם תגרשום מהיות שופטים עליכם ואני הייתי מבחין על מעשיהם; או שמא חשדתם גם בי? הנני ענו בי וגו': ג') ואעלים. היתה הוו ראויה לקמץ לפי שהיא וו הסיפור, רק יש לפרשה ג"כ וו החיבור ויהיה הפעל ל' עתיד המורה התמדה והרגל, ע"ד ככה יעשה איוב: ה') ויאמר. כל העם פה אחד: ו') ה' אשר עשה וגו'. מוסב למעלה, עד הוא. ה' אשר עשה וגו': ז') ואשפטה. יש לפרש זה בבנין נפעל הוראת התְוַכְחוּת איש עם רעהו כמו איש חכם נשפט את איש אויל (משלי כט' ט'), וכן כאן אני אדבר ואם תמצאו להשיב על דברי השיבו: ח') כאשר בא. לא מיד כאשר בא רק ד' דורות אחריו, וכן לא היו משה ואהרן שהושיבו את ישראל בארץ כנען, רק הוא הולך ומספר המאורעות בקיצור: ט') וימכר אותם וגו'. בין כל לוחצי ישראל הזכיר רק אותם שפשטה ממשלתם על כל האומה או שכבד עָלָם עליה, והם סיסרא שלחץ את בני ישראל בחזקה כ' שנה, הפלשתים שגם עתה היו מושלים על ישראל כי היו

להם נלינים בגבע, ומלך מואב שרעץ ורצץ את ישראל (שופטים י' ח'); ובבואו להזכיר השופטים שהצילום מאויביהם הזכירם בשם שהיו שגורים בפי האומה, ירבעל, בדן, כלו' הלא הם ירבעל בדן יפתח ושמואל ששמם שגור בפיכם, וע"כ כתב ואת שמואל ולא כתב ואותי: י"ב) ותראו כי מלך בני עמון וגו'. חיזוק למה שכתבתי למעלה ח' כ': לא. לא נשמע לדבריך לבלתי המליך עלינו מלך: י"ד) אם תיראו וגו'. תיבת ולא משמשת להוראת חילוף כמו עם נבל ולא חכם (האזינו) ונחיה ולא נמות (מקץ), תיראו את ה' תחת המרותכם את פיו כאשר עשיתם עד היום, ותיבת אם דבוקה לפסוק הקודם והנה נתן ה' עליכם מלך רק אתם תיראו את ה': ט"ו) ובאבתיכם. בתרגום המיוחס לשבעים הזקנים מתורגם ובמלככם: י"ז) ומטר. הוא היורד בזעף וכן יערף כמטר לקחי (האזינו), וגשם הוא היורד לאט: ודעו וראו. כמו אתה הראת לדעת. בראותכם תדעו: כ"א) ולא תסורו וגו' לא תסורו מאחרי ה' כי אז בודאי תלכו אחרי התהו, כי אי אפשר לאדם מטבעו להיות בלא תורה, יש לו תורת אמת אשריו, ואם לא יטעה אחר תורת הבל ותהו: כ"ב) כי הואיל. כמו בשאר המקומות ל' הוספה, לא יטש אתכם רק יוסיף לעשותכם לו לעם: כ"ג) מחדל להתפלל. שתי חובות נביא ה', להתפלל בעד עמו ולהורותו משפטי ה': בדרך. היתה הבי"ת ראויה לפתח להוראת ה"א הידיעה: כ"ד) באמת וגו'. ולא תפסחו על שתי הסעפים באמונה בו ובבעל: הגדל עמכם. חסרה תיבת לעשות, או כונתו נראית גדולתו אל עיניכם:

יג א') **בן שנה שאול במלכו.** בודאי חסר מכאן מנין שנותיו בהגיעו אל המלוכה, ואולי בזמן כותב הספר נשתמשו כבר באותיות להורות המספרים והיה כתוב בן נ' שנה ונעלמה הנון הראשונה מפני הנון שאחריה כמו שכתב שד"ל על קוף קצתי בחיי (תולדות) ועל א' של ויקרא אל משה, שנכתבו זעירות מפני שחסרו מן הספר מחמת אות הדומה הבאה אחריהם ובאחרית הימים נכתבו, ונעיר ע"ז במקומות אחרים אי"ה; וגם מה שכתוב אח"כ ושתי שנים מלך על ישראל א"א דברים ככתבם כי דוד ישב במחנה פלשתים בלבד ימים וארבעה חדשים (למטה כ"ז ז') וגם היה דוד נער כשהלך להלחם

את גלית, ואם מלכות שאול לא נמשכה כ"א ב' שנים היה דוד אז כבן כ"ט שנה בשני תקפו וגבורתו ואיך יאמר לו שאול לא תוכל ללכת אל הפלשתי הזה להלחם עמו כי נער אתה (למטה י"ז ל"ג), מלבד שא"א שכמה מאורעות וכמה מלחמות שהיו בימי שאול די להן ב' שנים בלבד; ולחבר הפסוק למה שאחריו ולומר כבר מלך ב' שנים כשבחר לו ג' אלפים מישראל גם זה לא יתכן כי כן כתוב אחריו ששמואל גער בו על כי לא הוחיל ז' הימים שאמר לו, א"כ תכף ומיד היה הדבר, ואין ליישב כ"ז כי אם ע"י דוחק רב ולפרש פירושים שהעיקר בם חסר מן הספר, כדברי החכם פיליפפזאהן האומר ששמואל נוה לשאול לא על הפעם הראשונה בלבד רק על כל פעם שיכין עצמו למלחמה או לעשות איזה דבר עיקרי לצורך הצבור שימתין ז' ימים אולי יבא הוא להגיד לו דבר מאת ה', כל זה רחוק ולא יובן מן הכתובים כלל, מ"מ הייתי בוחר לומר ששמואל כששמע תקיעת השופר (פסוק ג') שלח לו לשאול שירד מן מקום מושבו, גבע בנימין, אף כי מקום מגודה. לגלגל ששם מזבח ה' ויבא גם שמואל שם ויעלו עולות, ואם לא יבא בז' ימים אז לא ימתין עליו עוד, לולא תוכחת שמואל כי עתה הכין ה' את ממלכתך וגו' ועתה ממלכתך לא תקום שממנה נראה שהיה הדבר תכף ומיד אחר משיחת שאול; לכן הואלתי לפרש וב' שנים מלך על ישראל שאף כאן נשתמשו באות כף להוראת עשרים ונתחלפה הכף בבית כדרך שנתחלפה בכמה קרין וכתיבין הכתובים בבית ונקראים בכף; ולענין שבעת הימים דשמואל אעפ"י שדוחק הוא לומר שעד עתה לא עברו כ"א ז' ימים מ"מ לא דבר בלתי אפשר הוא, כי נחש העמוני חנה על יבש קודם בחירת שאול שכן כתוב למעלה (י"ב י"ב) ותראו כי נחש מלך בני עמון בא עליכם, ואנשי יבש אמרו לו הרף לנו שבעת ימים ונשלחה מלאכים בכל גבול ישראל ולא אמרו נשלחה מלאכים אל שאול, ואם באו גבעת שאול במקרה באו או אחר ששמעו שנבחר באו שם, וכתוב שם (י"א ד') וידברו את הדברים באזני העם א"כ אל העם היתה שליחותם ולא אל שאול, ושאול בו ביום נבחר ואח"כ שב אל שדהו, ובשובו שמע בכית העם כנוהגים למצוא תרופה ויהרה אפו ועשה מה שעשה ואמר למלאכים הבאים מחר היה לכם תשועה, ואנשי יבש השיבו לנחש ביום ההוא עצמו לאמר שלחנו מלאכים לבקש עזרה ואין, עכשו אין

אנו רוצים להמתין עוד ולשבת במצור, ומחר נצא אליכם ותעשו לנו כטוב בעיניכם, וביום המחרת נגף נחש, ובו ביום הלכו הגלגלה וחדשו שם המלוכה, ואחרי תוכחת שמואל לעם בחר לו שאול ג' אלפים מישראל טרם יפרדו איש מעל אחיו וזה פירוש ויתר העם שלח איש לאהליו (ב'), ובחמשה או ארבעה ימים הנשארים הכה יונתן את נציב פלשתים ונאספו פלשתים למלחמה; ועוד יש לומר ששמואל אמר לשאול ביום שמשחו למלך שאחר ז' ימים ימליכהו בפומבי בגלגל ויזבחו שם לפני ה', וע"כ ירד לפניו הגלגל וימתין שם עד שיבוא הוא אליו וילמדו דבר מה מפי האל, רק ביום מכת נחש ראה שמואל כל העם חפץ בשאול ולא אחר עוד והמליכו ביום ההוא, אך דבר ה' שאמר להגיד לו אחר ז' הימים זה לא הגיד לו, ושאול בראותו כי יום השביעי משבעת הימים שאמר לו שמואל היה יום צרתו, יותר היה לו להמתין על דבר ה' כי היה לו להבין כי לא לחנם אמר לו שמואל מקודם להוחיל ז' ימים עד בואו אליו, ולכן גער בו שמואל ואמר לו „נסכלת„ כלו' הראית בעצמך כאילו סכל ולא חכם אתה, כי לא שמת לבך להעמיק ולהבין את דבר ה': ב') ויהיו עם שאול אלפים במכמש ובהר בית אל: שאול הבין שהפלשתים כשמעם שב"י המליכו עליהם מלך יחר הדבר בעיניהם ויבאו להלחם (כמו שעשו ג"כ אחר שנמשח דוד, למטה שמואל ב' ה' י"ז), ע"כ בחר מגבורי ישראל להיות אתו מוכנים למלחמה והנה עם מקצתם במכמש שהיה בודאי מקום מגודר או מקום מעבר בהרים לבא בארץ בנימין, ומצאנו למטה שפלשתים חנו שם (ט"ז) ומן המעבר יצאו להלחם (כ"ג), ואלף איש נתן ביד יהונתן וצוה עליו להתעכב בגבע בנימין ששם נציב פלשתים בצריח, ויהונתן להחרידם ולהראותם שב"י אינם יראים מהם וגם להסיר מעל עמו חרפה כזאת שבעיר מושב המלך יתיצב נציבם, הכהו עם אנשי החיל אשר אתו; ומזה נראה ברור ששאול לא היה כ"כ בחור בשנים כשנמשח, והיה לו כבר בן ראוי להיות שר צבא, ומה שהנחתי שהיה בן כ' שנה נכון, ואם מצאנו למעלה בחור וטוב, רוצה לומר בחור במדות לא בשנים, וכן משרת משה מבחריו (בהעלתך) ר"ל מן הנבחרים במשרתיו הסרים אל משמעתו והיושבים עמו ללמוד תורתו ונבואתו ע"ד בני הנביאים דאליהו, ואין לפרש מבחריו מנערותו לפי שיהושע לא היה במדין עם משה, לא וחשוב השנים

ותמלא שבשוב משה למצרים היה יהושע כבן כ' שנה: ג') כ צ י ב. נציב ומצב חלוקים בענינם נציב הוא שר צבא המוציא והמביא כדעת רש"י ורד"ק, ויהונתן תרגם איסטרטיגי Stratego, ומקום מושב הנציב ואנשי החיל אשר אתו נקרא מצב, ואולי יש חילוק ג"כ בין מצב ומצבה, ומצב הם גבורי החיל והמצבה הוא המקום שחונים שם, ויהונתן אם עשה להחרידם אולי הכה הנציב לבדו, ואם להסיר חרפה מעל עמו אז הכה גם אנשי החיל שעמו: ד') א ח ר י ש א ו ל ה ג ל ג ל. אעפ"י שמכמש מקום מצודה הוא, נטשו שאול וירד הגלגל עם אלפים אנשי חילו לעשות כמה שאמר לו שמואל, ו ה ע ם ר"ל עם המלחמה שהכנו עצמם לשלוף חרב ולירות בקשת ובקלע: ה') ש ל ש י ם א ל ף ר כ ב. גוזמא ע"ד מאתים שקלים משקל שער אבשלום וארבעים אלף ארוות סוסים דשלמה (מלכים א' ה' ו'), ואין להעמיק החקירה בדברים כאלו שאינם מעלים ולא מורידים ושא"א לעמוד עליהם, לא כן ימי מלכות שאול (פסוק א') שמהם נלמוד סדר הדורות וימי עולם מיום הבראות אדם על הארץ עד עכשו מלבד כמה קושיות הנולדות אם נניח שמלך ב' שנים בלבד, וגם תיבות בן שנה שאול במלכו אומרות דרשנו: ו') ו א י ש י ש ר א ל וגו'. איש ישראל הם הבלתי יוצאים למלחמה כ"א לצורך גדול ונשארים על אדמתם לעבדה ולשמרה, וראו עצמם בצרה כי העם ר"ל עם המלחמה שולפי חרב נגשו כלו' נפל פחד הפלשתים עליהם וְנָשְׁתָה גבורתם עד כי נתחבאו במערות וגו': ו ב צ ר י ח י ם. ממה שסופר לנו (שופטים ט' מ"ט) שאבימלך הצית צריח בית אל ברית באש נראה שהיו בניינים עשוים מעץ ושם יריעו אף יצריחו על האויבים, וגם בל' ערבי צַרְחְ ענינו עופל ובחן: ו ב ב ר ו ת. בית חפור מתחת לארץ וכן כי שמו אתי בבור (ויקרא: ז') ו ע ב ר י ם ע ב ר ו. השתמש בל' נופל על לשון, אולי בפי העמים נקראו עברים גם מחמת הכנתם מטבעם לשנות מושבם ולעבור ממקום למקום: ח ר ד ו א ח ר י ו. הוא ירד לבדו לגלגל להמתין על שמואל והניח גבוריו במכמש, רק הם עזבו מצבם והלכו אחריו חרדים על נפשם: ח') ויפץ ה ע ם מ ע ל י ו. התחילו אנשי המלחמה להפרד וללכת להתחבאות עד כי לא נשארו מהם כ"א שש מאות: י"א) ו פ ל ש ת י ם נאספים מכמש. תפסו מקום מצודתי שעזבו אנשי מלחמתי: י"ב) י ר ד ו וגו'. יבאו עלי במקום בלתי הגון להתיצב נגדם: ו פ נ י ה'

לא חליתי. ד' לשונות של תפלה הן. התחנן, התפלל, חלה את פני, בקש מאת; התחנן הוא בקש למצא חן בעיני ה' או בני אדם בספר שבחה טרם נשאל ממנו דבר, וכן ואתחנן וגו' כי מי אל בשמים ובארץ וגו'; התפלל, דון דין בעצמו ומצוא חטאתו ובקש רחמים על נפשו, וכן בפר' עקב (ט' כ"ו) ואתפלל אל ה' וגו' אל תפן אל קשי העם הזה וגו'; חלה את פני, מל' פנים המורה זעף (אכפרה פניו, ויסלח) וחלה מל' חולה וחלוש, החליש והשקיט זעף ע"י תפלה, וכן (תשא) ויחל משה את פני ה' וגו' למה ה' יחרה אפך; בקש מאת, כמשמעו שאול שאלה; וכאן בחר במליצת ופני ה' לא חליתי כאומר ידעתי שהוא קוצף עלינו כי שאלנו לנו מלך וחפצתי לשכך כעסו בעולה: ואתאפק. לבי היה אומר לי שלא לעשות, רק השעה צריכה לכך ועשיתי נגד רצוני: י"ג) כי עתה הכין וגו'. נסיון גדול נסך ה' ואם היית עומד בו הראית בעצמך שמושל ברוחך אתה וכדאי והגון למשול על אחרים: י"ד) בקש, ויצוהו, שניהם ל' עבר, בודאי כבר בקש וצוה, מאחר שנודע שלא הגון למלוכה אתה: ט"ו) גבעת בנימן. פסוק קשה, מדוע לא עלה אל ביתו הרמתה? ושאול והעם שעמו שעכשו היו בגלגל מתי עלו אל גבע בנימין כמסופר לנו בפסוק שאחר זה? והשבעים הוסיפו בו תוספת „ויקם שמואל וילך לו, ויעל שאול מן הגלגל גבעת בנימין„ ובגבע בנימין היה מקום מצב יהונתן בראשונה, וגם הוא מקום מצודה, ועלה שאול וחנה שם מאחר שפלשתים תפשו מכמש: י"ח) המשחית. חלוץ יוצא לפניהם ומשחית עלי השדה להחריב ב"י: י"ט) כי אמרו פלשתים. אחר מלחמת שילה שלקחו הארון והחריבו משכן ה' וגמם לב בני ישראל, ופלשתים רדו בם בחזקה: כ') ואת מחרשתו. בעלי הניקוד הפרישו בין נקודת הראשון לשני להורות ששני כלים הם, וקשה בזמן שלא היו שם נקודות שלא הפרידו בכתיבת שתי המלות, ואולי האחת מיותרת, ומסי' י"ג הלשון איננו כ"כ לא כמו בסימנים הקודמים מסי' ג' ואילך: כ"א) והיתה הפצירה פים. לפי דעת הח' פיליפפזאן מחובר לפסוק הקודם, ופצירה שם מופשט ר"ל היות הסכין ממאן לחתוך ורצוי להשחזה מל' ויפצר בו, ומצאנו (מלכים ב' ה' כ"ג) התיבה הפוכה ויפרץ בו, אולי משרש פרץ שענינו שבר נהיה שרש פצר הפוך שענינו חתך בקושי ע"י פגימות הסכין או חלודה, ומזה

הושאל לצורות העתר ע"י רבוי דברים, ומלאנו ג"כ ל' פגיעה שמורה מכת חרב להוראת תפלה, ופיה הוא שם דבר כמו פיות (בספרש שזה מורה שני צדי החרב, והראשון מורה פגימותיו) ומחובר אל פצירה, קושי החיתוך בעבור הפגימות, ופשט שני הפסוקים כך; העברים היו יורדים לשדה פלשתים ללטוש את כלי עבודת אדמתם כשצריכים להשחזה; ולפי דעת המפרשים פצירה פים היא שופינא (Feile, Lima) וגם היו לוטשים הכלים האלה, ורחוק: ולהציב הדרבן. עץ הדרבן היה נקוב ובו תוחבין הברזל, ובהַתְקָנו מן העץ וראוי להשחזה, לעשותו חד היו יורדים אל הפלשתים שיחדדוהו ויתקעוהו בעץ: כ"ב) והיה. הראוי ויהי, שאינו מדבר ל' הווה רק במלחמה הזאת היה כן: מלחמת. הראוי מלחמה ע"ד נפל אשת בל חזו שמש (תהלים נ"ח ט'): כ"ג) אל מעבר מכמש. מעבר בין ההרים לרדת הגלגל דרך שם:

י"ד א') ויהי היום. כמשמעו בכל מקום באחד מן הימים, א"כ פלשתים נתעכבו במקומם איזה ימים ולא ירדו למלחמה מאיזו סבה בלתי נודעת לנו, וגם במלחמות גלית התיצבו במקומם מ' יום (למטה י"ז ט"ז): ויאמר יהונתן. לבו הכהו על שהעיז פניו להכות נציב פלשתים ושם דמי מלחמה בשלום, ובראותו כי קלות דעתו גרמה צרה כזאת לישראל רצה לתקן מעותו בשום נפשו אשם בעדם, ועוד הבין שבזה ילהיב נפש החרדים הנחבאים בחורים שאם יצליח יצאו לעזרתו (כ"ב) ואם ימות יקימו נקמתו: ג') כהן ה' בשילה. מוסב אל עלי, ונשא אפוד אל אחיה: ד') שן הסלע. סלע חלק וחד כמו שן, וג' מעברות היו שם ע"י שני הסלעים האלה, האמצעי ביניהם, והשנים בין הסלעים וההרים; וראש השן מול מכמש שפלשתים תפשו המעבר בינו ובין ההרים היה מצבם, ועל השן ההוא עלה יהונתן, ובהיות העבר ההוא רחוק ממקום מחנה יהונתן קוראו העבר הלז, כמו בעל החלומות הלזה (ויש"ב) מי האיש הלזה (חיי שרה); ומעלת הרב אברהם מיינסטער (מתלמידי שד"ל ז"ל וגומר תרגום כ"ר אחריו) פירש בספך: ט') דמו. המתינו, וכן שמש בגבעון דם (יהושע י' י"ב): י') ונודיעה אתכם דבר. יהונתן ונושא כליו היו

בעיני הפלשתים כבוגדים בבני עמם ונופלים אל נריהם לגלות עצת שר צבאם, ולצחק בהם קראו נגדם אתם רוצים להודיע אותנו דבר, עלו ונודיע אנחנו לכם; ואולי גם יונתן שם אל לבו שיחשדום מורגלים ולכן השתמש בתיבת דמו שענינה ג"כ שתוקו, כלו' אל תדברו אפילו ברמיזה עד הגיענו אליכם, ובחשבם כי בעלותם אל ראש הסלע יעמדו לבקש על נפשם, לא לקחו אנשי המצבה כלי זינם בידם, ונבהלו כשהתחיל יונתן להכות בהם: ביד ישראל. לא כתב בידנו לומר לא בלבד נכה אנחנו בהם, רק תהיה זאת תחלת התעוררות לבני עמנו שיקומו עליהם עד שיפול כל מחניהם ביד ישראל: י"ג) ויפלו. יונתן היה מכם מכת מות אך לא היה ממיתם, ונושא כליו היה מקריב מיתתם אחר שהוכו כבר ע"י יונתן וזהו ל' אחריו, וגם מותת בבנין פִעֵל בכל מקום ענינו גמר הריגה (עמד עלי ומותתני, שמואל ב' א' ט'): י"ד) צמד שדה. שדה גדול כ"כ שצמד בקר יחרוש מענותיו ביום אחד, ובמחצית מקום כזה נתפזרו אנשי המצבה וע"כ נתגברו עליהם יונתן ונושא כליו כי לא היו לאגודה אחת לעמוד נגד שנים האנשים הקמים עליהם: ט"ו) חרדה. פחד וסכנה בלתי ידועה: במחנה וגו'. מחנה הוא המקום שחונים בו אנשי המלחמה ונוטים שם אהליהם, מערכה מקום שעורכים שם מלחמה, שדה כמשמעו, המצב והמשחית, ל' כולל, מצבות אחרות שהיו לפלשתים אנה ואנה והאנשי החלוץ ההולכים לפני אחיהם להשחית השדות (זהו שכתב בשדה) גם הם חרדו, בראותם שארית אנשי מצב מכמש נסים על נפשם נמוג נפש שכניהם והתחילו לנוס בלי שישאלו מדוע נסים אתם, וחרדתם פשטה על כל המחנה: ותרגז. נתבלבלה דעתם, זה עיקר הוראת שרש רגז ברוב המקומות: חרדת אלהים. ע"ד עצי ה' (תהלים ק"ד), חרדה גדולה וחזקה: ט"ז) והלם. לפי דעתי הוא פֹעל, מקור משרש הלם (והלמה סיסרא, שירת דבורה), והראוי וילך הלוך והלם, נגיפתו הלכה וגברה, והסר"ר מיינסטער תרגם בנוסס היו מתקרבים לצד שאול, ולא נראה מפני הוו של והלם: י"ח) ובני ישראל. כבר העירותי למעלה על קושי לשון סיומים אלו, ובאה כאן הוו במקום את או עם, ואמת הוא שהוראתם קרובה כמו (כ') ויזעק שאול וכל העם כמו עם כל העם; ויש להתפלא ששאול בלי שמוע עצת שמואל שלח להביא הארון מקרית יערים במלחמה קשה

כזאת אחר שראו מה שאירע להם במלחמת שילה שלא הועיל להם הארון וגם נפל ביד שונאיהם, לולא עשה כן לכתחלה כדי להחריד הפלשתים שניסו כמה הזיק להם לקחתו; מ"מ יותר היה שאול ראוי לתוכחת שמואל על שהואיל לעשות כזה, משיוכיחנו על שלא המתין עליו להעלות העולה: י"ט) וההמון. שם המון נגזר מתחלה משרש המה שענינו ערבוב או טירוף הדעת כמו מדוע קול הקריה הומה (מלכים א' א' מ"א) וזולתו, ואח"כ הושאל להורות עם רב יחד אשר לא יגלל מלגרום ערבוב ורעש בתנועותיהם, וכאן חזר להוראתו הראשונה נרדף למהומה (למטה כ'), וכן קול המון הגשם (מלכים א' י"ח מ"א), וקול דבריו כקול המון (דניאל י' ו'): אסוף ידך. שהכנסת בתוך תיק החשן להוציא הגורל (עיין מ"ש למעלה י' כ"ב) שכבר נתן לנו האל אות ישועה בהמו את פלשתים: כ"א) והעברים וגו'. פשט הכתוב כך. והעברים אשר עלו עמם במחנה סביב (מכל צד מעורבים בין הפלשתים) היו לפלשתים (נהפכו להיות לפלשתים שונאים וצרים) כאתמול שלשם, וגם המה להיות (נהפכו להיות) עם ישראל; והיה ראוי לכתוב „היו להיות„ ר"ל נהפכו להיות כהוראת „יהי לתכין„ יהפך, רק למען לא תקשה המליצה לאוזן שומעיה בכפל שרש היה השמיט תיבת היו; ואחד מן התלמידים הואיל לפרש שהראוי והעבדים בדלת, שהפלשתים כהרגלם העלו עמם במלחמה גם עבדיהם להגדיל צבאם והם פשעו בם והחזיקו ידי שאול, ואין לכחד שלולא חלוף האות יהיה נכון עד מאד, שדבר רחוק הוא שיביאו עמם מבני ישראל (חרש ומסגר ששבו במלחמת שילה, למעלה י"ג י"ט) ויבטחו בם שיעזרום נגד אחיהם, הלא לא בטחו בדוד (למטה כ"ט ד') המוכרח לגלות מפני שאול: כ"ד) ויאל. נקוד יוד חולם לעשותו משרש יאל בנין הפעיל, רק חסרה הוו הבאה במקום יוד פ' הפעל, ומקורו אלה מגזרת אל כלו' אזהרה לבלתי עשות איזה דבר, והראוי ויאל על משקל ויעל הפעיל משרש עלה; ואולי כונת הנקדנים לתת לו הוראת שרש יאל כמו הנה נא הואלתי לדבר אל ה' (וירא) שענינו ל' הוספה (עיין מ"ש על ולו הואלנו ונשב (יהושע ז' ז')); איש ישראל היה נגש ביום ההוא כמו שכתב למעלה י"ג ו' כי נגש העם, ושאול הוסיף על עמלם באמרו ארור האיש וגו'; ולא לחנם השתמש גם כאן בתיבת נגש, ולא השתמש עוד (כ' כ"ז כ"ח) בשרש יאל או

אלה וכתב השביע; וגם יהונתן אומר (פ' כ"ט ל') עכר אבי וגו' אף
כי לוא אכל אכל, כלו' כל העם נגש כבר ע"י תרדתו ועמלו כמו שנגש
אני ולמה הוסיף אבי על צערם? יותר מכן טעה שלא חשב שאדם
מתענה אין לו כח להלחם, ובבוא השמש יהיו מוכרחים לחדול מרדוף
אחר פלשתים ולשבת לאכול (ל"ב) ובכן פלשתים ימלטו את נפשם: עד
הערב ונקמתי וגו'. עד הערב ועד נקמתי: כ"ז) ביערת הדבש.
אין לפרש שבדבש קנים הכתוב מדבר כי לא יזוב מהקנים כ"כ שאדם
יטבול מטהו בו, רק הרבה חלות דבש עשו דבורי הבר Feldbienen,
api selvatiche, בין השיחים והחוחים והיה דבש זב מהם, ובאחת
מהחלות האלה הטביל יונתן מטהו, ויערת ענינו קבוץ שיחים וקוצים
כמו יער קטן, ולכן בא ל' נקבה יערה, ומהר"ר מיינסטער פירש משרש
ערה, שֶׁפֶך דבש כמו הלך דבש (כ"ו) ונכון: ותארנה. כתיב ותראינה
ונחסרה היו"ד, והגיהו ותארנה נופל על ל' ארו עיני (כ"ט), וברור
ששרש ראה הפוך משרש אור, ואולי גם מקור ארור הוא מן אור,
מובדל מחמת עונשו ונופל תחת עין בני אדם; ובל' ארמי ארור ליט,
והענין הפוך שהוא משרש לוט שענינו מכוסה, מחורם ומכוסה מעין
אדם כאילו איננו בעולם: ל') כי עתה לא. כי משמש בל' אם הקרוב
לאת התימה א"כ חיבור כי לא הוא כמו הלא, (הלא כל הארץ
לפניך, לך לך) הקרוב להוראת הנה, לו אכל העם וגו' הנה עתה
רבתה, היתה מרובה בודאי: ל"ב) ויעט. ל' וירד העיט (לך לך), נפלו
על טרפה כעיט, וגם לפי הכתיב שהוא ויעש הוא מל' עושו ובאו
(יואל ד' י"ד) ל' נתן מהרה: ויאכל העם על הדם. אחר
המלחמה כרו שוחה גדולה ולתוכה שחטו בהמותיהם, וסביבותיה הסבו
לאכול בחשבם שנשמות איביהם ההרוגים במלחמה ואין נוקם נקמתם
מהורגיהם תבאנה לשתות דם הבהמות, ובזה תזוח דעתן ותמצאן
מנוחה; ושאול השיב בגדתם, כלו' סרתם מאחרי מצות ה' אחר
שנתן בידכם את איביכם, א"כ הפרתם בריתו שאוה אתכם לא תאכלו
על הדם (פר' קדושים): ל"ד) ואכלתם. במקום אחר ולא על הדם:
ל"ה) אתו החל. הוא היה המזבח הראשון שבנה, א"כ בנה
מזבחות הרבה, אולי אחר כל מלחמה שהיה נוצח היה בונה מזבח
ומקריב עליו ראשית השלל, וכן היתה דעתו לעשות ג"כ בראשית שלל
עמלק (למטה ט"ו כ"א), ואחר ניצוח נחש הלך עם שמואל הגלגל

וזבח שם: ל"ו) עד אור הבקר. לפי דעתי אור הוא פעל זמן מקור: ל"ח) פנות העם. ראשי העם או מחלקותיו, (עיין שופטים כ' ב'): ל"ט) ישנו. ל' טומטום neutro שפעמים יבא ל' זכר ופעמים ל' נקבה: מ"א) הבה תמים. תמים הוא נרדף לאמת (ואם באמת ובתמים, שופטים ט' י"ט) הודע האמת: וילכד. ע"י אורים ותומים: מ"ב) הפילו. ע"י גורל: וילכד יונתן. חטאת יונתן לא היתה טעמו מעט הדבש כי לא ידע בשבועה, רק כי הזיד להרוג את נציב פלשתים והביא עמו בצרה, והאל הציל את ישראל מקמיהם רק לא הניח שיכו בהם עוד אחר שגרשום מארצם, לפי שבפעם הזאת היה העול בבני ישראל, ובבואם לשאול בה' לא ענם ומנעם מרדוף עוד אחרי פלשתים והודיע ע"י גורל שהחטאת היא ביהונתן, אך הוא ואביו לא נתנו אל לבם להבין מה פשעו וחטאתו וחשבו שחטא בטעמו הדבש: מ"ד) כה יעשה וגו'. לא רצה לקלל את עצמו ולומר מה יעשה לו אלהים וְיֹסֵף, שלא לפתוח פיו לשטן; וכה יוסיף יעשה פעם שניה: מ"ה) כי עם אלהים עשה. העם הבין חטאת יונתן מה היא ופדוהו באמרם שמן האלהים היתה שיעשה מה שיעשה להסיר חרפה מעל עמו ולהחריד הפלשתים, והראיה שבלי עזר מן השמים לא היה מצליח הוא ונושא כליו להוליד מהומה רבה כמו שהוליד ביום ההוא במחנה פלשתים: מ"ז) ושאול לכד המלוכה. בני ישראל השתמעו לו אחר מעשה זה שנראית גבורתו וגבורת בנו ולדקתם שהמרו למות נפשם במלחמה, והיו מוכנים ליהרג בחטאתם: מ"ז) ירשיע. יחריד ויטיל אימתו: מ"ח) ויך את עמלק. כמסופר למטה, רד"ק; וא"כ כותב סימן זה לא כתב סי' שאחריו, כי כותב זה לא רצה להאריך בספור שלא לדבר בגנות שאול רק הגיד לנו שבחו בקיצור שהציל ישראל מיד ששהו הבא תמיד לשלול שלל ולבז בארצו, ועמלק היה עם מדין בימי גדעון וגם שרף את צקלג בימי דוד: (נ"א) וקיש. וו משמשת ל' כי, כר היה דוד שאול כי הוא וקיש היו שניהם בני אביאל, וכתב בן אביאל ולא בני לפי שכבר כתב למעלה (ט' א') שקיש היה בן אביאל:

ט"ו א') אתי שלח ה'. כשם שראית שנבואתי על אודות מלכותך אמת כן האמן עתה בי ושמע לאשר אני מגיד בשם ה': ב')

פ ק ד ת י. פקד פעל נרדף לזכר, והספרש ביניהם הוא שזכר יורה שהחה מתחלה ושוב הדבר אח"כ אל הדעת, ופקד הוראתו שום לב על הדבר בבואו יומו בלי שכוח אותו מעולם: ש ם ל ו. כמו שימו וישימו על העיר (מלכים א' כ' י"ב) נלחם עמו: ג') ו ה ח ר מ ת ם. תעשו בהם דין חרם (סוף בחקתי) רק שתמיתו גם הבהמות, ושאול הואיל לעשות כדין חרם האמור בפרשה וחמל על הבהמות להקדישם לגבוה (ט"ו) וזהו אמרו (י"ג) הקימותי את דבר ה', ומה שהביא עמו אגג הוא להתפאר בו ואח"כ ימיתהו בודאי ולא יחייהו ולא יקבל ממנו כופר: מ ע ו ל ל. עולל הוא גדול מיונק והראיה עוללים שאלו לחם (איכה ד'); ולא ידעתי הכריע אם הוא משרש עול שענינו ינק (שתי פרות עלות, למעלה ו' ז') או ל' עול ימים וזקן (ישעיה ס"ה כ') שענינו נכנס ובא בימים מל' ארמי שעול הוראתו הכנס ובא, והראשון נראה יותר: ד') ב ט ל א י ם. שד"ל בתרגומו על ההפטרות תרגם בכבשים ולא ידעתי אם כונתו כדברי רש"י שנתן לכל אחד טלה משלו ומנה הטלאים (מס' יומא כ"ב:); ונראה שהוא טלם הנזכר ביהושע (ט"ו כ"ד) שם מקום אל גבול אדום ועמלק, ולפי החכם שואָרץ היו שם שתי ערים משם זה ולכן נקרא כל המחוז בל' רבים טלאים והוא שמו Tulam עד היום הזה: ו ע ש ר ת א ל פ י ם וגו'. עיין מ"ש למעלה (י"א ח'): ה') ע ד ע י ר ע מ ל ק. עמלק רובם אנשי מקנה ונוסעים ממקום למקום עם אהליהם בלי דירת קבע ויושבים לצפון ארץ ערב סמוך לאדום לנגד קרוב למצרים, ולא היו כולם תחת המלך רק היו להם אלופים או ראשי בית אב הרבה למשפחותיהם כמו בני אדום שכניהם וקרוביהם (עמלק היה בנו של אליפז בן עשו), וה' צוה לשאול שיחרימם כולם, והוא ערך מלחמה נגד מלך עמלק ולכד עיר אחת שהיתה לו, והניח שאר אלופי עמלק בשלום ושב אל ארצו ובא עד הכרמל (איננו הר הכרמל רק עיר בשבט יהודה והוא ג"כ מקום מרעה צאן נבל ונזכר ביהושע ט"ו נ"ה) להציב לו שם יד ומצבה לזכר נצחונו על עמלק, וכן מצאנו במצבת אבשלום שקרא לה יד אבשלום, ובחר בכרמל לפי שמקום גבוה הוא ותראה מצבתו למרחוק, ולא יתכן ששאול עבר דרך כל א"י לבא עד הר הכרמל סמוך לקרן צפונית מערבית כפי הדרש שבנה שם מזבח והוא מזבח ה' ההרוס בימי אליהו, רק יש לתקן כפי מה שכתבתי למעלה ששאול אחר כל נצחון

על אויביו בנס ומזבח לזכרון כמו שבנו בני ראובן וגד, וזה של הר ברזל היה אחד מהם, רק אינני היד הנזכרת כאן, ולא שם אל לבו להלחם גם עם אלופי עמלק, עד שבימי דוד היו עוד גוי עז פנים בוזז בז בפשטם גם על צקלג, וזהו שהכתוב מגיד תחומי הארץ שבהם הכה שאול את עמלק מחוילה עד בואך שור, כלו' אלה שהיתה להם דירת קבע הערים והיותר השאיר, והולם כ"כ היה נמהר ללכת ולהתפאר בתוך עמו שבחר לתת שארית פליטה לעמלק, ובזה חטא חטאה גדולה בעיני ה': וירב בנחל. מצאנו ריב להוראת מלחמה, איש ריב הייתי אני ועמי ובני עמון מאד (שופטים י"ב ב'), ויש ג"כ לומר שהסרה האלף ומשפטו ויארב, הודיע שע"י מארב לכד את העיר ועל כן אמר לקיני הגר בנחל שיסורו משם ולא יגלו מארבו לעמלק פן ישחיתם עמו: ו') רדו. עמלק יושב בצפון ארץ ערב Arabia Petrea ארץ הרים: אספך. הנקדנים עשוהו הפעיל משרש יסף, ונראה שהוא משרש ספה שענינו כריתה כמו פן תספה (פר' וירא) והראוי הַסְפֵּך בהפעיל או הֶסְפֵּךְ בקל: ז') בואך שור. חסרה תיבת עַד, ודוק סוף פר' חיי שרה ששם כתב שגבול ישמעאל היה מחוילה עד שור אשר על פני מצרים באך אשורה, אולי המעתיק החליף שור באשור והשמיט תיבות? ושור לפי דברי החכם פיליפזאהן הוא Pelusius על גבול ארץ מצרים: ט') והמשנים. שניים לבטן, שד"ל, כמו עגלה משולשת, עגלה תילתא, שלישית לבטן, ואין אנו יודעים בטיב נאמנה לשום הפרש בין מיטב הצאן והמשנים והכרים: נמבזה. תאר ובו נון נפעל ומם פעל ע"ד נגאלו בדם (איכה ד') שגם הוא בנין מורכב מנפעל ופֻעל: ונמס. קרוב לנמאס ושני השרשים מסס ומאס ממקור אחד, ודבר הנמס נמאס בעינינו, וכן ותמס השמש ונמס, (בשלח) שאם היה נמס בשמש איך היו אופים את המן ועושים אותו עוגות? ומלאכה ענינו דבר שנעשה בו עבודת מה, כמו והמלאכה היתה דים לכל המלאכה (ויקהל), התרומה שהביאו בביתם ועשו בה מלאכת טויה או צבע או רדידת מתכות וכדומה היתה דים (לחכמי לב) לכל המלאכה שצוה ה' לעשות: י"ב) והנה מציב לו יד. שד"ל סרס הפסוק. בא שאול הכרמלה ויסב ויעבר וירד הגלגל והנה מציב לו יד, ורחוק, מלבד שפירש יד חניה ומחנה, ולא מצאנו בשום מקום מלינת הציב יד להוראת הכין מחנה, ועוד למה יכין עתה מחנה לנצחו? ישלחם

לביתם אחר שאין דעתו עוד להלחם בעמלק, ומצבה זו מצאנו ביד אבשלום (שמואל ב' י"ח י"ח), א"כ יש לפרש דברים כהלוכם, בא שאול הכרמל ושם מקים לו זכרון לגבורתו, ובעוד שמקימים אותו נסב ועבר כל נחלת יהודה ובא עד הגלגל סמוך לירדן ירחו בנחלת בנימין להשתחוות לפני ה' במשכנו אשר שם; או תיבות ויסב ויעבר הם מוסבות אל שמואל, כששמע ששאול מתעכב בכרמל הפך פניו וירד הגלגל והמתין שם עד התקרב שאול הבא שם לזבוח: ט"ו) ואת היותר. יש לפי דעתי הפרש בין שאר ויותר, שהראשון הוראתו השארה מועטת והשני השארה מרובה, וכן יתר הבז (פ' מטות), וכן כאן המעט השארנו והמרובה החרמנו, א"כ אין מקום לקלוף עלי; וזהו ל' הרף ששמואל משיבו, כלו' חדל מהתגללותך לאמר שהיותר החרמתם והמעט הנחת לעם שישאירו: י"ז) הלא אם קטן וגו'. אם בכל דבריך אתה מתנהג כהדיוט ולא כמלך, במה שהוא מצות ה' היה לך לזכור כי ראש שבטי ישראל אתה, לא לבטל דעתך מפני דעת העם: י"ח) את החטאים. א"כ סבת השמדת עמלק היה מפני חטאיהם המרובים ורוע לבם אשר לא ירא שום אלוה (סוף כי תצא), וכן בהגג הוא אומר שחרבו שכלה נשים רבות (ל"ג), ואם השמידם ע"י אש וגפרית כמו סדם ועמרה לא היה איש פוצה פה על משפט ה', עתה בחר בישראל לעשות בעמלק חרון אפו, ובזה ילמדו צדק ולא ירעו מעשיהם פן כמקרה עמלק גם הם יקרה, וכן ביושבי כנען המלאים כל תועבה (סוף אחרי מות) היו ישראל שבט אף ה': י"ט) ותעט אל השלל. ע"ד יען לא האמנתם בי, הראיתם בעצמכם כאילו לא האמנתם; אף כאן צריכים אנו לומר שאמת היו דברי שאול שהעם רצה לקחת מהשלל (כ"א, כ"ד), ושאול חטא במה ששמע בקולם וגם בזה שהביא עמו המלך להתפאר בו, רק אחר שהניח לעם שיעשו, כאילו עשה הוא בעצמו, וכאילו עט הוא בעצמו אל השלל: כ"ג) הפצר. עיין מ"ש למעלה י"ג כ"א על פצירה פים, ובהיות הוראת שרש פצר בקש עשית נגד רצון אדם מכובד א"כ סוף סוף היא נרדף לשרש מרה כמו ששני השמות מרי והפצר הם כאן נרדפים, והממרה רצון האל הוא כעובד אלוה אחר בלעדו, וקסם און ותרפים שלשתם ל' ע"ז: כ"ה) ואשתחוה לה'. אשפיל עצמי עד עפר לפני משכנו להראות שלא גבה לבי מפני מלכותי ושאני מוכן לעבדו: כ"ה) ושוב

עמי. למשכן ה' שמשם יצאת לבא לקראתי: כ"ז) ויחזק וגו'. אין להכריע מי החזיק בכנף מי, אמת הוא שמואל נושא המאמר וא"כ הוא המחזיק, כלו' בהפנותו שכמו ללכת מעם שאול, בלי ראות נסתבך בכנף מעיל שאול וקרעו, וזהו שהוסיף קרע ה' וגו', זה שנביא ה' קרע באקראי מעילך סימן לך שה' קרע מלכותך ממך, רק מאור דורנו שד"ל בחר לפרש ששאול (אף שלא נזכר בפסוק) הוא שהחזיק בכנף שמואל לעכבו שלא ילך, ונקרע מעיל שמואל בידו, וגם זה נכון, ור"ל ששאול ישתדל שתכון מלכותו ולא יצליח, ואם יתפלל לה' לא יעתר לו ולא יבטל גזרתו, וזהו שהוסיף (כ"ט) וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם: כ"ט) נצח ישראל. נצחונו של ישראל, רש"י, מי שישראל מתגברים על ידו, והשתמש בתואר זה להוכיח את שאול על שחשב להתפאר על התשועה שנעשתה על ידו, תחת לַמֵד את העם כי לה' המלחמה, וגם נֵצַח בהוראת עולם ועד נגזר מהוראת נצחון, דבר המנצח ומתגבר על כל ההפוכות הזמן והמוס תמיד, וכאן הוא נקוד צירי ודרכו בסגול: ל"ב) מעדנת. בכבלי ברזל, ותסרה הבי"ת כמו בכמה מקומות, ושרש עדן הפוך מן ענד כמו ענדם על גרגרותיך (משלי ו' כ"א) שענינו קשירה, וכן התקשר מעדנות כימה (איוב ל"ח ל"א): אכן סר. נשמטה תיבת אלי, קרב וסר אלי מר המות: ל"ג) וישסף. לא מצאנו לו חבר במקרא, ונראה שמקורו סף, שממנו סוף וספה, ובל"א סייף חרב, אולי התיז ראשו ע"י חרב: לפני ה'. לפני המשכן: ל"ה) עד יום מותו. לא ראהו עוד, כמו עד יום מותה (שמואל ב' ו' כ"ג) האמור במיכל שלא היו לה בנים מדוד לעולם, וכותב זה לא כתב סימן י"ט כ"ט, המספר ששאול התנבא לפני שמואל:

ט"ו א') **עד מתי.** א"כ נמשכה אבילות שמואל על שאול זמן הרבה אחר חטאתו עד שנמשח דוד: ראיתי. בחרתי וכן ואתה תחזה מכל העם (יתרו) ומזה ראוי בל"א וחזי בל"א, שד"ל: ב') איך אלך וגו'. יהרגני בעודי בדרך טרם בואי אל בית לחם באופן שלא אוכל לקיים מצותך: לזבח לה'. נראה שאחר שגלה הארון עד שהביאוהו למקדש שלמה נהגו היתר לעצמם לזבות בכל מקום, אף כי לקרבנות צבור היו בוחרים במזבח ה' שבמשכן, ובעוד שהארון במשכן שילה ראינו תשעת השבטים מוכנים לעלות למלחמה נגד אחיהם בני

גד וראובן שבנו להם מזבח, ואין לך בכל השופטים חוץ מגדעון (להוראת שעה) שהעלה זבח חוץ למשכן, ותכף ומיד אחר גלות הארון מצאנו שמואל ושאול ודוד בונים מזבחות ומעלים זבחים ועולות בכל מקום: ד') ויחרדו. פחדו בראותם הנביא הזקן משים לדרך רחוקה פעמיו לבא אלהם, באומרם בודאי תקלה גדולה נהיתה בעיר והוא בא להוכיחנו: ה') התקדשו. טבלו וכבסו מלבושיכם: ו') אך נגד ה' משיחו. שמואל חשב שרוצה האל למשוח מלך חדש למען ימלוך מיד על ישראל, וכשם שבחר בשאול איש בעל קומה להטיל מוראו על עבדיו כן יבחר גם עתה באליאב בעבור גובה קומתו, אך רצון האל היה להמציא חן דוד מעט מעט בעיני העם בנאתו ובבואו לפניהם ויבחרוהו אח"כ מרצונם כמו שכתוב (שמואל ב' ה' ב') גם אתמול גם שלשום בהיות שאול מלך עלינו אתה היית המוציא והמביא את ישראל, וישי העביר שלשת בניו הגדולים בחשבו שמהם בלבד יוכל האל לבחור לו מלך, ובראותו כי לא בחר בהם העביר יתר שבעת בניו שהיו לו בבית, והיה לו כדבר בלתי אפשר שיבחר בדוד הקטן כי עודנו נער רך, ובבוא דוד ובאמור ה' לשמואל קום משחהו אז הבינו דעת האל: ז') גבה. מקור משרש גבה, וכן בגדל זרעך (שירת הים), היותו גבוה הקומה: י"א) הנערים. שגם הארבעה האחרונים נערים היו: בצאן. מסייע לשאר רועי הצאן, וכן ביוסף היה רעה את אחיו בצאן (וישב): נסב. לפ"ד הראוי נָסֹב מבנין נפעל, לא נפנה שבמנו ללכת אני והזקנים; ומשיחת דוד היתה בהצנע, רק מ"מ לפני הזקנים ובני ביתו של ישי, שכן כתוב אח"כ (י"ג) וימשח אותו בקרב אחיו, ובכן קנאו בו אחיו כמו שקנאו אחי יוסף באחיהם, ומזה חרון אף אליאב בדוד כשבא אח"כ למלחמה (י"ז כ"ח), וגם ישי בראותו קנאת אחיו בו שלחו אליהם כעבד לשאל בשלומם ולהביא מאכלם, וכן עשה יעקב עם יוסף: י"ב) אדמוני. שער ראשו אדום, וכן אדמוני האמור בעשו, שד"ל: עם יפה עינים. עם היותו יפה עינים: י"ד) מאת ה'. רוח רעה גדולה, ע"ד שלהבתיה, עני ה' (Ipocondria): ט"ו) מבעתך. הרוח הרעה מבעתת ומפחדת אותך, כי בעברה עליך אתה מדמה להיות בסכנה שאויבים באים עליך להרגך או לגרשך ממלכותך, והנקדנים נקדו העי"ן חירק לעשותו ל' נקבה בהבלעת ת"ו למ"ד הפעל, רק נראה שהראוי מְבַעֶתְךָ ל' זכר, ע"ד ורוח גדולה

וחזק (מלכים א' י"ט י"א); וכדרך שגדלה נפש דוד מיום שנמשח כן נמס לב שאול מיום ששמע מפי שמואל שנמאס ממלך ופחד מרעה שהבאה עליו: י"ח) וגבור חיל. נראה שחלפו איזה שנים מיום משיחת דוד עד שבא אל שאול; ועיין מ"ש למטה י"ז י"ב: כ') וישלח ביד דוד וגו'. להמציאו חן בעיני שאול, שזה היה מנהג בימי קדם בהכנסם לעבודת שר ומלך, ומזה מליצת מלא את יד המורה בכהנים (תצוה וגו): כ"ג) ורוח לשאול. מצרת לבו:

י"ז ג') **אל ההר.** אצל ההר, בתחתיתו ולא עליו, לפי שכבר הגיד לנו (ב') שישראל חנו בעמק: ד') איש הבנים. אעפ"י שנמצא כתוב בלא יו"ד פירשוהו מל' בין, איש בא לעשות פשרה בין אנשי הריב: ה') קשקשים. תיבה מורה בהברתה קול הקליפין (Onomatopeja): חמשת אלפים. על דבר מספרים אלו עמ"ש למעלה י"ג ה': ד') ומצחת. בחילוף צד"י בת"ו (כמו פצה פתה) משרש מתח שענינו רקיעה ורדידה, ומזה ג"כ שם מצח, מקום חלק: ז') ולהבת. ברזל מחודד ומאיר מרחוק כלהבה: הצנה. גדולה ממגן, והראיה מצנות ומגני שלמה (מלכים א' י' ט"ז י"ז) והיא מסבבת כל קומת האדם משלשת צדדיו (כצנה רצון תעטרנו, תהלים ה'): ח') הפלשתי. לפי תרגום שד"ל (בהפטרת תצא לאיטליאני) הא הידיעה לאו דוקא; ויכול להיות שידעוהו כבר מהמלחמות הקודמות, ולפי קבלת קדמונינו היה הרג חפני ופנחס ושבה הארון: ח') ברו. שרש ברה וברר ממקור בר שענינו חוץ: י') חרפתי. שפכתי חרפה על מערכות ישראל בהראותי שאין בהם איש שיוכל להתיצב לפני: י"א) ויחתו ויראו. פחדו בראותם אותו יוצא, ונמס לבם מהלחם עמו ועם בני עמו: י"ב) ודוד בן האיש האפרתי וגו'. שני ספרים אלה נקראים בשם שמואל לפי שהשופט הזה הוא האיש היותר נכבד שידובר ממנו בהם, רק כל יודע דעת קטנה ספר ולשון עברי ויש לו חך לטעום מליצותיה יבין שידים הרבה כתבום, וזה גם בכ"ד הסימנים הראשונים עד סיפור מות שמואל, וכן נ"ל ברור שכותב הסימן הקודם כתב ג"כ מראש הסימן עד פסוק זה, ומחבר הספר לקח סיפור אחר המגיד לנו מלחמה זו, והשמיט מה שנסופר כבר בפסוקים הקודמים והדביק השאר ועשה ממנו סיפור מושלם. ובלתי זה לא יובן א') מדוע יספר

עתה שנית תולדות דוד ושם אביו? ב') איך חרה אף אליאב על דוד נושא כלי שאול בבואו למלחמה? ג') איך לא ידע שאול את דוד בשאלו בן מי זה העלם, ואם בשעה ההיא בעתתו רוח רעה ויצא מדעתו איך לא ידעו אבנר? וכל הפירושים שראיתי ושמעתי על הדבר הקשה הזה דחוקים הם. על כן הואלתי לבאר שלקיחת דוד לנושא כלי שאול מסופרת לנו בשני אופנים מיד שני כותבים; כפי הראשון בא דוד אל שאול לפני המלחמה, וכפי השני מצא חן בעיניו אחרי הכותו את גלית, וכן הוא אומר (י"ח ב') ויקחהו שאול וגו'; אך יש פסוק אחד מתנגד לדעה זו והוא (ט"ו) ודוד הולך ושב מעם שאול, ואין לישבו כ"א ע"י דוחק בפרש „מעם שאול„ מעם מחנה שאול, ואחרי שספר לנו ששלשת האחים הגדולים הלכו אחרי שאול מספר שדוד לא הלך אחריו כי נער הוא רק הולך ושב מעם שאול בבואו פעמים הרבה אל אחיו להביא להם מזונות ובשובו אח"כ אל ביתו לימים או שלשה ימים לרעות צאנו; ובבואו לפני שאול לבקש ממנו שיתן לו רשות ללכת להלחם עם גלית לא חש שאול בהתפלאותו לשאל שמו עד אחר שראהו שב מן המלחמה: הזה. מוסב אל ישי ולא אל דוד, ומישי לא סיפר כלום בכיון זה, ומהו ל' הזה? א"כ מוכרחים אנו לומר שחסר איזה פסוק שמדבר בו: באנשים. בחשובים כמו כולם אנשים (שלח לך); ואע"פ של' רבים הוא מקור אנוש המורה חולשה, היחיד איש הוא מקור יש, שענינו הויה, איש שיש לו הויה וחשיבות בעולם, וכן גם האיש משה גדול מאד (פר' בא), והאיש משה ענו מאד (בהעלתך): י"ח) ואת ערבתם. אין לנו ממשקל זה כי אם עוד אחד בספר משלי (י"ז י"ח) ערב ערבה לפני רעהו, ושם הוראתו בלתי מסופקת, שהיא הבטחת דברים ותקיעת כף לשלם, א"כ נ"ל לפרשו גם כאן מההוראה עצמה, כלו' אם תם כספם והוצרכו לקחת כסף או אוכל או איזה דבר בהלואה תשלם חובותם ותסיר מהם ערובתם: כ"ב) את הכלים. כלי מקור כיל וכל, והוראתו כל דבר חוץ ממיני מאכל, אולי הביא עמו בגדים או דברים אחרים לאחיו שלא חש הכתוב להזכיר, ולא הזכיר כ"א המאכלים להודיענו שבמלחמה היו ב"י מתפרנסים משלהם ולא משל צבור או משל המלך: כ"ה) חפשי. מהשיב מנחה למלך וזה משפט האצילים: כ"ו) אלהים חיים. אל אות המשגיח על מערכות עמו: כ"ט) מה עשיתי עתה.

אתה גוער בי על זדוני, כלו' שאני מכניס עצמי בסכנה בלי צורך, עד עתה לא עשיתי דבר: הלא דבר הוא. דבר גדול שצריך לשית לב עליו, שד"ל: ל') ויסב מאצלו. כמו ויסב מעליהם ויבך (מקץ) פנה שכמו פתאום ונשא רגליו אל מקום אחר: אל מול. כמו אל מול ההר ההוא (תשא) קרב אל איש אחר המדבר בענין: ל"א) אשר דבר דוד. שהיה אומר שיש לשית לב על הדבר: ל"ד) הארי ואת הדוב. פעם זה ופעם זה, ומלת את מיותרת: ונשא שה. כולל זכר או נקבה מן הכבשים או מן העזים, שה תמים זכר בן שנה יהיה לכם מן הכבשים ומן העזים תקחו (בא), שה פזורה ישראל (ירמיה נ' י"ז), ואולי שמו מחמת קולו הנשמע לאזנים כהברת שה, ומצאנו בלשונות העמים פועלים מורים קול הבהמות ודומים בהברתם לקול עצמו Onomatopeja ובלתי שוים זה לזה בהברתם כפי שנראה לכל עם שזהו קול הבהמה עצמה (belare, blöcken, meckern): ל"ה) ויצאתי אחריו. מנוה הצאן או מן הגדר, ועוד ההליכה למקום פתוח תקרא יציאה כמו ויצאו אל מדבר שור (בשלח), ולמקום סגור (אפילו ארץ מוגבלת ע"י הרים וימים ונהרות) ביאה: והכתיו. הפלתיו לארץ: ל"ו) כי חרף וגו'. אם לא נחשב לי לעון על שהכנסתי עצמי בסכנה להציל שה, וה' עזרני להכות הארי והדוב, ק"ו שלא יחשוב לי לעון על יציאתי לקראת הפלשתי המחרף אלהינו בחרפו אותנו: ל"ז) ויאמר דוד. הוסיף דברים בראותו שאול מסופק לתת לו רשות ללכת אם לא: ל"ח) קובע. בפסוק ה' הוא כתוב בכף וזה בקוף והתיבה נגזרת מל' גובה בחילוף אותיות גיכק, וכן גביע, גבעה ומגבעות מן גובה: ל"ט) ויאל. כמו בכל מקום ל' הוספה, רצה ללכת כהרגלו, והחכם ווינשטער תרגם כמו וילא משרש לאה שענינו יגע לריק, ותיבות כי לא נסה מסייעים דבריו: מ') חלקי אבנים. אבנים חלוקים כדרך שני שמות הסמוכים ואחד מהם שם מופשט שצריך לתרגמו כמו שם התאר, והשם הוא חלוקים ל' רבים וכן נעורים זקונים ידידות: בכלי הרעים. מהם שם בלבוש הרועים שעליו (אולי בחיקו או בבית יד) ומהם ילקוט שהוא שק שמשימים בו מה שלוקטים בשדה, וכלי הוא מל' לא יהיה כלי גבר על אשה (תצא): מ"ב) ויבט הפלשתי. נתן עיניו לראות מרחוק אם יבא איש להלחם עמו אחר דבריו בבקר, ובראותו נער יורד מן ההר אל מול מחנה

פלשתים ויבזהו: מ״ג) באלהיו. בשם דגון: מ״ד) לעוף השמים.
נ״ל שמקור תיבה זו אש ומים שהקדמונים היו סוברים שסביבות כדור
הארץ גלגל האדים או המים, וסביבותיו גלגל האש, והוראת שמים
הוא האויר מן האדמה ולמעלה ורק פעם אחת בד״ה (א׳ כ״א ט״ז)
מלאכו בין הארץ ובין השמים, ואם כתוב יושב בשמים על האל הוא
ע״ד ההלצה להורות רום גבהו, וכתוב ג״כ על השמים כבודו (תהלים
קי״ג): מ״ה) אשר חרפת. נוכל לפרשו מוסב על מערכות וג״כ מוסב
אל שם ה׳, שבחרפו מערכות עמו חרף גם אלהיהם כאלו לא יכול
להצילם, וכן הוא אומר למטה (מ״ו) וידעו כל הארץ כי יש אלהים
לישראל: מ״ט) ויפל על פניו. לא מכח הכאת האבן כי אז היה
נופל על גבו, רק נתעלף מנער המכה ולא יכל לעמוד על רגליו ונפל
על פניו ארצה: נ׳) בקלע ובאבן. בדברים קלי הערך כאלה
התגבר על הפלשתי הלבוש נחשת וברזל: ויך . . . וימיתהו. הכהו
מכה שהיה בה כדי להמיתו: נא) תערה. נדן והוא משרש ע״ה
שענינו הריק ע״ד אריק חרבי: נ״ב) בואך גיא. לא הגי שבין
פלשתים וישראל (ג׳) רק גי אחר קרוב לעקרון נקרא עד היום הזה
Wady Zarr גיא צר. (מדברי החכם שוארץ למודתי): נ״ג) מדלק.
כמו על ההרים דלקונו (איכה ד׳), ובהתחלף ק״ף עם גימ״ל גיבק דלג,
הרדיפה על ההרים תקרא דליקה, ומזה בל״א הדלקת הנר הנקראת
בל׳ מקרא העלות (שד״ל): נ״ד) ויבאהו ירושלם. החכם פיליפסאהן
מגיד לנו שמקרא זה נתן מקום לחוקרים לרדות באמרם שירושלים לא
היתה לישראל עד אח״כ בימי מלכות דוד, ויש לישב שהעיר היתה כבר
ביד ישראל והיו דרים בה יחד עם היבוסי רק מצודת ציון היתה
עדין ביד הנכרים (יהושע ט״ו ס״ג, שופטים א׳ ח׳ כ״א, י״ט י״א י״ב,
ושמואל ב׳ ה׳ ו׳) ומעשה פלגש בגבעה קדם ללכידת ירושלים שאם
נתישבו שם כבר ב״י עם היבוסי לא היה כותב (שם י״ט י״ב) לא
נסור אל עיר נכרי אשר לא מבני ישראל המה: נ״ו) העלם.
אמצעי בין ילד ובין נער והוא כבן י״ג שנה; ובתרגום המיוחס לע׳
זקנים חסרו מקראות אלו מנ״ה עד ו׳ בסימן י״ח וגם מקראות
אחרים בסי׳ זה:

יח' ה) **ויצא דוד** וגו' **וישמהו שאול.** כל זה היה אחר שהתחיל שאול לקנאת אותו כמו שמספר למטה פס' י"ג, ואין להתפלא איך נתן שאול בראש העם נער, הלא ראינו (למעלה י"ג) שנתן אלף איש ביד יהונתן בנו שגם הוא לפי הנראה היה נער, ואנשי המלחמה שזכר כאן הם ג' האלפים שבחר לו כבר בגלגל: כל העם. עם המלחמה: עבדי שאול. יועציו ושריו: ו) בבואם. עמדו על הגבול להלחם אם יזדמן ועכשו היו נכנסים שנית בארץ ומדי עברם על הערים והחצרים היו מתפרדים אנשי אותו המקום מעל צבא המלחמה ושבים לבתיהם, ובנות המקום יוצאות לקראתם בשמחה: ו) לשיר. נקוד למ"ד קמץ לעשותו פעל זמן מקור, והיה ראוי לנקדה פתח ה"א הידיעה ולעשותו שם כמו והמחלות שאחריו: בתפים. משרש תפף הקרוב לטפף שבהכותם בו הלוך וטפוף תלכנה: ז) המשחקות. כמו ויקמו לצחק (תשא) נגן ורקד בבת אחת, ועוד נפרד מהוראת נגן שזה צריך חכמה והראשון הוא השמעת קול הברה בלי סדר כאדם המצחק: הכה שאול באלפיו. מצאנו פעל הכה ואחריו בי"ת כמו למטה י"ח אכה בדוד ובקיר, רק הוראתו הכאה גרידה (אפילו מכת מות) ולא הריגה שאז יבא עם את או עם כנוי מחובר; ועוד מהו כנוי אלפיו ורבבותיו? היה לו לכתוב הכה שאול לאלפים ודוד לרבבות, ע"כ נ"ל לפרש בי"ת באלפיו וברבבתיו ל' „על ידי„ שאול היה שר אלף ודוד שר רבבות, ובהם הכו את האויב, וזהו ל' נתנו לדוד רבבות ולי נתנו האלפים: ח) ויחר לשאול מאד וירע בעיניו. ל' חרה־לְ מורה כעס פתאומי מרגשת הלב, ול' רע־בעיני מורה מרירות לב אחר שום דעתו על הדבר: י) ויתנבא, אחר ששמע שאול מפי שמואל קרע ה' את מלכות ישראל מעליך היה ירא פן תבואהו רעה פתאום, ובבוא רוח רעה עליו היה מדבר בינו לבין עצמו כמשתגע; ושרש נבא קרוב לנבע בחילוף אותיות אחה"ע וכן יביע אומר (תהלים י"ט), ויש הפרש בין נביא ה' שהאל מדבר עמו ובין נביא סתם המטיף לקח ויראת אלהים בדברי תוכחתו מבלי שישים האל דבר בפיהו (עיין במשתדל פר' בהעלותך על פסוק אם יהיה נביאכם), ורוב הנביאים לא היו מרבים דברים רק מקצרים וסותמים אותם כמדבר בינו לבין עצמו, והנצבים עליהם נותנים לב למה ששמעו מפיהם וממנו היו מוציאים תוכן דבריהם, ע"כ

נראו בעיני לועגיהם כמשוגעים; וכן מלאכו רעי יהוא קוראים לנביא משוגע, וכן שמעיה הנחלמי קרא לירמיה וחבריו איש משוגע ומתנבא (ירמיה כ"ט י"ח): י"ד) משכיל. מצליח בדרכיו ע"י טוב שכל שבו: וה' עמו. וו משמעת ל' כי: י"ח) ומי חיי משפחת אבי. הכל דבר אחד, אינני ממשפחה מפורסמת מאצילי העם, וכל זה דרך ענוה כמו שדבר גדעון (שופטים ו' ט"ו) והוא היה בן יואש ראש לכל משפחת אביעזר: כ"א) בשתים. בשנית, שכן מלאכו אחד להוראת ראשון (את הכבש אחד תעשה בבקר ואת הכבש השני וגו') ואולי ראויה הבי"ת לפתח להשמיע בה ה"א הידיעה, ולפרש בשתים באחת משתי בנותי לא יתכן מפני היום שכתוב אחריו, ומה"רר מיינסטער תרגם בשתים בשני תנאים שתהיה לבן חיל (הנזכר למעלה י"ז) ומאה ערלות פלשתים, ונראה לי שזה תלוי בזה והכל תנאי אחד: כ"ב) בלט. משרש לוט שענינו כסה, הנה היא לוטה בשמלה (שמואל א' כ"א י'), במכוסה ובסתר, וקרוב ללוט הוא ג"כ שרש לאט, בלהטיהם, חכמה נסתרת, ולאט, התנהלה לאטי, בנעה: (כ"ג) איש רש. שמנה בנים היו לו לישי, ובהתחלק נחלתו ביניהם יקטן חלקם: כ"ו) ולא מלאו הימים. לא מלאכו שקבע לו זמן על הדבר, ואולי ימים ר"ל שנה תמימה, לא עברה שנה עד שדוד הלך והכה בפלשתים: כ"ז) וימלאום. נתנו מהם חשבון מלא לפני המלך: כ"ח) ומיכל. גם וו זו נוכל לפרש ל' כי, היה רואה שה' עמו לפי שגם בניו אוהבים אותו: ל') ויצאו. לשלול שלל ולבוז בז כמו שעשו בקעילה (ס' כ"ג):

יט' ב') **בסתר.** מקום ראוי להסתר בו וידוע להם בשם הסֵתֶר, והוא כפל מלת ונחבאת: ג') אשר אתה שם. בשדה ששם הסֵתֶר. ד') אל יחטא. לה' בעבור עָוֹל שיעשה לדוד, וזו הוראת בי"ת בעבדו ובי"ת בדוד: לא חטא לך. לא חטא נגדך: ה') ולמה תחטא. לה' בעבור דם נקי שתשפוך: י') בחנית ובקיר. כמו הכנו נא בחנית ובארץ (למטה כ"ו ח') החנית תדקור את דוד ותגנח בקיר: ויך את החנית בקיר. ויך את הקיר לבדו ע"י החנית: י"א) לשמרו ולהמיתו בבקר. דעת המתרגמים והמפרשים שלחם בלילה שישמרו הבית וימתינו שם עד הבקר ואז יכנסו בבית וימיתוהו, ולמה המתין להמיתו עד הבקר ולא המיתו בלילה? ועוד לא הגיד

לנו שהיו לבית חלונות מלד אחר כמו לבית רחב מיריחו ובעד אחד מהם ברח בלי שירגישו השומרים, ובודאי שאם היו לבית חלונות מלד אחר היה שאול שולח שומרים גם שם; לכך נראה לי שאשול לא שלח מלאכיו כ"א בבקר השכם, ובאישון לילה ברח דוד טרם בוא המלאכים, וכן הוא אומר (י"ד) וישלח שאול מלאכים לקחת את דוד; ולשמרו ר"ל להמתין כשיצא מפתח ביתו, ל' לא תשמר על חטאתי (איוב י"ד ט"ז): י"ב) ויברח וימלט. ג' נרדפים הם, נוס ברח ונמלט, האדם נס מפני איש הרודף אחריו, בורח להציל עצמו מסכנה, וכיון שהוא במקום מבטחו אז הוא נמלט: י"ג) תרפים. הכנוי ל' יחיד, א"כ תרפים אעפ"י שהוא ל' רבים צריך לפרשו ל' יחיד, וכ"ל לומר שתרפים אלו שבבית דוד לא היו כתרפים של לבן שהיו ע"ז או ניחוש, או כתרפים של מיכה להגיד עתידות, רק היו צלמים לנוי ואחד מהם לקחה מיכל ושמה אל המטה, (ועיין מה שכתבתי על שרש מלת תרפים בשופטים י"ז ה'): כביר. מל' כברה, מעשה רשת או סריגות ככברה, ושרש כבר ע"י שנוי אותיות מתחלפות, גבל, מגבלת תעשה אתם מעשה עבת (תצוה) מעשה קליעה: כ') להקת. קהלת יקהת (יקהת עמים, ויחי, ליקהת אם, משלי ל' י"ז) כולם משרש אחד ונהפכו אותיות שרשם: ויתנבאו. שמואל היה נצב על תלמידיו ורוח ה' מעוררתם לדבר דברי חכמה ומוסר הנכנסים כ"כ בלב שומעיהם עד שמלאכי שאול הדלו משליחותם ונכנסו תוך דברי הנביאים, וגם שאול כששמע מה שקרה להם טרם ישמע גם הוא דברי שמואל ותלמידיו, הרגיש בעצמו שנוי והתחיל לדבר ביכולת ה' וגדולתו עד בואו הרמתה, ושם פשט בגדיו ולבש אדרת שער המכסה בשרו רק במקצת כמשפט בני הנביאים המואסים בתענוגי העולם, וע"כ ילדק לומר עליו שנפל ערום: כ"ב) בשכו. מקום בלי נודע ולפי התרגום הנקרא Vulgata הוא שוכה הנזכר סי' י"ז א', וא"א לומר כן, שניות ברמה הוא בשבט אפרים ושוכה בשבט יהודה על גבול ארץ פלשתים, ורב המקום ביניהם: כ"ד) הגם שאול בנביאים. גם מסיפור זה ראיה חותכת שכותב תחלת הספר לא כתב סיומים אלו, שסוף סי' ט"ו הוא אומר שמואל לא יסף לראות את שאול עד יום מותו, וכאן ספר לנו שראהו עוד פעם אחרת (החכם פיליפסזאן אומר שכונת ולא יסף לראות שלא בא שמואל אל שאול לראותו), ובסי'

יו"ד מספר לנו מקור משל הגם שאול בנביאים ומאורע אחר מובדל לגמרי מהמאורע המסופר כאן:

כ' א') **ויברח.** ר"ל שנסע משם בהחבא כאלו בורח הוא, ושם היה יושב לבטח והכניס עצמו בסכנה בבואו אצל יהונתן: מבקש את נפשי. בכל מקום שמצאנו מליצה זו צריך להוסיף תיבת לקחת כמו שמצאנו באליהו ויבקשו את נפשי לקחתה (מלכים א' י"ט יו"ד וי"ד). ב') לא יעשה. הכתיב לו עָשָׂה... ולא יגלה, ל' תימה: ג') וישבע. אי ה' שבסוף הפסוק: ג') כפשע. עיקר הוראת שרש זה בשין ימנית ושמאלית שוה, והוא נרדף לעבר כמו פסע בל"ח, ומצאנו בישעיה (כ"ז ד') אפשעה בה, אעבור עליה, ובחילוף אותיות פסח ופסג כמו פלא ופלג, ותיבת פשע שהוראתה עון היא כמו עבירה בל"ח, עובר על הדבר ודש אותו בעקביו: ה') חדש. חידוש הלבנה, וכן בחדש השלישי... ביום הזה (יתרו): אשב. עתיד להוראת התמדה והרגל, כמו ככה יעשה איוב: ו') זבח הימים. אולי היה משפט לעשות כמו שהיה עושה איוב פעם אחת בשנה אחר עבור יום הולדת כל בני המשפחה והיו זובחים זבחים ועולות מספר כולם לכפרה, ובחרו ביום ר"ח שהוא ג"כ יום כפרה כמו ר"ה: ט') חלילה לך. שיהיה בך עון משפט מות: כי. מוטעם לגרמיה, ונ"ל שדעת בה"ט שהוא ל' וכי ימצא איש את איבו (למטה כ"ד כ') שהוא לפי דעתי כמו בל"ח ל' דלמא, או ל' תימה, היוכל להיות שאני אדע ולא אגיד? י') או. כמו או הודע אליו חטאתו (ויקרא) ל' אם, מי יגיד לי אם אביך יענך קשה, ואם נדייק נמצא שענין שתי מלות אלו אם ומו שוה במקומות הרבה, וגם כשתבא מלת אם להוראת ספק (אם תעשון את הדבר הזה, אם תחלצו וגו', פר' מטות) יונח שיכולים לעשות הדבר הזה או דבר אחר שלא נזכר ומובן מעצמו: י"ב) ולא אז. אם לב אבי יהיה טוב אליך אז לא יצטרך שאשלח להודיעך ומעצמך תשוב, ואם ייטב בעיני אבי להרע לך אז אשלח להודיעך; ויהונתן היה בוטח שגם הפעם בדברו על לב אביו ישמע בקולו כמו בראשונה (י"ט ד') ולא יצטרך לשלוח: י"ג) ייטב. נקוד הפעיל, ה' שזכר ייטיב בעיני אבי להרע לך (ע"ד ויחזק ה' את לב פרעה), והיה ראוי לינקד מבנין קל יִיטַב: י"ד) ולא אם עודני חי. והמית לב יהונתן לא היה יכול

לסדר דבריו והיה מפסיק ביניהם ומשמיט תיבות, ונ"ל שזה ענין דבורו. אין לי ספק שכל זמן שאני חי שלא תחדל מעשות עמי חסד ה' ולא תמיתני, כמו שהיה מן הדין מאחר שאני מבקש רעתך (אל תשיבני ממצות לא יומתו אבות על בנים, שתורת ה' לחוד ומנהגי בני אדם לחוד); מה שאני מבקש ממך הוא שתטה חסדך גם על כל בית אבי ולא תנקם בשום אחד מהם, אפילו (ולא) כשתראה שה', אוהב משפט, יכריתם עד תומם (איש) מעל פני האדמה, בעון שהיו אויביך, ומצאנו אבנר איש בשת ושמעי אויבים לדוד, ואחר שספר לנו ביהונתן בלבד שהיה אוהבו הסברא נותנת שהאחרים שנאוהו: ט"ז) ויכרת יהונתן. ברוב המקומות אדם עצום ויכול כורת ברית עם החלש, ולזה הוצרך אבימלך לומר תהי נא אלה בינותנו בינינו ובינך (תולדות) שאל"כ היה מובן שהגדול שבהם, הוא אבימלך, היה מבטיח את יצחק ולא יצחק מבטיחו, וכן לכה נכרתה ברית אני ואתה, וכאן היכול הוא דוד שכרת ברית באָלָה שאם לא יקיים הבטחתו ליהונתן ה' יבקש מיד אויביו, כלומר מידו (ע"ד כי נאץ נאצת את איבי ה', שמואל ב' י"ב י"ד) רק לא רצה לקלל את עצמו, ויהונתן הוסיף להשביעו שבועה שבעיניו היתה גדולה מזו, ואמר לו השבע לי באהבתך לי, שכן דרך האוהבים זה את זה האהבה עזה יְדַמו שאין דבר יערוך בקדושה לאהבתם: י"ח) ונפקדת וגו'. בודאי אבי יזכרך בראותו מקומך אל השלחן פנוי: י"ט) ושלשת. תמתין שלשת ימים במקום מסתרך או תמתין שלשת ימים וא"כ תסתר: ביום המעשה. יום שהיתה בו מלאכה מרובה, אולי יום הקציר: האבן האזל. המפרשים פירשוהו האבן המורָה הדרך לעוברים, ואם יום המעשה ר"ל יום הקציר אולי היא האבן שקושרים אליה השורים בחבל או מוסרה ומריצים אותן סביבותיה לדוש התבואה, ומי יודע אם בפי העם לא נשתנית ההברה, והאבן האזל היא אבן העזר (למעלה ז' י"ב): כ') צדה וגו'. על אחד מצדיה, אשים האבן למטרה לי ואורה על אחד מצדיה, ושד"ל תרגם באופן שיתרחקו החצים מהמטרה, ונ"ל כי זה מובן מעצמו מהילוך הדברים, רק אין זה כונת כנוי לי וגם לא הוראת למד למטרה: כ"א) קחנו ובאה. קח הנער עמך, כלו' התלוה אליו ובוא בפומבי בית המלך, ושד"ל תרגם קח סימן זה בידך: חי ה'. אין ספק שמקור שבועה זו הוא אם אמת דברי יחיה איש אהבתי (חי פרעה) ואם

שקר ימות, והושאלה המליצה גם על ה' ית"ש, וכונתו כמו שאני רואה בחיי ה' כלו' שתתפרסם היותו כן אמת הדבר אשר דברתי: כ"ב) לעלם. עלם הוא בינוני בין ילד ונער, בתחלת ימי הבגרות, ובלשון גמרא נקראים התינוקות כבני ט' שנים פעוטות: כ"ג) אני ואתה. אני להגיד לך לב אבי ע"י סימן אמתי, ואתה לעשית חסד עם ביתי; ולפי מה שפירשתי (י"ב) ולא אז אשלח אליך, שאם לב שאול יהיה טוב אל דוד אז לא ישלח יונתן להגיד לו דבר, צריכים אנו לומר שעכשו חזר מעצתו ובחר לו עצה אחרת טובה ממנה: כ"ד) ויסתר. או תכף ומיד נסתר, או נסתר ביום השלישי, וספר לנו כאן הסתירתו שלא להפסיק אח"כ בין סיפור דברי שאול ויונתן: הלחם. סעודת הצהרים נקראת לחם, שעיקרה האכילה, וסעודת הערב נקראת משתה שעיקרה השתיה: כ"ה) אל מושב הקיר. בקרן זוית ששני צדי הקיר היו לו לסמוכות וזה היה לו מקום כבוד: ויקם יהונתן. א"כ כבר היה יושב אצל אביו, עשה עצמו כאלו לא ידע שדוד לא יבא, ורק בראותו כי מקומו נפקד קם ממושבו שהיה בכל פעם בין דוד היושב מצד שאול ובין אבנר, ועשה זה לכבד את אבנר או מיראתו מחרון אף אביו: ויפקד מקום דוד. בקימת יהונתן נראה לכל שפנוי מקום דוד: כו) כי. לחזוק, Si, והרבה יש במקרא, כאדם המדבר בינו לבין עצמו ודן על הדבר וגוזר בלבו, כן הוא! ובכל סימן זה נתן הכותב דעתו לצייר נגד עינינו רגשת לב שאול יהונתן ודוד והגליה בסיפורו עד כי נראה לכותב כאלו רואה המאורע בעיניו: כ"ז) החדש השני. א"א לומר יום שני של ר"ח לפי שבימים ההם בודאי לא עשו ב' ימים ר"ח, רק ביום חדוש הלבנה זבחו שלמים הנאכלים לשני ימים ולילה אחד, וקראו קרואיהם לאכלם גם ביום שני לחדש; (מוהר"ר משה ערענרייך), ונ"ל שיש להפריד בין תיבות ממחרת והחדש, וראוי להטעים ולנקד וַיְהִי מִמָּחֳרָת הַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי, זה היה ביום המחרת כלומר ביום שנראית שנית הלבנה החדשה: כ"ח) נשאל מעמדי, אולי היה יהונתן ממונה על בית שאול אחר שסרתה עליו רוח רעה, כמו יותם בן עֻזיהו בימי צרעת אביו (מלכים ב' ט"ו ה') ועליו מוטל לקרוא הקרואים ללחם וממנו היו נוטלים רשות להִפָּטֵר: נשאל. ל' שאלת חפץ בהלואה ויש לבנין נפעל זה הוראת התפעל כמו במקומות הרבה, דוד היה ברשות יהונתן ושאל את עצמו בהלואה

מעמו: כ"ט) ויהי. והדבר הזה שהטול רשות והלך, ולרוב להורחת ל' טומטום (Neutrum) יבא בל' נקבה (והיא לא תגלה, פר' שלח) רק ישתמשו עליו גם בל' זכר: אמלטה נא. אלך בחפזון כאדם הממלט נפשו (flüchtig, alla sfuggita): ל') בן נעות המרדות. בן מרדות נעוה, או בן אשה שעוו מרדותה, שגדלוה גידול בלתי ישר (figlio d'una donna di pessima educazione, Sohn einer schlecht erzogenen Mutter). ולבשת. שאול הבין שכל ימי חייו לא יסור השבט מידו, וא"כ אחרי מותו תהיה הבושה ליהונתן ולאמו כי יאמרו לא ירש המלוכה מאביו כי ממזר או בן פלגש הוא, וכן אמרה בת שבע והייתי אני ובני שלמה חטאים (מלכים א' א' כ"א), ועוד י"ל לפי שעיקר גידול בנים מוטל על אמם, אם ילדקו במעשיהם יהיה לה לכבוד יותר משיהיה לאביהם, ובהפך אם ירשיעו: ל"ג) כלה. דבר נגמר שאין לדבר עליו עוד: ל"ד) כי הכלמו אביו. חסרה וו החבור לפני תיבת כי, א"כ לא שני טעמים הם לעצבון יהונתן רק טעם אחד, לא נעצב על עצמו רק על דוד בראותו שמשכלת אביו אותו הגיע עד להכלים את בנו אהובו לפני הקרואים לסעודה (מתרגום שד"ל ז"ל): ל"ה) ויהי בבקר. ביום שלישי לחדש, ואולי זהו ל' ושלשת, כשתגיע ליום השלישי, או היה נכון ליום השלישי: ל"ז) עד מקום. אצל מקום החצי, וכשהיה קרוב לו קרא יהונתן אחריו: ל"ח) את החצים. כתיב ל' יחיד את החצי, וי"ל שכולם ל' רבים הם וחסרה מהם מם הרבוי וגם התג להורחת חסרונה וצריך לקרות את החצים (וכן הרדד עמי תחתי, תהלים קמ"ג, הייתי שחק לכל עמי, איכה ג', במקום עמים) ויהונתן אמר לדוד שיורה שלשת החצים, וגם לנער אמר לך מצא את החצים, ורק פעם אחת בכל המקרא מצאנו עוד חצי במקום חץ, ויצא החצי מלבו (מלכים ב' ט' כ"ד): מ"א) מאצל הנגב. קם מצד דרום ובא לו ליהונתן: מ"ב) אשר נשבענו. יש לתיבת אשר הוראת כי כמו אשר ראית את עניי (תהלים ל"א), בראות יהונתן שדוד הגדיל לבכות אמר חדל לך מבכיתך ולך בטוח כי נשבענו בינינו שאהבתנו תהיה אהבת עולם:

כ"א ב') **ויחרד**. מיראתו פן יהיו כל ישראל או שאול בצרה ויצאו את דוד לדרוש את ה' מאתו: ג') יודעתי. בנין פעל ע"ד

נחי ע"ו וכפולים כמו רוממתי עוללתי, וכאלו בחיוב (ל"א י"ב) יְדַעַת
השחר מקומו להורות הגבלת מקום: ה') לחם קדש. לפי דברי רד"ק
ורלב"ג ר"ל לחמי תודה לפי שלחם הפנים אינו נאכל כ"א לזכרי כהונה,
ויפה העיר החכם פיליפזאהן שכונת הכותב לצדק אחימלך על מעשה
דבר שלא כהוגן מחמת צורך דוד, ואם דוד ונעריו היו טהורים, היה
לחם תודה מותר להם ומה בא להגיד? ואם נאמר שנתן לו מארבע
חלות תודה שקבל הוא בחלקו אחד מכל קרבן תרומה (פר' צו) לא
הרוחנו כלום ועשה איסור כאילו נתן לו מלחם הפנים של שבוע
שעבר, ובכמה חוקים אחרים נטו בימי השופטים והנביאים מתורת
משה, עד"מ במשפט היבום כנראה מרות, ויפתח ושמשון משופטי ישראל
זה העלה את בתו לעולה, וזה נשא אשה מן הפלשתים שבודאי היו
גם הם נכללים בצווי לא תתחתן בם (ואתחנן) אף כי לא מזרע כנען
כ"א מזרע מצרים בנו של חם (נח); וה' צוה לא תבנה אתהן גזית
כי חרבך הנפת עליה ותחללה (יתרו) אם נגע ברזל באבן חללה לפי
שממנו יעשו חרבות, וכאן קדשו חרבו של גלית ושמרוה בכלי קודש
אחרי האפוד; א"כ אין צורך אפילו לצדק אחימלך על מעשה, אולי
חשב שמותר להאכיל לחם קודש לכל אדם רק שיהיה טהור; ומה
שכתב אך מאשה אינו ר"ל שאם טמאים הם מטומאה אחרת רשאים
הם לאכלו, רק לא שאל ממנו כ"א טהרתם מטומאת קרי הקלה, כי
בטוח היה שלא יאכלו ממנו בטומאות האחרות החמורות, וא"כ מלת
אך במקומה עומדת, והמפרשים שמוה קודם אם נשמרו, ומהר"ר
מיינסטער תרגמה ל' מכל וכל, אם נשמרו הנערים שמירה חמורה,
דומה לצווי אל תגשו אל אשה (יתרו): ו') כי. לחיזוק, Si, וענין
הפסוק כן. כן הוא שאני ונערי טהורים אנחנו מטומאת אשה, שאני
מרגיל אותי ואותם להשמר מזנה (עגורה לנו), ואם כך אני עושה
בהיותנו במקום מושבנו, אני משגיח עלי ועליהם יותר בצאתנו לדרך,
אף שיהיה דרך חול, שאין כונתנו לבא בית ה', ורואה אני שלא בלבד
יהיו הם טהורים בגופם רק יכבסו גם כן כסותם מספק פן נגעו
בטומאה, וכ"ש (ואף כי) שנשגיח שישאר היום הלחם קדוש בכלינו
הטהורים; ויקדש כמו כל הנוגע בהם יקדש (תצוה) יהיה קודש,
ישגיח על עצמו להיות קודש כלו' טהור: ז') לחם פנים
המוסרים. כשיבאו שני שמות סמוכים זה לזה והשני ל' רבים,

יבא לפעמים גם התאר שאחריהם בל' רבים, כמו קשת גבורים חתים (למעלה ב') מהמון רשעים רבים (תהלים ל"ז): לחם חם. נקוד חולם וראוי לקמץ רחב, ולפי קבלת רז"ל ולפי הסברא היו אופים לחם הפנים מע"ש, וכאן הוא אומר שמשימים אותו חם כלו' ביום שאפוהו, א"כ גם בזה נטו מצווי התורה: ח') נעצר. מל' עצרת ועצרה (קדשו עצרה, יואל ב' א') שענינה יום חגה. ובקשה, על כן נקראו יום שביעי של פסח (פר' ראה) ויום שמיני של סוכות עצרת לפי שהיו ימי כינוס ותפלה לה' על הצלחת מעשיהם בשדה או על גשמים בעתם בשנת החדשים שיבאו, א"כ נעצר ר"ל יושב ומתחנן: א ב י ר. בדגש הבי"ת אין הוראתו שוה מכל וכל לאביר ישראל ברפוי הבית, שהראשון ענינו שר, והשני ענינו מחסה ומסתור, רק מקור שניהם מתיבת אברה וכונה, או שמתנשא על אחרים כעוף הפורח, או שמסתירם בצל כנפיו: ט') נ ח ו ץ. מל' לחץ בחילוף אותיות, וכן בלשונות העמים drängen, stringere. י"א) ו י ב א א ל א כ י ש. לבקש מחסה בארצו ולהיות שר אל משמעתו כמו שהיו אח"כ אתי הגתי, אוריה החתי, והכרתי והפלתי בימי דוד: י"ב) ה נ ה ש א ו ל. אף אם דעתך לבטוח עליו מ"מ הוא מזכירנו תמיד חרפתנו; ואכיש ואנשיו לא הכירוהו כי נשתנה ממה שהיה בהכותו את גלית בהיותו נער ועכשו היה לאיש, רק שמעו מפיו שהוא דוד, וכשראוהו משתגע אמרו חסר דעת הוא ומצייר בעצמו שהוא דוד: י"ג) ו י י ר א מ א ד. שמפני דברי עבדיו לא יסירהו אל משמעתו, וגם לא יניחהו ללכת פן ינקם ממנו, וא"כ ימיתהו: י"ד) ו י ש נ ו א ת ט ע מ ו. עד עתה דבר כאיש חכם דברי טעם, ופתאם נהפך בלשונו כדרך המשוגעים: ב י ד ם. אולי כבר אחזוהו לתתו בבית האסורים, ובעוד שהיה בידם תחת התחנן ובקש על נפשו היה עושה מעשה שוטות: ט"ו) ה נ ה ת ר א ו. היה לכם להבין מקודם שמשוגע הוא, ואכיש לא שמע עדיין מתגרת שאול ודוד, ואחר שנים כשבא לו שנית קבלו מיד לפי שידע בו שהוא דוד בודאי, וחשב שיקח ממנו תועלת במלחמות פלשתים על ישראל:

כ"ב י"א) **וכל בית אביו.** מיראתם פן יתנקם שאול עליהם: ב') נ ש א. באלף במקום ה"א, וקשה להקריב הוראת ג' שרשים אלו נשא, נשה שענינו שכחה, ונשה שענינו הלואה, והברתם תורה

שבודאי ממקור אחד יצאו; אב לכולם הוא לפ"ד נשא המורה ג"כ לקח כמו לא חמור אחד מהם נשאתי (קרח) וישאו להם נשים (רות), וממנו נשה ל' הלואה שהמלוה לוקח בחובו נכסי הלוה, וממנו ג"כ נשה שענינו שכחה לא מקולר הזכרון רק העדר דבר המזכירו כמו נשני אלהים את כל עמלי (מקץ) וכאלו נוטל עליו מרצונו איזה משא: ג') מלפה מואב. אינגו שם עיר רק מקום מישור גבוה הרבה משטח מי הים (pianoro, Hochebene): יצא. ערי מואב רובן גדרות צאן ובלי חומה, לכך נשתמש בתיבת יצא כמו שפי' שד"ל על ויצאו אל מדבר שור (בשלח) שהביאה למקום פתוח בלי חומה תקרא יציאה, וכן במסעי כתוב מוצאיהם למסעיהם: ד') וינחם. נקוד יוד פתח לעשותו בנין הפעיל והיה נכון ג"כ בחירק מבנין קל וכן לַנְחֹתָם הראוי לִנְחֹתָם כמו לא נָחָם שלמעלה בבנין קל: במצודה. בסלעים שהם מחסה ומסתור לספנים וליעלים כמצודה, וגם יש בארץ הסיא בגבול נגב יהודה על קצה ארץ אדום סלעים גבוהים וביניהם גיאיות עמוקות ונסתרות שנקל לאדם להשגב שם כמצודה: ה') חרת. בחילוף תו' בשין (חֹרֶשׁ חֹרֶת) חורש שענינו יער כמו חרש מצל (יחזקאל ל"א ג') ויער זה היה נקרא בשם פרטי חרת, ואולי ההפרש בין יער וחורש, הוא שהראשון גדל מאליו מבלי יגיעת ידי אדם בו, והשני יחרשו ויעדרו בו למען יגדל כהוגן: ו') האשל. אשלא בל"א חבל. אולי הוראתו סיבוך ענפים וזמורות כמו חבל ועבות לצל, וכן ויטע אשל, ושד"ל תרגם (וירא) tamarisco, וכן תרגמתי גם אני אעפ"י שבאמת הוא מין נטע לא גדול ולא בעל ענפים הרבה: וחניתו בידו. ב"י בחרו בשאול כנגיד שילא לפניהם וילחם מלחמותיהם (למעלה ח' כ') וע"כ לא לקח בידו שבט מושלים רק חנית כאדם מוכן למלחמה וכן למעלה (י"ח י' וי"ט ט'): עבדיו. שרי חילו ויועציו שבערך אליו היו כעבדים, ומשמשי המלך נקראו משרתים או נערים: ז') גם לכלכם. ל' שאלה, גם הוא יתן לכם עושר ושררה כמו שנתתי אני לכם לפי שאתם בני שבטי? הלא הוא יקרב בני שבטו ולא אתכם: ח') כי הקים. כאשר הקים כמו כי הוציא ה' (יתרו), או נפרשהו ל' עד כי (עד כי יגעה ידו שמואל ב' כ"ג י'): ט') נצב על. כמו למעלה (י"ט כ') ושמואל עמד נצב עליהם, דואג היה ראש לשרי שאול: י"ג) לקום. למען יקום, וכן למות במדבר (בשלח) למען נמות, לתת אכלם בעתו

(תהלים ק"ד וקמ"ה) למען תתן: י"ד) סר אל משמעתך. נכנס בסודך, וכן בשמואל ב' כ"ג כ"ג וישימהו דוד אל משמעתו: ט"ו) היום. חסרה הא התימה ומפני הא הידועה שלאחריה: בכל בית אבי. וכ"ש בבית אבי שאר הכהנים שהם נקיים מכל וכל: י"ז) לרצים. לא הרצים לפני מרכבתו, רק מאנשי המלחמה הגורים הליגות קלות למען יוכלו לרוץ, והם מנכבדי אנשי הצבא שכן כתוב אח"כ עבדי המלך: סבו. סבו כהני ה' והרגום, וכן סב אתה (י"ח), קח עמך אנשים, סב הכהנים והרגם; והרצים שהם אצילי אנשי הצבא לא אבו לשלוח ידם בכהני ה', רק הפחותים שבהם אבו ובמלות דואג סבבו הכהנים והמיתום והלכו אחריו והכו עיר נוב, ואם היתה הוראת פעל זה ל' פניה היה כותב הסב בנפעל כמו ויסב דואג: י"ח) אפוד בד. עיין מה שכתבתי למעלה ב' י"ח: כ"ג) אשר יבקש את נפשי וגו'. הפך המליצה לחיזוק ע"ד כי האדם עץ השדה (עיין במשתד"ל) רק אדם המבקש נפשי יבקש נפשך: משמרת. דבר חשוב ואיש סגולה הראוי לשמירה, או חסרה הבי"ת והוא כמו במשמרת כלו' יושב לבטח:

כ"ג א') נלחמים בקעילה. בבוא פלשתים לשם את

הגרנות התיצבו יושבי קעילה לפניהם להציל ממוכם, רק לא יכלו להבריח מעליהם שוסיהם, וכן כתוב בפסוק ב' והושעת במקום והצלת, כלומר על ידך תהיה להם התשועה, ואם היה כתוב והצלת היה ר"ל שבעלי קעילה יתיצבו מנגד ורק דוד ואנשיו ילחמו: ג') אל מערכות פלשתים. אח"כ בצבא רב ובמלחמה סדורה באו פלשתים על קעילה, לפי שעיר דלתים ובריח היתה (למטה ז'), והיו רוצים לצור עליה והביאו עמם צידה לימי המצור בקר וצאן, וזהו שכתוב אח"כ (ה') וינהג את מקניהם, ובני קעילה לא עצרו כח וזמן לאסוף תבואותיהם מן הגורן לבית, ופלשתים שסו תבואותיהם: ד') ויוסף. בתחלה לא נענה לו רק שיכה בפלשתים ולא את הפלשתים, ואפשר להשמע שיכה מקצתם והנשארים יקחו נקמתם ממנו, ע"כ הוסיף לשאול עד שנענה שמערכות פלשתים תמסרנה כולן בידו שכן כתוב אני נותן את פלשתים בידך, ויך בהם מכה גדולה: ו') ירד. כמו הוריד, ויש לפרש שבאסוף אביתר מלבושיו לברוח נזדמן לו אפוד והביאו עמו, ומה שכתב אפוד

ולא האפוד הוא ראיה למה שכתבתי על האורים ותמים (למעלה י'
כ"ב: ז') נ כ ר א ו ת ו. קשה איך שרש אחד יורה דבר והפכו, לא
נכרו בחוצות (איכה ד' ח') לא נודעו, בשפתיו ינכר שונא (משלי כ"ו
כ"ד) פן ינכרו צרימו (האזינו) לשון העלם וזרות; ומ"מ ברוב הפעמים
השם קדם לפעל, ושם נֵכָר קדם לשרש נָכַר, ואולי מקורו גֵר ובחלוף
גימל בכף (ויסכרו ויסגרו, נח) ובתוספת נון (טול ונטל, המה ונהם,
ערה ונער ורבים כמוהם) נהיה שם נכר, ואיש הבא לגור יפול תחת
עין כל רואיו ומתוך כך יכירוהו כלו' יעשו הפרש בינו לבין האחרים
(להכירני, רות ב') ומזה נהיה שהשתמשו בשורש זה להוראת ידיעה,
וגם כאן שהוראתו הסגיר (גם סגר מקורו גר כמו שתם תם, סער
ערה) הוא מל' נגר, כמים הנגרים (שמואל ב' י"ד י"ד) ויגר מזה
(תהלים ע"ה), אלהים עשה סיבה מעלמו לידי כמים המקלחים מעלמם
למקום מדרון; וכל השמות והשרשים האלה, וכן מקור וקר, כהקיר ביר
מימיה (ירמיה ו' ז') אני קרתי (מלכים ב' י"ט כ"ד) וגם קורי עכבים,
קרובים הם בהבנתם ובהוראתם: ט') מ ח ר י ש ה ר ע ה. ל' שתיקה,
כמו ויהי כמחריש (למעלה סוף סי' יו"ד) שנים מרגלים חרש (יהושע
ב' א'), כלו' שאול מכין רעתו בלט; ושני הוראות שורש חרש קרובות
בענינן, וקדמה הוראת שתיקה וממנה ל' חרישה בשדה, שהחורש
ממתין הדשים הרבה עד עת אסוף קצירו. ובבנין הקל יש הפרש
ביניהם שבהוראת חרישה שהוא פעל יוצא נקוד יחרש בחולם, ובל'
שתיקה שהוא פעל עומד נקוד יחרש בפתח ע"ד יִשְׁמֹר יִשְׁכַּב, יִלְכֹּד
יִגְדַּל, ואם נמצא ילמַד בפתח, זה מפני שאיננו פעל יוצא אמתי הוא
שהלימוד לא יעבור מהלומד לדבר הנלמד כלכידה מהלוכד לנלכד (מדקדוק
שד"ל), מלבד בעלי אותיות אהח"ע שכולם בפתח, ישלח יגרע ודומיהם:
י"א) ה י ס ג ר נ י, ה י ר ד. כפל השאלה בהמית לבו: י"ב) יסגירו.
אם יבא שאול לצור על העיר יבינו אנשי קעילה כי אין תקוה להנצל
ממנו, ואם לא יסגירוהו ימותו גם הם גם דוד ברעב או בחרב,
ובחרו לתתו מיד בידי שאול: י"ד) ו י ש ב ב ה ר. ולמטה ט"ו וט"ז
הוא אומר שהיה יושב בחרשה כלו' ביער, ואין התנגדות ביניהם
שהיערים הם על ההרים: ט"ז) ו י ח ז ק א ת י ד ו. יד ל' מעוז
התזיק מעוזו ובטחונו באלהים: י"ח) ל פ נ י ה'. קראו ה' לעד ביניהם:
י"ט) ב ח ר ש ה. מאחר שכתב ג' פעמים שם זה בהא נוספת וגם

בבית שמושית נראה שאין הוראת הה״א כמו מצרימה, ארצה, במקום ל׳ לפניה, רק שם המקום עצמו הרשה: מימין. מצד דרום הנקרא ג״כ תימן לפי שהוא לימין השם פניו נגד מזרח הנקרא ג״כ קדם, וממערב נקרא אחור (איוב כ״ג ח׳), וצפון נקרא שמאל (איוב כ״ג ט׳, ושם נזכרו ארבעתם): כ״ב) מי ראהו. אולי חסרה יו״ד איתן ומפני יו״ד שלפניה כמו וזמרת יה במקום ועזרתי (עיין במשתדל על פסוק קלתי בחיי, תולדות) והראוי מי יִרְאֵהוּ, וכן כי אמר אולי הראוי כי יֵאָמֵר: כ״ג) ישנו בארץ. ולא עבר אל ארץ פלשתים או אל ארץ אדום: אלפי יהודה. מחוזי יהודה היושבים תחת משטר שר אלף או אלוף: כ״ד) לפני שאול. כמו וישלח יעקב מלאכים לפניו, טרם יבוא הוא בעצמו, וכיון ששמע שאול שדוד מתעכב במקומו הלך לבקשו עם אנשיו: כ״ה) וירד. מן החרשה שהוא בהר אך לא מקום תלול ירד לו אל הסלע מקום קשה לעלות ולרדת בו: כ״ח) וישב שאול. מתוך גנותו למודכו שבאו, שהניח קנאתו את דוד ללכת לעזרת עמו; ול׳ פשטו היינו ר״ל שבאו להלחם כמו על קעילה רק שיצאו גדודים לשלול שלל, ולא שלח שאול להם לאמר שיתיצבו הם בעצמם לפני שולליהם, אך רץ תכף ומיד לעזרתם:

כ״ד ב׳) **מאחרי פלשתים.** א״כ הכה בהם ונסו מפניו: ג׳) היעלים. מפרש עלה כדברי הח׳ פיליפסזאן, וכן שמו גם בערבי מפני קלות ידיו הקצרות לעלות על הסלעים מה שאין כן בירידתו מחמת אורך רגליו: ד׳) להסך את רגליו. בגדי בני קדם הארוכים כבגדי אשה ואם יגהרו ארצה יכסו רגליהם: ו׳) ויך לב דוד אתו. נראה בעיניו כזלזול בכבוד המלך: ז׳) חלילה לי מה׳. אוי לי מאת ה׳, שאם אעשה כזאת יענישני: ח׳) וישסע. ל׳ ושסע אינה שסעת (שמיני) הפריד ביניהם ובין שאול והרחיקם מעליו, או כדברי בעל אוצר השרשים בדברים הפריד קשר וחברת אנשיו הקמים על שאול עד שהיו לשנים, אלים אומרים להרגו ואלים לחיותו: י״א) ואמר. האומר, ע״ד ויאמר ליוסף הנה אביך חלה, ויגד ליעקב ויאמר הנה בנך יוסף בא אליך, מי שיהיה: ותחס. הראוי ואחס, והאלף והתו נתחלפו במקרא פעמים שלש לפי שצורתן בכתב שומרוני (שהוא כתב ב״י קודם עזרא שהתחיל לכתוב בכתב אשורי) דומה זו לזו עד

להחליפן וכן פירש שד"ל והרב הריק האחריסם (יחזקאל ה' ב') ועמל תביט (חבקוק ה' ב'); ואני הואלתי להוסיף עליהם גם פסוק השר הזכיר את שמי (יתרו) שהראוי תזכיר, שאל"כ לא נוכל לפרש הלשון יפה: י"ב) גם ראה. ראה והזור לראות: י"ד) משל הקדמני. אולי חסר תג להוראת הרבוי כיון הייתי שחוק לכל עמי (איכה ג') במקום עמים: וידי. לכן ידי לא תהיה בך שלא יאמר עלי שגם אני רשע מאחר שילא ממני רשע: ט"ו) פרעם. בשפה נוספת מל' רעש ורעד מפני קפילתו ממקום למקום, ושמעתי על אות פא שנוספת ושימושית היא בשפת מארים העתיקה (דומה לפא רפה בל' ישמעאל שהזכיר רד"ק) וכמה שרשים יש גם בלה"ק שבנפול מהם פא פ' הפעל יקיימו הוראתם כמו פעל ועלל, פער וערה, פזר וזרה, פרח וריח, פרך ורכך, פרץ ורצץ, פשר ושרה (שענינו התיר קשר) ובכל השרשים האלה ובדומיהם בנפול הפא והאות הנוהה תשאר הברה אחת והיא הקדומה: י"ח) גמלתני. יש לשורש גמל הוראת ההטבה גם למי שלא הטיב עמנו, כמו השירה לה' כי גמל עלי ורבים כמהו, רק כאן נוכל ג"כ לפרשו כהוראתו האמתית, אתה גמלת לי טובה תחת רעה ואני גמלתיך רעה תחת טובה: י"ט) את. שתי מלות אלו להוראת עם או ב'ית שמושית, עם זה או בזה שהטיבות לי ולא הרגתני הגדת והודעת כי לדיק אתה ממני: כ') וכי ימצא וגו'. אחת מד' לשונות כי היא ל' אם להוראת ספק או תמיהה, וכן הוראת המלה ג"כ בל"ת, וזו הוראתה גם בפסוק זה, וכי ימצא איש את אויבו ושלחו בדרך טובה, אתמהא! כ"א) וקמה בידך. לא בלבד תמלוך אתה, רק גם בניך ישבו לכסא לך:

כ"ה א') ויקם דוד וירד וגו'. מאחר שסמיך סיפור מיתת שמואל לירידת דוד אל מדבר פארן חוץ לתחום א"י, יש לומר שכל זמן שהנביא חי לא התרחק הרבה אולי יבוא אליו ממנו דבר אלהים או ללכת להקביל פניו, עכשו שמת עזב ארץ ישראל והלך לו: ב') ומעשהו. מקום מושבו היה במעון, ולאנו ורועיו היו רועים בארץ הכרמל הסמוכה למעון, ול' מעשהו כמו עשה את כל הכבוד הזה (ויצא) קנינו ורכושו: גדול מאד. מזה למדנו מה היה נחשב לעושר מופלג בימים ההם, ורכוש נגל הוא מעט לערך עושר איוב: ג')

קשה. בדבורו ובמשאו ובמתנו עם בני אדם, ויש אנשים שנראים קשים ולבם טוב ע"כ הוסיף ורע מעללים: והוא כלבי. כתיב כלבו, תוכו קשה כברו, ואברבנאל פי' מל' כלב והביא לסמך והכלבים עזי נפש לא ידעו שבעה (ישעיה נ"ו י"א) כלו' קמצן ובעל נפש רחבה, ואני תרגמתי כפירוש הנהוג ממוצאי ירך כָּלֵב בן יפונה אעפ"י שפירוש רחוק הוא, והי"לל ושם האיש נבל הכלבי, ולא קשה ורע מעללים והוא כלבי כאלו כל בני כלב קשים ורעים כנבל: ו') כה לחי. תשאלו לשלומו, ואם ישיבכם שלום לו תאמרו לו כן יהיה גם לשנה הבאה (ע"ד כעת חיה, וירא) שאתה שלום, כלו' יושב בשלום וגו': ז') הכלמנום. שרש כלם עיקר שרשו כלא-ם כמו נחם נח-ם והראיה ויקרא את שמו נח לאמר זה ינחמנו (בראשית), ומצאנו באיוב (י"א ג') ותלעג ואין מכלים כלו' אין מונע ממך מלעוג עלינו, ואח"כ הושאל שרש כלם להוראת בושה, שבזיון וחרפה הוא לאדם שימנעו ממנו דבר, וכאן ר"ל לא לקחנו ממונם לנו ולא הטלנו יראתנו עליהם, וכן ולא תכלימוה (רות ב' ט"ו): ח') על יום טוב. על להוראת בעבור או בגלל, בעבור היות היום יום שמחה באנו: ט') וינוחו. פסקו מדבר עוד, ע"ד וינח ביום השביעי שהוראתו וישבת ממלאכתו: י') מי דוד. עשה עצמו כאלו לא ידעו ונכשל בדבריו ואמר היום רבו עבדים וגו' וסיים דבריו בסגנון שהתחיל ואמר אשר לא ידעתי מאין המה: המתפרצים. מל' פריצות הראוי לעבדים הנקנים בכסף, ואם היה כותב המורדים היה נשמע עבדים שרי המלך: י"א) מימי. מים זכים היו יקרים בהרים ההם, ואולי תחת שם מימי נכלל כל מין משקה גם היין: י"ד) ויעט. מצאנו שרש עוף, עוט, עוש להוראת תנועה מהירה לשון נופל על לשון Onomatopeja, (ובל' אשכנז husch!) וכאן ר"ל הבריחם מפניו כעוף טורף הנופל על עדת צפורים ומבריחן: י"ח) צמוקים. ל' יובש וכמישה, ובל' משנה מצטמק: דבלים. משרש דבל ואולי הדלת נוספת ומקורו בלל ל' ערבוב, תאנים כתושים ומעורבים זה בזה: כ') בסתר ההר. באחת מצלעות ההר הפנימיים: כ"א) במדבר. ובפסוק ט"ו כתב בשדה, בשניהם ר"ל במקום פתוח ובלתי שמור: כ"ב) מכל אשר לו וגו'. ממשפחתו, וכן במלכים א' ט"ז י"א, וכ"א כ"א, אפילו הגרועים שבהם לא אשאיר, ומצאנו שם כלב להוראת איש גרוע למעלה כ"ד ט"ו ושמואל ב' ג' ח': בי אני אדני העון.

שלא הבאתי ומעצמי את ברכתי לפניך: כ"ו) אשר מנעך. כמו שאני רוצה שיהיה ה' ושתהיה אתה כן אמת וברור הוא שה' מנעך מבוא בדמים בשלחו אותי לקראתך: והושע ידך לך. כמו הושיעה לו ימינו (תהלים צ"ח) מנקום אתה את נקמתך: כ"ז) הברכה. מנחה קטנה: כ"ח) לפשע אמתך. שלא הבאתי את ברכתי קודם לכן כעבד למלכו כי הלא אתה תמלוך על ישראל: כי מלחמות וגו'. אע"פי שבני עמך גרשוך מארצם לא עליהם אתה נלחם כ"א על אויביהם: כ"ט) בצרור החיים. צרור בכ"מ הוא התכריך שבו צוררים איזה דבר כמו צרור המור דודי לי (ש"ה א'), א"כ כונת המליצה הוא יש את ה' כלו' בבית גנזיו צרור שבו הוא שומר נפשות חסידיו היקרות בעיניו לבלתי תאבדנה כלו' תמותנה, ובהיפך יצרור גם נפשך, ואת נפש אויבך ישליכנה כצרור במרגמה (ונקראת אבן קטנה צרור משום שצוררים אותה בכף הקלע), נפשך תהיה תחת עיני ה' ונפש אויביך ירחיק מעיניו: ל"א) לפוקה. נרדף למכשול, ועקרו פוק הקרוב לנפק בל"א ועניינו הוצאה ונדנוד ממקום למקום, ותפק לרעב נפשך (ישעיה נ"ח י') ותוציא, יחזקום ולא יפיק ירמיה י' ד' ולא יתנודדו: וזכרת את אמתך. ביום הובתך תזכרני ותודה לי כי מנעתי ממך שפוך דם חנם ותשמח בראות עצמך חף מפשע: ל"ד) ותבאת. כתוב ותבאתי בתוספת יוד כמו בעתיד לנקבה, ובתוספת תו כמו בעבר: ל"ו) והוא שכר. וו להוראת כי, היה שמח כי שכור הוא: ל"ט) ריב חרפתי. שקראני עבד ומתפרץ: מ"א) הנה אמתך לשפחה. עיין מ"ש למעלה ט' ג', ודברה לעבדי דוד כאלו גם הוא עמם:

כ"ו א') **ויבאו הזפים.** מאחר שלא כתב ויבאו הזפים שנית אל שאול נראה ששני המאורעות המסופרים בסי' זה ובסי' כ"ד אחד הם, מסופר מאת שני כותבים באופן אחר, וכל שמות המקומות ומספר אנשי שאול שוים בשני הסימנים, וגם בתהלים (נ"ד) כתוב בבוא הזפים וגו' א"כ רק פעם אחת באו: ג') על הדרך. דרך סלולה לעבור אל ארץ אדום ועמלק ומצרים (למעלה כ"ד ד'): ה') אל המקום. קרוב למקום, על אחד מהסלעים קרוב לדרך שמשם היה יכול לראות מחנה שאול: במעגל. בַּתָּוֶךְ, במרכז העיגול: ו) מי ירד

אתי. מן הסלע: ח) אכנו נא בחנית וגו'. אכה בו ובארץ ע"י החנית: ט) מי שלח. שאול היה הראשון למשיחי ה', ומי שלא ל' עבר יורה שכבר אירע ששלח איש ידו במשיח ה' ונענש, ע"כ צ"ל שיש לומר שחסרה יוד העתיד ומפני יוד של תיבת מי שלפניה והראוי מי ישלח: י) אם ה'. בפסוק זה אם ואו נרדפים ונשתמשו בראשון להוראת השני, ובפסוק או הודע אליו חטאתו (ויקרא) נשתמשו באו להוראת אם: י"א) צפחת. משרש צפה קרוב לתפח בל"א שענינו נפוח, כלי שבטנו רחבה ונפוחה: חלילה לי. כמו למעלה כ"ד ז', אוי לי מה': י"ג) העבר. עבר העמק, ומקום צר שיצאו ממנו, וכן מעבר מכמש (למעלה י"ג כ"ג): י"ד) קראת. בהרמת קולך הקיצות את המלך: ט"ו) איש אתה. אדם שלו יֵש, כלו' קיום וחשיבות: י"ט) הסיתך. ומצאנו פעל זה לא לרעה כמו ותסיתהו לשאל מאת אביה השדה (שופטים א' י"ד), לפורענות עונותי שם האל בלבך לרדפני, כלו' אם עצתך היא ולא פיתוי היושבים סביבותיך: לפני ה'. תבא עליהם גדולה שבקללות ע"ד גבור ציד לפני ה' (נח) ארור האיש לפני ה' (יהושע ו' כ"ו): לך עבד וגו'. יראת אלהים נטועה בלב האדם מהולדו וא"א לו להפרד ממנה, ואם יבצר לו מעבוד אל אמת סוף סוף יעבוד האלילים: כ) מנגד פני ה'. חוץ מנחלתו, שבכל מקום שאלך שם הוא (תהלים קל"ט), ודוד היה מבין כל זה בבירור אך לא כל בני דורו היו מבינים כמהו: כ) הקרא. עוף שקולו דומה לקול קריאה Pernice ובל' אשכנז Rebhuhn (Röphuhn) בל' קדמון תרנגול קורא: כ"ב) ויעבר. מעבר העמק: כ"ג) לאיש. היה לנקדו למוד שוא, לכל איש ואיש:

כ"ו א') עתה אספה. כבר העירותי בתחלת הסי' הקודם שנראה ששני המאורעות המסופרים בסי' כ"ד וכ"ו אחד הם, שנגד הסברא הוא שדוד יבטח להתגורר בין הזפים שנית אחר שבגדו בו פעם אחת, ואפילו אם תמצא לומר שלא ידע דוד מאומה מרכילותם אל שאול ושאמת הוא ששני פעמים נפל שאול ביד דוד במערה ובתוך שינתו, מ"מ מאורע שני זה קודם מעשה נבל היה, ודוד לא מהר לצאת מא"י בבטחו על בני יהודה שיקומו לעזרתו, או לכל הפחות יעלימו משאול מקום מחבואו ויגידו לו אם שאול ירדף אחריו, עכשו שראה

שנבל היה כ"כ כפוי טובה עמו אחר שהוא הציל אותו ואת רכושו מיד פלשתים השודדים, ירא פן יהיו בארץ עוד נבלים כמהו שיסגירוהו ביד שאול, ועבר הוא ואנשיו אל אכיש: אספה. אהיה נמסר או אפול בידו: ב) אכיש בן מעוך. הוסיף שם אביו, וזה הביא איזה מפרש לסברא שאיננו המלך הנזכר למעלה כ"א, ואין להכריע: ד) ולא יסף. א"כ אם לא היה יודע בו שברח אל גת היה מבקשו עוד: ז) ימים. שנה תמימה: ח) הגשורי וגו'. לפי דברי החכם שווארץ בתבואות הארץ שלו יש כאן אם למסורת ולא למקרא והנכון גרזי, וגשור וגרז היו שני מקומות לדרום א"י כמו ארץ העמלקי (כי הנה יושבות וגו'), ויש שם עוד בימינו שני כפרים בשם Adshur, Bet Dshirsi; ומ"מ שני גשור היו אחד סמוך לארץ פלשתים במערבית דרומית והוא הנזכר כאן, ואחד בקרן מזרחית צפונית סמוך לארם (יהושע י"ב) ועליו מלך תלמי זקנו של אבשלום וכן כתוב בשמואל ב' ט"ו ח' בשבתי בגשור בארם; ותאלמנה שפתי שקר הדוברות שדוד בגד באכיש המטיב עמו והכה מבני ארצו, שכל יושבי מקומות אלו היו משודדי ישראל כמו עמלק והיו בוזזים ג"כ ארץ פלשתים בצאתם גדודים, (למטה ל' ט"ז) רק דוד כחש באכיש באמור לו שהכה מבני יהודה למען יאמין בו שהבאיש בשאול ויהיה לו עבד עולם: הנה ישבות. ל' נקבה, אולי היה בדעת הכותב שם אומה (שנים עשר נשיאים לאמתם, סוף חיי שרה): בואך שורה. חסרה תיבת מן, מבואך שורה למזרח עד גבול ארץ מצרים למערב: י) אל פשטתם. אל במקום אן, למד נחלפת בנון כמו לשכה ונשכה (נחמיה י"ג ז'), ואן או אנה הוא כמו אין (מאין אתם, ויצא) שהוא כמו איפה, ואין לא ואל נרדפים: י"א) עלינו לאמר. יגידו עלינו בדברם, ובאמת תיבת לאמר מיותרת:

כ"ח א) ויהי בימים ההם. מלות מיותרות להעירנו שפלשתים בחרו זמן נאות להם להלחם בישראל ולנקום נקמת גלית וכמה נגיפות אחרות שנגפו בשנים האחרונות: ידע תדע. הוראת המליצה נוי כמלך אל עבדו, כלו' עד עתה נלחמת בהחבא על עמך, עתה תלחם עליהם בפומבי בבואך אתי: ב) לכן. כמו לכן אתה וכל עדתך הנועדים (קרח), ואין הוראת המלה כמו על כן, על כן יאמר

בספר מלחמות ה׳ (חקת) על כן קרא שמו לוי (וילא), שעל כן הוראתו מטעם זה, ולכן ענינו כמו הם כן; ורע בעיני דוד שהכיש דבר עמו גדולות, והשיב לו לשון נופל על לשון, לכן אתה תדע, וגם כנוי אתה מיותר ובא לחזוק, תראה הם לעזר ולתועלת היה לך הם לא, ולדברי דוד שתי הוראות לרעה ולטובה: ג׳) ובעירו. כל המקום קרוי רמה אף מגרשי העיר ושדותיה, וקברו את שמואל בתוך העיר ולא בשדה, וזהו ענין הוו הנראית לכאורה כמיותרת, מ״מ נוכל לפרשה לא בלבד קברוהו במקום מולדתו למען ישאר שם זכר הנביא, כי גם בתוך העיר קברוהו לכבוד: את האבות ואת הידענים. אוב הוא שואל רוח המת הנקבר והמת משיבו ממעמקי האדמה וקולו כקול חמת המוליא רוח, כאובות חדשים יבקע (איוב ל״ב י״ט), ושפלת מארץ תדברי וגו׳ והיה כאוב מארץ קולך (ישעיה כ״ט ד׳), ואולי נקרא הכלי כן מחמת קולו שמשמיע (Onomatopeia), וזה דבר שגור הרבה בלשון קדומה כמו שפת עברי כמו שהעירותי במקומות רבים. וידעוני אולי הוא רוח אדם ידוע והוא בגוף איש חי ושואלים בו: ו׳) גם באורים. עיין מה שכתבתי למעלה על פסוק אפוד ירד בידו (כ״ג ו׳): ח׳) קסמי. הקוף היה בהרבה מקומות אות גרונית המואסת בדגש ומקבלת חטף במקום שוא, וכאן היתה ראויה לחירק קִסְמִי, ובאה המלה נקודה כאלו היה באסף ואז תנקד קְסָמִי או קֳסָמִי, ונתחלפה נקודת הקוף בנקודת הסמך, וכן לַעֲשֶׂר במקום לְעַשֵּׂר, מַחֲלָיִים במקום מַחֲלָאִים, מְטַהֲרוּ במקום מְטַהֲרוּ ובכתיב בלא ג״כ הוו כמו בתיבת יִשְׁפוּטוּ הם (יתרו) במקום יִשְׁפְּטוּ: ט׳) מתנקש. היה ראוי להיות בבנין פִּעֵל מְנַקֵּשׁ, ואם נרצה לפרש ההתפעל צריכים אנו לפרש למה אתה מבקש מוקש גם לעצמך בסבבך מיתתי, ואולי האמינה האשה שהמדבר עמה הוא מרגל שלוח מאת שאול לגלות עונה כדי להענישה, על כן נשבע לה שאול חי ה׳ וגו׳ אני נשבע לך שלעצמי באתי ולא לגלות מעשיך למלך: י״ב) ותזעק. מיראת שמואל ולא מיראת שאול, רק באותו רגע נפקחו עיני שכלה והבינה שהשואל באוב הוא שאול ולא פחדה עוד ממנו אחר שהוא בעצמו השואל: י״ג) אל תיראי. מן המראה: י״ד) עטה מעיל. כמשפט האצילים הלובשים לבוש רחב על שאר בגדיהם להדר ולכבוד, מעיל הוא מֵעֵיל, מלמעלה: ט״ו) למה הרגזתני. והסיפור הזה ובפרט תשובות אלו נראה ברור

שאמונת השארת הנפש אחר המות היתה מפורסמת בין בני ישראל, ואולי אין בכל המקרא ראיה חזקה עליה כפסוק זה, ודעת כותב הספר ודעת כל הנביאים ומשה בראשם היה שמעשי הקוסמים ובעלי האוב אמת הם ולא גניבת דעת, שאל"כ היו מבקשים לגלות תרמיתם לבעבור לא ישטה העם אחריהם ולא היו מבקשים מיתתם בלבד; תראה משה מספר דבר בלעם כמעשה הנהיה באמת וכל הדורש ומשער איך היה הדבר יפול באמדניות רחוקות, ובכן צדקו דברי רז"ל אם לפי הכתוב למדונו שאמת היה שהעלתה האשה את שמואל, ואין לומר כדברי רב שמואל בן חפני גאון (הביאו רד"ק) „ שלא יקובלו הדברים לפי שיש להם מכחישים מן השכל „ כי הלא בעינינו אנו רואים כמה וכמה דברים הכחישם השכל בדורות שעברו ועכ"ז היו ונתאמתו, וכמה כחות הטבע מכוסים עוד מדעתנו עד שאם נקרא פתי למאמין לכל דבר, נקרא נמהר לאיש ממהר לשפוט על דבר ומפליג לומר שא"א הוא, והם נאמין גם במקצת נפלאות המגנעטיזמום שבודאי אין להם סמך וראיה מן השכל, נשמע שיתפארו לעשות כאלה גם בימינו ואנשי בינה ודעת יקבלו דבריהם ויאמינו בם: ואקראה. הראוי וָאֶקְרָאֶה על משקל אֶשְׁמְעָה מה ידבר ה' (תהלים פ"ה: ט"ז) ויהי ערך. השבעים העתיקו עם רעך, וגם רש"י מסב ערך לרעך לדוד הכתוב הא"כ, וחסרה תיבת עם: י"ז) לו. לערך, ויש הפרש בין צר (או ער) לאויב ושונא. צר כמו ובעסתה צרתה (למעלה א') מל' מיצר הוא אדם שדומה לו שאחיו ממלא מקומו הראוי לו ומפני זה הוא יושב במיצר וא"כ יתאוה לצאת למרחב ולמלא הוא את מקומו, כאשה החפצה שאהבת בעלה תהיה לה לבדה, או כאיש הרוצה להתרומם ולשבת במקום רעהו; אויב הוא איש מבקש רעת אחיו; שונא הוא השומר ונוטר בלבו איבה בין שיוציאה מן הכח אל הפועל ויהיה גם אויב, בין שישמרנה בלבו; א"כ דוד שלא היה נוטר איבה על שאול ולא מבקש רעתו רק מעותד למלוך תחתיו היה צרו או ערו (צאן בל"א עאן): י"ט) עמי. א"כ לכולם תהיה עוד הויה: כ"ג) ויפרצו. כמו ויפצרו, ומזה למדנו מקור פעל פצר, והוא פרץ ושבר רצון איש ומחשבתו: כ"ד) מרבק. משרש רבק בחילוף אותיות גיכ"ק רבך, מורבכת תביאנה (צו), עגל מפוטם בקמח בלוש ברותחין או בשמן, ואולי מזה גם שם רבקה, והוראתו שמנה ובריאה:

כ"ט ג') **עברים באחרונה.** נראה שאע"פי שאכיש נקרא בשם מלך והאחרים בשם סרנים או שרים (פס' ג' וד') הוא היה הפחות שבהם שכן מלינו שהאחרים קצפו עליו: ג') מ ה. כמו למה, למה הבאתם עייך: ז"ה ש נ י ם. מכאן ראיה למעלה מכל ספק ששאול מלך יותר משתי שנים: מ י ו ם נ פ ל ו. כמו אל הכשדים אתה נופל (ירמיה ל"ז י"ג) מיום שבא לבקש מחסה אצלי: ד') ה פ ק ד ת ו. בודאי לא לחנם קבלתו אצלך ונתת לו איזו פקודה: ל ש ט ן. ומצאנו שרש שטן, על ימינו לשטנו (זכריה ג' א'), ומ"מ עיקרו שטה כמו שטה מעליו ועבור (משלי ד' י"ד), יתרחק ממנו ויעבור אל שונאינו, וזאת הוראת שם זה בכל מקום, עושה עצמו כאוהב ובוגד בבוטחים בו: ב ר א ש י ה א נ ש י ם ה ה ם. בראשינו, כמו העיני האנשים ההם תנקר (קרח) שלפ"ד פירושו במה תאיים עלינו, האם תגזור לנקר עינינו לעונש על שלא קבלנו דבריך אתה המשתרר עלינו בחזקה? וזה לא נירא ולא נעלה, וקרובים לזה דברי רש"י שם: ה') א ש ר י ע נ ו ל ו וגו'. ואנחנו נאספנו לנקום נקמת גלית ונקמת נגיפתנו ע"י דוד, ועתה נקחהו עמנו? ו') חי ה'. עובדי אלילים היו ומאמינים בכל אלוה, ולהשקיט תלונות דוד נשבע אכיש באלהיו: ט') י ד ע ת י. בזקף גדול שהוא משני המפסיקים, ידעתי רק כי תלחם באויבי כי טוב אתה בעיני: י') ו ע ב ד י א ד נ י ך. אולי רצה לרמוז לו האנשים הבאים ברגליך אינם עבדיך כ"א עבדי שאול ובהם אינני בוטח שלא ישובו לאדוניהם:

ל' א') **אל נגב.** נגב ארץ כנען בנחלת יהודה: ו י כ ו. הרסו חומות העיר: ו') ו ת צ ר. ל' נקבה, ובפר' וישלח ויצר ל' זכר, א"כ להוראת הסוג הטוממוס (genus neutrum) ישתמשו בלה"ק בל' זכר או בל' נקבה וכן נותנת ג"כ הסברא: ז') ו י ג ש א ב י ת ר וגו'. לא מצאנו שאביתר לבש האפוד, אולי מפני שלא נמשח לכהן גדול, או מפני חפזון דוד, הגישו לו בידו ודוד שאל, ואביתר ענהו בשם ה': ח') א ר ד ף. כמו הארדף והסרה הא השאלה, ויש ג"כ לפרש בלתה, אני צריך עכ"פ לרדוף אחרי הגדוד הזה להשקיט רוח האנשים אשר עמי, אך הגד נא לי אם אשיגני, ובכן כאן לא שאל דוד שתי שאלות כאחד כמו ששאל במעשה קעילה, וע"כ הושב לו תשובה אחת לבדה: ט')

והנותרים. אותם שבכל הדרך ניתרו באחרונה ומחנות לאותם: י׳) פגרו מעבר. וכן למטה פס׳ כ״א פגרו מלכת, שמוש המ״ה יורנו הוראת שרש פגר שענינו היו כ״כ רפויי כח עד שלא יכלו לעבור וללכת, שאם היתה הוראת פגרו כמו מאנו היה ראוי לבא בלמ״ד שימושית: י״א) ויקחו אותו. וינהגו אותו כמו קחם נא אלי (ויחי) וכן פירש ידידי מהח״ר יל״ק ואחר כבוד תקחני, תנהגני אחר הכבוד: י״ג) היום שלשה. יום לפני תמול שלשם: י״ד) הכרתי. יושבי נגב ארץ פלשתים על שפת הים (צפניה ב׳ ה׳) ומחברת שמם נאמר עליהם שגלו לשם מאי קריטא, ומהם לקח דוד שומרים לראשו: ועל נגב כלב. מחוז שנתן יהושע לכלב אצל מדבר מעון ואולי משם היה נבל הכלבי: ט״ו) הגדוד. בחילוף דלת בזין (זרא־דראון) גזז, מל׳ נגזו ועבר (נחום א׳ י״) נכרתו ותמו, עם משחית ומכלה כל שיפיל תחת ידיו, ומזה לא התגדדו (ראה) לא תעשו שריטה, נחת גדודיה (תהלים ס״ה) שריטות שהמחרישה עושה בקרקע, ומזה אבני גזית, אבנים כרותות ופסולות, כי גז חיש (שם צ׳) ויגז שלוים (בהעלתך) עף ואיננו, גזם שהוא שם ארבה מכלה התבואה, ומזה בל׳ תלמוד עביד איניש דגזים ולא עביד (שבועות מ״ו) esage are בל׳ איטלקי מן ex agger חוץ לגבול, ומזה שם גוזמא עבור גבולי היכולת והאמת: ט״ז) וחוגגים. מרקדים בעיגול ל׳ מחוגה וחוג הארץ, ועיין מ״ש סוף שופטים על פס׳ הנה חג ה׳ בשלו: י״ז) מהנשף. משרש נשף הקרוב לנשב, ונקרא בשם זה ראשית הלילה אחר הערב שמש (מאחרי בנשף, ישעיה ה׳ י״א) או סופו (קדמתי בנשף, תהלים קי״ט) שאז מנשבת רוח קלה ועריבה, ודוד הגיע אליהם בתחלת ליל יום זה, והם נסו אל נפשם והוא רדף אחריהם עד הערב כלו׳ עד בא השמש ביום המחרת: כ׳) הצאן והבקר. כדברי רד״ק צאן ובקר של עמלק שאנשי מקנה היו (למעלה ט״ו ט׳) ככל יושבי דרום ארץ כנען: המקנה ההוא. מקנה דוד ואנשיו שלקחו עמלקי כבר, רק לא מצאנו שהיה לדוד ולאנשיו מקנה, ושלל כלו׳ כלים ובגדים מצאו עמלקי בצקלג אבל לא בקר וצאן, ולפי זה לפני הוא מופרד והראוי לפניהם, וגם בפסוק כ״ב הוא אומר לא נתן להם מהשלל אשר הצלנו (שלקחנו מיד עמלק כמו ויצל אלהים את מקנה אביכם, ויצ״א) כי אם איש את אשתו ולא הזכיר צאן ובקר, ודוד שם לחק שיחלקו חלק כחלק בשלל המקנה

שלקחו מן האויבים: כ"ה) ומעלה. מאחנו במלחמת מדין (פר' מטות) שנתנו חלק גם לעם הנשאר באהליו, רק לא היה חלקם כחלק היורד במלחמה: כ"ו) לרעהו. וכן בשמואל ב' ג' ח' ואל מרעהו במקום מרעיו:

ל"א ג') ותכבד המלחמה. שומרי ראש שאול נלחמו באומץ לב בעד חיי אדוניהם, וע"כ כבדה המלחמה סביבותיו: המורים. מתיבת המורים יכילים אנו ג"כ לשמוע מורים אבנים בקלע, לכך פירש אנשים בקשת: ד') הערלים. פעמים רבות השתמשו בתואר זה להורות אכזריות ורשע כמו ביחזקאל רדה והשכבה את ערלים (ל"ב י"ט) וזולתו, ואולי היתה דעתם שבהסיר ערלת הבשר תוסר ג"כ ערלת הלב, ובאמת היהודים רחמנים בני רחמנים: כי ירא מאד ומיראת אלהים: ו') כל אנשיו. הגבורים אשר לו שומרי ראשו: ז') בעבר הירדן. הרי גלבע היו בנחלת שבט יששכר, וא"כ פלשתים עברו דרך נחלת שבטי דן בנימין אפרים ומנשה לבא עד יזרעאל וגלבע ומבלי שב"י יתיצבו נגדם, והערים אשר בעבר העמק הן סוכה וקשיון וגו', ובית שאן היתה קרובה לירדן נגד צרתן ואדם העיר (יהושע ג' ט"ז), א"כ לא רחוקה כ"כ מיבש גלעד, ועוד היום נמצא שם כפר וחרבות העיר Scytopolis שבנו על חורבות בית שאן: ט') וישלחו. לא מצאנו שכרתו ראש בניו וקורא לגופם גויה, א"כ נ"ל שגם ראש שאול תלו עם גויתו, ולא שלחו ארץ פלשתים כ"א כליו: י') תקעו. ע"י מסמרות ולא היא תליה ע"י חבל: י"ב) וישרפו. אולי היה מנהגם לשרוף גוית המלכים לבלתי משיל בהם רמה ותולעה, וגם כלי תשמישם הבעירו לפעמים עמם למען לא ישתמש איש זר בהם: ויצמו. אולי אין ראשית הוראת שרש צום בלתי אכול ושתה, רק התאסף להתאונן ולבכות מאיזו סבה שתהיה, ולכן פירש במגלת אסתר (ד' ט"ז) וצומו עלי ואל תאכלו ואל תשתו, ומאילא שביום אבלם ואנחתם היו מונעים עצמם מאוכל ומשקה או לכל הפחות היו ממעיטים אכילתם ושתיתם:

שמואל ב׳.

א׳ ד׳) **מה היה הדבר**. וכן בשמואל א׳ ד׳ ט״ז. וקריעת בגדיו ומה שאמר נמלטתי הבין דוד שנגף שאול, ושאל לו פרטי המלחמה, ואם היה כותב איך היה הדבר היה ר״ל מה גרם לו לשאול שינגף: אשר נס. אם היה משמיט תיבת אשר היתה כונת הכותב להביא דברי הנער כמו שיצאו מפיו, עכשו שהוסיף תיבת אשר ר״ל שהוא האריך לדבר, ותוכן דבריו היה זה שנס העם וגו׳: ו׳) נקרא נקריתי. היינו ר״ל לא הייתי בין אנשי המלחמה ובמקרה באתי להר הגלבע, לפי שלמעלה (ג׳) הוא אומר וממחנה ישראל נמלטתי א״כ גם הוא היה בתוך הנלחמים והנסים, רק נקריתי בשאול: הדביקהו. היו הלוך וקרבים אל המקום שהוא שם: ט׳) ומתתני. ומבנין פִּעֵל המורה מהר ומיתת איש הנוטה כבר למות, א״כ סיפור העמלקי איננו מתנגד למה שכתב למעלה ששאול נפל על חרבו, רק שם קצר הדברים וספר שמת מיד, וכאן הוא אומר שהיה נוטה למות שכבר אחזו השבץ שהיא הגסיסה שפני האדם מתכווצים (מל׳ כתנת תשבץ) ומשתנים: כי כל עוד נפשי בי. ומצאנו מליצה זו ג״כ באיוב כ״ז ג׳ כי כל עוד נשמתי בי וגו׳ אם תדברנה שפתי עולה, ושם הוראתה ברורה וממנה נלמוד גם כאן, אחזני השבץ ולא ירפני עוד עד תומי: י׳) הנזר. היינו עטרה מעוטרת ומקפת כל הראש רק הוא כמו ציץ הכהן הגדול, טס זהב מונח על קובע שאול להבדילו (נזר מל׳ נזיר) מיתר העם: ואצעדה. משרש צעד שענינו הלך, א״כ הוא העגיל שנותנות הבתולות סמוך לפס רגליהן, וכזה היה על זרוע שאול, ואולי ההפרש בין צמיד ואצעדה הוא שהצמיד יפתח ויסגר ומעשה אומן (ל׳ צמד בקר) והאצעדה כולה מקשה אחד. והעבדים היתה להם אצעדת ברזל על צוארם להוראת עבדותם, והמלך היתה לו תמיד על זרועו אצעדת זהב להוראת גדולתו, ואצעדת הצואר איננה יכולה לעבור דרך

הראש ותשאר במקומה עד יבא חרש ברזל ויפתחה, והאצעדה הזרוע הניחוה על הקיבורת ויכולה לצאת דרך היד: י"ג) אי מזה אתה. מאיזה מקום, באת במקרה לארץ ישראל או מתגורר אתה בין בני ישראל, והוא השיב לו בן איש גר עמלקי אנכי, כלו' אבי נתישב בתוך בני ישראל, ודוד השיבו א"כ מלך ישראל הוא מלכך ואיך לא יראת מה' לשלוח יד במשיחו: ט"ז) כי פיך ענה בך. ממה שכתוב למטה ד' י' אשר לתתי לו בשורה, וגם מתיבות אלו נראה שדוד לא האמין לדבריו שיהיה הוא הממותת שאול, רק להסיר חשד מעל עצמו כאלו שמח במפלת שאול המיתו; מ"מ למדנו מספור זה שלפי דעת קדמונינו אסור לקרב מיתת איש אף אם מדוכא ביסורין ואין תקוה לרפואתו, כמו שלמדונו רבותינו (שבת סוף פרק כ"ג) המעיין עם יציאת הנפש הרי זה שופך דמים: י"ח) ללמד את בני יהודה קשת. יתרון הפלשתים על ישראל היה מחמת רכבם ופרשיהם ומוריהם בקשת, ולתת עצות לישראל שירבו גם הם סוס ורכב כפלשתים לנקום נקמת שאול מידם א"א, שאין זה רצון האל (יהושע י"א ו', למטה ח' ד') וגם ארץ ישראל ארץ הרים איננה מוכנת למלחמת סוס ורכב כארץ פלשתים סמוך לשפת הים, רק ילמדו בני יהודה הגבורים לירות בקשת כמו פלשתים ואז לא ייראו עוד מהם, ואעפ"י שלה' התשועה מ"מ חובה עליהם ללמוד דרכי המלחמה (עיין מ"ש שופטים ג' ב') ולא לסמוך על הנס: ספר הישר. ספר השיר, עיין מ"ש ביהושע י' ט"ז: י"ט) הצבי. ה"א הקריאה ויכולה להתחבר גם אל שם סמוך כמו צבי שענינו יופי וסמוך הוא לשם ישראל, וכונתו יופי ומחמד ישראל, הוא שאול ויהונתן: על במותיך. לא עצרת כח להציל נפשך מיד אויביך הבאים להלחם בארצך ונפלת חלל אף כי במקום מלודה היית (ועל במתי יעמידני, תהלים י"ח): כ"א) שדי תרומות. התרומה צריכה להיות חלב יצהר דגן ותירוש (קרח) א"כ שדי תרומות כמו שדי שמן ומעדנים: נגעל. בחילוף אותיות הגרון כמו נגאל, נמאס ומטונף: בלי משיח בשמן. היו עושים מגן של עורות הרבה רקועים זה על זה ומושחים אותו בשמן לרכך העור להחליק עי"ז מכת החנית או החץ (ישעיה כ"א ה') ושאול היה מואס בהלה ובוטח בגבורתו: כ"ב) מדם חללים מחלב גבורים. מאס השלילה, בלתי דם חללים: כ"ג) הנאהבים והנעימים. זה לזה

והראיה ובמותם לא נפרדו שאחריו: כ"ד) המלבשכם שני. בחכמת ממשלתו היה גורם הצלחה בארץ ונותן מקום לאנשיהם לקנות לכן עדים בפרי הרוחתם: עדנים. כמו עדיים, ונון ולמ"ד נוספות פעמים הרבה לתפארת הדיבור וחוזרות ונופלות וַיַּסֵּבּוּ משרש סבב כמו וַיִּנָּסֵבּוּ, גלבע כמו גבע וגבוה ורבים כמוהם, וגם בל"א כמו תנדע במקום תדע: כ"ו) נפלאתה. אהבתך לי היתה דבר פלא כלו' חוץ לטבע יותר מאהבת נשים לבעליהן או לבניהן, או אהבת חושקיהן להן:

ב' ד') **וימשחו.** אחר שהורגלו למשוח נשיאיהם בשמן ערב (כדרך האצילים המבשמים בשרם) נהיה שרש משח ושם משחה לקחו ג"כ הוראת גדולה ורוממות כמו לך נתתים למשחה (קרח) ואת אלישע וגו' תמשח לנביא תחתיך (מלכים א' י"ט ט"ז) ולא מצאנו שום נביא משוח בשמן המשחה, וומשחת את חזאל למלך על ארם (שם ט"ז) ולא יתכן שימשח מלך גוי אחר בשמן הקודש וגם לא מצאנו (מלכים ב' ח' י"ג) שמשחו, א"כ גם כאן ל' ויומשחו נ"ל שהוא ל' גדולה כלו' בחרוהו עליהם למלך, שכבר משוח היה ע"י שמואל ואין צורך למשחו שנית, ועוד מאין שמן הקודש בידי אנשי יהודה? ד') אשר קברו. מלת אשר מיותרת, ואם נראה לפרשה נאמר שדוד היה מצטער על גוית שאול שאולי נשארת בלי קבורה למאכל לעוף השמים ולחית הארץ, והגידו לו אנשי יהודה (או מי שיהיה) שאנשי יבש גלעד הם אשר קברו לשאול: ו') ואמת. וישלם פעלכם, כאדם המודה לחבירו על הטובה שקבל ממנו ואומר אמת הוא שהטיבות עמי: הטובה הזאת. הטובה כפי פעלכם: ז') כי מת אדניכם. המגן עליכם, ועוד שצריכים אתם לנקום נקמתו: ח') ויעברהו. הירדן להביאו מחנים, ולא ידענו מדוע הביאו שם בראשונה, אולי אנשי מחנים היו ראשונה להשמע לו, ואח"כ אנשי הגלעד וגו' כמו שהמקרא הולך ומונה שמם: ט') ואל האשורי. ת"י על דבית אשר והוו מיותרת: י') ושתים שנים מלך. א"כ ה' שנים ואלי היו בני ישראל פוסחים על שתי הסעפים אם לקבל עליהם דוד משבט יהודה למלך (עיין מ"ש בשמואל א' י"א ח') אם להמליך עליהם איש בושת איש רך הלבב, עד שאבנר דבר על לבם שיעמוד הוא לימינו ויטה לבבו אל הישר והנאות להצלחתם ולהצלתם: י"ב) ויצא. לראות אם יפגעו באויב וילחמו בו, ולהרגיל

אנשי החיל ולהחניכם עשו כן: ועבדי איש בשת. וכן למטה י"ג ועבדי דוד, הגבורים השומרים לראשו: ממחנים. מכון שבתו של איש בשת: י"ג) ויפגשום. ויפגשו זה את זה: י"ד) הנערים וישחקו. הרכים בשנים שצריכים חינוך יותר יגשו לִקְרָב זה עם זה ושכר הנוצח תהי חליצת המנוצח כלו' מדיו וכלי מלחמתו: ט"ו) לבנימן. מלבד שבהיותם בני שבטו היה בוטח בהם יותר, היו בני בנימין גבורי חיל כנראה ממעשה פלגש בגבעה, ובחר מהם איש בושת שומרים לראשו: ט"ז) ויחזיקו איש. זה היה מחזיק בראש רעהו, ואיש מלחמתו להגלל ממנו היה דוקרו בחרבו: הצרים. ביהושע ה' ב' פרשתי חרבות של אבנים מחודדות, ורחוק שגם עבדי איש בושת ועבדי דוד ישתמשו בחרבות אבן, אולי עשו מברזל איזמלים או חרבות קצרות כחרבות האבן וקראו להם חרבות צרים: י"ח) הצבים. הח' פיליפפזאן סובר שהיא חיה הנקראת gazzella והיא קלת הרגלים על כל החיות ונקראת צבי מפני צביונה ומופיה, וסד"ל בישעיה (י"ג י"ד) כצבי מדח תרגם Hirsch, cervo; ובימי קדם אחד מהחינוכים שהיו מחנכים בהם את אנשי החיל היתה המרוצה: י"ט) וירדף עשהאל. אבנר ואנשיו היו רוצים לחדול מן המלחמה והיו מכינים עצמם לשוב אל אהליהם: כ') האתה זה עשהאל. הבין ממרוצתו שהוא עשהאל ולא ידעו מתמול שלשם. ע"כ שאל לו האתה זה עשהאל: כ"א) וקח לך את חליצתו. שבודאי תגבר עליו: כ"ב) ואיך אשא פני. יאמרו עלי הוא איש מלחמה מנעוריו התחרה את נער רך בשנים והרגו: כ"ג) החמש. בצלע החמשית באמצע הלב: ותצא החנית. גם לאחורי החנית היה ברזל מחודד למעוך החנית בארץ: תחתו. במקום שהוא שם ולא פסע אפילו פסיעה אחת: כ"ה) לאגדה. ממקור שם זה הוא גדד שהוא קרוב לגזז (אחר גזי המלך, עמוס ז' א') ענפים נגזזים מן האילן למען יגדל עלהו יפה, כצמר או שער עזים מעל גבי בהמה למען ישוב ויגדל, ומן הענפים יעשו אגודות לכבד ולרבץ הבתים ולהזות מים על הירק ולתשמישים אחרים: ראש גבעה. מקום מגבה: כ"ז) לולא דברת. יקומו נא הנערים (י"ד): כ"ח) ולא יספו עוד להלחם. והנלחמים בשדה חדלו מלהלחם: כ"ט) הבתרון. משרש בתר שענינו בקע, א"כ שם בתרון נרדף לבקעה: ל"ב) בקבר אביו. וכן בשמשון (שופטים ט"ז ל"א) מערה שהכין אביו לו ולבני משפחתו כמו שהכין אברהם:

ג' א') **בית שאול.** קרובי שאול היו מחזיקים ידי איש בשת וקרובי דוד היו מחזיקים ידי דוד: ודוד הולך וחזק, כלו' מבלעדי קרוביו גם משבטים אחרים היו מחזיקים בידו: ובית שאול הלכים ודלים. שגם מקרובי שאול היו עוזבים איש בשת לתת יד לדוד כמו שהולך ומספר שעשה אבנר: ב') ויהי בכורו אמנון וגו'. רחוק שנולד לו רק בן זכר אחד מכל אשה ואשה, אולי לא מנה כ"א הבכורים מהם או הגדולים שבאחים שלהם יאתה שררה ונשיאות: ה') לעגלה. וכן בשמשון לולא חרשתם בעגלתי (שופטים י"ד י"ח) החביבה לו מכולן ולכך הוסיף אשת דוד: ו') היה מתחזק. אעפ"י שהרבה מקרוביו עזבו איש בושת להדבק אל דוד: ז') פלגש. כבר העירותי במקום אחר (ש"א כ"ד ט"ו) שיש תיבות גם בל"הק כמו בערבי שיש לכן פא נוספת בראשן, ואולי גם פלגש מכן, ושלש אותיות הנשארות הם שם סגל (נחמיה ב' ו') הפוך: מדוע באתה. המלך לבדו רשאי להשתמש בכליו של מלך (מטה י"ב א', מלכים א' ב' כ"ב), א"כ לא בלבד אתה מלוה לי בסתר ואני שומע לך, כי גם לעיני השמש אתה נוהג שררה כמלך, וזה לא יתכן: ח') אשר ליהודה. האם גם אנכי כשאר קרוביך הנבזים כראש כלב שעזבוך לנפול אל יהודה ואל דוד מלכם: ותפקד. כמו הוראת שרש פקד בכל מקום שאיננו זכור הנשכחות רק דִבֵּר דבר בעת מזומנת, וכאן ר"ל אילו הזכרתני מיד בקרבי אל פלגש אביך אולי הייתי מתרחק ממנה, עכשו שכמה זמן עבר אחר שלקחתיה לי למה תוכיחני על זה היום, אין זה כ"א מרצונך לבקש תאנה לפרוק עולי מעל צוארך: י"ב) תחתיו. הכנוי מוסב לאבנר, לא זז ממקומו עד ששלח, והרבה יש בתלמוד „לא זזו משם„ כלו' תכף ומיד: לאמר למי ארץ. תחלת הדברים ששם אבנר בפי המלאכים היו תיבות למי ארץ. אבנר שלחנו לאיש שהארץ שלו, שלו משפט המלוכה על כל הארץ הזאת: י"ב) כרתה בריתך אתי. הודע לי מה יהיה שכרי: י"ג) לפני. מפרד וראוי להַטְעִם רביע, והביאך היה ראוי להנקד הֲבִיאֲךָ, ומצאנו פעמים המקור בנקודת העבר כמו עד השמידו אתך (דברים כ"ח מ"ח), וראוי להטעים הביאך את־מיכל' בת־שאול. לפני כל דבר יהיה הביאך את מיכל; ובסתר שלח דוד לשאל מיכל לאבנר לפי שידע בו שאיש בושת יעשה מה שהוא יועץ לו, ובפומבי שלח לשאל אותה לאיש בושת: י"ד) אשר ארשתי

לי. והיה היתה שכר גבורתי להצלת עמי, והבין איש בושת שלא כדין נטלה שאול מדוד והחזירה לו: ט"ו) מעם איש. מעתיק הספר לא דק בתג להורות הה"א, ובודאי היה כתוב מעם אישה: ט"ז) עד בחרים. הבנויה על גבול נחלת יהודה: י"ז) הייתם מבקשים וגו'. ואני דברתי על לבבם שלא להמליכו, ועתה רואה אני שעשיתי רע בהתנגדי לרצון האל: י"ח) הושיע. מקור וחסר העתיד, הושע הושיע, או השתמש בה"א במקום אל"ף, וכן במלכים א' כ"ב ל' התחפש ובא במלחמה במקום אתחפש, או התחפש אתחפש: י"ט) באזני בנימין. אחר שכל השבטים קבלו את דוד למלך עליהם, כדי שיבינו שמוכרחים גם הם להשמע לו; ושאר השבטים ובנימין יותר מכולם התנו תנאים לקבל דוד עליהם, אולי שלא יקח מידם נחלתם שנתן להם שאול או שירשו מאחיהם אחר מעשה פלגש בגבעה, שבודאי מפני מעוטם היו בני בנימין מעשירי ב"י, ומלך שאינו מבני שבטם היה יכול לקחת נחלתם מידם: כ') עשרים אנשים. ולא כתב עשרים איש כנהוג, אולי כונתו עשרים מגדולי העם ואציליו כמו כולם אנשים (פר' שלח לך): כ"א) בשלום. שהשלים עם דוד, ואם היה כותב לשלום היה ר"ל שבעת לכתו ברכו דוד שיהיה לו שלום בדרך וינצל מנזק: כ"ב) מהגדוד. מרדוף אחרי גדוד שבא לבז בז בארצם, ואע"פי שמלאכו שתי הלשונות יחד (כל שללה תבז לך, פר' שופטים) כדרך כל הנרדפים הבאים זה במקום זה, מ"מ נ"ל שיש הפרש בין שלל ובזה, ומי שיש לו דין להלחם שולל, והנלחם על מי שלא גמלו רעה בוזז, א"כ יואב הביא עמו שלל ולא בזה, ובשמואל א' ל' היה הדין עם עמלק ועם דוד ששניהם היו תמיד במלחמה זה עם זה, וקרא לבזת שניהם שלל (פס' ט"ז, כ"ו): כ"ה) לפתתך וגו'. מתוך דבריך אם תמהר ותשמע לו או תמאן לשמוע, יבין אם בוטח או ירא אתה ומה בדעתך לעשות: כ"ז) השער. שער העיר: בשלי. מל' אויביה שלו (איכה א' ה') בהשקט ושלוה: כט") מחזיק בפלך. יש לתיבת פלך ג' הוראות, מחוז (נחמיה ג' ט'), מקל שנותנים עליו הפשתן לטוות rocca, Spinnrocken (לא הכלי הקטן שמקיפים עליו החוט אחר הטויה fuso, Spindel והראיה תמכו פלך (משלי) ובו לא שייך ל' תמיכה), ומשענת; ונלאיתי מצוא דמיון בין שלשת הדברים ונשאלתי לתלמידי ואחד מהם מהח"ר יצחק מאיוניקא השיבני שפלך ל' מחוז הוא כמשמעו חלק (פלך, פלח, פלג,

פרק, פרד) מן המדינה; ופלך הטויה נקרא כן על שם שמותכים ומפרידים אותו בראשו לארבע מרחיבים האמך ונותנים עך עגול בין ארבעת רבעיו כדי שלא יכולו שנית, ועל מקום הנפות נותנים הפשתן לטוות; ופלך ל׳ משענת ג״כ בראשו אחוך לשנים לתת אותו בין אצילי ידיו ולהשען עליהם, ונכון בעיני: כ״ט) בדם עשאל אחיו. וכן למטה ל׳ על אשר המית. נראה שכותב הספר לא השבה מכל וכל כתואנה ליואב רק כאלו כמעט הדין עמו לעשות כן רק שאחר לנקום נקמת אחיו, שאם היו רודפים עוד יואב ואבישי אחרי אבנר ביום מלחמת גבעון והורגים אותו ביום היה נתפסים עמו גם שאר עבדי איש בשת והיה נשפך דם הרבה, וידוע כמה נשתרשה גם בין ב״י הדעת המעוקשה שחובה על גואל הדם לנקום נקמת אחיו מיד הורגו ודיני עיר מקלט יוכיחו: ל״ג) הכמות נבל. הנלחם באיש נעיר לימים והורגו: כ״ט) ואל יכרת. כמו לא יכרת לך איש (מלכים א׳ ב׳ ד׳) לא יהיה דור מהם שלא יהיה בהם זב וגו׳: ל״ד) ידיך לא אסרות וגו׳. כדרך הרוצחים שאוסרים אותם בנחשתים ונותנים אותם ביד גואל הדם (דברים י״ט י״ב): כנפול.... נפלת. כף כאשר וזה הוראתה לפני המקור בכל מקום, כאשר נפול נפלת לפני בני עולת, הורגיך בני עולה ולא אתה: ל״ה) כל העם. עם המלחמה או שהיהם שמעו שדוד מתענה והבינו כונתו שהיא להוציא מלב ב״י שגם ידו עם יואב בהריגת אבנר, ובאו לדבר על לבו שלא יחשבו כזאת עליו; או כל העם ר״ל עם יהודה, וכן למטה ל״ז כל העם וכל ישראל: כל מאומה. תיבת כל לחיזוק. אפילו דבר קטן: ל״ט) רך ומשוח מלך. לא רך בשנים כי בן ל״ז שנה היה באותה שעה, אך תיבת רך מתנגדת לקשים שאחריה ועניינה רך הלבב שאינני יכול למלאת את לבי להמית את בני צרויה:

ד׳ א׳) וירפו ידיו. אעפ״י שהרה אף אבנר בו ונשבע להעביר המלוכה ממנו היה מקום שישוב מחרון אפו, או שדוד לא ירצה לכרות עמו ברית ובכן יהיה מוכרח לשוב אליו: ב׳) שרי גדודים. שרי מחלקה אחת מן הצבא ופקודתם לבז בז בארץ האויב: תחשב על בנימין. בארות לא רחוקה מן הגבול, ואחר התמעט בני בנימין אולי נתישבו שם מבני יהודה המרובים באוכלוסין, ע״כ אמר שאעפ״י שנראה שהיא

נחלת יהודה תחשב על בנימין: ג) ויברחו הבארתים. רש"י פירש שברחו אחר מלחמת גלבע שב"י עזבו הערים ובאו פלשתים ונתישבו בהן (סוף שמואל א') ולא נראה, לפי ששם מספר שעזבו הערים שבעבר העמק ושבעבר הירדן ובארות לא היתה שם ורחוקה היא ממקום המלחמה, ועוד היל"ל וינוסו, על כן נ"ל שברחו מפני איזה עון שעשו ויראו שאיש בושת ימיתם, או הרגו איש מבארות ויראו מגואל דמו: ד) וליהונתן. בא הספור כאן להודיענו שמפני מומו לא היה ראוי מפיבשת למלוכה א"כ אחרי מות איש בשת אין יורש לשאול, ובני רצפה בת איה היו בני פלגש ולא ראוים למלוכה: נכה. משרש נכה שרגליו הוכו, ופסח יכול להיות ג"כ בלא מכה כגון שנולד ברגל ארוכה או קצרה: מפיבשת. ואיש בושת ענוים ובישנים היו כנראה מהמסופר מהם ומזה שמם, מפיבשת, מִפִי בושת, מדבורי ניכר שבישן אני: ה) אל בית איש בשת. במחנים: ו) לקחי חטים. כבר העירותי שבני בנימין היו עשירים בנחלה, שירשו כל שדי אחיהם ההרוגים במעשה פלגש בגבעה, ועושים סחורה בתבואת שדותיהם, ותיבת והנה ל' נקבה זרה היא, וגם חסרה הכף לפני תיבת לקחי, ותיבות רכב ובענה שהן הנושא באות בסוף הפסוק, ואולי ראוי לנקד וְהֵנָּה, כלו' באו אל הבית לקחי חטים באו גם רכב ובענה עמהם, ולא הלכו לבית האוצר לקנות עם הסוחרים שעמהם באו רק נכנסו לבית איש בושת והרגוהו, ואח"כ התחברו שנית אל לוקחי החטים וע"י כן נמלטו: ו) הערבה. מחנים לא רחוקה מן הירדן בנחלת גד, ועברו את הירדן והלכו בסביבות ים המלח אשר לא יעבד שם ולא יזרע ומשם הפכו פניהם למערב ובאו עד חברון: ט) אשר פדה וגו'. אני מודה שפדה אותי מצרה, ואינני חפץ בנקמה: י) כמבשר. ל' בשורה הוא תמיד לטובה, ואם מלאכו בשורה טובה, טוב תבשר ודומיהם, הוא לחיזוק, וכן בשורה בפיו (למטה י"ח כ"ה) ר"ל בשורה טובה, ואמר כן לפתיח פיו לטוב: לתתי לי בשרה. שכר בשורה, כמו לא תלין פעלת שכיר (קדושים) שכר פעולת שכיר: י"א) צדיק. ראיה למה שכתבתי למעלה ד' על שם איש בשת: י"ב) ויקצצו. כמו שעשו לאדוני בזק לשלם לו מדה במדה, גם אלו הלכו ברגליהם בחטאי ובידיהם כרתו את ראש איש בשת, ולאדוני בזק קצצו בהונותיו קודם מיתתו, ולאלו הרגום ואח"כ עשו בהם שפטים לאיים על עם הארץ ולהודיע שהורג מלך חוטא כפלים:

ה' א') **שבטי.** ראשי השבטים כמו ראשיהם שבטיהם (נגבים): ב') והמביא. הסרת האלף מפני אלף שאחריה וכן למעלה (ש"א כ"ה ט') הידעני מן במקום הידענים, עיין במשתדל על פסוק קנתי בחיי (תולדות): תרעה. בעת שלום: לנגיד. בעת מלחמה (עיין מ"ש בש"א ט' ט"ז): ג') זקני. הם הם שבטי הנזכרים בפסוק א': ברית. הבטיחם בשבועה שינהלם בנחת ולא ישתרר עליהם: וימשחו. כמו למעלה ב' ד' ל' גדולה ולא משיחה בשמן שכבר משוח היה ע"י שמואל, ואף הם רוצים היו למשחו שנית בפומבי לפי שפעם ראשונה נמשח ע"י שמואל בסתר, היה ראוי למשחו ע"י נביא או כהן: ו') יושב הארץ. קודם כיבושה ע"י בני ישראל, ועכשו יושב במצודה הנקראת ציון אולי ומפני שמצוינת היתה ומפני חוזק חומותיה ומגדליה: הסירך העורים והפסחים. קשה להבין מהמקראות המעשה על בוריו ומה הם העורים והפסחים האלו מכל שכן שגם בספר דברי הימים לא יספר מהם, ובלתי ספק שספרי שמואל ומלכים פתוחים היו לפני מחבר ספר דברי הימים שרוב הסיפורים הם מועתקים מהם פסוק בפסוק ומלה במלה, ונראה שגם כותב הספר ההוא לא ידע מה טיבם של עורים ופסחים אלו ולא באה על זה קבלה לידו רק הבין מדברי הכתוב שר"ל שאמרו לדוד לא תבא הנה (ד"ה א' י"א ה'), ומצאנו הרבה פעמים במקרא שהעתיקו כותביה מה ששמעו בדורותם על מקור שמות המקומות ועל מקור המשלים שהם חכמת המון העם, ויש מהם שיחסו להם שני מקורים כמו באר שבע (פר' וירא ופר' תולדות) הגם שאול בנביאים (ש"א י' י"ב, וי"ט כ"ד), וכן כאן רצה הכותב להודיענו שמשל עור ופסח לא יבא אל הבית (שלא נודע לנו בבירור מה כונתו) נהיה ממעשה לכידת ציון ולא פירש דבריו יפה, אולי בדעתנו כונת המשל נוכל להבין גם הספור. עתה מאחר שלא נוכל להניח פסוק בלי פירוש נכריע בין המבארים ונשמע ג"כ מה בפי יוסף הכהן בקדמוניות שלו שאף כי כולן אינן כסף צרוף מ"מ קבלה הן בידו, והוא מספר לנו שמלך היבוסי בטח על חוזק חומות ציון ולחרף את דוד שם עליהם עורים ופסחים לשמרן ולא אנשי חיל, ואמר לדוד לא תבא הנה רק בעלי מומים אלו ימנעוך מלכוד המצודה, והסירך נוכל לפרשו אתה תסיר העורים והפסחים טרם תכנס ותסרה הבית, כ"א בהסירך, או העורים והפסחים יסירוך וימנעוך מבוא, והראשון נכון יותר; ויש שפירשוהו צלמי עורים

ופסחים (דומה למדרש רבותינו, פרקי רבי אליעזר סי' ל"ו שהיו צלמי יצחק ויעקב) שכל זמן שהיו על חומות העיר בטוחים היו שלא תפול ביד אויב כמו Palladio לעיר טרויא, ורלב"ג פירש שהיו צלמים ומקלות בידם כדרך העורים והפסחים הנשענים על מקלותם ובמעשה אומן היו מכים הרוצה לעבור ביניהם, ואע"פי שנראה כפירוש זר אינינו חוץ לאפשריות; ומי יודע אם מאיזה טעם לא נודע לנו לא קראו לכל יושבי ציון עורים ופסחים כמו שמספר לנו המשורר הנפלא האיטלקי Dante, Inferno C. XVI. v. 67. שקראו בימיו לאנשי עירו עורים משום מעשה שהיה? ומלך היבוסי אמר לדוד אתה מבזה עמי וקורא להם עורים ופסחים, הנה העם אשר מאסת בו עלה והלחם בו; ואם נניח זה יוסר קושי הפסוק וגם נבין המשל שבתחלה צוה דוד שאל ביתו לא יבא יבוסי (אעפ"י שהיו לו שרים וגבורים ונערים מבני הנכרים) מפני שהיו שנואי נפשו, ומזה נהיה למשל לומר שירחק איש ממקום בלתי ראוי לו „עור ופסח לא יבא אל הבית„ וגם יהונתן תרגם עורים ופסחים חטאיא וחייביא והם היבוסי שארית כנען שכל תועבה עשו, ואחר לכוד העיר הרחיקם דוד מביתו: צנור. קרני החומה שדרך שם הביאו אמת המים, ומלבד שזו הוראת המלה בל"א מצאנו גם בתהלים מ"ב לקול צנוריך: ט') המלוא. מין מצודה ומבצר. אולי נקרא כן מפני שמקיימים שתי חומות אבנים בריחוק זו מזו וממלאים חללן אדמה, וכן לשכם מצאנו בית מלוא (שופטים ט', ו'): וביתה. מתחתית החומה התחיל לבנות ולא השאיר מקום פנוי למגרש: י"ב) וידע וגו'. לא נתגאה בעשרו וגדולתו: י"ז) וירד אל המצודה. מציון שהיא בראש ההר ירד אל חומות ירושלם הבצורות להתיצב לפני פלשתים: י"ט) העלה. צריך היה לעלות על ראש ההר כדי לרדת לעמק: כ') כפרץ מים. כנחל שוטף בקלות וימהר: כ"א) וישאם. להראות לישראל כי שקר מבטח אויביהם, ובד"ה א' י"ד י"ב כתוב וישרפו באש, נראה שכותב הספר פירש וישאם ל' והמשאת החלה (שופטים כ' מ'): כ"ג) לא תעלה וגו'. כבפעם הראשונה, אולי פלשתים שמו שומרים ואורבים על ההרים שלנגד ירושלים, רק הסב סביבות ההרים עד מעבר העמק וסגור הפלשתים בתוכו, וכהגיע הרוח את ראשי האילנות באופן שלא ישמע קול צעדי חילך (רלב"ג) אז תחרץ ותאזור חיל ותכנס במעבר העמק: כ"ה) מגבע. בנחלת בנימין עד בואך גזר בנחלת אפרים, אולי

נסו פלשתים מעמק רפאים שהוא לצפון ירושלים עד גבע בנימין ושם השיגם דוד והכם ורדף אחריהם עד גזר:

ר' א') **ויסף.** מקור שרש יסף ושרש אסף הוא סף וגם הוראת שני הפעלים דומה שהאוסף הולך ומוסיף על מה שבידו, ובכן יתחלפו זה בזה והאחד יורה גם על חבירו כמו כאן שהענין הוא שאחר ששלח דוד את ישראל לאהליו אחר מלחמת פלשתים הוסיף שנית לאספם להעלות את הארון, וכן רחל קראה לבנה יוסף ואמרה אסף אלהים את חרפתי, וגם יוסף ה' לי בן אחר (ויצא); ואחר אוסף התבואה תסוף ותכלה מן השדה, והסף הוא סוף הבית, וספות הכסף ידענו בהן שהן כלי אך לא ידענו צורתן אולי תגיד לנו מקור שמן: ב') מבעלי יהודה. היא קרית יערים ועיין מ"ש בש"א ז' א' על פסוק ויבאו אנשי קרית יערים, וחסרו כאן תיבות ויקם וילך דוד וכל העם אשר אתו אל בעלי יהודה ויסעו מבעלי יהודה להעלות משם וגו', ולא זכר ההליכה אל קרית יערים רק שובו משם כי הוא העיקר: שם שם. האחד מיותר, אולי היה כתוב בסוף שטה וחזר המעתיק וכתבו בטעות בראש שטה פעם אחרת, וכן יארע גם לכותבי ס"ת לכפול תיבה קטנה כמו „את„ ולכתבה פעמים בסוף שטה ובראש שטה שאחריה, וזולת „נקרא שם ה' על„ שגורה הרבה (וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך, תבוא) וענינה בהזכר הדבר יזכירו עמו גם שם ה', ויקראו תמיד לארון ארון ה', ולישראל עם ה': ג') וישאהו מבית וגו'. א"א לפרש שני פסוקים אלו ג' וד' בלי איזה תוספת או איזה מגרעת, וכ"ל שהמעתיק כפל שטה אחת שלימה ותיבות „חדשה וישאהו מבית אבינדב אשר בגבעה„ שבפסוק ד' הם מיותרות לגמרי ומוכפלות מפסוק ג', והמעתיק טעה בין עגלה להעגלה וכפלה, והראוי ועזא ואחיו נהגים את העגלה עם ארון האלהים ואחיו הלך לפני הארון, וקצת ראיה לדברי העדר ה"א הידיעה מתיבת חדשה השנית, וכן קרה גם למעתיק מלכים ב' ז' י"ג שכפל תיבות נשארו בה הנם ככל המון ישראל אשר (עיין מה שאכתוב שם בע"ה), ובמגלת אסתר קרה הפך זה שהסופר השמיט שטה כמו שהעירותי בש"א ו' י"ח; ואין זה כבוד ומקראי קדשנו להקשות דעתו ולגזור שלא כפל בהם שום טעות, ולהואיל לפרש פירושים רחוקים

לקיים דברים ככתבם, די לנו לדעת ולהודיע שאחר הסופרים (שגם לפי דעת קדמונינו ז"ל תקנו והחליפו בהם איזה דבר) לא שלטה יד בספרי קדשנו, וכבוד תנ"ך מונח במקומו גם אם נניח שנִפל בהם איזה טעות סופר שאינו לא מעלה ולא מוריד, וקהלת בחכמתו אמר אל תהי צדיק הרבה וגו' (שם ז' י"ו): ה') בכל עצי ברושים. תרגמתי כנהוג בכלי ניגון עשוים מעצי ברושים, רק הכלים הנזכרים אח"כ אינם עשוים כולם מעץ ובפרט הצלצלים שבודאי היו עשוים נחשת או כסף, א"כ נ"ל שיש לפרש שבידם ענפי ברושים כמו לולב שלנו ובהם היו משחקים לשמחה, ונוסף על זה היו משחקים בכנורות ובנבלים וגו', והוו המיותרת שבתיבת כנורות סמך לדברי: ו') שמטו. תרגמתי כנהוג ניתקו מהעגלה. אך נ"ל שיש ג"כ לפרשו מל' שמטוה וישמטוה (מ"ב ט' ל"ג) וחסרו אותיות הכנוי, שמטוהו, או בקר שם כולל יחיד וראוי לנקד שְׁמָטוֹ, ור"ל חָשַׁב להפילו: ז') על השל. גם זה תרגמתי כנהוג עַל שגגתו של עזא, ונ"ל שאין בכל המקראות שבא בהם שרש שלה שום אחד שיורה בבירור שהוראתו טעות ושגגה, כי ישל אלוה נפשו (איוב כ"ז ח') נוכל לפרש כי ישקיט ויניח, עתה אל תשלו (ד"ה ב' כ"ט י"ט) אל תחשו ותנוחו, לא תשלה אותי (מ"ב ד' כ"ח) אל תשקיטני ותניחני בדברי הבל, גם כאן על השל ר"ל פתאום בהיותו שוקט ובוטח, ובד"ה כתוב על אשר שלח ידו על הארון: ח') פרץ. מיתה משונה ופתאומית וכן פן יפרץ בם (יתרו), ודומה לו כי עשה ה' פרץ בשבטי ישראל (שופטים כ"א ט"ו): ט') איך יבא אלי ארון ה'. אחרי שחטאתי בהבאת הארון וגרמתי פרץ לעזא איני כדאי להביא אל ביתי ארון ה': י') ויטהו. ר"ל הביאו שם לישיבת עראי, וכן ויטהו יואב אל תוך השער (למעלה ג' כ"ז) הכניסו שם לרגע קטן; ואם כונת שני המלילות כדברי תוסר כל תלונה מעל דוד שפרק צרתו מעל צוארו ונתנה על צואר עובד אדום (מלבד שהסברא נותנת שפרץ עזא אירע אצל בית עובד אדום והוא בעצמו בקש מאת דוד שיכניס הארון אל ביתו) וגם שדוד קנא בטובתו והסיר הארון מביתו להביאו אליו: י"ב) בשמחה. שעד היום ההוא נראה כאילו האל קוצף על עמו וכל זמן שעבדוהו לפני ארון בריתו אירעה להם תקלה, עכשו שע"י הארון שרתה ברכה בבית עובד אדום ברור שסלח ה' לעונות עמו ונתרצה שנית להם: י"ג) ומריא. מלאכו באיוב (ל"ט י"ח) כעת במרום

תמריה. שענינו לפי מקומו תגבה ותתרומם, ואולי הוא הפוך מן אמר (את ה' האמרת, פר' תבוא, ודומיו) ומזה ג"כ מריא, בהמה גסה ומפוטמת: י"ד) מכרכר. פעל מן הכפולים ועיקרו כר שענינו איל או שעיר המדלג ומרקד: חגור אפוד בד. שכן קבעו ללבוש כל העובד עבודת הקודש (עיין מ"ש ש"א ב' י"ח): מפזז. שרש פזז קרוב לפצ, וכפטיש יפוצץ סלע (ירמיה כ"ג כ"ט) מתיז ומנפץ חלקיו; אף כאן מפזז נותז ומדלג ממקום למקום, ומשרש זה גם ויפזו זרעי ידיו (ויחי) מדלגים ומתנועעים במהירות, ואולי משרש זה גם שם פז המורה זהב מרודד ונעשה טס: י"ז) לפני ה'. מחוץ תחת אויר הרקיע לפני המון ישראל, רק כנגד החדר ששם הביאו הארון: ויעל. כמו שהשרשים הבלתי מקבלים הפעיל יש לבנין הקל שלהם הוראת הפעיל (ויאמר אל משה אני חתנך יתרו שבהפעיל את ה' האמרת ענינו אחר, וכל אשר עשים שם הוא היה עשה, (וישב) היה מצוה שיעשו ורבים עוד) כן לפעלים שהפעיל שלהם הוראת יוצא לשני ורוצים לתת להם הוראת יוצא לשלישי, או גם כן יש להם הוראת פעל עומד ורוצים שישמשו שימוש פעל יוצא, אין תקנה כ"א לתת להפעיל שלהם הוראת יוצא לשלישי או לשני, כמו וישלחו את כתנת הפסים ויביאו אל אביהם (וישב), אם שלחו לא הביאו בעצמם, א"כ צריכים אנו לומר שכאן הוראת ויביאו נתנו ביד אחר שיביא, וכן ולא ילין את העם (למטה י"ז ח'), ואולי לא תלין פעולת שכיר (קדושים) לא תלין נבלתו (כי תצא), יעשה שילינו; אף ויעל דוד לא שהעלה הוא בעצמו, רק צוה לכהנים שיעלו, וכן אלף עולות יעלה שלמה (מ"א ג' ד'), והוא ע"ד ויבן שלמה את הבית, צוה שיבנו והכתוב מיחס לו הבנין: י"ח) ויברך את העם. אמר להם לכו לבתיכם לשלום וה' יהיה עמכם או כדומה וכן מפורש בשלמה (מ"א ח' נ"ה) ויברך את כל קהל ישראל וגו' יהי ה' אלהינו עמנו: י"ט) ואשפר. לא נודע בבירור פירוש המלה, ושרשה שפר, אולי הוראתה מנה יפה של בשר: ואשישה. תרגם שד"ל חלת צמוקים, ומקור המלה אֵש, חלה נאפה על האש, והושאלה המלה להוראת כל חלה: כ') וישב. ויפן כמו ושבה והיתה לבער (ישעיה ו' י"ג): נגלה. לא ידע לכסות ממנו והראה כי לא מזרע מלוכה הוא ברקדו כאחד מהמון העם שאין בהם כל כשרון, ע"ד שאמרו במגלה (ד' ז':), אי תקלאה מלכא ליהוי דיקולא מנוהריה לא נחית: כהגלות

כ ג ל ו ת. כפל המקור יורנו שגם בכל מקום שבא קודם זמן אחר הינו אלא לחיזוק רק חסרה ממנו אות הכנוי המיוחדת ומהפעל הבא לפניו או לאחריו, כמו ידעתי כי מלוך תמלוך (ש"א כ"ד כ"א) הוא כמו כי תמלוך תמלוך, ועתה הלך הלכת (וילא) כמו הלכת הלכת, וזה מחליש דברי שד"ל על פסוק טרף טרף יוסף (עיין במשתדל) אעפ"י שנעימים המה מאד: כ"ב) א כ ב ד ה. כל כמה שאשפיל עצמי לפני עמי אהיה יותר נכבד בעיניהם, והחכם פיליפסזאן העירנו שהוכיח דוד את מיכל תוכחה נמרצת בהזכיר לה כי נמאס אביה וביתו ממלך, ליסרה כי ידע בה שרם לבה כמו שרם לב אביה במלכו: כ"ג) ע ד י ו ם מ ו ת ה. כמו ולא יסף שמואל לראות את שאול עד יום מותו (ש"א ט"ו ל"ה) כלו' לא ראהו עוד, ואין לומר שהכונה בחייו לא ראהו ואחר מותו ראהו, שלא ביום מות שמואל העלתה אותו בעלת האוב, אף כאן ר"ל לא היה לה ולד לעולם, שאם היה לה היתה מכנסת בלבו גסות הרוח:

ז' א') **כי ישב המלך בביתו.** ולא נצטרך לצאת למלחמה: ב') ב ת ו ך ה י ר י ע ה. לא כתב תחת היריעה, לפי שלא בלבד עליו היו יריעות כמו במשכן, רק גם מלדיו לנוי: ג') ה' ע מ ך. בכל משלח ידך ובודאי תצליח: ד') ה א ת ה ת ב נ ה וגו'. שד"ל בתרגום הספטרות שלו הוסיף. אתה רוצה לבנות לי בית? לא כי, שאינני צריך לבית, רק אני אבנה בית לך והקימותי את זרעך אחריך: ו') ב א ה ל ו ב מ ש כ ן. נושא הדבור הוא ה', ור"ל הארון, והוא בהיותו בבית אבינדב ועובד אדום ודוד לא היה במשכן, רק באחד מחדרי ביתם ועליו פרשו אהל לנוי: ז') ש ב ט י. ראש השבט שיש בידו מטה לרדות: ח') מ א ח ר ה צ א ן. ע"ד ואשא אתכם על כנפי נשרים (יתרו), מעומק השפלות לגובה הרוממות, מאחר הצאן שהם חלשי הבהמות לראש ונגיד על ישראל שהם עמי בחירי: י') ו ש מ ת י. מוטעם מלרע, ולפי דעתי ראוי למלעיל, ל' עבר כמו ואהיה, ואכריתה, וכן כולם עד והגיד לך ה שהו' שלו וו' ההיפוך, ומזה מתחיל ל' עתיד: י"א) ו ל מ ן ה י ו ם. מחובר למקרא של מעלה. לא יוסיפו לענותו כאשר בראשונה במצרים, וכאשר ענוהו בכל ימי השופטים עד היום שהניחותי לך מכל אויביך: י"ב) א ש ר י צ א מ מ ע י ך. זרעך אחריך היה משמע גם בן בנו, אשר יצא ממעיך ר"ל בנו ממש: י"ד) ב ש ב ט א נ ש י ם. כמו שאני מיסר

שאר בני אדם, ולא כמלך בקרוב ממנו המלוכה: ט"ו) מעם שאול. שלא עשיתי חסד עמו: ט"ז) לפניך. כאן אירע להפך ממה שאירע לקוף של קלתי בחיי (עיין במשתדל פ' תולדות) ודומיו, ובהשאר מקום חלק בשטה שאינו מספיק לכל תיבת כשאך כתבו הכף לבדה, וכזה נמצא בכל ספרים קדמונים, והראוי לפנַי: י"ח) לפני ה'. לפני הארון: י"ט) האדם. החכם פיליפזאן תרגם ופירש, זה מנהג בני האדם לדבר איש על לב רעהו, ורחוק, ולי נראה שאדם הוא ל' שפלות, נוצר מאדמה, וע"כ לא כתב איש שענינו אדם שיש לו הויה וגדולה, ור"ל הֲזֶה מנהג בעולם שאדם שפל כמוני יגיע לגדולה כזאת? כ') ומה יוסיף דוד וגו'. הלא כל דברי אך למותר: כ"א) בעבור דברך וגו'. לא מכשרון מעשי רק להקים דברך: וכלבך. וכפי גזרת חכמת סודך לטוב בני עמי: להודיע. להזכירני טובותיך עמי חנם: כ"ב) על כן גדלת. כי אתה לבדך יכול להגיד מה שיהיה באחרית הימים, לא כן האלילים, ודומה לזה כתב ישעיה מ"ג י', מ"ה כ"א ובמקומות אחרים: כ"ג) אשר הלכו אלהים. אולי הוא חול ומוסב אל האלילים וע"כ בא פעל הלכו ל' רבים, דומה בענינו למה שכתוב (פר' ואתחנן) או הנסה אלהים וגו': גוים. חסרה המ"ם בעבור מם אחרונה של מצרים, והראוי מגוים ואלהיו, כלו' נגד רצון גוים ואליליהם: כ"ה) הקם עד עולם. ולא תִנָחם אף אם בני חוטאים לפניך: כ"ו) אלהים על ישראל. מתי יאמרו זה? כשתגדיל חסדך עמנו: כ"ז) מצא עבדך וגו'. לולא בטובך גלית אזני לא הואלתי לשאול ממך דבר גדול כזה, והיה די לי במה שאני מלך, ולא שאלתי ממך המלכות לזרעי: כ"ח) אתה הוא האלהים. בעל אֵל כלו' הכח והיכולת, ובכן דבריך יתאמתו כי אין מונע ממך: כ"ט) הואל וברך. הוסף לברך שזאת הוראת פעל הואיל בכל מקום (לפי דעתי) וכן פירש שד"ל הנה נא הואלתי (פר' וירא): ומברכתך וגו'. אם זרעי יצלח, הצלחתו תבא רק ממך ולא מסבה אחרת:

ח' ה') **מתג האמה.** לא נודע בבירור מה הוא ובד"ה (א' י"ח א') כתוב את גת ובנותיה, רד"ק פירשו ל' אמת המים, רלב"ג שם מחוז, רש"י מחט שבראש המרדע, ד"מ על גת שהיתה רודה בערי פלשתים האחרות, פיליפזאן ל' עיר ואם, עיר המלוכה, ואני בתרגמי

הנחתי התיבה מוות שהיא, לפי שבעיני כל הפירושים הנזכרים רחוקים, מ"מ נראים יותר דברי רש"י, לולא מצאנו שקצפו סרני פלשתים על אכיש מלך גת (ש"א כ"ט ד') א"כ לא היתה גת ראש לכל ערי פלשתים, והואיל אף אני לפרש פירוש רחוק ולומר שראוי לנקד הָאַמָּה (שנים עשר נשיאים לאמותם, סוף חיי שרה) והיא אֻמַּת ישראל ור"ל שעד הנה פלשתים מותג ורסן לישראל ומונעים מהם חרש (ש"א י"ג י"ט) ומהתקבץ להתפלל (שם ז' ו') ומהמליך עליהם מי שיתפלו בו (למעלה ה' י"ז), ודוד לקח מתג זה מידם בהכניעו אותם באופן שפרק עולם מעל צואר ישראל, ונתן עול ישראל על צוארם, או האמה הם הפלשתים עצמם, ודוד משל בהם והנהיגם כרצונו כמו שמנהיגים הבהמה ע"י מתג: ב') וימדדם וגו'. לו עשה דוד כזה לכל הגוים שהכה הייתי אומר אכזריות היתה בו, עכשו שאפילו על פלשתים שהרעו כ"כ לישראל לא התאכזר, צריכים אנו לומר שאיזו סבה בלתי נודעת הביאו לכך מכ"ש שמזרע רות המואביה הוא בא, וגם על עמון התאכזר בלבדו רבה עיר עיר מלוכתם (למטה י"ב ל"א), ויותר מזה מצאנו שגם בתורה צוה לנו לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה' (פר' כי תצא) ולא צוה כזה על עמלק ראש שונאי ישראל: ג') בלכתו להשיב. בלכת הדדעזר להשיב יד דוד אחור כלו' בבואו למנוע מדוד מרשת הארצות שעל יד נהר פרת שהוא גבול טבעי לארץ ישראל אחר שנחלו שני המטות וחצי המטה מעבר לירדן מזרחה, וגם ה' בברית בין הבתרים הבטיח לתת לזרע אברהם את כל הארץ עד נהר פרת (לך לך), ובד"ה כתוב להציב בֹלת, ואז בלכתו ומשב אל דוד שהלך שם בארץ צובה שכבר היתה למס לישראל מימי שאול (ש"א י"ד מ"ז) ליסד ממשלתו עליה בחוזק, ונכון, שגם עמון ומואב ואדום נזכר שם שנלחם שאול עליהם והכם, והם המה הגוים שדוד עתה נלחם בם: ד') הרכב. הסוסים שעליהם רכבו פרשי הדדעזר: ז') שלטי. יש לומר שקטנים הם ממגן וצנה, וצנה גדולה על כולם שהיא מקיפה ומכסה כל הגוף, שכן כתוב כצנה רצון תעטרנו (תהלים ה': י"ג) את ארם בגיא מלח. כתוב ארם במקום אדום וכן במלכים ב' ט"ז ו' כתיב לארם ובלי ספק ראוי לאדום, ע"ש (וגם מ"ש למטה י' י"ד), ועשה דוד שם גדול לעצמו כששב מהלחם והכות מכה רבה כזאת את אדום שהכי בחגוי סלע (עובדיה: ט"ו) על כל ישראל. כולם מכבדים אותו כמלך: משפט וצדקה. משפט להציל

עשוק מיד עושקו, וצדקה לתת גמול לכל איש כפעלו: ט"ז) מזכיר. מזכיר למלך מה לעשות מדי יום ביום, או מזכיר לפניו צדקות ב"א וחובותם לשלם להם כפעלם (שד"ל): י"ח) והכרתי והפלתי. ובד"ה (א' י"ח י"ז) על הכרתי והפלתי וכון, שלא יתכן שכל הכרתי והפלתי שהיו שומרי ראש דוד (למטה כ' ז') היו כולם כהנים כלו' מגדולי העם ומאציליו, והכרתי והפלתי היו שניהם מהפלשתים, וכן מנהג המלכים לשים נכרים לשומרי ראשם שאם ימרדו בם בני עמם ישארו אלה הנכרים עמם, ופלשתים נקראים בצפניה (ב' ה') גוי כרתים, ופלתי בחילוף התו בשין הם פלשתים:

ט' א') **הכי.** אחת מהוראות כי הוא אם, כי תקנה עבד עברי, אם תקנה, א"כ הכי כמו הַאִם: ג') חסד אלהים. חסד הרצוי לאלהים: ד') בלו דבר. מקום קרוב למחנים ששם היה מושב איש בושת: ז') והשבתי. א"כ אחר מות איש בושת לקחוה ממשפחת שאול: י') ועבדת. נראה שציבא נשתחרר מעצמו אחר מות שאול, ודוד הכריחו לשוב שנית תחת יד אדוניו הוא ובניו (שהיו ג"כ עבדים כמוהו ובודאי שלא מזרע ישראל) וגם עבדי ציבא, דעבד דקנה נכסים עבד למאן נכסים למאן (מגלה ט"ז·): י"א) ומפיבשת אכל וגו'. דברים שהוסיף דוד על דברי מפיבשת, ואין לפרש שציבא אמר שעד עתה מפיבשת אכל על שולחנו לפי שהיה בבית מכיר, ולא שמכאן ולהבא יוכל לאכל על שולחן ציבא מבלי שיטרח דוד, שא"כ היה לו לכתוב על שולחנו של מפיבשת ולא של ציבא שהוא עבד לו:

י' א') **חנון.** אביו היה מתפאר באכזריותו וקורא לעצמו נחש, ובנו מתפאר ברחמנותו וקורא לעצמו חנון, ובעלי הניקוד נקדו הח"ת קמץ ולא פתח להפרישו מחַנון שהוא מתארי השם ית"ש: ב') עשה אביו עמדי חסד. בודאי שנא נחש את שאול אחר שנלחם בבואו לעזרת יבש (ש"א י"א) ומפני זה היטיב לדוד בחשבו שהוא מבקש רעת שאול, ואעפ"י שידע דוד שלא מפני אהבתו אליו היטיב נחש עמו רק משנאתו לשאול מ"מ זכר חסדו גם אחר מותו ולא כסה עליה, וגם לא נלחם עם בני עמון בהלחמו עם מואב (למעלה ח'), ומה שכתוב (שם י"ב) שהקדיש הכלים שבזז מעמון, בודאי אחר כבוש רבה (סי' י"ב)

הקדישם: ג׳) **המכבד**. ואחר שכבש דוד כל הארצות עד נהר פרת היה נראה לשרי בני עמון כדבר בלתי אפשר שיניח מכבוש גם את ארצם, ובפרט אחר מות הכון, ואחר שבערמה שלח מרגלים מתחפשים בשמלת מלאכי שלום אין חובה לשאת להם פנים כמו שעושים למלאכי הגוים, ויש לחרפם: ד׳) **מדויהם**. הו״ו יתירה והראוי מדיהם: **שתותיהם**. ל׳ כי השתות יהרסון (תהלים י״א) שהם יסודות הבית שמתחת לארץ, א״כ ל׳ תחת או יסוד הוא: ה׳) **יצמח**. נקדוהו פִּעֵל להורות שצריכין להמתין עד שיגדל זקנם קצת, שאם היה נקוד יִצְמַח מבנין קל היה ר״ל תכף שמתחיל לצמוח: ז׳) **וישלח**. נגדם להלחם עליהם בארצם, שלא להניחם שמלבד חרפה שחרפו מלאכיו יבואו עוד להלחם בארצו: ט׳) **היתה אליו פני המלחמה**. החכם פִֿיליפפזאן מעירנו שפעל היתה מוסב אל מלחמה ולא אל פני שהוא הנושא, ומלמדנו שכך דרך לה״ק, ונכון, רק המשל שהביא מקול נגידים נחבאו (איוב כ״ט י׳, וקרוב מזה קול דמי אחיך צעקים, בראשית) איננו נכון, שכל מקום שכתוב בראש הענין תיבת קול הוראתה ל׳ שמיעה, אני שומע נגידים, אני שומע דמי אחיך צועקים, ויותר היה לו להביא כמשל קשת גבורים חתים (ש״א ב׳ ד׳) מהמון רשעים רבים (תהלים ל״ז) במקום חתה, רב: י״ב) **חזק ונתחזק**. חזק בקל ענינו אל תירא כמו חזק ואמץ, ונתחזק בהתפעל כמו ויתחזק ישראל (ויחי) ענינו נשתמש בכל מאמצי כחנו: י״ד) **וישב יואב**. די לו שילא מארצו והשפיל גאות בני עמון: ט״ז) **הדדעזר**. הוא הדדעזר הנזכר למעלה (ח׳ ג׳) שקבץ כל בני ארצו מחוגר חגורה ומעלה לנקום נקמת נגיפתו, וזהו ל׳ ויאספו יחד, נאספו כולם מגדולם ועד קטנם; וגם בכתב שומרוני, שהוא כתב עברי הקדמון, אותיות דלׄת וריׄש דומות זו לזו, ומזה החילוף בין דעואל ורעואל, הדדעזר והדרעזר, הדר ותימא (סוף חיי שרה) ובאיזה נוסחאות הדר בריׄש: י״ח) **שבע מאות רכב**. שבע מאות סוסים, או שבע מאות שלישים נלבים להלחם מעל רכב ברזל: **וארבעים אלף פרשים**. גומא: י״ט) **עבדי הדרעזר**. נושאי מנחה לו: **ויראו** וגו׳. מכלל שבני עמון שלחו אליהם פעם אחרת לעזרה, אולי בתשובת השנה כששלח דוד את יואב עליהם:

י״א א׳) **לתשובת השנה**. שם שנה מקורו שנים, על שם

שארבעת מועדים אביב קיץ חרף וסתו חוזרים ושונים, ופירוש לתשובת
השנה כמו לתקופות הימים (ש"א א' כ') ששרש קוף או נקף נרדף
לכרת וחרם, וחזר בל"ח; ויש אם למקרא, כשחזר חודש האביב שהמלכים
יוצאים בו למלחמה לפי שאינו לא קור ולא חום, ויש אם למסורת
כשלמה שנה מיום שיצאו מלאכי דוד לארץ בני עמון לנחם את חנון
אל אביו: וישחיתו את. ארץ בני עמון: ג') הלוא. הכל יודעים
כה מהות בעלה שהוא מגבורי דוד (למטה כ"ג ל"ט: ד') מלאכים.
לדבר על לבה והוא ל' ויקחה: והיא מתקדשת מטומאתה.
אך שלמו ימי נדותה, ואז עלולה האשה יותר להתעבר, ובביאה אחת
נתעברה: ה') משאת המלך. דורון לשמח לבו, (ויתן משאת כיד
המלך, אסתר ב' י"ח), או הוא ל' וישא משאות (מקץ) מאכלים ערבים
ויין ישן: ט') ולא ירד. בית דוד גבוה משאר הבתים שהיה בנוי
במרום הר ציון, ולא בלבד שלא ירד אוריה ללון בביתו, אך לא ירד
שם כל עיקר, ויש לחוש שמא הוגד לו איזה דבר שהכניס חשד בלבו:
י"א) הארון. א"כ גם במלחמת בני עמון הביאו הארון עמהם:
וישראל ויהודה. בכל יום ויום היתה מתפרדת יותר חבילת י"ב
השבטים עד שהיו כבר נחשבים כשני גוים: חיך וחיי נפשך.
כך היא המליצה, מ"מ נוכל לומר חייך כמו שאני רוצה שיחיה בשרך
בעולם הזה, וחיי נפשך כמו שאני רוצה שתתענג נפשך בעולם הבא:
י"ג) עם עבדי אדניו. שומרי ראש דוד: י"ד) בספר. בהא
הידיעה סיפור דברים אחרים מבלעדי צווי מות אוריה: ט"ו) הבו.
שלשת השרשים שים נתן ויהב נמצאים כמה פעמים במקרא זה במקום
זה כדרך כל הנרדפים שאין להפריש בין הוראותם, מ"מ נראה לי
ששרש שים יורה קביעות יותר מנתן שהוא לפי שעה, ויהב, (שהוא
מל' ארמי ולא נמצא ברור כ"א בדניאל ועזרא) או הבה (מל' הבה נבנה
לנו עיר) ענינו שים פה, וגם הברתו קרובה לפה ולשרש בוא הקרוב
להוראת פה, ומצאנו פה בהלך, ופה ישית (איוב ל"ח י'); יהיה איך
שיהיה מטרם יהב או הבה היה ראוי להנקד הֲבו בחטף, ואהבו הבו
(הושע ד' י"ח) הוא ע"ד פקח קוח, ירחק חק, שענינם יפקח וירחק
הרבה כאלו נכתב המקור עם הזמן האחר לחזוק כנהוג, אהבו אהבה
רבה: ושבתם מאחריו. אוריה היה מגבורי דוד ומשרי צבאו; אתם
יואב ואבישי שלחו אותו עם אנשיו אל מקום הסכנה ובהיות המלחמה

חזקה תקעו בשופר לסימן שיאספו הנלחמים אל המחנה, והוא בודאי לא יסור אל משמעתם ויוסיף להלחם בגבורתו ונכה לבדו ומת: ט"ז) בשמור וגו'. בשמור אל ענינו בכוון דעתו להבחין איזהו מקום סכנה; ואולי היה ראוי כשמור ל' עבר כידוע שהבי"ת לפני המקור תורה זמן הווה והפך ל' עבר; אחרי שהבחין יואב כמה פעמים מקום נתון לשמור אל הגבורים שבבני עמון, נתן את אוריה שם: כ"א) ירבשת. כמו ירובשת, שהבעלים נקראים בושת (ירמיה י"א י"ג) כמו שנקראו שקוצים וגלולים: כ"ג) ונהיה וגו'. המלאך שָנָה בדברי יואב, ואמר שבאומץ הרדיפה אחר אויביהם להבריחם מעליהם העיר, לא נתנו דעתם שהיו מתקרבים לחומה: כ"ד) ויראו המוראים. נחי למ"ד הבאים פעם בהא ופעם באלף ילמדנו מקורם, כמו קרה שמנהגו לפעמים באלף לפי שענינו ששני האנשים הולכים וקרבים זה לזה כאלו אחד קורא את חבירו שאע"כ הוא משתמש בשרש פגע, ויפגע במקום (וילא), וכן ירה הבא כאן באלף יודיענו שקרוב הוא לראה (וזה מקורו אור) ולשרש ירא שענינו ראה דבר ופחד ממנו; וההפרש בין רמה בים וירה בים הוא שראשון ענינו השליך ממקום רם למקום נמוך מבלי שום לב איפה יפל הדבר, וירה ענינו השליך בכונה לאיזה מקום: כ"ה) כזה. נקוד אולם לתפארת הקריאה ע"ד שכלתי (מקץ), והוא ל' נקבה כמו ולא זה העיר (מ"ב ו' י"ט): וחזקהו. מדבר עם המלאך, חזק לב יואב שלא יירא מחרון אפי, ותיבת והרסה היתה ראויה לאתנח, ולפי בה"ט שהטעימה טפחא וחזקהו מוסב אל המלחמה אף שבא הכנוי ל' נקבה: כ"ו) ותספד, קראה למקוננות שתספרנה צדקתו: כ"ז) ויאספה. כאלו רצונו לגמול לה גבורת בעלה:

יב' א') **עשיר** וגו'. אולי מקור תיבת עשיר הוא שר, והפכו בסיפוך אותיותיו רש, ובאה לפעמים האלף אות גרונית נוספת כדרך שהוסיפו העין שגם היא אות גרונית בתיבת עשיר: ד') ויחמל. שלשה נרדפים הם רחם, חמל, חוס, התקיף בכולם הוא רחם שמורה המית הרחם או מעי האם על בניה ומזה הושאל גם לאחרים, חמל הוא ג"כ על אדם ובהמה המרגישים צער, חוס הוא על דבר בלתי מרגיש כמו אתה חסת על הקיקיון (יונה) ועינכם אל תחס על כליכם (ויגש), ואם הוראת פעל חמל בדברי, ר"ל שגם העשיר חמל מאהבם

על לאנו ובקרו לבלתי שחטה, ולא מחמת כליות שהיתה בו, והראיה ועל אשר לא חמל שבפסוק ו': ט') בזית את דבר ה'. המתרה בך שלא לעשות כאלה: י"ב) כי אתה עשית בסתר. ויראת מבני אדם ולא יראת ממני היודע כל, ואני אשלם לך כפעלך ואביישך בפני בני אדם שמהם יראת: ונגד השמש. באופן שיודע הדבר גם חוץ לארצך: י"ג) חטאתי לה'. מעשה זה יורנו כמה פשטו דרכי המוסר בין בני ישראל, שדוד נתפתה רגע אחר יצרו (ולמדונו חז"ל כל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו, בהיות לאל ידו למלאת תאותו) ואין לך מלך לפניו ולאחריו בגויי הארץ שאם בא מעשה כזה לידו היה מתבייש בעבורו לעיני עבדיו כמו שידע דוד שהיה לו להתבייש, ומי יודע עד היכן היו מגיעים הדברים ואם בעבור ניאופו לא נקרעה המלוכה מידו, ולכסות קלונו נתפתה שנית אחר יצרו והוסיף על חטאתו פשע, רק תכף ומיד שבא הנביא אליו ובמשל העשיר והרש ערך גודל חטאתו אל מול פניו, נתחרט דוד חרטה גדולה, ולא קצף על מוכיחו, רק השפיל רוחו והתודה חטאתו: י"ד) אפס כי נאץ נאצת. ג' נרדפים הם. אפס רק ואך, ואם נחפוץ למצא ההפרש שביניהם צריכים אנו לחקור אחר מקור שרשם; אפס מל' כי אפס כסף (ויגש) יהיו כאין וכאפס (ישעיה מ"א י"ב) מכרית לגמרי הדבר האמור למעלה כמו אפס כי עז העם (פר' שלח) מדה טובה אחת שבארץ תכרת והיתה כאלו לא היתה מפני כמה וכמה מדות רעות שבה, ונכון מה שאמרו שכל לה"ר של מרגלים בדבריהם הראשונים (לפי שאח"כ הוסיפו דברים והוציאו דבה רעה על הארץ באמרם ארץ אוכלת יושביה היא) הוא ל' אפס שבחרו, אפס כי עז העם, שאם היו אומרים רק או אך לא היה לה"ר כ"כ, והיה להם להזכיר ערות הארץ בלי תיבה מחלשת הטוב שדברו עליה, וזה פריה ועז העם היושב בארץ וגו'; רק מל' והבור רק אין בו מים, מורה שדבר זה שנאמר עתה עושה הדברים שלפניו רקים ונעורים ומחזקתם כלו' מכריע אותם בשוה, כמו רק אדמת הכהנים לא קנה (ויגש) מה שלא קנה יוסף לפרעה כלו' אדמות הכהנים היה שוה לאדמות המון העם שקנה; ואך מל' הכה, מכה הדבר ומתליש ומבלי הכריעו וכ"ש הכריתו, כמו אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו (נח) כלו' איסור קל כזה שלא לאכול הדם הוא דבר מועט לערך היתר בשר הבהמות שלא הותר לכם עד היום הזה; גם כאן תיבת אפס על מקומה

תבוא, תשובתך מקובלת ורצויה, רק קטנה היא לערך חטאך וצריך אתה לעונש; והאל הטוב גם בהוכיחו וביסרו בני אדם מיטיב עמהם ומראה לעיניהם מה שטוב להם כאלו רע, ומחשבותיו נשגבו ממחשבות בני אדם ובודאי הגמור שטוב היה לבן בת שבע שימות משיחיה שאל"כ היה האל מניחהו בחיים וגם לא היה נתפש בעון אביו (עיין במשתדל על פסוק פוקד עון אבות על בנים, פר' יתרו) וגם לדוד טוב שימות עַד חטאתו, מ"מ כיון שצר לו הרבה על מיתתו נתכפר בה עונו אף כי שכר היתה לו ולא עונש: ה י ל ו ד. לא ידעתי מדוע כאן ובפר' שמות נקדו המלה כן ועשאוה מלה זרה בדגש ולא נקדוה הַיִּלוד בשורק, ואף אם תמצא לומר שם שענינה העתיד להולד והוא בינוני עתיד, כאן א"א לומר כן, ומה כח הדגש? ט"ו) ו י א נ ש. ויחלש, כמו היה הולך ומתמעט: ט"ז) ו ב א. כבר חויתי דעתי סוף ש"א על פסוק ויצומו שבעת ימים שאין ראשית הוראת צום מנוע עצמו ממאכל ומשקה רק התאסף לבכות ולהתחנן, וזה הוראת ויצם דוד צום גם כאן, היה יושב כל היום לפני ארון האלהים בוכה ומבקש רחמים ובודאי לא היה אוכל ושותה מפני אנחתו, וגם כשהיה בא לביתו היה לן ושוכב ארצה כלו' כל הלילה היה מוטל על הקרקע ולא היה עולה על מטתו: י"ז) ז ק נ י ב י ת ו. הזקנים שבעבדיו האוהבים אותו ולבם גם בו: ב ר ה. אכל אפילו אכילת עראי כמו שאכלו גם הם לחמם באנחה, וכן למעלה להברות את דוד (ג' ל"ה): י"ח) ר ע ה. לעצמו או לאחרים: י"ט) מ ת ל ח ש י ם. בהתפעל אין ענינו דבור בלחש ובקול נמוך כמו בפִּעֵל (אשר לא ישמע לקול מלחשים, תהלים נ"ח) רק מחשבה בלב, וכן יחד עלי יתלחשו כל שונאי עלי יחשבו רעה לי (שם מ"א), ומקור המלה מל' ארמי ריחשא שענינו רמש בחילוף למ"ד בנון הנהוג מאד, דבור בסתר כרמש המסתיר עצמו בין עשבי השדה: כ"ד) ו י נ ח ם. דבר על לבה דכל מה דעבדין מן שמיא לטב: כ"ה) י ד י ד י ה. באה דלת ראשונה במונח להשתיק השוא מפניו: כ"ז) א ת ע י ר ה מ י ם, עיר שהיו לה מים רבים די ספוקה ואין מכריחה לפתוח לאויביה, או גם עיר רבה היתה כמו ערער (עיין מ"ש ביהושע י"ב ב') בנויה במקצת על נחל ארנון על גבי רפסודות כמו עירים הרבה בארץ סינים (China), ומואב לכד כבר מקצת העיר הבנויה על המים: ל') מ ל כ ם. אלילם הנקרא מִלְכֹּם: ל"א) ו י ש ם. בד"ה (א' כ' ג') ו י ש ר. וגם הניח מלכתוב שם

והעביר אותם במלבן, לפי שהפך כותב הספר לספר גדולת מלכי יהודה, ושתק גם ממעשה אוריה, ול' העביר ר"ל בודאי שרף כמו מעביר בנו ובתו באש, וא"כ גם וישם במגרה וגו' ר"ל שהמיתם מיתות אכזריות, עתה שכתב שם וישר יכולים אנו לפרש כמו וישר אבימלך (שופטים ט' כ"ב) הכביד עולו עליהם והכריחם לעבודת פרך, ואל עליון יודע האמת:

י"ג א') **ויהי אחרי כן.** כבר עברו הרבה שנים אחר מלוך דוד, לפי שכל בניו נולדו לו אחר שנמשח למלך בחברון: ב') להתחלות. הוראת הלמ"ד כמו למ"ד לאשמה בה (ויקרא), עד כי התחלה, ונשתמשו כאן בבנין התפעל בשתי הוראות, בפסוק זה כי משמעו להיות חולה ודוה, ובפסוק ה' ו' בהוראת עשות עצמו כאלו הוא חולה ע"ד ויתנכר אליהם (וישב) יש מתעשר, יש מתרושש (משלי י"ג ז'): ד') בן המלך. אתה בן המלך שלא יחסר ממך דבר מכל תענוגי עולם מדוע אתה הולך ודל מיום ליום: ה') בריה. אכילה מועטת כמו שפירשתי למעלה י"ב י"ז. ואולי עיקר המלה מהוראת בריא אכילה מועטת הכמות ורבת האיכות שהחולה בימי רפואתו הולך ואוכל להיות בריא וחזק: ואכלתי מידה. ולא אדאג פן ישקוני סם המות לקחת המלוכה כי אני הבכור: ו') לביבות. נקראו כן מפני צורתן הדומה ללב, או מפני שמחזקות את הלב, כלו' מבריות את האדם: ט') המשרת. המחבת (ויקרא) תרגומו מסריתא, וארוחתו (סוף מ"ב) מתורגם ושירותיה, וגם בתלמוד (מס' ברכות ל"ט:) שירותא עניני סעודה, א"כ משרת הוא הכלי שבו מבשלים המאכל: י') החדר. שרשו קרוב לחתר, מקום מכוסה מן העין שצריך לחפש ולחתור אחריו, ונקרא ג"כ קבה (בלק) והוא מקום המטות בירכתי הבית הנעלם מן העין ע"י יריעות: י"ג) כי לא ימנעני ממך. אולי האמינה שבהיותה בת אם אחרת לא כאחות לו תחשב, שהאח האמתי הוא בן אמו, כמו כי יסיתך אחיך בן אמך (ראה) מי יתנך כאח לי יונק שדי אמי (ש"ה ח' א'), וגם אברהם התנצל לעיני אבימלך באמרו וגם אמנה אחותי בת אבי היא אך לא בת אמי ותהי לי לאשה, א"כ בין גויי הארץ היו עושים כן ואין מונע, ותיבות כי לא יעשה כן בישראל ר"ל לענות בתולה תחת קחתה לו לאשה: ט"ו) וישנאה. מתחלה אהב יופיה ואחר שענה אותה נמאסה בעיניו: ט"ז) אל אודות וגו'. פסוק קשה עד מאד, תרגמתיו כאלו

אמנון לא המתין עד סוף דבריה וצוה לנערו שיגרשה החוצה; אל במקום על, אולי היה ראוי להנקד בסגול שכמה פעמים מצאנו אֶל ועל זה במקום זה; על אודות הרעה הגדולה הזאת, לשלחני, שהיא גדולה מהאחרת שעשית עמי לענותני (ינקום ה' נקמתי ממך) או כדומה; רק ה"א הידיעה חסרה מתיבת מאחרת העלתה על דעתי פירוש אחר; כבר ידוע שבני שתי צרות היו שונאים זה לזה כדרך שאמותיהם שונאות זו את זו, וא"כ נוכל להניח שגם אמנון קודם שבערה בו אש התאוה הבהמית (ויפלא בעיני אמנון לעשות לה מאומה, למעלה פס' ב') לא חדל מלהכעיס ולהרע לתמר; ופשט הפסוק הוא כך דרך תימה, על אודות, כלו' עקב ובשכר הרעה הגדולה הזאת שעניתני שהיא גדולה מכל רעה אחרת שעשית עמי מעודך תרע עוד ותשלחני! י"ז) שלחו וגו' ונעל. רבים משרתים היו לו לאמנון שכן כתוב (פ' ט') ויצאו כל איש מעליו. ואחד מהם מצא חן בעיניו יותר והוא היה נערו, ל' הבה; כולכם שלחוה, ואתה עמוד אצלי ונעול הדלת אחריה: י"ח) פסים. כמו שפירש שד"ל על כתנת יוסף מל' פס רגל, כתנת שמגעת עד קרסוליה כדרך בנות אצילי ארץ שעינן לא תחס על מלבושיהן שלא יגררו בטיט: י"ט) ותקח וגו'. חסרה מלת ותתן על ראשה, שזהו דרך לה"ק לקצר ע"ד לא תבנה אתהן גזית (יתרו) ודומיו: כ') אחיך הוא. וחרפתו תפול על כל המשפחה וגם עליך אם תודע לרבים, לכן אל תשיתי לבך לצעוק עליו שינקמו ממנו נקמתך, ותמר היתה יושבת בביתו של דוד ומה שכתוב ותלך הלוך וזעקה ר"ל מצאתה מחדר אחיה עד בואה לחדרה לא חדלה מלצעוק ולקבול על אחיה: בית אבשלום אחיה. שהוא מחוץ לעיר (למטה י"ד ל'): כ"א) ויחר לו מאד. רק לא הענישו אמנון וגם לא גער בו או מחמת אהבתו אליו שלא לעצבו (מ"א א' ו') או מחמת שידע גם הוא עונו עם בת שבע, ונבואת נתן לו הנני מקים עליך רעה מביתך וגו' (למעלה י"ב): כ"ב) כי שנא. לא דבר עמו שלא ישמע ויתפשט הדבר, רק כונתו להרגו ויאמרו שהרגו לקחת הוא המלוכה אחרי מות אביו: כ"ג) לשנתים ימים. שנתים שלמות עם כל ימיהן: בבעל חצור. לפי דברי החכם שוארץ בספרו תבואות הארץ יש עוד בימינו קרוב לבית אל בככר הירדן חרבות נקראו תל חצור על הגבול שבין נחלת בנימין ואפרים, ובעל ענינו מישור: כ"ה) ויפרץ בו. הרגיל הוא ויפצר, רק נ"ל שזה הוא

הנכון בקש לפרוץ ולשבר דעתו: כ"ז) וישלח אתו וגו' אבשלום לא שאל שיבאו שאר אחיו רק דוד ועבדיו, ואם לא, יבא אמנון לבדו, ודוד לא היה חושדו שינקום נקמת תמר, רק שיבקש מיתת אמנון למלוך תחתיו, ושלח אתו גם שאר בניו שאם יקום אבשלום עליו יקוממו לעזרתו: כ"ט) וינסו. מיראתם פן להחזיק המלוכה בידו יהרוג גם אותם: ל"ב) היתה שומה. יש לפרשו בשני אופנים, או יהיה פי ל' צווי, ור"ל הדבר נגזר ומצוה מאת אבשלום לעבדיו שבהזדמן לפניהם עת ויום מזומנים יהרגו את אמנון, או יהיה פי ל' פה מום, הריגת אמנון היתה תמיד בפי אבשלום בדברו עמי שאני הייתי איש סודו, והראשון נכון יותר בעיני: שומה. בינוני פעול משרש שום, עיין במשתדל על פסוק לנוס אל עיר מקלטו (מסעי): ל"ג) לבדו מת. מאחר שלא הרג אמנון מחמדת המלוכה רק לנקום נקמת חרפת אחותו: ל"ד) מדרך אחריו. מיראתם פן ירדפו עבדי אבשלום אחריהם חדלו מדרך המלך והלכו אורחות עקלקלות, ובכן באה השמועה למלך טרם בואם, ואולי המבשר שלא ראה באים לא לפניו ולא לאחריו חשב שאבשלום הרגם: ל"ז) כל הימים. כל ימי האבלות, אולי שנה תמימה: גשור. מחוז קרוב לארם דמשק ונקרא בלשונות העמים Iturea: ל"ט) ותכל וגו'. אעפ"י שמלת „לצאת אל„ יותר טוב לפרשה לצאת למלחמה נגד אבשלום לשלם לו גמול הריגת אחיו, מ"מ תו של ותכל קשה והראוי ויכל, אחר שנחם העביר דוד מדעתו לצאת למלחמה גשורה, ע"כ החזקתי בפירוש הנהוג שחסרה תיבת נפש, והמליצה ע"ד כלתה לתשועתך נפשי (תהלים קי"ט), והראיה פסוק וידע יואב שאחריו:

י"ד ב') **ולבשי** וגו'. פרטים למה שכתב דרך כלל התאבלי נא: ה') אֲבָל. מלה שגורה הרבה בל"ת ועניניה כמו רק ואך למעט, כמו לו ישמעאל יחיה לפניך. אבל שרה אשתך יולדת לך בן (לך לך) איך צריך להתפלל בעד בן אמתך רק יהיה לך בן משרה; אבל אשמים אנחנו על אחינו (מקץ), ראו איש את אחיו דואג ומצר ואמרו לא נתאונן לאמר כנים אנחנו ומדוע מצאתנו כל זאת רק אשמים אנחנו, וזה שגור ג"כ בלשוננו שמתחילים הדבור במלת Ma! להתנגד. לאיזה דבר הנשמע מאליו, וכן כאן הוראתו ידעתי בך כי אוהב צדק אתה ורודף חסד, רק מי יודע אם תוכל להושיע בְּנִי מיד בני משפחתו החפצים

במיתתו, ועיקר השאלה בַל שהוא כמו אַל (ומשפטים בל ידעום, תהלים קמ"ז), לא כן הדבר רק כן הוא: ו) ויכנו. נ"ל ברור שדין נפש תחת נפש עין תחת עין לפי הפשט דברים ככתבם ואין כאן מקום להאריך, וא"כ גם כאן הורג אחיו חייב מיתה הוא רק אין עדים להעיד עליו שהרגו כי אין שם איש (ואין מציל ביניהם), וגואלי הדם בראותם שאין תקוה להמיתו בב"ד מבקשים הם את נפשו (וכמו זה היה בכל פעם שספק איש דם בשגגה שלפי התורה נקי הוא, רק צריך להצילו מיד גואל הדם המבקש לנקום נקמת קרובו, ומפני זה נתקנו ערי מקלט), והתורה נִתנה ליוצאי מצרים שעול השעבוד עשה לבם אכזר וצריכים למשפט עז ומאיים, רק בסתר למד משה את ראשי העם תורה שבע"פ למתק הדינים כשהשעה צריכה לכך, וע"ז זעקה האשה אֶל המלך כאומרת לא תשפוט עפ"י התורה רק עפ"י הצדק, וכי בני רשע הוא? האם הזיד להרוג אחיו בערמה? מעתה הצילהו נא מיד מבקשי נפשו, ובטחה שדוד ידון דין בעצמו ויאמר וכי הרשיע אבשלום בהרגו את אמנון? והלא חייב מיתה היה על שאנס אשה ומכ"ש אחותו (תמר), וכשם שיהמו רחמיו על אשה שכבר מצטערת היא על מות בעלה ובנה האחד לבלתי המית גם בנה האחר אם יש אופן להצילו, כן יבין שגם בני ישראל לא יערערו עליו שכבר נצטער על מות שני בנים ועל מעשה תמר אם ישלים עם אבשלום: ויכו. אולי ראוי לינקד וו שורק הכו איש את חבירו מכת מות רק האחד לבדו הומת, רק מצאנו ג"כ וישנו את טעמו (ש"א כ"א י"ד) בכנוי נכפל וגם וישנו במקום וישנהו כמו כאן, ומצאנו ג"כ ותראהו את הילד (שמות) ע"ד ל"א (שונאיהם של ישראל במקום שונאי ישראל): ז) ונשמידה וגו' זה אומרים בלבם: ט) עלי וגו'. עלי העון על שלא שמרתי בני כראוי ועל בית אבי שרוצים לעשות עול, רק אתה נקי ואיני קובלת עליך כאלו תעלים עיניך ולא תשליט צדקה ומשפט בארץ: י"א) מהרבת. מה השלילה לבלתי הרבת: י"ג) ומדבר וגו'. מדברך שגזרת שאין להמית בני האחד לנקום ממנו מיתת אחיו אתה נראה כאשם ר"ל כמבין שלא טוב אתה עושה (שזאת הוראת אשם, יודע בעצמו שחטא) לבלתי השיב את אבשלום, וכל זמן שאינך משיבו הוא כאלו הדחתו והרחקתו מעליך: י"ד) כי מות נמות וגו'. אמת הוא שבמיתתנו אנו כמים הנגרים ארצה אשר לא יאספו וא"א להשיב נשמתנו אל קרבנו, וע"כ לא ישלח ה' להורג נפש כי לא יוכל

לתקן אשר עִוֵּת, רק אמת הוא שה' חשב ג"כ מחשבות (ערי מקלט) שלא יתרחק איש מהסתפח בנחלתו ויתגורר בין גויי הארץ ויעבוד עמם אלהים אחרים: ט"ו) אשר באתי. כאשר באתי: ותאמר שפחתך. בלבה: ט"ז) להשמיד. החושב להשמיד: י"ז) למנחה. גזר דין שיפיל בעבורי להחיות את בני ישקיט לבבו שלא יחשוב עול פעלתי אם העלים עיני מעון אבשלום ואשיבנו אלי, כי חכם הוא לדמות דבר לדבר: י"ט) אש. במקום יש, אולי בימי קדם קדמוניות לא היו להם כ"א ג' הברות a e o וכנגדן שלש אותיות נחות אלף יוד וו, ואח"כ נתוספו שתי ההברות u i הדומות אל o e ומתחלפות בהן (הַשְׁלִיךְ הַשְׁלֵךְ, הָשְׁלַךְ יַשְׁלֵךְ) ומזולת יש שקראוה לראשונה בחירק (והראיה שם יששכר שענינו יֵשׁ שָׂכָר בעולם לעושה טוב וקראוהו יֵשׁ שָׂכָר כקריאתנו לפי הקבלה) נהיה ג"כ שם איש, אדם או דבר שיש לו הויה מיוחדת; ושם אשה שהשי"ן בו דגושה משרש אנש המורה חולשה ע"ד נשתה גבורתם היו לנשים (ירמיה נ"א ל'), גיד הנשה גיד הנחלש: כ') סבב את פני הדבר. הדבר יש לו שני פנים, האחד הוא שאבשלום ראוי לעונש וזה אתה רואה, ויואב רצה להראות לך הנגד האחר שאבשלום נקי הוא, ולמען תראהו סבב את הדבר והפכו לנגד האחר שלו: ואדני חכם וגו'. ותשקול בדעתך איזה משני הפנים הוא הישר: כ"ב) ויפל וגו'. כמה ישרה נפש יואב וכמה אהב את מלכו, בתחלה העביר על כבודו מפני כבוד דוד ואחר כל הטורח שטרח בצורו על רבה ודוד היה יושב בירושלים בתענוגי מלך בחר שייחסו לכידת העיר לדוד ולא לו, וכאן נתן אל לבו להשקיט ולפיים דעת דוד וישיב בנו אהובו אל חיקו, אשריכם ישראל! כמה גדולים היו בכם על כל אומה ולשון! כ"ג) עבדך. הכתיב עבדו בל' נסתר, פעם ראשונה מצאנו בתורה איש מדבר אל חברו בל' נסתר בספר' תולדות שעשו אומר לאביו יקום אבי ויאכל מציד בנו, ונ"ל הטעם משום יראה כאלו ירא לדבר עמו ואמר לאחר דבר לו בעדי: כ"ד) יסב אל ביתו וגו'. וביתו תהיה לו כעיר מקלט שמביתי יגלה שם: כ"ו) מאתים שקלים. גוזמה, ועיין מ"ש בש"א י"ג ה': ל') חלקת יואב אל ידי. בית אבשלום היה במחוז ירושלים רק מחוץ לעיר בשדה: ל"ב) טוב לי. שם אין יודע חרפתי שאבי חרה עלי אפו, וגם איני רואה אחי מקורבים ואני מרוחק: ואם יש בי עון. ידין בלבו אם יש

כי עון יגמלני כעוני שאני חייב מיתה, ואם אין בי עון במיתת אחי מדוע יענישני עונש מה:

ט"ו ב) **דרך** השער. בימי קדם שרבו השודדים היו אנשים לשלל שלל ולבז בז היו הערים כולן מוקפות חומה, ומסוף הבתים עד חומת העיר היו מניחים מקום חלל לבנות בתים חדשים אם ירבו יושבי העיר, ואצל פתח שער העיר היה רחוב להתאסף שם בני העיר לדין (יצאי שער עירו, חיי שרה, ובעז עלה השער, רות) או למכור התבואות (סאתים שעורים בשקל בשער שומרון, מ"ב ז' א'), ומזה גם ערך הקצוב למכירת התבואה וכל מסחר נקרא שער בל"א ומצאנו במקרא מאה שערים (תולדות) להוראת מאה מדות, ואולי גם שרש שָׁעַר שענינו חשב ושם שיעור בל"א יבאו ממקור שער העיר: ג') ונכחים. כמו הולך נכחו (ישעיה נ"ז ב') ל' יושר כאלו הדבר לנגד פניו בקו ישר: ד') והצדקתיו. אעפ"י שצדיק הראשון בריבו ובא רעהו וחקרו מ"מ ברובי הפעמים העשוק הוא הצועק מחמת עושקו: ז') מקץ ארבעים שנה. א"א לומר ממלוך דוד שא"כ היה הדבר סמוך הרבה למותו ולא נראה, והרבה מהעתקי המקרא (סורי, ערבי, וולגאטא וגם יוסיפון, הביאם הה' פיליפזאהן) כתבו ארבע במקום ארבעים: ואשלם וגו'. ואשלם בחברון את נדרי אשר נדרתי לה': ח') בגשור בארם. הסמוך לארם להפרישו מגשור שבדרום ארץ כנען הסמוך לשדה העמלקי: אם ישוב ישיבני. המקור מן ישב מלא וו, והעתיד מן שוב, שמקור שני השרשים אחד והיושב באיזה מקום שב אליו תדיר: ועבדתי את ה'. בקרבנות: י') מרגלים. שיחקרו לב העם ואם טוב אל אבשלום יאמרו להם כשמעכם וגו': י"א) לתמם. בְּלֻוְיַת כבוד לאבשלום בלכתו חברונה: י"ב) וישלח וגו'. חסרה תיבת לקחת או לקרא. בזבוח אבשלום זבחיו בחברון שלח לקחת את אחיתפל כאילו רוצה לכבד יועץ אביו וקוראו אל הלחם עמו ביום שמחתו: ויהי הקשר אמץ. ובבוא אליו אחיתפל נעשה הקשר אמץ ורב העם אחר אבשלום: גלה. אחת מערי יהודה (יהושע ט"ו נ"א): י"ג) פליטה. ידע דוד ביואב ואבישי ושאר עבדיו שנאמנים הם אתו עד מות, ואמר להם, דעו שרוח אבשלום לא יתקרר בהרגו אותי לבדי רק גם לכולכם ימית, וכל זמן שכולכם עמדי בודאי יושבי ירושלים לא

ימרדו בי ולא יסגירוני בידי אבשלום, והוא להדיח עלינו את הרעה, להכריתנו, יצור על העיר ובלכדו אותה יכה כל יושביה לפי חרב; ויש ג"כ לפרש והדיח עלינו את הרעה. יאשים אותנו שאנו גרמנו השחתת העיר בהתיצבנו נגדו אחר שכל ישראל אחרו בו: ט"ז) ברגליו. אחריו, או הולכים ולא רוכבים, וכן פירשתי ג"כ בעמק שלח ברגליו (שירת דבורה); והיתה כונת דוד להמלט במצודות כמו שנמלט בימי שאול שהוא ועבדיו ידעו המקומות ההם ובמתי מעט היו יכולים להתיצב בפני מאות אלפים בעברות ההרים, מקום צר לבוא אל הגאיות, ואחר עצת אחיתפל לאבשלום שמע לדברי חושי והחליף מהלכו ועבר הירדן אל מחנים, אולי גם הוא היה מקום חזק, ובו המליך אבנר את איש בשת: י"ז) ויעמדו בית המרחק. אולי האחרון מבתי מחוז ירושלים, או בית תענוג למלך, ושם נחו מעט ממהלכם ופקד דוד העם שעבר אתו: י"ח) באו ברגלו מגת. דוד הרגיש שיום לב ב"י היה מתרחק מעליו ושלח להביא שש מאות גתים אליו עם אתי שאולי יודעו היה לשעבר, ומיד כשבאו לירושלים מצאו דוד בורח והלכו ברגליו: י"ט) ושב עם המלך. לנסותו אמר כן אם בא לו מאהבתו אותו, או מפני שכר שקבל לו: כי נכרי אתה: ועדין לא קשרת ברית עמי א"כ חפשי אתה ללכת את אבשלום, ותיבות עם המלך העלו על דעתי שאולי לא היתה דעת דוד כ"א למלט נפשו ונפש עבדיו, ומחפצו הטוב היה מתרצה לעזוב המלוכה ביד אבשלום אם יכרות עמו ברית לחיות אותו ואת עבדיו, ומעתה הוא בעצמו קוראו מלך: וגם גלה אתה למקומך. מליצה קשה, וצריכים אנו או לפרש גלה תוכל לשוב אל מקומך אתה ואנשיך, והשתמש בשרש גלה לפי שהיתה דעתו אחר גלותו מארצו להתישב בירושלים ועכשו הוא נוסע משם וגולה שנית, או תהיה למ"ד למקומך במקום מ"ם, אך גלית ממקומך ובאת ממקום רחוק ועיף אתה ואנשיך, ולא ידעתי להכריע, והפסוק שאחריו סומך הפירוש השני, רק נ"ל ג"כ שטוב לפרש גולה כפירוש הראשון ולהניח שנכתב למ"ד במקום מ"ם, דבר זר: כ') שוב וגו'. ירושלימה אל אבשלום, או שוב אל ארץ פלשתים: חסד ואמת. ואני מחשב לך ביאתך אלי כמעשה חסד ואמת והמספר קצר דבריו וכתבם כמו שיצאו מפי דוד ברגשת לבו: כ"ב) וכל הטף אשר עמו. דעת אתי ואנשיו היתה להתישב בקרב ב"י והביאו בני ביתם עמם: כ"ג) וכל הארץ

וגו'. כל אנשי הארץ שביניהם עבר דוד ואנשיו היו בוכים בראותם אותו בורח: וכל העם עוברים. היו בוכים כל עוד שעם דוד עוברים: כ"ד) ויצקו. כמו ויציגו בחילוף אותיות גיכק: ויעל אביתר. היה כבר יורד לעבור נחל קדרון שקרקעיתו נמוכה מאד בין הרים וסלעים, וכשמעו דברי דוד עלה שנית והעלה הארון עמו עד תם כל העם לעבור: כ"ה) אותו. את הארון: ואת נוהו. האהל שנטה לו דוד (למעלה ו' י"ז): כ"ח) בערבות המדבר. יש אם למקרא, במקום מישור שבמדבר בגיאיות שבין ההרים, ויש אם למסורת בעברות במקום מעברות ההרים ששם בטוח אני: כ"ט) צדוק ואביתר. כנראה אביתר אל דוד אחר הריגת כהני נב שמש צדוק תחתיו, וכשמשח דוד למלך שמש גם אביתר והיו שם שני נשיאי הכהנים, ולאביתר הכהונה הגדולה, ולצדוק פקודת המשכן ופקודת אחיו הכהנים: ל') עולה במעלה הזתים. אחר עברו את נחל קדרון שהוא גבול מזרח עיר ירושלים, התחיל לעלות על הר הזתים שהוא מהעֵבֶר האחר, ובהתרחקו מעל גבול עיר הקדש נכמרו רחמיו והתחיל להתאבל בחפות ראשו ובחלוץ מנעליו ובכה בכי גדול: ל"ב) עד הראש. עד ראש ההר שממנו יראה למרחוק ובראותו גודל מעשי האל ומופים יהמה לבו ליראת ה' ולקרוא בשמו: ל"ב) הארכי. אולי מארץ שנער ששם עיר ארך (Edessa) אכד וכלנה (נח), או מיושבי ארך גלו בימי קדם אל ארץ כנען והמקום שנתישבו בו נקרא על שמם גבול הארכי (יהושע ט"ז ב') וגם ב"י היושבים שם נקראו בשם ארכי: ל"ג) למשא. כי אדאג עליך: ל"ד) ואני מאז ועתה ואני עבדך. הוי"ו מיותרות של שני ואני, ואין למצוא להן טעם לולא נאמר שכן היה דרך חושי לדבר כי ערל שפתים הוא, והכותב הביא דבריו כמו שהוציאם בפיו, (עיין מ"ש למעלה פס' כ'), ובאמת כל הסיפור הזה יצייר לעינינו הדברים כ"כ ברורים עד שנראה לנו כאלו ראינום: ל"ו) רעה. בהא נוספת ומזה רֵעֵהוּ ע"ד שדהו קנהו, וממש רע ומלאכו רעו (יגיד עליו רעו, איוב ל"ו ל"ג): יבוא. היה מכין עצמו לבוא:

ט"ז ה') **קיץ.** כשם שהחרף הוא בראשית השנה לאחרים כך הקיץ בסופו, והראשון הושאל להוראת נעורים (בימי חרפי, איוב כ"ט ד') והשני מל' קץ וסוף, וכאן, ענינו תאנים הנלקטים בקיץ ליבשם

בחמה: ג') היום ישיבו וגו'. דברי ליצה נראים כשקרים, מ"מ יש לצדק דוד את האמין בו מאחר שראה שבנו אשר ממנו יצא מבקש נפשו כ"ש שיוכל להיות שאיש חסדו יאוה מאתו למלוך תחתיו, ולולי מום ומפיבשת לא היה דבר חוץ מן האפשרות שאם היה דוד נופל ביד בנו שבודאי לא היה מרחם עליו בני ישראל לא היו נשמעים לאבשלום הורג אביו, ובמאסם בו אולי היו חוזרים אל בית אדוניהם הראשון אל בית שאול: ד') הנה לך וגו'. ממעשה זה וגם ממעשה נבות נראה שמשפט המלוכה בימים ההם היה שהמקל בכבוד המלך משפטו שכל נכסיו נופלים למלך והוא יכול לתתם למי שירצה: אמצא חן וגו'. מי יתן והמצא כן חן בעיניך תמיד: ה') בחורים. עיר בנחלת בנימין בקצה הגבול, ודעת דוד היתה לבוא עד הירדן מזרחה, ולא לעברו ארצה ראובן רק ללכת דרומה על כתף ים המלח ארץ צורים ומערות עד המדברות שבדרום ארץ יהודה: ח') כל דמי בית שאול. עם כל הטורח שטרח דוד לצדק עצמו מהריגת אבנר ובהמית גם את העמלקי מבשר מות שאול ורכב ובענה רוצחי איש בשת הודיע שלא שמח במיתתם, מ"מ לא הועיל להציל עצמו מחשד בעיני קרובי שאול שגם ידו עם יד הרוצחים: י') כה יקלל. לפי הכתיב ר"ל אם יקלל מעצמו או אם ה' שם בלבו לקלל מי ימנעהו, והמ"ם של ממי לחיזוק: י"ב) בעיני. בבכיי, והכתוב בעוני כלו' ישיב אל לבו חטאתי ודאיב לבי להשיבני בתשובה ואח"כ ייטיב לי, ואולי היה כתיב בעוניי מלא וו להורות שצריך להברת קמץ חטוף כמו מלושני בסתר רעהו (תהלים ק"ח) והמעתיק לא הבין מה הן שני היודין והשמיט אחת מהן: קללתו. הכתיב קללתי ע"ד זעקת סדם ועמורה, קללה שאני מקולל, וכל ל' קללה כאן ענינו בזיון והקל בכבוד המלך: י"ג) לעמתו. מל' עם כלו' אצל וסמוך לו כמו לעמת המסגרת (תרומה): י"ט) למי אני אעבד. אביך זקן והצרות ערבבו דעתו ומעתה אינגו ראוי עוד למלוכה ובעיני חשוב כאלו כבר מת, ולך משפט המלוכה לשבת על כסאו; ועוד י"ל אם הייתי מורד בו לעבוד זר הייתי פועל און רק את בנו אני רוצה לעבוד ולא זר, ובכל אדם מתקנא חוץ מבנו ותלמידו (סנהדרין ק"ה): כ') הבו לכם. התיעצו ביניכם ואח"כ תגידו לי פרי עצתכם: כ"א) ותזקו ידי וגו'. עד עכשו לא עשה אבשלום מעשה רע נגד אביו ואפשר שישלימו ביניהם, ודוד תחת חרות אפו

בבנו יתרה על המחזיקים בידו, וזה ימנע בני ישראל מלעזור אחרי אבשלום בכל כחם; עכשו שאתה עושה מעשה רע כזה לאביך ידעו ב"י שאין עוד לדאג פן תשלימו ביניהם ויאמרו בלבם אם ישוב וימלוך דוד יענישנו על שלא מחינו באבשלום, א"כ אין לנו טוב כ"א לעזור אחריו, וע"כ נטו האהל על הגג, כדי שידעו כל ישראל; ועוד י"ל אם תראה בעצמך שאינך ירא ושבטוח אתה בהצלחת דרכך עד שתחשוב עצמך כבר כיורש מלכות אביך ואוצרותיו ונשיו, יחזקו גם ידי אשר אתך, כי בטחונך יבטיחם:

י"ז א') **אבחרה.** הא נוספת בכל אחד מהפעלים שבפסוק זה סימן לדעת האומר שענינה חפץ ורצון: ב') יגע ורפה ידים. יגע מהליכתו ברגליו כל היום כולו, ורפה ידים, שבחפזו לנוס בודאי לא נתיעץ עוד עם שריו מה לעשות, ועוד מאחר שלא ידע אל נכון גבול הרעה המעותדת לבוא עליו מוכן הוא לחרדה; וההפרש שבין פחד יראה חרדה יהמם לב הוא, פחד הוא פתאומי וחזק מאד, יראה אחר דעתנו מהות הרעה העומדת עלינו, ויש גם מחמת כבוד (ירא מן, ירא את), חרדה על העתיד הבלתי נודע, והמם הלב הוא פרי שלשתם; ועוד פחד נראה בפנים המלבינים, יראה בלב, חרדה בחלחלת האיברים, ויש עוד רעש ורעד ורגז הלקוחים ד"מ מרעש הארץ וגם הם נראים באיברים וכן פלצות בחילוף למ"ד בריש (להציל—להציר) משרש פרץ, פחד המשבר את הגוף: ג') והשיבה. יש לשרש שוב הוראת התהפכות כמו ושב לבנון לכרמל (ישעיה כ"ט י"ז) ושגור הוא במכתבי הפילוסופים, וכן כאן ואשיבה ר"ל ואהפוך לב העם אשר עם דוד לבוא אליך: כשוב הכל וגו'. כדברי רש"י מקרא קצר הוא, כשוב כל העם אליך האיש אשר אתה מבקש נפשו לא יהיה עוד בחיים ובכל העם יהיה שלום שכולם יקבלוך עליהם למלך; ואע"פי שאחיתפל וחביריו נתפתו אחרי אבשלום מ"מ לבם נוקפם לאמר לו בפומבי לך והרוג את אביך והוציאו דבריהם קצרים ומקוצצים: ה') גם לחושי. בודאי היה גם הוא מיועצי דוד, ובא מעצמו אל אבשלום בעוד שאחיתפל שלח לקראו, ע"כ בטח יותר בחושי מבאחיתפל: ח') ומרי נפש. ר"ל אנשים השמים נפשם בכפם ולא ייראו כאיש מר נפש הקץ בחייו ובוחר מות מחיים: כדב שכול. שם דב משמש זכר

ונקבה והראיה ותגאנה שתים דבים (מלכים ב׳ ב׳ כ״ד), וכאן התאר הכול הוא ל׳ זכר, והטעם לפי שהיות אלה יושבות יחד בחוריהן איש ואשתו, ואם יבא לייד ויהרוג גוריהן גם הזכר ישפוך חמתו על הורג זרעו: ולא ילין. לא יתן להם היקימו אהליהם וישנו שנת קבע: ט׳) הפחתים. הרש פחת שענינו בל״ח גרע לא נמצא במקרא רק נמצא שם פחתת להוראת נגע המכלה הבגד (סוף תזריע) ופחת שהוא קרוב למערה רק מורה מקום קטן ממערה וזה משרש ערה שענינו הריק, מקום רק, ופחת מקום נפחת ונגרע: כנפל בהם. כנאת אנשי דוד ממקום מחבאם ובנפלם על אנשיך אלה בתחלה, כלו׳ בהיותם הם הראשונים להלחם באומץ לבם, ושמע השמע ואמר וגו׳: י״א) בקרב. מל׳ ותקרב המלחמה (מ״א כ׳ כ״ט) בקרוב שני הצבאות למלחמה, שאם אנשיך ימס לבם אתה תאמלם: י״ג) והסחבנו אתו. היל״ל אותה בכנוי מוסב אל העיר, רק העיקר הוא שיפול דוד בידם וע״כ כתב אותו: עד הנחל. עד העמק, שעריס בנויות לרוב הם על ההרים, ול׳ גוזמא דבר ע״ד אם יספק עפר שומרון וגו׳ (מ״א כ׳ י׳), כ״כ ירבה העם אשר עמנו שאם נקיף העיר חבלים ונואיל לסחוב אותם ואת כל אשר בה בבת אחת נגליה; ומה שהעיר חושי על עצת אחיתפל דברים נכונים הם, רק עצתו שנתן תחת עצת אחיתפל בלתי נכונה, ובעת גרתנו אינני די שאדם יטיל ספק בהצלחת עצה הניתנת לנו מפי איש חכם אם לא יכין הוא לתת לנו עצה הוגנת ממנה, שאל״כ ירפה ידינו בלי תועלת: ט״ז) ועתה שלחו וגו׳. עתה נראה שבוחרים בעצתי, אך טרם יבא הלילה אולי יבינו כי לרעתם יעצתי, וימאסו בעצתי ויבחרו בעצת אחיתפל; והההפרש בין שני העצות הוא שבעצת אחיתפל אבשלום היה שולח י״ב אלף איש על דוד ומגוה אותם שכל מגמת פניהם תהיה רק להרוג אותו בעוד שהוא, אבשלום, נשאר במקומו מחוץ לסכנה, ובעצת חושי, ופניך הולכים בקרב, הדבר לספך (למטה י״ח ג׳): עבור תעבור. הירדן, ואז תהיה בטוח כל הלילה, שבודאי לא יכניסו עצמם בסכנה לעבור הירדן בלילה: י״ז) בעין רגל. מקום מחוץ לעיר על גבול צפוני לנחלת יהודה, וע״פי יונתן שתרגמו עין קצרא פירשוהו עין הכובס בגדים (רד״ק) או המתקן בגדי צמר (רש״י) בהוציאו השומן מן הצמר ע״י כביסה ובעיטה ברגליו, וכן מנהג בני קדם עד היום בכביסת ובאריגת בגדיהם: י״ט) הרפות.

משרש רפה, דבר נחלש ומוכתש, תבואה מכותשת (משלי כ"ד ה'), ומזה ג"כ רפת בקר או מפני התבואה שנותנים לפני הבהמות, או מפני התבן הכתוש שאוכלות ממנו וגם שוכבות עליו (אוצר השרשים): כ') מ י כ ל. פלג או נחל, ועיקר שרשו בחלוף אותיות יגר או נגר ומקדמון גר (פרץ נחל מעם גר, איוב כ"ח ד') ומשם גם שֵׁם גֵּר, הגולה ממקומו, ואולי ג"כ שרש גלה עצמו בשתי הוראותיו וגם שם נחל בחילוף גימל בחי"ת ושם פלג בפ"א נוספת ובהיפוך והילוף שתי אותיות הנשארות: כ"ב) עד אור הבקר. הסברא נותנת שאחימעץ ויונתן נתעכבו בבית האשה בבחורים עד שחשכה ובכן התאחרו לבא אל דוד ואמרו קומו ועברו „ מהרה „ את המים, כלו' אעפ"י שלילה הוא ויש סכנה בדבר עברו הירדן מ"מ: כ"ג) לא נעשתה עצתו. ובודאי ישוב דוד וימלוך ויענוש המורדים בו: כ"ה) בן איש. בן אדם חשוב וקרוב למלכות, ע"ד כלם אנשים (שלח לך), הלא איש אתה (ש"א כ"ו ט"ו): הישראלי. ובד"ה (א' ב' י"ז) קוראו הישמעאלי: אביגל וגו. ובד"ה (שם) אביגיל וצרויה אם יואב מיוחסות כאחיות לדוד א"כ בנות ישי היו, וישי ונחש אחד, (תלמוד מ' שבת נ"ה:, בב י"ז.), מ"מ רחוק הוא שיקרא כאן לישי בשם חדש ולא יודיענו, ע"כ אני אומר שתיבת ואחיותיהם שבד"ה איננה מוסבת לתיבת הוליד שבפסוק רק לעצמה עומדת, ואביגיל וצרויה היו אחיות לדוד ואחיו ולא בנות ישי, אולי נשא אלמנה ולה שתי בנות, או אחר מותו נשאת אשתו לאיש אחר וילדה לו שתי הבנות, מ"מ יואב ועמשא בני אחיות דוד היו, ושריה אבי יואב הנזכר בד"ה (א' ד' י"ד) רחוק שיהיה שריה הסופר (למעלה ח' י"ז) ושיהיה אבי יואב שר הצבא, שא"כ בודאי היה מודיע לנו או בס' שמואל או בס' ד"ה: כ"ז) שבי בן נחש. אולי אחיו של חנון מלך בני עמון: כ"ח) וקלי. תרגמתי כנהוג וקלי הראשון חטים קלויות והשני פול קלוי, רק לכאורה נראה שאחד מהם מיותר, וקלי כולל כל מין תבואה או קמח הקלוים באש: כ"ט) ושפת בקר. מל' ולעפר מות תשפתני (תהלים כ"ב) תקרבני, גבינות עשויות מחלב בקר, ונקראות שפות מפני חלקי החלב הקרבים ונסמכים זה לזה, ובל' ארמי סמיך ר"ל עב, ושד"ל תרגם משפתים (ויחי, שירת דבורה) שריגות שעושים לגדרות הצאן, ואולי נקראו כן גם הסלים שנותנים בהן הגבינות כדי שיזובו נאגותי החלב מהן וישלוט בהן האויר ותיבשנה, וחריצי החלב הנזכרים

בש"א י"ז י"ח ומ' חרוץ, אולי היו עשויים מחלב שהאוין וטעמם חרוץ וחד:

י"ח ג') **לא ישימו.** חסר הפועל, מי שיהיה, כלו' אין לשום לב לזה: כי עתה כמנו. ומאחר שאתה חשוב ככולנו אעפ"י שמספרנו י' אלפים, ונחסרה תיבת אתה, או עתה נחלף באתה כמו ועתה אדני המלך לא ידעת (מ"א א' י"ח): מעיר. ומאחת מן העירים תאסוף עם ותבא לעזרתנו, או יהיה מעיר פעל משרש עור, תעורר גבורתנו ממקומך כל זמן שנֵדָעֲךָ בחיים ויושב לבטח, והראשון נכון יותר: ד') למאות ולאלפים. בסדר נכון, כל מאה עם שר המאה לפניו, וכל אלף עם שר האלף שלו, ובזה היה להם יתרון על מרבית העם בלי סדר ושרים שעם אבשלום: ח') וירב היער. המקום שבחרו אנשי אבשלום להלחם גרם להם המגפה יותר מגבורת אנשי דוד, שאלה המסודרים עמדו יחד, ואנשי אבשלום נפלו בכל היער: ט') ויחזק ראשו. במרוצת הפרד הכה ראשו בסובך היוצא מן האילן ועלים אין בו, ומחמת המכה נפל קובעו ארצה, והסובך או אחד מענפיו נכנס בין קליעות שער אבשלום, וממכאוב המכה וממשיכת השער נתעלף ונשאר שם כמת, שאלמלא זה או היה כורת שער ראשו בחרבו או קורא אנשיו לעזרתו טרם יבא יואב: י"ב) שמרו מי. ישלח ידו בנער באבשלום, ודוד היה רוצה להקטין עון אבשלום וקוראו נער בלתי נותן לב על מעשיו: י"ג) בנפשי. יש אם למקרא, כלו' בשום נפשי בכפי אשקר כלו' אמרֶה את דבר המלך ואהיה לו כפוי טובה, ויש אם למסורת בנפשו של אבשלום בהרוג אותו: ואתה תתיצב מנגד. ולא תשתדל להצילני מחרון אף דוד: י"ד) אחילה. אמתין כמו ויחל עוד (נח): י"ח) לקח ויצב לו. כדברי רש"י ורמב"ן על פ' ויקח קרח, לקח עצה והתעורר להציב, רק לא הצליח לכלותו בחייו כמו שלא הצליח קרח במחלוקתו, והמצבה עודנה עומדת בימינו והיא בנין גדול ומפואר סמוך לירושלים בעמק יהושפט הוא עמק המלך (ראיה שנכתב כ"ז אחר זמן יהושפט, או לכל הפחות תיבות אשר בעמק המלך נתוספו אח"כ), רק לא קברוהו שם כי מת ביער אפרים, וכן בלשוננו prese ad erigersi, ובל' אשכנזי nahm sich vor und errichtete sich, וגם בל' צרפת prit à se faire dresser: אין לי בן. ולמעלה (י"ד כ"ז)

ומספר שנולדו לו ג' בנים, רד"ק רלב"ג ובעל מלודת ליון סוברים שמתו שלשתם בחייו, ודחוק, שא"כ או היה מגיד לנו או לא היה מספר לידתם, טוב לומר כדעת רז"ל (סוטה י"א י') שכונתו אין לי בן הגון ומלא מקומי שבעבורו יזכר שמי, דוק ג"כ שכתב בעבור ולא כתב למען; או התחיל להליב והוא ערירי, ואח"כ נולדו לו: יד אבשלום. יכולת אבשלום, ומְאַחֵר הבנין ניכר יכולת אבשלום ועשרו, ותיבת ויקרא נקדוה נפעל להורות שאחר מותו קראוה כן והוא לא הספיק לכלותה ולקרוא לה שם: י"ט) שפטו. הצילו מאויביו והכה בהם, ושרש שפט קרוב לשם שבט המורה מקל ומרדות (הוי אשור שבט אפי, ישעיה י' ה'): כ"ב) מלאת. חן בעיני המלך: כ"ד) בין שני השערים. בין שער החומה ושער החל: כ"ו) מרוצת אחימעץ. חניכי המלחמה בתוך שאר חינוכיהם היו מתניכים עלמם גם למרוצה, וקלי הרגלים שבהם ידועים ומפורסמים כמו שמסופר לנו בעשהאל אחי יואב (למעלה ב' י"ח): איש טוב זה וגו'. שאם לא היה יודע בבשורתו שטובה היא לי לא היה ממהר להביאה לי, מכאן למדנו שגמילות חסד הוא למסר בשורה טובה לבעלה, ולאחר בשורה רעה: כ"ה) סגר. הפעל הקדמון להוראת נתן ביד, וממנו נסיה מגר (ידוע שקדמה מ̈ם סתומה למ̈ם פתוחה, תלמוד מ' שבת ק"ד׳) בחילוף סמך במ̈ם, ומשרש מגר נסיה שרש מגן (אשר מגן לריך, לך לך): כ"ט) ראיתי מהומה ובלבול גדול ברגע שיואב שלח את עבד המלך (הוא הכושי) ואת עבדך, וגם בימי לדקיה היה שם עבד מלך הכושי (ירמיה ל"ח י'): ל') סב. פנה אל אחרי: ל"א) יתבשר. כבר טרח החכם יש̈ר ע"ה למלוא דמיון בין הוראת פעל בשר ושם בשר ולא נכנסו דבריו באזני, וכ"ל שהוא מן שרש פתר בחילוף אותיות, ופתרון חלום ובשורת מאורע קרובים בענינם:

י"ט א') וירגז. עיין מ"ש למעלה י"ז א': ד') ויתגנב. נכנסו בהחבא כגנבים: ה') לאט. כסה פניו בידיו, ומלאנו שרש לוט, הנה היא לוטה בשמלה (ש"א כ"א י') ולהט שמענו להטים (להטיהם וגם לטיהם, פר' וארא) חכמה מכוסה ונעלמת: ו') הובשת. מקורו מהוֹרְאת יובש שהפנים יתכוולו כאלו ייבשו: ז') כי אין לך. אולי הָיָה טוב לנקד אַין כפרד: ט') וישב. לא כתב ויעמד שמחמת כאב לבו הוצרך

לישב: י') הצילנו, מלטנו. אחר הגוים שבסביבות ארץ ישראל לא נכנעו כ"כ ע"י דוד עד שא"א שהיום או מחר יקומו עוד עליהם, ע"כ כתב הצילנו ע"ד ויצל אלהים את מקנה אביכם (ויצא) כלו' לְקָחָנו מידם, רק הפלשתים נכנעו לעולם (למעלה ח' א') ולא קוה בהם עוד רוח מפני ב"י, ע"כ כתב מלטנו, כלו' אנו בטוחים מהם לנצח: י"א) מחרשים. כמו מחשים שענינו ג"כ המתנה ועיכוב (שופטים י"ח ט') והחורש וזורע ממתין עד שיביא תבואתו לבית ויאכל פרי מעשיו: י"ב) הכהנים. כבר ידענו בהם שכהנים הם, רק כונתו לומר שמפני כהונתם קולם נכנס באזני העם, ע"כ ידברו על לבם להשיב את המלך: י"ד) עצמי ובשרי. בן אחותי: ט"ו) ויט. עשה: י"ח) וצלחו. ועברו, מזה ל' הצלחה, שהאדם עובר בין שוטניו ממונעיו ומגיע אל מגמתו בשלום: י"ט) ועברה וגו'. נראים דברי בעל מצודת ציון שהכונה הוא שם נקבה מוסב אל שמעי ועדתו; עדת שמעי לא נתעכבה הגלגלה רק עברו בעברה לבא עד עבר הירדן מזרחה לקראת דוד להעבירו כלו' ללותו בכבוד בעברו את הירדן שהוא גבול טבעי לא"י (ארץ שני השבטים לא מרדה בדוד) ולעשות הטוב בעיניו: בעברו בירדן. כרע לפני המלך תוך העברה, מכאן ראיה ברורה שעברה הוראתה ספינה ולא כהוראת מעברות הירדן (שופטים י"ב ה') מקום שהמים נמוכים ותשים: כ') לשום. כמו להשים בה (ויקרא) לטמאה בה (אמור), באופן שישים: כ"א) בית יוסף. ראשון לשאר השבטים חוץ משבט יהודה, ובהם שבט יוסף הוא המרובה באוכלוסים ועל שמו יקראו גם האחרים: כ"ה) שפמו. שער שעל השפה: כ"ז) עליה. חמור בלה"ק הוא זכר ונקבה, ובל' משנה הוא תמיד ל' נקבה (השוכר את החמור והבריקה, ב"מ פ"ו מש' ג') והאתון הוא מין אחר, ולפי דברי שד"ל הוא חמור הבר: כ"ח) וירגל. עשה כמשפט המרגלים שרגליהם לרע ירוצו לגלות רעת הארץ וערותה, ומשרש רגל נהיה ג"כ תאר רכיל בחילוף אותיות גיכ"ק: כמלאך האלהים. להבחין בין שקר לאמת: כ"ט) ומה יש לי עוד צדקה. מה זכות יש לי עוד אחר כל טובתך, ולמה אתפאר שנתאבלתי עליך, ולמה אזעק על חמס עבדי, אחר שבית אבי חטאו כ"כ נגדך: ל') אמרתי. בטעם מפסיק, אמרתי באופן אחר שיהיה הכל לציבא, עתה חזרתי בי ותחלקו ביניכם, רק נ"ל שאין זה פשט הכתוב, ודוד הבין שרע עשה בקבלו לה"ר על

מפיבשת ולא רצה להודות על הדבר ועשה עצמו כאלו מתחלה גזר שיחלוקו, ויש ללמוד עליו זכות אם בתחלה האמין. רק עתה היה לו לחקור על הדבר טרם יגזור, וידוע מאמרם ז"ל בשעה שאמר דוד למפיבשת אתה וציבא תחלקו את השדה יצאה בת קול ואמרה ירבעם ורחבעם יחלקו את המלוכה (יומא כ"ב:), שמיד נענש ע"י מחלוקת שבט יהודה עם שאר השבטים ובמרידת שבע בן בכרי, ונשארה הדעה תוך ב"י שנכון להחלות לשתי ממלכות, עד שבימי רחבעם יצאה מן הכח אל הפעל: ל"ו) ש ר י ם ו ש ר ו ת. הח' פיליפפואן מעירנו שאחר שלא הזכיר ברזלי מכל תפנוקי מלכים כ"א בעלי השיר נלמד שדוד מחמת אהבתו לחכמה הנכבדת הזאת היה מכלכל בביתו רבים מבעליה ושמח בם: מ') ו י ע ב ר וגו'. כולם לפניו, והמלך אחריהם: ו י ב ר כ ה ו. מצאנו בתהלים ק"י קורא למלך כהן, וגם בני דוד כהנים היו (למעלה סוף סי' ח'), ומזה נראה שגם דוד ברך את העם ככהן (למעלה ו' י"ח), וגם שלמה ביום חנוך הבית ברכם (מ"א ח' י"ד): מ"א) ח צ י. מקצת וחלק מהם, אולי בני ראובן וגד וחצי שבט המנשי מלבד שמעי והנשיו: מ"ב) ג נ ב ו ך. לקחוך לעצמם בלא דין ומהרו להעבירך: ו כ ל א נ ש י ד ו ד. עשרת אלפים שעמדו אתו: מ"ג) ע ל א י ש י ש ר א ל. על דברי בני שאר השבטים להשתיק תלונתם: נ ש א ת. משאת, ל' וישא משאות (מקץ): נ ש א. בנין פִּעֵל או נפעל הוא ומוסב אל נשאת והוא פעל סתמי: מ"ד) ו ג ם ב ד ו ד א נ י מ מ ך. גם באנשי חיל שעמדו אתו רבו בני שאר השבטים על בני יהודה שרובם ככולם היתה ידם עם אבשלום: ו י ק ש וגו'. המחלוקת הלכה וקשתה ובני יהודה הוציאו מפיהם דברים קשים יותר מדברי בני ישראל, ודוד לא השתדל לשים שלום ביניהם:

כ' א') **נקרא.** היה שם באקראי ולא בא בתוך הבאים להעביר את המלך: א י ן ל נ ו ח ל ק ב ד ו ד. תוכן המחלוקת היה שבני יהודה היו מחזיקים בדבריהם שהמלך קרוב להם, ושבע בן בכרי הפך דבריהם לרעה אתם אומרים שהמלך קרוב לכם ואין לשאר השבטים חלק בו א"כ להלך ישראל: ב') מ ן ה י ר ד ן ו ע ד י ר ו ש ל ם. בכל מקום שבא דוד בשובו לעירו מלא מושביו שהיו מבני יהודה נשמעים לו: ג') ב י ת מ ש מ ר ת. בית הסהר כמו ויהיו ימים במשמר, אולי לא אנוסות היו רק

מדעתן והפך הפקירו עצמן לאבשלום, ונתן בבית משמרת לבלתי תזנינה עוד: אלמנות חיות. כל ימי חייהן, ולא גרשן באופן שתוכלנה לינשא לאיש אחר: ד) פה עמד. הזעק ע"י אחרים ואתה לא תתרחק ממני, ועמשא לא בלבד שהלך בעצמו להזעיק רק איחר ג"כ מן המועד שדוד יעד וקבע לו: ויוחר. שרשו יחר והוראתו עכוב כמו אחר, וכן ואחר עד עתה (וישלח) הוא שרש יחר מבנין קל עתיד עם וו ההיפוך, ולא אחר הנער (שם) שרש אחר מבנין פִּעֵל עבר, וכן יסף ואסף, יגל יאגל: ו) מן אבשלום. שזה עמו כל י"א שבטים, ועם אבשלום לא היה כ"א שבט יהודה היושבים בירושלים שאבשלום גנב לבם בדברי חלקות: עבדי אדוניך. עבדי האיש שעד היום כבדתו והיית לו נאמן: והציל עינינו. תרגמתי כנהוג, יציל וימלט עצמו מעינינו, אך מלא הוא ל' עבר והי"לל ימלא, וגם היתה מספקת להצלתו עיר בצורה אחת, א"כ נ"ל שיש ג"כ לפרש המלילה ע"ד העיני האנשים ההם תנקר (קרח) בודאי מלא לו כבר ערים בצורות שבטחו בדבריו וקבלום, ומעתה ישר עלינו ביד חזקה, והציל ל' ויצל אלהים את מקנה אביכם, הפריש מעקרו: ח) מדו לבשו. מדו ל' וילבש שאול את דוד מדיו (ש"א י"ז ל"ח) שריון ברזל הלובש כל גופו: מצמדת. ששני קצותיה נדבקים זה לזה ונכנסים זה לתוך זה כשני קצות הצמידים, מל' צמוד בקר שלפי דעתי הוא תמיד זכר ונקבה ומזה ויצמד ישראל לבעל פעור (בלק ותהלים ק"ו) שלא נכתב כן בשום אליל, ובשביל זה בא הצווי לא תחרש בשור וחמור יחדו, שניהם שם המין והאיסור הוא לצמוד הזכר ממין זה והנקבה מהמין האחר, ובאה תיבת מצומדת ל' נקבה מוסב אל שם חרב אעפ"י שראוי להסב לשם חגור שהוא ל' זכר ע"ד קשת גבורים חתים (ש"א ב' ד') ודומיו: בתערה. האיזמל המסיר השיער נקרא תער ע"ש שמגלה הבשר (משרש ערה שענינו גלה) ונדן החרב נקרא ג"כ תער מל' הריק חרבי, שבצאת החרב נשאר הנדן נעור ורק, והריק חרבי הוא עד טחני קמח, ל' קצר: והוא יצא. התער יצא מהחגור (מואב הוציאו לכתחילה רק הראה כאילו יצא מעצמו במקרה) ובצאת התער נפלה החרב התקועה בו: י) ויכהו בה וגו'. למעלה ב' כ"ג פירשתי חומש צלע החמשית באמצע החזה מקום הריאה והלב, ושם מעיו שספך יואב ארצה, או הכהו אל החומש וירדה מכתו עד הבטן באופן שבני מעיו יצאו: י"ב)

מתגלל. א"א לפרשו שבאנחת מות היה מתגולל ומתהפך שכן כתוב ולא שנה לו מיתות, רק הוראתו קרובה למתגאל (נגאלו בדם (איכה ד') מטונף בדם היוצא ממנו: המסלה. משרש סלל שענינו דָרַךְ, ואין צורך לפרשו ל' מסלול שהוא דרך כי שכן מצאנו סלו סלו המסלה סקלו מאבן (ישעיה ס"ב י'), סלו סלו פנו דרך (שם נז י"ד), ושם מדבר בדרך רחבה להשיב גאולי ה' אל מקומם, וגם בש"א ו' י"ב במסלה אחת הלכו הלך וגעו, דרך רחבה לעבור בה עגלה משוכה ע"י שתי פרות: י"ד) הגה. אולי הוא פֹעל משרש הגה (ולא יגהה מכם מזור, הושע ה' י"ג, הגו סגים מכסף, משלי כ"ה ד') והיה ראוי להנקד הָגֶה, ואולי מזה ג"כ ל' הגיון לב, מה שאדם מסיר ומוציא מלבו: ט"ו) אבלה בית המעכה. עיר בשבט נפתלי סמוך למי מרום בצפון א"י קרובה לעיר דן קדש וחצור קרוב לארם מעכה, ובד"ה ב' י"ו ד' קוראה אבל מים ומפני קורבתה למי מרום להפרישה מאבל אחרת שהיתה שם: וְכל הברים. לפי דעת הח' שוארץ בהיות שם מקומות הרבה קרויים באר בארות בור וכדומה כתב ל' קצרה וכל הברים: ויקהלו. כתיב ויקלהו, ומצאנו שרש קהל הפוך בב' אופנים להק, (לַהקת הנביאים ש"א י"ט כ', יקהת עמים, פר' ויחי, שהוא כמו ילקהת), וכאן כתבוהו קלה, וגם יקהת אם (משלי ל' י"ז) ענינו הקמטים שבפני אמו שהעור נכווץ ונקבץ ונאסף ונקהל יחד: ט"ו) סללה. איל נחשת המנגח את החומה, וכן בירמיה (ל"ב כ"ד) הנה הסללות באו העיר ללכדה. מ"מ הי"לל וישליכו במקום וישפכו: ותעמד. העיר, מאחר שאנשי יואב מפילים החומה לא נשאר לעיר כ"א החל שהיא החומה השניה שלפנים: י"ח) ותאמר. מקרא קשה. בראשונה, כלו' בימי קדם היו מכבדים את עיר אבל כעיר חשובה, ושואלים בה, כלו' דורשים דעת יושביה טרם עשותם דבר, ואחר שמוע מה בפיהם היו גוזרים מה לעשות, ולאמר הראשון מוסב לאשה החכמה שאומרת לאמר כלו' כדברים האלה, ולאמר השני מוסב למדברים הקדמונים שהיו אומרים לאמר שאלו ודרשו באבל, וכן כמו ובכן והסרה בי"ת שמושית, ואחר כן התמו השלימו דבריהם וגזרו: י"ט) אנכי. העיר כלו' יושבי הם שלומי אמוני ישראל אוהבי שלום ונאמנים למלכם: עיר ואם. לא אחת מהערים הקטנות (הנקראות בנות) רק עיר רבתי עם (הנקראת אם): כ"ב) אל המלך. אל כנו וגדולתו, וכן הוא אומר אחריו ויואב על כל הצבא: כ"ד) עַל

המ"ס. על הכהנים מדי חדש בחדשו או מדי שנה בשנה לעשות עבודת המלך לתקן דרכים ולבנות חומות הערים וכו': כ"ו) כהן לדוד. ולא לה' כצדוק ואביתר; או כדברי חז"ל שכל קרבנותיו היה מקריב על ידו וכל מתנותיו ותרומתו היה נותן לו (עירובין ס"ג):

כ"א א') **בימי דוד.** כל סיפור זה מאוחר הוא, אולי נמצא בין מכתבים עתיקים וספחוהו אל הספר, ורעב זה לא בסוף ימי דוד היה רק בראשית מלכותו, וזהו שאומר בימי דוד, שלא יתכן שדוד אַחַר כ"כ מלכת לקחת עצמות שאול ויונתן אהובו ולתת להם קבורה נאותה לגדולתם, וישראל היה להם למחות בשאול שלא יתאכזר כ"כ ובפרט שלא ישפוך חמתו על הגבעונים היושבים כבר ת' שנה בין ב"י והיו להם לעבדים נאמנים, והוא החדש שיצא גם ידם עם דוד, כמו שחשד את כהני נב, ושמא הבטיחם דוד לשחררם אם יהיו אתו; ואין האשמה על שאול כי רוח אלהים רעה מבעתו רק על ישראל שלא מחו בו, ואף אם לא רצו למרוד בו בחייו תכף אחר מותו היה להם לפייס הגבעונים ולא פייסום, א"כ אשמים הם וראוים לעונש, ובזה סרה הקושיא (יבמות ע"ט) והא כתיב לא יומתו אבות על בנים, שהחוטאים עצמם נענשו ולא בניהם: ואל בית הדמים. כנה בית שאול בשם זה להודיענו שחטאתו תפול גם על ביתו כלו' על קרוביו (אבנר היה בן דודו, ש"א י"ד נ') שחזקו ידיו להרוג כהני נב והגבעונים, וכן מלאכוהו קורא לאנשי עצתו (שם כ"ב) שמעו נא בני ימיני, א"כ כולם מבני שבטו היו: ויבקש וגו'. שאל באורים לפני הארון: ב') מיתר האמרי. בתוך שאר הנשארים (שופטים א') היו אף הם: ויבקש שאול להכתם. להכחידם מן הארץ ולא הצליח כי נותרו מהם: ג') וברכו. תחת קללתכם היום הזה שאתם מבקשים מה' שינקום נקמתכם: ה') מהתיצב וגו'. והוגרכנו לנום חוצה לארץ, וזהו שאומר למעלה ב' ויקרא, שלא וקראה במקום שהה: ו') יֻתַּן. כתוב יֻנְּתַן בנין פֻּעַל במקום הִפָּעֵל, ומו ג"כ דעת שד"ל שבכל מקום שמוצאנו שרש נתן בזה הבנין חסרה ממנו נון פ' הפעל ובנין פֻּעַל הוא: והוקענום. ל' תליה, וכן והוקע אותם (סוף פר' בלק) וכן ותקע כף ירך יעקב (וישלח) משרש ומהוראה זו, או משרש קעע הקרוב ליקע, וענינו כשארם מדולדלת ותלויה במקנת אל הגוף, וכן נקעה נפשי, נקעה נפשך (יחזקאל

כ"ג י"א וכ"א) ל' השאלה, פרודה אבל לא לגמרי: לה'. לכבוד ה', לפי דעתם: בחיר ה'. הגבעונים קראו לשאול בחיר ה' דרך לעג: אני אתן. הבין שכך רצון האל מאחר שקרא למשפחת שאול בית הדמים, ואין אנו יודעים בטיב המוקעים האלה אם בני מות היו אם לא, ולא כל קרובי שאול ואנשיו היו צדיקים כיהונתן, מה שידענו בבירור הוא שה' אוהב משפט ואין לנו להרהר אחר גזרותיו: ח') מיכל. בודאי טעות סופר הוא והראוי מרב, והדרשה תדרש ואשרי השומעים לדבריה (סנהדרין י"ט:) ומגדלים יתומים בתוך ביתם: ט') והמה. חסרה הא אחרונה מפני הא של המתו (עיין במשתדל על פ' קנתי בחיי, תולדות) וכן בתחלת אולי היה כתוב מתחלת מם במקום בית וחסרה מפני מם של בראשונים: י') את השק. עשתה ממנו אהל: עד נתך. מתחלת קציר שעורים בחצי ניסן עד תחלת הגשמים בחצי מרחשון: י"ב) בעלי. ראשי וקציני יבש גלעד המתכבדים בעצמות מלכם שהושיעם מידי נחש: שמה. גם כאן חסרה הא מפני הא שאחריה ובהעתקים מדויקים נמצאה וקימוה: י"ג) ויאספו וגו'. שכבר נתפרדו ומעליהם בשבעת החדשים: י"ד) בצלע. ביהושע י"ח כ"ח נקראת צלע האלף אולי מפני שעומדת על הגבול, ואלף הוא ל' שבט ומשפחה כמו הנה אלפי הדל במנשה (שופטים ו' ט"ו): ויעתר ה' לארץ. קבל ברצון תפלת יושביה המבקשים מטר מאתו: ט"ו) ותהי עוד. מלחמות אלה (חוץ מהראשונה עם ישבי שחסרה לגמרי) מסופרות לנו בד"ה א' כ' ד'–ט' תכף אחר מלחמות בני עמון, ויש חילופי דברים הרבה בין שני הספורים, וספור שבד"ה נראה נכון יותר, ולא אאריך בהשערות, רק נראה ברור שמעתיק סי' זה טעה בראיה והחליף אותיות והוסיף מלת אורגים הראשונה; ומעשה דוד וגלית כמו שמסופר לנו בש"א סי' י"ז הוא חוץ מכל ספק אמת ויציב, וכאן מספר הריגת גלית ע"י איש אחר, ולפי נוסחת ד"ה סרה הקושיא: ט"ז) הרפה. ובד"ה הרפא באלף מילדי הרפאים, אולי מילדי עוג נמלטו, ואם כתוב (סוף חקת) ויכו אתו ואת בניו, ר"ל אותם שעמו, רק יכול להיות שהיו מהם במקום אחר: ט"ז) קינו. מל' קנה ור"ל חניתו, להבת החנית (ש"א י"ז ז'), וכן פירש גם רד"ק מל' ערבי: כ') איש מדון. אולי כונת המעתיק (לפי המסורת) היה לכתוב מבני מדין:

כ"ב א') **ובזכת שאול.** א"כ דוד לא היה חושב שאול כאויבו, וםלמד עליו זכות מחמת רוח רעה המבעתת אותו, ואויביו הם הגוים שבסביבות א"י שבשמעם כי נמלך דוד פחדו לנפשם והשתדלו להכחידו מן הארץ: ב') ויאמר וגו'. שירה זו כמו שנכתבה כאן היא כפי מה שדבר דוד בהמית לבו, והם הם הדברים שבמזמור י"ח, רק שם נכתבה בהגהות שעשה דוד בה כשיעדה לזמרה לפני ה' והוסיף בה תיבות ארחמך ה' חזקי לכפול אותן אחר כל פסוק ופסוק, ואחד מן הלוים היה משורר הפסוק והמון אחיו כופלים אחריו ארחמך וגו', וכן בשירת הים אשירה לה' היו עונים אותו האנשים אחר כל פסוק ופסוק ששומעים מפי משה המדבר בהמית לבו, והנשים עונות אחריהם שירו לה' (ותען להם מרים, בשלח, הכנוי במ"ה ל' זכר) כלו' נאה להם לשיר, וכן בשירת דבורה תיבות ברכו ה': ל י. מלה מיותרת לחיזוק ולתפארת השיר: ג') אלהי. סמוך ע"ד חוסי בו (נחום א' ז') ודוומיו לאחדות הענין ולא להוראת של: ד') מהלל וגו'. קראתי בשם ה' וספרתי שבחו ומהלליו כי מציל עני מחזק ממנו, ומיד נושעתי: ה') אפפני. שרש אפף קרוב לחפף (חופף עליו כל היום, וזאת הברכה) ל' חופה וכסוי ובל"א גפף עניינו חבק: משברי. גלי, ונקראים כן מפני שהמים נגללים ונשברים על שפת הים: נחלי בליעל. תרגמותי כנהוג נחלי אבדון, ויהיה בליעל ל' השאלה מאנשי רשע שאין תועלת בם (בלי יועיל) כי כל מגמתם ותפלם להרע, רק נ"ל שיש ג"כ לפרשו נחלי בני בליעל, אסיפת רשעים הרבה הבאים עלי בשטף הם, וימנא מן הדמיון אל המדומה, כדרך רוב הדמיונות שבמקרא שבמליצה אחת או שתים ילא תמיד אל המדומה, ד"מ גפן ממצרים תסיע תגרש גוים (תהלים פ') היל"ל עצים, דוק ותמצא גם באחרים בפרט בדמיונות הרבים שבס' יחזקאל, אולי להזכיר תמיד הדבר המדומה ולהמתיק יותר הדמיון לאזננו: ו') חבלי. בל"א שרש חבל עניינו הזיק (החובל בחברו): ח') ויתגעש. בדפוסים עתיקים גם כאן כמו בתהלים ותגעש ואין כאן קרי וכתיב (שד"ל), רק מצאנו גם בתורה ארץ ל' זכר, ולא נשא אתם הארץ (לך לך), ומצאנו בסוף הפסוק ויתגעשו בבנין התפעל: ט') עלה וגו'. עשן היוצא מפיו עולה באפו, ויש עוד לפרש ב' את באפו כמו בית ויעבד יעקב ברחל בעבור אפו וחרונו עלה עשן באויר (כדרך העשן שמחמת קלותו טבעו לעלות): י') וערפל. תיבה בת

ארבע אותיות אולי לקוחה מלשון אחרת, ואם מקורה ל׳ עברי אולי נתברה מתיבות ערב והפל: י״א) כ ר ו ב. מכאן ראיה ברורה שתיבת כרוב הפוכה משרש רכב, והכרובים הם כביכול מרכבתו של מקום: י״ב) ח ש ר ת. כדברי רש״י קישור וקבוצת מים, ונחלפה חי״ת בקו״ף שגם היא במקצת אות גרונית על כן לפעמים תנקד חטף קמץ ותמאן להדגש (התפקדו, במדבר ופינחס, הפ״א בקמץ והקו״ף רפה), וכן התחלפנה שתי האותיות בתיבות אנכי ואנחנו, כסל וחסל, מכר ומחיר, חסה וכסה, לקק ולחך (מדקדק סד״ל מאור דורנו): ט״ו) א פ י ק י י ם. משרש פוק או נפק שהוראתו בל׳ ארמי יצא; הקדמונים חשבו שטבור הארץ מלא מים והוא מה שנקרא בספר׳ נח תהום רבה (תהום הוא משרש הום המורה השמעת קול (onomatopeja), א״כ תהומות הם הנחלים היורדים מן ההרים בשטף ומשמיעים קול, וכן בספר׳ עקב עינות ותהומות יוצאים בבקעה ובהר, עינות בבקעה ותהומות בהר), ומתהום רבה דרך נקבים יוצאים המים וממלאים הים והם אפיקי ים: י ג ל ו וגו׳. מחמת הסער ירוממו הגלים ויגלו עמקי ים שעליהם נוסדו ההרים שהם מוסדות תבל, שלולי ההרים הגבוהים שעמדו בפני שטף מי המבול כל הארץ נמוגה ונשחתה: מ נ ש מ ת וגו׳. ברוח סערה, וכ״ז מקצתו משל ור״ל שנדרך גם הנילו, ומקצתו אמת שהרבה פעמים ע״י רעש ומטר סוחף הָכָּה ה׳ את אויבי ישראל לפניהם: י״ט) י ק ד מ נ י. יבאו לקראתי (סד״ל) מל׳ אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים (כי תצא): כ׳) ח פ ץ ב י. הח׳ פיליפזאן מעירנו שבכתוב דוד השירה הזאת בראשית מלכותו היה חף מכל פשע, ואם חטא אח״כ, ידוע מאמרם ז״ל כל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו שהיכולת מפתה לעשות, ומ״מ איננו מתפאר בצדקתו רק מודיע שצדקתו עשתה לו פרי וגרמה הצלתו, ישמעו רבים וילמדו: כ״ב) מ א ל ה י. בסורי מעבודת אלהי: כ״ו) ג ב ו ר. לכבוש את יצרו ובתהלים כתוב גבר: כ״ז) ת ת ב ר. תו״ו שניה נוספת וכן פירש במשתדל תו״ו שניה של ותתצב אחותו מרחוק (שמות): ת ת פ ל. לפי כתיבתו כאן הוא משרש תפל בלי מלח, וענינו בלי טעם ודעת, לא תתראה בטעמך כחסיד ותמים ונבר, ולא רצה להוציא מפיו שעושה מעשה עקשות, ובתהלים תתפתל מל׳ פתיל שענינו קליעה, לא תתראה ישר אלא מעוקם בדרכיך בהשיבך לו כפעלו: כ״ח) ו ע י נ י ך וגו׳. ועיניך תמיד על רמים וגאים אשר אתה תשפיל. סד״ל: כ״ט) י ג י ה ח ש כ י. מה

שהיה חושך לי אתה עשית ממנו נוגה לי, שנאת שאול תחת גרוש מיתתי נתנה לי מקום להראות גבורתי בהלחמי עם הפלשתים ולעשות לי שם: ל"א) צרופה. ככסף בלי סיגים (שד"ל), אדם עלול לבלתי קיים כל הבטחתו מחוסר יכולת, אבל האל איננו כן, מה שהוא מבטיח יקיים מראש ועד סוף: ל"ג) ויתר. שד"ל תרגם ל' הוראה באצבע ולא ידעתי מאין לו, ואני תרגמתי כנהוג ל' מתיר אסורים, פנה דרכי מכל מאסר ומכשול, רק בראותי שלפי המסורת כתיב דרכו, עלה בדעתי שמא דעת המעתיק היתה לכתוב האל מעוזי חיל וְיֶתֶר, תמים דַרְכּוֹ, כמו עזי וזמרת שהכנוי הראשון ישמש גם לשני (אעפ"י שנוכל לומר שחסרה שם היו"ד מפני יו"ד של יה) האל, שדרכו תמים, הוא מעוזי חילי ויתרי, ובתהלים כתוב ויתן: ל"ד) ועל במתי יעמידני. ברדוף אויבי אחרי נתן כח ברגלי לרוץ כאיל על ראשי ההרים ושם הייתי בטוח להשגב מאויבי: ל"ה) ונחת. ל' זכר, פירשו שד"ל מוסב לאל, הוריד זרועתי כקשת נחושה על שונאי, ורחוק לפי שלא ישתמשו בקשת להכות בו רק לירות בו חצים, ובתהלים ונחתה, זרועותי נחתה, השם ל' רבים והפעל ל' יחיד ורבים כמהו (ועיניו קמה, שמואל א' ד' ט"ו) בל' נקבה, ומצאנו זרוע ג"כ ל' זכר, ויפזו זרעי ידיו (ויחי), א"כ ונחת לפ"ד מוסב לזרועותי, כל אחד מזרועותי נחת, אעפ"י שהדבר שגור בשמות ופעלים ל' נקבה ולא בלשון זכר: ל"ו) ועַנֹתך. ענייתך, מה שאתה עונה אותי ביום צרתי, שד"ל, ובתהלים ענְוָתך מל' ענוה שהיא ראש כל הצדקות והמישרים, ור"ל החסד, ומצאנו במקומות הרבה ענוים להוראת תמימים וישרים: ל"ז) תרחיב. דרך הרץ להכשל, ואתה הרחבת צעדי ונתת בי יכולת לרוץ ועכ"ז לא נכשלתי: מ"א) משנאי. תתה לי ערף, ולא היה לי כ"א להצמיתם, להמיתם לצמיתות: מ"ג) ואשחקם. נרדף לארקעם, ומהם שני השמות שחקים ורקיע הנטוים כיריעה: מ"ד) מריבי עמי. נוכל לפרשו על מחלוקת אבנר ובית שאול עליו בתחלת מלכותו, או יהיה עמי כמו עמים (הרדד עמי תחתי, תהלים קמ"ד) ויהיה מריבי כמו ממלחמות עמים, וכן מלאכי איש ריב הייתי אני ובני עמון (שופטים י"ב ב'): מ"ה) יתכחשו לי. יכחישו מעשיהם הקודמים כאילו א"א שהם עשו הגבורות המסופרות עליהם, וכן בל' צרפת Se dementir (שד"ל בתרגומו כאן ובמשתדל על פ' ויכחשו אויביך לך, וזאת הברכה): מ"ו) ויחגרו. אויבי שבגאתם

ממסגרותיהם שנסגרו שם מפחדי, חגרו כל כלי מלחמתם, נפלו לפני
בעלה נבל, (שד"ל ז"ל), ובתהלים (י"ח) ויחרגו ויפחדו, וממחדרים אימה
(האזינו) ת"א וממוניא חרגת מותא: מ"ט) ומוציאי מאיבי.
ממילא למרחב; מקמי, הקמים נגדי לבלתי הניחני להתרומם כדי
שיתרוממו הם, ואתה תרוממני יותר מהם; מאיש חמס הולך
עקלקלות ואיני יכול לו תצילני:

כ"ג א') האחרנים. אף אם אין דבריו אלה אחרוני
האחרונים מ"מ בסוף ימיו אמרם להודות לה' שלא עזב חסדו ואמתו
מעמו ולהתפלל שלא יסור גם מזרעו, ותיבות דוד בן ישי עד סוף
הפסוק גם הם מפי דוד נאמרו, אעפ"י שמשתבח הוא בעצמו באמרו
נעים זמירות ישראל, שאם לא כן לא היה כותב כ"א נאם דוד בן
ישי: ב') דבר בי. כמו בחלום אדבר בו (בהעלתך) ב"ת להוראת למו:
ג') מושל באדם צדיק וגו'. פסוק קשה, ובין הפירושים נ"ל שיש
לבחור בפירוש בעל מצודת ציון (נגד הטעמים המסבים כ"ז לדוד)
כשמושל צדיק בבני אדם המושל הוא יראת האלהים ולא המלך עצמו,
כי לא ילך אחר שרירות לבו רק ישמר לעשות כתורת ה', ואמת הוא
שטוב היה לכתוב מושלת יראת אלהים, ל' נקבה, ושד"ל בבה"ע תקפ"ט
פירש האדם צריך למושל, אבל הצדיק מושל שלו הוא יראת אלהים:
ד') בקר לא עבות וגו'. שבו ע"י נוגה השמש ולחות המטר שירד
מקודם על האדמה כביכול נראה בעינים דשא פורח מן הארץ: ה')
כי לא כן וגו'. רק לא יהיה זה גורל ביתי להיות כדשא שבבקר
יציץ ולערב ימולל ויבש, ביתי דומה לדשא בצד מה לפי שע"י חסד
האל גדל ופרה מהר, רק לא ידמה לו בצד מה שחייו קצרים, ולי
האל כרת ברית סדורה וברורה (ערוכה) וקיימת (ושמרה): כי כל
ישעי. תקותי, כמו למעלה (כ"ב מ"ב) ישעו ואין מושיע: כי לא
יצמיח. וכל חפצי הוא שביתי לא יהיה דבר עובר וכלה כזה הצומח;
הצמית, פעל עומד, היה צומח כמו האיר, החשיך, שענינם לפעמים
היה אור, היה חשך: ו') ובליעל. בני בליעל הם כלם (כלהם בהא
נוספת לחיזוק ולתפארת הקריאה ובמ"א ז' ל"ז מצאנו לכלהנה) לא
כצומח, רק כקוץ היבש בעודו נחבר אל האדמה, ולא עוד אלא שהם
כקוץ מנד, כלו' תלוי נעתק מן האדמה, ואיש לא יקרב לנגע בם

בידו מראה פן יעקץ בה: ז׳) ברזל ועץ חנית. ואם יצטרך לגעת בהם ימלא ידו מגל או סכין, ומלא מן הדמיון אל המדומה ואומר ועץ חנית: בשבת. בבתי דיראות, ושמעתי מחכם לומר שתיבת בשבת מיותרת ובטעות נכתבה פעמים בטעות המעתיק בין שיטה זו ושיטה שאחריה שהיתה מתחלת בתיבות בשבת תחכמוני, ואין צורך להתחכמותו, ג״ל: ח׳) יושב בשבת תחכמוני. מה שכתבתי בראש סי׳ כ״א יתכן גם על סי׳ זה, וצריכים אנו לערכו אל סי׳ י״א בד״ה א׳, ואני תרגמתי כנהוג יושב ראשונה במושב חכמים: ראש השלשי. כמו עמי תחתי (תהלים קמ״ד) במקום עמים, כן השלשי הוא במקום השלישים שהם הגבורים כמו ושלשם על כלו (בשלח), הנה כתבתי לך שלשים (משלי כ״ב כ׳) דברים חזקים ומנצחים, ויש ג״כ לפרשו ראש השלשה הגבורים הראשיים כלו׳ הגבור שבהם, והשלשה הם הוא עדינו העצני עצמו, ואלעזר בן דדו, ושמה בן אגא, וחסרו כאן תיבות עורר את חניתו (פ׳ י״ח), ועורר זמן עבר, פעם אחת היה הדבר שהרג בחניתו שמנה מאות איש, גוזמא, או שהוא לבדו אזר כח והלך ונלחם נגד ת״ת איש והרג בהם והשאר הנים, וכתב חלל לומר שלא היו חשובים בעיניו כחיים רק כאלו כבר חללים הם, ומצאנו כל ישראל נסים בקרוב גלית לדבר אליהם (ש״א י״ז כ״ד), וכן פירשתי גם מעשה שמגר (שופטים ג׳ ל״א) ומעשה שמשון בלחי החמור (שם ט״ו ט״ו): ט׳) הגברים. חסרה בכתיב הה״א מפני הא׳ של בשלשה שלפניה: ויעלו. כמו ויעל אביתר (למעלה ט״ו כ״ד) שענינו נסתלק מן הגד, בחרף דוד וגבוריו בפלשתים, הפלשתים נאספו למלחמה, ואנשי ישראל שעם דוד ישבו מנגד לראות גבורת דוד וגבוריו על הפלשתים: י׳) והעם ישבו. וכשנלחום והניסום, העם שנסתלק מן הגד שב אחר אלעזר לפשט את החללים: י״א) לחיה. לפי דברי בעל אוצר השרשים נקרא בערבי קבוצת בתים „אל־חי„ ומצאנו חות יאיר בחלוף יוד בוא״ו, ונקרא חיה לפי ששם ניכר סי׳ חיות ותנועה בעוד שאר השדה כולו דוממה, ואני תרגמתי כדברי רש״י לעדה, הנקראת חיה (חיתך ישבו בה, תהלים ס״ח) מהטעם עצמו, ולמטה פ׳ י״ג מצאנו חית פלשתים חנה, א״כ ענין חיה כאן קבוצת אנשים: י״ד) במצודה. שמואל א׳ כ״ב ד׳ וה׳: ט״ו) מי ישקני מים וגו׳. מי יתן ואבריח הפלשתים ואציל עיר בית לחם ומים באופן שאם ארצה אוכל לשתות

ממימיה מה שאיני יכול עתה ומחנות הפלשתים החונים ביני ובין הבאר, וכ"ז אמר בדרך הלצה בהיות עת קציר, והבינו הגבורים שדוד מצטער על כי הפלשתים פשטו עד בית לחם, ולהורות לו שאין לדאג ע"ז, הם שלשה לבדם בקעו במחנה פלשתים ושאבו מים ושבו אל דוד בשלום ואין בפלשתים מתיצב לפניהם, ומפני שעל לא דבר הכניסו עצמם בסכנה עצומה, לא רצה דוד לשתות מן המים שהביאו ונסכם לה':
י"ז) הדם. הא נקודה חטף להוראת הלא: י"ח) ראש השלשה. הנזכרים בפס' י"ג שבקעו במחנה פלשתים ושמה לא נזכר בפרטות, ויש לקיים המסורת ראש השלשי וחסרה מ"ם הרבים ור"ל ראש השלשים הנזכרים בסוף הסי', ובפס' י"ט מן השלשה ראוי להיות מן השלשים, וסימנים אלה מלאים קרין וכתיבין ואין לתמוה אם נשבח אחד מהם:
כ') מקבצאל. עיר בנחלת יהודה על גבול אדום נגבה (יהושע ט"ו כ"א): אריאל. גבורים או גבורים, ובשירת הים קוראם אילי מואב: בתוך הבור. חָבְרו לגבדו: כ"ג) מן השלשים וגו'. סמך למה שכתבתי שלא היו לדוד כ"א שלשה גבורים ראשיים ואחריהם השלשים, ואין שלשה שניים, ואם כדברי צריך לפרש שיוספר שלשים לא בגמלום כי אז הגבורים הם ל"ב: ל"ב) בני ישן יהונתן. שם אבי עזמות ואליחבא, תעפ"י שהראשון מכונה הברחומי והשני השעלבוני (עיר ברחום לא נזכרת במקרא, וטעם אחר לשם ברחומי לא ידענו ובד"ה הבחרומי אולי מעיר בחורים) וכאן נזכרים שלשים, ודוד המלך ומואב שר צבאו, ועדינו, ואלעזר בן דודו, ושמה בן אגא, ואבישי, ובניהו הם שלשים ושבעה, ומשהזכיר בראש הגבורים עשהאל אחי יואב והוא מת בראשית מלכות דוד בחלקת הצורים אשר בגבעון (למעלה ב' י"ט), נראה שכל אלו הראו כבר גבורתם בהיותם עם דוד מתגוררים בארץ פלשתים טרם ימלוך, ובד"ה מזכיר מהם הרבה משלשים ושבעה ומחליף שמותם וכנויהם במקצת, ואין להכריע:

כ"ד א') **ויסף** וגו'. ידענו בו ית"ש כי לא ענה מלבו ויגה בני איש, ושמענוהו מנוה איש בחטאו ימות, א"כ בודאי נתנו ב"י מקום לו לחרות בהם מאחר שנגפם במגפה: ויסת וגו'. כדעת רמב"ם ואחריו רלב"ג. ייוחסו בספרי הקודש דברים רבים לאל ית' להיותו הסבה הראשונה בכל הדברים עם היות שנמשכים אותם הדברים המתיחסים

אליו אם בטבע ואם במקרה ואם בבחירת האנשים (מורה פ' מ"ח, ח"ב), וזו היא ג"כ דעת שד"ל על מלת ויחזק ה' את לב פרעה (משתדל, וארא), וכן פירשתי גם אני פסוק אשר חלק אותם (ואתחנן ד' י"ט), כי חפץ ה' להמיתם (ש"א ב' כ"ה): מנה את ישראל. חטאת דוד לא היתה באשר מנה את העם ולא לקח מהם כופר מחצית השקל, שמצוה זו לפ"ד לא לדורות נאמרה רק הוראת שעה היתה, שהיתה דעת משה לספור את העם אחר מעשה העגל לדעת מספרם בבירור, כי ביציאתם ממצרים נודע שהם כשש מאות אלף רגלי, רק לא נודע מספרם בצמצום, וה' אמר למשה עכשו שאתה רוצה למנות בני ישראל הנשארים אחר המגפה על דבר העגל (תשא ל"ב ל"ה) קח מהם כופר לכפרת עונם ועשה בו אדני המשכן שהם יסודתו ובזה תודיעם שלולי חטאו לא היו צריכים למשכן ולכל האזהרות הנמשכות אליו כי כולם קדושים הם ובכל מקום שהיו מקריבים לי קרבנות הייתי מקבל מהם (בכל המקום אשר אזכיר את שמי, יתרו), עכשו שאני רואה שהם נוטים אחר ע"א איני מובטח בהם עוד שלא יסורו מחוקותי בעבודתם וצריכים הם להביא קרבנותיהם לפני בבית קדשי, והוצרכתי אף אני לבחור בשבט ומשפחה מקודשת לי לכהנים ולמשרתים, אותם שלא נתפתו אחר אחיהם בעון העגל; רק לא מצאנו שבא הצווי לדורות שבכל פעם שימנם יקח מהם כופר לבלתי ישלוט בהם נגף, ולא בפר' במדבר ולא בפר' פינחס הוזכר שלקח מהם כופר כשמנאם פעם שניה ושלישית בהיותם מוכנים ליכנס לארץ (בפעם ראשונה מנה כולם אפילו חלשים ובעלי מומין ולקח מהם כופר נפשם, ובפעם שניה ושלישית לא מנה כ"א יוצאי הצבא), ואם גם בשתי הפעמים היה לוקח מהם כופר בודאי היה מגיד לנו מה עשה בו כדרך שנתן לנו בו חשבון מצומצם בפר' פקודי, ולמה בשתי הפעמים לא הוצרכו לכיפור לפי שכתב משה שמותם ואח"כ מנה השיות ולא הגופים כ"ל כחוכא ואיטלולא כלפי שמיא כדרך שמונים בפסוק ויתן לך לראות אם יש מנין לכל דבר שבקדושה, כי הלא הדבר שוה אם תאמר אחד שנים או מלות במספר, ומלחמה לה' אלחם בניחושים המקעקעים תורת קדשנו מיסודותיה והיא חכמתנו ובינתנו לעיני העמים, ומה נאמר במנין פר' פינחס ששם לא בא הצווי למנותם במספר שמות? וגם כאן שרצה דוד לספור את העם לא הוכיחו יואב על שהיה רוצה למנותם

בלי קחת מהם כופר, שאז בודאי היה דוד מקבל דבריו, רק על המנייה עצמה שכן כתוב (ג') ויוסף ה' אלהיך אל העם כהם וכהם וגו', ומניית העם היתה לדעת כמה הם שולפי חרב בישראל (ט') לידע מספר חייליותיו לחשוב מחשבות בלבו נגד איזו ממלכה יוכל להלחם ואיזה גוי יוכל לכבוש, ובזה חטא ודאי חטא גדול שהיה רוצה להשליך מנגד נפש ישראל ללא צורך מאחר ששלום לו מכל עבר, וכבר ידע ע"י נתן שמחמת היותו איש דמים ואוהב מלחמה נמנע ממנו מלבנות בית לה' (ד"ה א' כ"ב ח'): ג') ויוסף וגו'. כבר ידעת כי עם רב הם ומי יתן ויהיו בחייך מאה פעמים כמוהם, כלו' ותוכל להאריך ימים עד שתראה עוד רבבות מספרם מאה פעמים על מה שראית כבר בימי מלכותך, שהרבו באוכלוסים ובעושר; והחכם פיליפזאן סובר שמעשה זה היה בזמן מוקדם ולא בסוף ימי דוד, ותיבות ועיני אדוני רואות מעידות נגד סברתו מורות שדוד כבר בא בימים, ועוד מסופר לנו בסוף מאורעות מלכות דוד לא בלבד כאן רק גם בד"ה ואין לנו מקום להניח שאירע מקודם: ה') בערוער. עיין מ"ש ביהושע י"ג ב': הנחל הגד. נחל ארנון שברבות הימים קראוהו נחל הגד, לא מהיותו בנחלת מטה גד כי הוא גבול דרומי לנחלת מטה ראובן רק מאיזה טעם אחר לא נודע לנו: ו') תחתים חדשי. שם מחוז בתחתית הרי הלבנון ונקרא חדשי אולי מחדש נתישבו בו, כדברי רש"י: דנה יען. היא לשם או ליש בגבול צפוני, ואולי אחת מבנותיה נקראת בשם יען נוסף על שם דן שקראו לה בני דן כשכבשוה (שופטים י"ח כ"ט), והוולגאטה מתרגמת Dan sylvestria, שבתוך היער, בחילוף אותיות: ז') מבצר צר. שם מבצר בסביבות צור העיר הרוכלת: ז') ויצאו. כמו ויצאו אל מדבר שור (בשלח), הביאה למקום פתוח תקרא יציאה, שד"ל, ועוד יש לפרשו ל' פגיעה, אחר כל מסעיהם הגיעו אל באר שבע סוף דרכם: ט"ו) מספר מפקד. ההפרש בין שלשת הנרדפים ספר, מנה ,פקד, נ"ל שספר הוא כשאינו יודע עדין הסכום ועתה הוא מבקש לדעתו; מנה, כשיודע כבר הסכום ורוצה להודיעו לאחרים או גם לעצמו שהוא רוצה לדעת אותו יותר בבירור; פקד, כשהולך וחוקר כמה יש שבהם המדות המבוקשות, ואל תשיבני מראש הסי' לך מנה, שכבר אמרתי לך שכן דרך הנרדפים שלא לשמור תורת הוראתם תדיר, מ"מ נכון לחקור מקורם והוראתם האמתית: י"א) חזה דוד.

שכל נבואותיו לא היו כ"א לדוד לא לזולתו (בעל מצודת דוד), ועוד יש לומר שקרבו דוד אליו והיה באוכלי שולחנו, ומה שלא היה בנתן, שכן כתוב וישלח ה' את נתן אל דוד (למעלה י"ב א'): י"ב) נוטל עליך. משליך לפניך ואתה תבחר: י"ד) וביד אדם וגו'. בעבור הרעב יצטרכו לבקש מחיה בארץ נכריה: ט"ו) עת מועד. בודאי היו מונים לשעות זמניות המתחלפות לאורך או לקוצר מדי יום ביום, ואין לך בכן פינה מועדת בכל יום כ"א שעת הצהרים, א"כ עת מועד הוא הצהרים או חצי היום שהשמש באמצע הרקיע וצל מעלותיו באמצע חצי העיגול (מ"ב כ' ט'), וכן פירשתי ג"כ למועד ביהושע ח' י"ד: ט"ז) הרף. עזוב ידך והשיבה אליך, ודוד ראה בחזיון המלאך וחרבו שלופה בידו (ד"ה א' כ"א ט"ז), ואין צורך לומר כדברי רמב"ם והאברבנאל שהיא מליצה כמליצת עושה מלאכיו רוחות (תהלים ק"ד), משלחת מלאכי רעים (שם ע"ח), ויהיה המלאך המכה בעם הדבר עצמו: כ"ג) המלך. בודאי היא תיבה מיותרת שלא הוזכר לא כאן ולא בד"ה שיהיה ארונה מלך היבוסי הקדמון, שבודאי דוד המיתו אחר שנצח עליו והניח הפסחים והעורים להלחם בדוד (למעלה ה' ו'), ולפרשו כדברי הח' פיליפסזאן ל' קריאה מוסב אל דוד לא נראה לי, וכל הסימנים האחרונים האלה המלאים קרין וכתיבין מודיעים מעט דקדוק המעתיק אותם: כ"ה) ויעתר. כדברי רש"י ז"ל בספר' תולדות הוא ל' רבוי, וקרוב לתאר עשיר בחלוף תו בשין השגור (חָבַש חָבַת, חֹרֶש חָרֶת) שיש לו רבוי נכסים, ויֶעְתַּר ר"ל הרבה תפלה, ויֵעָתֵר נתפייס מחמת ריבוי התפלה:

תודה לאל ית"ש הגעתי היום י"ב חשון שנת תרכ"ט לסיים ביאור שמואל, כן יאריכו ימי ואבאר גם שאר ספרי הקודש ואעמיד תלמידים הרבה יראי ה' וחושבי שמו כי השעה צריכה לכך ועת לעשות לה':

מלכים א'.

א' א') בא בימים. באיקלים החם ההוא יזקנו בני אדם קודם עתם, וכן ברזלי הוא אומר שהיה זקן מאד והיה בן שמונים

שנה; גם יתכן לומר כדברי האברבנאל שכל עמלו מנעוריו מיהר זקנתו, וגם כדברי רז"ל שנלטנן דמן מחמת חזיונו בראותו מלאך ה' וחרבו שלופה (רש"י): ב') ס כ נ ת. הוראות הרבה לשרש סכן. הוכח בדבר לא יסכן (איוב ט"ו ג') ל' תועלת. הסכן נא עמו ושלם (שם כ"ב כ"א) פי' שד"ל ל' פיוס, riconciliati con Dio, פיים לאל ושלום יהיה לך. הססכן הסכנתי (בלק) ל' רגילות. וכל דרכי הסכנת (תהלים קל"ט) ידעת. לך בא אל הסכן הזה (ישעיה כ"ב ט"ו) פקיד וממונה. בוקע עלים יסכן בם (קהלת י' ט') כפל ענין של חצי הפסוק הקודם מסיע אבנים יעצב בם, מל' הראוי יכנים עצמו בסכנה. וסכנת הכתוב כאן; וכ"ל שכולם (חוץ מיסכן בם [קהלת] שהוא מל' אחרת) מקורם תכן (ותכן לבנים תתנו [שמות], ולו נתכנו עלילות [ש"א ב' ג'], בחילוף סמך בתו' כמו נסך ונתך שמהם מסכה ומתכת), סוכן הוא פקיד היודע תוכן הכלים שבבית, וכן סוכנת פקידה על כלי תשמישו של דוד; רק גם שרש תכן הינני מקדמוני השרשים והתו' בו נוספת על תיבת כן שענינה בסים (את הכיור ואת כנו ויקהל), וממנה שרש כון הקרוב לקום, א"כ לא יסכן כמו לא יכון (לנגד עיני תהלים ק"א), הסכן נא עמו כמו הכון לקראת אלהיך ישראל (עמוס ד' י"ב), וכל דרכי הסכנת ידעת תוכן דרכי, הססכן הסכנתי הייתי מוכנת ורגילה לעשות; א"כ סוכנת ר"ל משרתת, מופקדת להכין לו כל צרכיו ולשמשו, וכן הוא אומר (פ' ט"ו) והבישג השונמית משרת את המלך: ד') ל א י ד ע ה. לא בקש לדעתה: ו') ו ל א ע צ ב ו וגו'. גם בעשותו דבר נגד רצון אביו לא בלבד לא מנעו רק גם לא גער בו ולא הוכיחו מיראתו פן יעצב, א"כ גם עתה אם ידע אביו שהוא מתנשא למלוך יבטל רצונו להמליך שלמה מפני רצון אדוניה, נוסף ע"ז שהיה טוב תאר ומוצא חן בעיני העם כמו שמצאהו שאול ודוד מפני התארה, וגם לו משפט המלוכה אחרי מות אמנון ואבשלום: ז') ו י ע ז ר ו א ח ר י. ל' קצר, הלכו אחרי אדוניה, אחרי דעתו ועצתו ועזרוהו, וכן בל' אשכנז nachhelfen: ח') ו ש מ ע י ו ר ע י. מיועצי דוד, ולא נזכרו בשום מקום אחר, ולומר ששם שמעי בן גרא וחושי רעה דוד כדברי בעל מצודת דוד לא נ"ל, לפי ששמעי נקרא בכל מקום על שם אביו (והנה עמך שמעי בן גרא, למטה ב' ח') ומדוע יכנה שם חושי, ויקראהו ג"כ רעי ביוד? ט') ה ז ח ל ת. רבותי היו מתרגמים אבן חלוקה (רלב"ג), ע"י המים העוברים עליה,

או יהיה שמה מל' זחלתי ואירא (איוב ל"ב ו') אבן המתנועעת מעצמה מחמת צורתה ומַגָּבָה: את כל אחיו. המתקנאים בשלמה שימלוך והוא קטן: י"ב) ומלטי וגו'. שאם ימלוך אדוניה ימית אתכם ומיראתו פן תקשרו עליו אתם ובני בריתכם: ט"ו) החדרה וגו'. לחדר משכבו (חדר קרוב לחצר, מקום צנוע שצריך לחתור ולחפוש אחריו), ובהיותו זקן מאד ואבישג אינה אשתו רק משרתת אותו, לא מנעה עצמה מהכנס, ועוד יש לפרש שמלאתו שבימים מועטים זקן מאד וא"כ קרוב למיתה הוא וצריך למהר להמליך את שלמה טרם ימות אביו וימלוך אדוניה שלו משפט המלוכה, ע"כ התאזרה כח ודברה בלי פחד מה ששם נתן בפיה: כ') ואתה. למעלה פס' י"ח ועתה אדני המלך סביר ואתה, וכאן להפך ואתה סביר ועתה: כ"א) חטאים. מאחר שגלית דעתך להמליך את שלמה אע"פי שהוא הצעיר אם עתה ימלוך אדוניה יאמרו חזר בו דוד מפני שידע בשלמה שאיננו כדאי והגון למלוכה או מלך עצמו או מלך אמו: כ"ז) ולא הודעת וגו'. בד"ה א' (כ"ב ט') מצאנו דוד אומר לשלמה מפי ה' שהוא ימלוך תחתיו, רק לא הוגד לנו שהיתה הנבואה לו ע"י נתן, ובשמואל ב' (י"ב כ"ה) כתב שה' שלח ביד נתן ויקראו ידידיה ולא הגיד לנו יותר, א"כ לדעת נתן בדוד תלוי הדבר להמליך מי ירצה: כ"ח) קראו וגו'. שכשנכנס נתן יצאה היא שלא להראות כי ידם יחד וכאילו נתן בא מאליו באותו רגע עצמו, ודוד יבין מזה שרצון ה' הוא שימליך את שלמה: כ"ט) חי ה' וגו'. כמו שאני רוצה וחפץ שיחיה ה' כלו' שיִוָּדַע שמו בין בני אדם וזה אצלי חובה כי הוא פדה נפשי מכל צרה, כן אני חפץ ורוצה שתתקיים שבועתי להמליך בנך: ל"א) יחי וגו'. תפלה להמליך שלמה היה נראה קללה לדוד שתְקָרֵב מיתתו, לכן הוסיפה יחי אדוני המלך דוד לעולם, לזמן הרבה, שגבולו נעלם: ל"ג) עבדי אדניכם. הגבורים לאיים על העם: ל"ג) גיחון. כפי התרגום הוא שילוח, ונקרא גיחון מל' יגיח ירדן אל פיהו (איוב מ' כ"ד), כי אתה גוחי מבטן (תהלים כ"ב), ל' מוצא וקילוח; ושילוח, מפני שמימיו משולחים וקלי המרוצה, וכן ירדן משרש ירד: ל"ה) צויתי. כבר הזהרתיו מה חובתו כשימלוך: לנגיד. עיין מה שכתבתי בשמואל א' ט' ט"ז: ל"ו) כן יאמר ה'. שיצליח במלכותו ויהיה נגיד לא בלבד על יהודה כי גם על ישראל ולא תתחלק המלוכה בימיו: ל"ט) קרן השמן. לא בלבד עשוי בדמות קרן, רק עשוי

מקרן עצמו בהוציא ממנו המות ע"י מים סולדים: מ') בחללים. כלי נגון חלולים רק לא נודע בבירור אם הם כלי נפיחה או כלי הכאה: מ"א) קול הקריה הומה. דרך ל' עברי להסב התאר לפעמים אל הנסמך במקום הסומך, וכן קשת גברים חתים (ש"א ב' ד'), ומהמון רשעים רבים (תהלים ל"ח): מ"ב) וטוב תבשר. עיין מ"ש בש"ב י"ח כ"ו: מ"ג) אבל. טעם זקף גדול שהוא מהשניים במפסיקים מורה חכמת המטעימים שהבינוהו מופרד ממה שאחריו והוא מאמר בלתי מושלם כתיבת ma!...... בל' איטלקי ותיבת doch!....... בל' אשכנז, כאומר ראיתי שטוב לבוא להגידך מה היה, אך היא לך בשורה לא טובה, והוראת המלה בל' מקרא כמו בל' משנה רק, וכמו שזה מל' ריק, ואך מל' הכה והפסיד, ואפס מל' אפס כסף (ויגש), כן אבל ממקור בל שממנו הָבֵל, בלל, נבל, וחודש בול (שנובלים בו עלי האילנות), ומכחיש דבר שנזכר לפניו: מ"ד) ייטיב וגו'. ולא חרה אפו בהם באומרם זאת, א"כ בדעתו נלולה המליכו: מ"ה) ויחרדו. יראו ולא ידעו ממה יראו שזה ל' חרדה, או הוא ל' מהירות כמו ויחרדו זקני העיר לקראתו (ש"א ט"ז ד') ופירושו ומהרו לקום: נ') בקרנות המזבח. כמשפט הגוים שבתי מקדש היו להם למקלט: נ"א) כיום. קודם שאצא מכאן, וכן פירש שד"ל השבעה לי כיום (תולדות), וכן פירשתי גם אני קטר יקטירון כיום, (ש"א ב' ט"ז), ואתה עמד כיום (שם סוף סי' ט'), ל' טרם והקדמה: נ"ב) לבן חיל. כמו איש חיל אתה (פס' מ"ב) אדם כשר, וכן הוראתו בכל מקום שלא כתב אצלו תיבת גבור, והראיה אשת חיל מי ימצא (משלי ל"א): נ"ג) לך לביתך. ועסוק בעסקיך ואל תעסוק בשום דבר מתכסיסי המלוכה פן יגבר יצרך עליך ותמרוד בי או תחטא נגדי:

ב' א') **אנכי הלך** וגו'. מליצה זו ראיה עצומה על אמונתו בחיי נצח בעולם הנשמות, וכן מה שאמר במיתת בנו (ש"ב י"ב כ"ג) אני הלך אליו, ולא תתכן מליצה זו אם היה חושב שבמות הגוף ובהקברו תכרת הנפש או תקבר אתו: וחזקת. כמו חזק ואמץ (יהושע א' ו'), לא תשנה דעתך ורצונך בנקלה כמשפט הנערים (כי רך בשנים היה שלמה במלכו, ד"ה א' כ"ט א') רק תהי לאיש המתאמץ לבא עד תכלית מגמתו: ג') את משמרת וגו'. נ"ל שתיבות ושמרת את

משמרת עד חקתיו הם כולן דרך כלל, מה שאדם מפי ה' שומר לעשות או לבלתי עשות, ללכת בדרך שה' הורה לבני אדם, ולשמור ולקיים מה שחקק וגזר, ומצותיו הם מצות עשה ולא תעשה שבין אדם למקום, ומשפטיו הם מ"ע ומל"ת שבין אדם לחבירו, ועדותיו (מל' רד העד בעם, יתרו, והועד בבעליו, משפטים) הם אזהרות לטובת הנפש או הגוף כמו זכור אשר עשה ה' אלהיך למרים (תצא), ועשית מעקה לגגך (שם): ככתוב בתורת משה. א"כ ספר התורה היה קבוע בדעתם וזכרונם ושלמה היה בקי בו ובודאי עשו ממנו העתקים הרבה (ואכתוב עוד ע"ז אי"ה במ"ב כ"ב על אודות הספר שמצא חלקיה הכהן בימי יאשיהו) ובלי ספק בימי המלכים הכשרים היו שומרים כל מועדי ה' ושמיטות ויובלות וכל מצות שבתורה: תשכיל. כל מעשיך יצליחו בידיך כי בשמרך תורת ה' בהם תעשה בשכל ובבינה; ועיין מ"ש ביהושע א' על הוראת הנרדפים השכיל והצליח: ד') אם ישמרו וגו'. שלא יכנס בה דבר נגד רצון ה': באמת. ולא יפסחו על שתי הסעפים אם לעבוד אותי או זולתי, וגם אם יעבדוני תמיד, מאהבה ולא מיראה: לאמר לא יכרת. זהו עיקר דבר האל, ע"כ חזר ואמר תיבת לאמר: לא יכרת לך איש. איש לך, איש מצאצאיך לא יחסר מלהיות יושב על כסא ישראל, היושב על כסא ישראל יהיה לעולם אחד מצאצאיך: ה') אשר עשה לי. בהריגת שני שרי צבאות ישראל, אחר שכרתי בריתי עמהם: דמי מלחמה. בנקמו נקמות עשאל ואבנר, ובהתפארו כי התנקם בעמשא על שבגד בי וקבל להיות שר צבא לאבשלום: בחגרתו. לא שלח והמיתם ע"י אחד מנעריו רק הוא בעצמו נגאל בדמם: ו') ולא תורד שיבתו. לא תשיב לו גמולו מיד אחר מיתתי שלא יאמרו עלי שהעלמתי עיני בו מיראתי אותו, רק תתאנה לו ותהרגהו; ושלמה לא עשה כן ביואב (כמו שעשה בשמעי בן גרא) רק אמר בפומבי לבניהו שסבת הריגת יואב איננה לפי שעזר אחרי אדניה, רק מפני שהמית אבנר ועמשא: ז') תעשה חסד וגו'. כבר גמל דוד לכמהם בן ברזלי על כל הטובה שעשה אביו עמו, וכאן הוא מצוה לשלמה שיוסיף לעשות יותר מן הראוי עד שיתכן לומר שעושה עמו חסד, וידבר את בני ברזלי טובות ויקרבם לשולחנו כשם שהם ואביהם דברו את דוד טובות והעניקוהו מזונות בברחו: ח') והנה עמך. שד"ל תרגם הנה נודע לך, ויש לפרש הנו בידך ואצלך, שלעת עתה

איננו יושב עוד בבחורים כ"א בירושלים: נמהרת. שרש מהר מקורו
רץ, היות מהיר הוא נמהר לפעולתו או בדבורו, ומתיבת רץ יוצאת
לפ"ד גם תיבת לץ שתרגמה שד"ל בחכמתו leichtsinnig, übereilt, sventato;
וגם שרש מלץ (מה נמלצו לחכי, תהלים קי"ט) ממקור רוץ, שדבר מתוק
אדם רץ ובולעו כבכורה בטרם קיץ אשר יראה הרואה אותה בעודה
בכפו יבלענה (ישעיה כ"ח ד'); א"כ קללה נמרצת, נמהרת בלי שום לב
על מוצא פיו, מה ימריצך כי תענה (איוב ט"ז ג') מה ימתק לך, מה
הנאה לך בזה, מה נמרצו אמרי יושר (שם ו' כ"ה) מה מתקו, ותוספת
המ"ם בראש התיבה איננה דבר זר כי מלאכה נוספת לפני הבינוני
וגם היא מהאותיות האמנתיו הנוספות על הפעל לעשות ממנו שם כמו
מקום מלון מרום מן שרש קום לון רום, ומצאנו מאן מן אן ואין,
מחץ מן חץ וחצי, מלט מן לט או להט, מיסם מן סם, מליץ (ומליציך
פשעו בי, ישעיה מ"ג כ"ז) הוא המעריך וממתיק הדבר אל אוזן שומעו:
והוא ירד וגו'. ושאל ממני מחילה, ובאותה שעה בהיות לבי
נשבעתי לו שלא להמיתו, וידעתי בו כי איש רע לבב הוא ויהיה לשטן
לך כאשר תמצא ידו; ויפה מעירנו הח' פיליפזאן שאין לכחד שצואת
שכיב מרע זו שמצוה דוד לבנו קשה; ואמת הוא שיואב ושמעי בני
מות היו, רק אחר שמצאנו דוד (מגורש ונרדף) מונע אנשיו פעמים
מהרוג את שאול רודפו יש לתמוה איך שנו הצרות את לבו והקשוהו
עד שקרוב למיתתו צוה כאלה; כלל היוצא לנו מזה הוא שהנביאים
כותבי ספרי הקודש לא החניפו לשום אדם וגלו מעשיו דבריו ומחשבותיו
כאשר המה, וגדולי ישראל אף הם היו אנשים ולא מלאכי השרת,
ואם באחת או שתים נטו מן הדרך הישרה לא נשכח ע"ז מרבית
מעשיהם הטובים, וכבודם עכ"ז במקומו מונח, יותר מזה נגיל ונשמח
בהגיד לנו לבנו שלא טוב פעלו, כי מזה ניכרת יותר טהרת דתנו
ונועם דרכיה בצוותה עלינו לעשות להפך ממה שעשו הם: ט') בדם.
בשפוך דמו: וישכב וגו'. לא נקבר עם אבותיו, והמליצה רמז להשארת
הנפש, אברבנאל: י"ב) ותכן וגו'. כל צריו חדלו מהיות לו לשטן כי
רחקם או הרגם כמו שהוא הולך ומספר, ומסיים (פס' מ"ו) והממלכה
נכונה ביד שלמה: ט"ו) כי מה' היתה לו. וא"כ אין לערער על
הדבר או לקום נגדו: ט"ז) תשבי את פני. ריקם, תעשי שבהפנותי
פני ללכת מאתך תהיינה ידי ריקניות שלא אקבל ממך מה שאני שואל:

י"ט) לאם המלך. זהו השם שהיו קוראים לה לכבוד, ובימי שאר המלכים קראו לאם המלך גבירה: כ"ב) את המלוכה. בודאי ידע שלמה באדוניה כי קושר הוא עליו עם יואב ואביתר, ושאלת אבישג לו לאשה כאדם הנואש ממזימותיו ומתקותו למלוך ושואל דבר קטן הערך היתה להבטיח את שלמה ולהשבית דעתו מעליו, ומלאכו יואב תכף כששמע שאדוניה הומת נס אל אהל ה', א"כ לבו נוקפו, מלבד שרק המלך משתמש בשרביט של מלך (ש"ב י"ב ח'); ומי יודע אם אבישג השונמית איננה השולמית הנזכרת בשיר השירים (ו' א') והיא היתה חשיקת שלמה: כ"ד) ויושיבני. ראויה הבי"ת להנקד צירי ואולי מפני זה נוסר מלא יוד אחריה, רק נקודתו פתח ומפני שע"י וו ההיפוך עבר הוא ומשתוה אל הבינוני שלפניו: ואשר עשה לי בית. לא כתב עשה לאבי להגיד כי בו בחר ה' ולא באחיו: כ"ה) ויפגע בו. אולי ע"י שליח כמו שב אתה ופגע בכהנים האמור בדואג (ש"א כ"ב י"ח) עיין מ"ש שם: כ"ו) כי איש מות אתה. שקשרת עלי שנית אחר שנמלכת: כ"ז) למלא. למוד למלא כמו למוד להשמה־בה, לטמאה־בה, (פ' ויקרא ואמור) בסורתה באופן, כלו' מה היתה זאת ובזה מלא את דבר ה' על בית עלי: כ"ח) כי יואב וגו'. א"כ שנאתו היתה על שלמה ולא על דוד: ל"ב) ואבי דוד לא ידע. הריגת עמשא ע"י יואב העירה מחדש חשד על דוד שהוא נוה לשר צבאו להרוג שניהם וליחס הדבר לעצמו כאלו מדעתו עשה לנקום נקמת אחיו מיד אבנר, ונקמת דוד מיד עמשא: ל"ג) ושבו דמיהם וגו'. בהיות אמונה שלימה בלב ב"י שהאל משיב לרשע כרשעתו ובראותם כי יואב הומת מיתת הרוצחים, בעוד שדוד שכב בשלום עם אבותיו ושלמה מלך תחתיו בכבוד, ידעו כי לא על דוד אשמת הריגתם רק על יואב: ל"ו) בנה לך בית. שעד עתה לא נתישב בירושלים לגמרי והיה דר באכסניא: ל"ט) אל אכיש בן מעכה. ובשמואל א' (כ"ז ב') קוראו בן מעוך, יש לומר שמעוך ומעכה אחד ואכיש האריך ימים על ממלכתו, ויש לומר שמלך חדש הוא: מ"ד) והשיב ה' וגו'. ה' השיתך למרות את פי בדבר קטן כזה למען ישוב גמולך בראשך: מ"ה) ברוך. אין איש פונה פה עלי אם הרגתך אחר שנשבע אבי לך להחיותך, רק יברכוני ומפני שבלנותי שהטלתי עליך דבר קל ועכ"ז אתה מרית את פי, ובמיתתך יאבד אחד משוטני הנשאר ותכון הממלכה בידי:

ג' א) **ויתחתן** וגו'. לא נשא את בת פרעה כי נשאה חן בעיניו וחשק בה רק נשאה להתחתן במלך אדיר: אל עיר דוד. אל הבית שבנו חרשי חירם לדוד במצודת ציון (ש"ב ה' י"א): ואת חומת ירושלים סביב, בודאי היתה כבר מוקפת חומה, שכן היה לה מלוא, והוא לפי הנראה תל עפר גבוה סביב סביב, רק שלמה בנה עליו ביתו, אולי מפני יפי מצבו, והיה צריך לבנות חומה אחרת להבטיח העיר משוד אויב, ועד שלא בנה גם החומה השכין בת פרעה במצודה: ב) רק העם. רק ל' מיעוט, וכן בפס' ג' רק בבמות הוא מזבח ומקטיר, א"כ חשבה לעם ולשלמה כדבר לא טוב שלא הלכו כולם למקום אחד תמיד (לגבעון?) לזבוח ולהקטיר: ג) ללכת. הודיע אהבתו לה' בלכתו בחקות דוד אביו: ה) בחלום הלילה. שביום העלה אלף העולות על הבמה, ואין צורך לומר שכל פעם שהיה הולך לזבוח שם היה מעלה אלף עולות (אעפ"י שזה הוראת יעלה בעתיד) לפי שזאת היא הפעם הראשונה שהלך שם, ובשאר פעמים היה מזבח ומקטיר בבמות אחרות (פס' ג'), ומצאנו העתיד גם להוראת פעם אחת כמו אז ישיר משה, אז יבנה יהושע, ואין להשיבני שאחר מלת אז יבא תמיד העתיד, שכן מצאנו (למטה ח' י"ג וט' כ"ד) אז אמר שלמה, אז בנה את המלוא, והרוצה לקיים שהלך פעמים הרבה שם (וילך המלך שלמה, כמו ויאהב שלמה שענינו היה אוהב כן וילך היה הולך) ובכל פעם היה מעלה לעצמו אלף עולות לה' אין להכחישו, רק כמו שאמרתי אין צורך להניח פירוש זה: ו) באמת. שכל עבודתו היתה לך ולא לאלוה אחר: בצדקה. במעשים שבינו ובין בני אדם: ובישרת לבב. וכל צדקתו היתה מיושר טבע לבו המעיד בו לאמר עשה ואל תעשה, ולא מתקות שכר או מיראת עונש: ז) נער קטן. רך בשנים היה מהיות למלך כמו שהעירותי כבר רק לא כ"כ עד שיצדק לומר עליו שהוא נער קטן ומענותו דבר כן, וכן דוד אמר (ש"ב סוף סי' ג') ואנכי רך ומשוח מלך והיה בן יותר משלשים שנה: צאת ובא. כמו נשא ונתן בל' משנה, השכיל לעשות מה שמוטל עלי: ח) עם רב. לערך שאר העמים סביבותיו, וארם היה נחלק למלכיות הרבה: ט) לשפט. לנהוג שררה, וכן לשמע משפט (פס' י"א), ויסוד שררה טובה הוא לעשות משפט צדק ולדון דין לאמתו: י"ב) הנה עשיתי. נוכל לפרשו ל' עבר טרם תבקש ממני כבר עשיתי

וכן שכר הפעלים נתתי ב' פעמים והיה לפניך, וגודל לפרשו ג"כ ל' עתיד כמו אשר נתתי לבני ישראל (פינחס כ"ז י"ב), או ג"כ ל' הווה כמו השדה נתתי לך (חיי שרה) כאילו כבר נתתיו לך: ט"ו) והנה חלום. וכן בפרעה (מקץ), הקיץ מתוך חלומו ובכן זכר כי חלם, והחלומות שאין אדם מקיץ מתוך שהוא חולם הוא שוכחם או אינו זוכרם בבירור: ויעש משתה. משמחתו על הבטחות ה' לו: ט"ז) אז תבאנה. זה המעשה הסגור בפי ב"י היה אז תכף ומיד אחר חלומו: כ"ב) לא כי בנך המת. לתת חיזוק לדבריה פתחה במה שסיימה חברתה: ותדברנה. ותוספנה לדבר: כ"ו) נכמרו רחמיה. שם רחמים נגזר מרֶחֶם שהוא אחד מבני מעים שבאדם אף כי איננו כ"א בנקבות, והשתמשו בו להורות החמלה שיש לאם על יוצאי מעיה ע"ד המון מעיך ורחמיך אלי התאפקו (ישעיה ס"ג ט"ו), ומלילת נכמרו רחמיה תורה על גודל האהבה והחמלה הבוערות כאש בלב האדם עד שיֵאָמר עליהן ע"ד הפלגה שמשחירות בִּטְּנָן את המעים (מוהר"ר משה ערענרייך הלוי): כ"ו) והמת וגו'. רק שלא תמיתוהו, והאחרת אמרה גזרו, לפי שענה כונתה היתה (כדברי בעל מצודת דוד) לבל תשמח חברתה בבנה בעוד שהיא מתאבלת, ומאחר שגזר המלך להמית גם זה נתרצתה מיד כי מה שמחה לה להניק ולגדל בן שאינו שלה, וברור הוא שהתיקן לא ירדו עד עומק דעת שלמה והאמינו שבאמת להשקיט ריבם יצוה להמית גם האחר, ומשפט עול כזה לא היה דבר זר בימים ההם בין שאר העמים שלא הופיע עליהם אור תורת ישראל:

ד' ג') **בני שישא.** בש"ב סוף סי' כ' קוראו שוא וכתיב שיא ובד"ה (א' י"ח י"ו) קוראו שושא. כל החילופים האלו ודומיהם נהיו אחר שלקחו להם הסופרים מכתב אשורי שבשמרוני אין אותיות וו' ויוד דומות זו לזו: ה') כהן. ומאחר שלא כתב הכהן בהא הידיעה י"ל שכונתו שר וחשוב כמו ובני דוד כהנים היו (ש"ב ח' י"ח): ו') על המס. לבחור מן העם ע"י גורל או על פי משפט ודת ומספר קצוב מדי שנה בשנה או מדי חודש בחודש לעבוד עבודת המלך, ואנשי הצבא (רגלי ופרשים) לא ידענו בזה אם היו קבועים במעמדם ומקבלים שכר מן המלך, או עובדים עבודת האדמה ומתחנכים לתפוש כלי מלחמה להאסף לעת הצורך ורק שריהם מקבלים שכר, או כולם או שריהם

קבלו קרקעות בתנאי שילחנו ומחיות המלך, והראשון נראה יותר (ש"א ח'): ז') על כל ישראל. נחלקה הארץ לי"ב חלקים לפי תבואותיה וכל חלק וחלק הוטל עליו החוב לכלכל את המלך חנם לחודש אחד, והנצבים היו לוקחים מעשר מתבואות הארץ ומן הבהמה כפי הנראה להם ומכלכלים בו או בחילופיו את המלך: ט') במקץ וגו'. בית שמש היתה בנחלת יהודה ושאר הערים בנחלת דן: י') בארבות וגו'. מקומות בנחלת יהודה: י"א) דאר. בנחלת מנשה (יהושע י"ז י"א): י"ב) תענך ומגדו וגו'. ערים בנחלת מנשה יששכר ואפרים, עיין ביהושע בחלוקת הארץ: ט"ז) ובעלות. בדרום נחלת יהודה: י"ט) ונציב אחד אשר בארץ. מקרא קשה. ואני תרגמתיו מוסב אל גבר בן ארי שהיה נציב אחד לבדו בארץ רחבת ידים ההיא, שהיתה מקום מקנה ולא שדי תבואה: כ"א) מן הנהר ארץ פלשתים. מן נהר פרת שהיה עתה גבול צפוני ומזרחי מאחר שארם היו לדוד עבדים נושאי מנחה (ש"ב ח' ו') עד ארץ פלשתים שהיא גבול מערבי ומצרים שהוא בקרן מערבית דרומית, ולא הזכיר המדבר שהוא גבול דרומי לפי שגם בני אדום ועמלק היושבים במדבר (Arabia Petrea) משל והם לא היה להם דירת קבע ואין מציב להם גבול; ולא כתב תיבת עד כ"א פעם אחת שכן דרך לה"ק כשרוצה לפרש גבולות ארץ (סוף פר' עקב וריש ספר יהושע), ואם היה כופלה היה ענינה כמו מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים שר"ל זה נוסף על זה: כ"ב) שלשים כר וגו'. יותר משמונת אלפים שקל (*Ct.* 8000) סולת וכפלים של קמח, שהכור או חומר היה עשר איפות או בתים, והאיפה היתה כ"ז שקל (*Ct.* 27) של עיר ווין הבירה: כ"ג) בראים. ל' ועגלון איש בריא כלו' שמנים, ובהחלף בי"ת במ"ם של מוצאת בומ"ף נהיתה תיבת מריא: ויחמור. תרגמתיו אחר שד"ל בפר' ראה ופיליפזאן במקום זה אחד ממיני האיל Daino, Dammhirsch, ורבותי תרגמוהו שור הבר Buffalo, Büffelochs, ונ"ל שזה הוא הנקרא ראם וקשה מאד לרדותו כידוע, רק בארצות קדם נמצא מאד ובשרו קשה ואיננו ממעדני מלך; וידוע שמשפט השיר לכתוב כפל ענין במלות שונות ומצאנו וירקידם כמו עגל לבנון ושריון כמו ראמים (תהלים כ"ט) א"כ בן ראמים הוא ממין העגל, וירדו ראמים עמם ופרים עם אבירים (ישעיה ל"ד ז'), וכן באיוב היאבה רים עבדך (ל"ט ט') כונתו על שור הבר שאינו מקבל מרדות כ"א בקושי גדול למשוך העגלה

או דבר קל וקושרים לו החבל בין קרניו. ואולי מפני זה נקרא רים או ראם לפי שמרים ראשו ולא ישפילנו תחת העול, ושיהיה הראם מין חיה בעלת קרן אחת (קיימת או מדומה) כמו הרינוסירוס Rinoceronte לא נ״ל, שכן כתוב וקרני ראם קרניו והיה ראוי וקרן ראם קרניו: וברברים. עופות הבר אבוסים והם מיני האווז (oche, anitre Gänse und Enten). כ״ד) מתפסח. על שפת נהר פרת עד עזה על חוף הים הגדול בארץ פלשתים, רק נראה שכאן מדבר בארצות עבר הנהר בלבד, ארצות שמנות ומלאות כל טוב, ואולי היתה גם שם עיר ושמה עזה כלו׳ חזקה, ואולי היא כרכמיש שהיתה עיר בצורה וחזקה; ושם תפסח כדברי הח׳ פיליפזאן משרש פסח וענינה מעבר שהיה שם מעבר הנהר וע״כ נהיתה לעיר גדולה ורוכלת: כ״ו) ארבעים אלף. גוזמא, ובסנהדרין (י׳ כ״א:) הרחיבו עוד הדבר להורות שגוזמא דבר הכתוב, ובד״ה ב׳ ט׳ כ״ה כתוב ארבעת, ואין אנו יודעים מה ענין ארוה, ואם היא כדברי רש״י (בגמרא) הבדלה בין שורה לשורה, וארבעת האלפים הארוות היו לא בלבד למרכבו רק גם לי״ב אלף פרשים הנזכרים אח״כ אין כאן גוזמא כלל, שהשורה תוכל להיות מששה סוסים ובין כולם יהיו כ״ד אלף: כ״ח) ולרכש. סוסים קלי המרוצה למשוך המרכבה או לרכוב (אסתר ח׳ י׳, מיכה א׳ י״ג): כ״ט) חכמה. לדעת מדעים הרבה ולהתנהג ביושר המדות, ותבונה, להבחין בין טוב לרע, בין מועיל ומזיק, ורחב לב, לחשוב ולזכור דברים הרבה עד אין מספר כחול אשר על שפת הים: ל׳) בני קדם. כשדים: ל״א) מאיתן האזרחי וגו׳. בד״ה א׳ ב׳ ו׳ מיחס ארבעתם כבני זרח בן פרץ בן יהודה, ומזה שם היחס לאיתן והימן הנקראים גם בתהלים (פ״ח פ״ט) האזרחי כלו׳ מבני זרח, והאלף נוספת כמו בתיבת אזרוע (ירמיה ל״ב כ״א), ומה שכתב בד״ה שהיו בני פרץ ר״ל מצאצאיו כי בני דורו של דוד ושלמה היו, ואביהם מחול שמו: ל״ב) שלשת אלפים משל. מקצתם הועתקו כלו׳ נכתבו ע״י חזקיה מלך יהודה (משלי כ״ה א׳) והנשארים אבדו: ל״ד) מאת כל מלכי הארץ. באו חכמיהם ללמוד משלמה חכמה:

ה׳ ג׳) **לשם ה׳.** נשתמש במליצה זו בדברו עם עובד אלילים שלא לתת לו מקום לטעות ולומר גם ב״י בונים בית לאלהיהם ובו.

ישכון, א"כ יש לו גבול: המלחמה אשר סבבוהו. כמו כי תקראנה
מלחמה (שמותי הפעל ל' רבים והשם ל' יחיד, ויש ג"כ לומר שחסרה
מלת אנשי ע"ד כי איש מלחמות תעי (ש"ב ח' י'), ומפני העמים הסובבים
אותו ומכריחים אותו תמיד למלחמה, וכניי התם שאחריו קלת ראיה
שחסרה מלת אנשי: ד') אין שטן. המבקש להרע לי כל היום, ואין
פגע רע. אין לי ליראה שיקרני דבר רע מאת אחד מסביבי ומכריחני
גם אני למלחמה, כמו שהכרית חסד חנון בן נחש את דוד להלחם
עמו: ו') לכרת עצים. לעשות קורות ולוחות לבנין בית ולכלי תשמיש:
ט') דברות. אחברם יחד ואעשה מהם כלי שיט עד שעבדי ינהיגום
על חוף הים אצל יפו, ושם יתירו חבורם, ואתה ע"י עבדיך תשאם
אל היבשה; ושם דוברות מפרש דבר שענינו נהג כמו ידבר עמים
תחתנו (תהלים מ"ז), וגם שרש דיבור מקור הוראתו נהג איש אל
רצוננו בערוך לפניו טענותינו, ושרש אמר מל' את ה' האמרת (תבא)
והתעמר בו (תצא) ר"ל הוציא דבריו כשר וגדול המצוה אל עבדיו
ואינו נותן טעם לדבריו: י"א) מכלת. מפרש אכל או כלה שמקורם
בנפל מהם האות. הנחה נשאר כל: כתית. תרגמתי כפי תרגום שד"ל
בפר' תצוה Jungfernöl, vergine, שאין צורך לחמם הזתים תחלה
לרככם כדי לעצרם בבית הבד, רק מוציאים מהם השמן בכתישה דקה
וקלה, ומזה שמו כתית ל' ואכת אתו טחון היטב, (פר' עקב), ובזהב
העגל הוצרך לומר טחון היטב, שא"כ מתיבת ואכת היינו שומעים
שעשאו פתיתים גדולים בהכאה עליו: י"ב) בריח. שלום לעזור איש
את רעהו, ואעפ"י שעיר צור וצידון בנחלת אשר או זבולון, לא השתדל
דוד לגרשם מפני שאנשי מסחר ושונאי מלחמות היו ולא הרעו לישראל,
וגם יעקב בברכתו לזבולון הבטיחו שירכתו תגיע עד צידון ומשמע עד
עד ולא עד בכלל: י"ד) בביתו. של כל אחד מהם שלא ליבטל מכל
וכל מעבודת ארצו ומצרכי ביתו: ט"ו) שבעים אלף וגו'. לפי המספר
בד"ה ב' ב' כ' היו כל אלה וגם הרודים בם מן הגרים שבא"י, רק
כאן הוא אומר שהרודים היו שלשת אלפים ושלש מאות ולהלן הוא
אומר שהיו שלשת אלפים ושש מאות: נשא סבל. היה ראוי לינקד
סֵבֶל, וכן רבה קשת (וירא) הראוי קֶשֶׁת שסַבָּל וקַשָּׁת הם שמות התאר
לעצמם על משקל גַנָּב ובל' משנה חַמָּר, גַמָּל סַפָּן, וצריכים אנו לומר
שכן היה שגור בפי המון העם (בימי המנקדים) לומר שני התארים

יחד: ט"ו) הרדים. יש לשרש רדה הוראה קרובה לשרש ירד ועניני השפיל, ועיקר שני השרשים הוא רד, והוא ג"כ עיקר שרש רדד (הרדד עמי תחתי, תהלים קמ"ד), ומזה ג"כ שם רדיד (נשאו את רדידי מעלי (שה"ש ה' ז') לעיף דק דק: י"ז) ויסעו. מן הלבנון, ובזה היו בקיאים גם בני ישראל: יקרות. מל' יקר בעיני ה' המותה לחסידיו, אבנים בלתי נמלאות תדיר מחמת גדלם: גזית. מל' גזי נזרך (ירמיה ז' כ"ט) נפסלות מעשה חרש: י"ח) והגבלים. יושבי ארץ הגבלי (יהושע י"ג ה') והיא לפי דברי הח' פֿיליפזאהן עיר Byblos, עיר קדומה סמוכה לצידון:

ו' א') חדש זו. חדש האורה והשמחה וכן בל' אשכנז קורין לחודש החמשי מחדשי ימות החמה (Maggio) Wonnemonath חודש הששון: ג') והאולם. מקום פתוח וגגו סומך על עמודים, ומקור תיבת אולם והיכל לא ידעתי, וכמדומה לי שבאו מל' נכרי: היכל. החלק הפנימי: על פני רחבו. כהמשך רוחב הבית: על פני הבית. מנגד פנים שלו, מן המזרח: ד') חלוני שקפים אטמים. רבותי פירשוהו חלונות הולכות ומתקצרות כחורי המגדלות הנקראים ארובות שמאחריהן יראה כל מה שנגדו, ומנגדן לא יראה מה שאחריהן, ורובי קשת יושבים שם ואורבים, וא"כ שקופים אטומים ר"ל שיוכל אדם להשקיף בעדן אעפ"י שכמעט אטומים וסגורים הם, ויש מי שפירשו סגורות ע"י זכוכית באופן שאפשר להשקיף בעדם, והח' פֿיליפזאהן דוחה פי' זה באמרו שאף אם נודעה בין ב"י הזכוכית בימים הקדמונים לא נשתמשו בו לחלונות, ושד"ל הביא דעה זו בשם „יש אומרים„ ולא קיימה ולא דחקה ופירש חלונות סגורים במוטות עץ שיש מקום פנוי בין מוט למוט להכנים האורה, ולי נראה של' שקופים הוא מל' הרמי (שקיפן קידוס תרגום של שדופות קדים [פר' מקץ] ופי' רשי חבוטות) חלונות סגורות בדלתות חובטות זו גם על זו בהסגרן, והדלתות עצמן קרויות שקופים כמו שנקרא החלק העליון שעליו חובטות משקוף, והאטומים ר"ל שלמים, כולם מלוח אחד בלי חורים או מוטות עץ או שליבת פתילי ברזל: ה') יציע. משרש יצע (ואציעה שאול, תהלים קל"ט) ל' שטיחה, קורות שטוחות וסדורות זו אצל זו ועליהן דביקות ע"י מסמרות לוחות עץ ארכם על רוחב הקורות, לקרקע הבתים:

סביב. משלש צדדיה, חוץ מפני הבית לצד מזרח: ולדביר. מקום פנימי שבפנימיים, וגם שם זה בא מארמנות המלכים שבסביבות א"י, אולי כן קראו חרשי צור למחלקות ארמנותיהם אולם והיכל ודביר: צלעות. חדרים צדדים לג' צלעות הבית: ו) כי מגרעות. הבית קומתו ל' אמה, וכל יציע קומתו ה' אמות, בין כולם ט"ו, א"כ הבית בולט ומתנשא על היציע עוד ט"ו אמה, חצי קומתו, וחומות הבית מן הקרקע עד גובה חמש אמות עובין ג' אמות, ומגובה חמש אמות עד גובה עשר עובין שתי אמות, ומגובה עשרה עד סוף קומת הבית אמה, ואולי גם חוץ מן היציע בט"ו אמות הנשארות נתמעטו עוד, ועל פֵּחֶת החומה הניח הקורות לקרקע היציע התיכונה והשלישית, לבלתי נקוב אבני החומה להכניס בהן הקורות, וגג היציע השלישית אולי מונח על כלונסאות עץ מבלי שיוצרך להכניס עוד קורות בבית, או תומות הבית אחר גובה ט"ו אמה נתמעטו עוד עד חצי אמה ובפחת חצי אמה זו הניח קורות דקות שעליהן הסדיר גבים ושדרות בארזים, וכ"ז אומר אני דרך השערה ויכול גם כן להיות שכל השיעורים האלה פיחתו או הותירו קצת ממה שכתבתי: ז) מסע. כמו שהסיעו האבנים ממקום פיסולן בהרים ושם פסלו ותקנו אותן: ומקבות. משרש נקב, וגרזן משרש גרז הפוך מן גזר, ומצאנו בתהלים (ל"א) נגרזתי מנגד עיניך, וגם גרש וגזר הוראתם דומה זו לזו: ח) פתח הצלע התיכנה. תרגם יונתן תרעא דמחיצתא ארעיתא, נראה שהיה כתוב לפניו הצלע התחתונה, וכן נכון: ובלולים. ע"י מעלות עגולות כבית השבלול שעגוליו עולים וסובבים אותו, ושין ובית של שם שבלול נוספות כמו שין של שלהבת ממקור להב ובית של שרש בלע מן לֹעַ שענינו ושט: אל השלשים. כמו תחתים שנים ושלשים (נח), חדרים עליונים: ט) ויספן. ויכס, ושרש ספן שממנו ספינה שצופנים בתוכה המרכולת, ושרש ספן, וספוני טמוני חול (וזאת הברכה), ושרש צפן, ותצפנהו שלשה ירחים (שמות) אחד הם, ואולי מזה גם שם החיה הנקראת שפן שבסלעים מחסה לה (תהלים ק"ד) ובהם נחבאת: גבים. תרגם שד"ל רעפים Dachziegel, tegole, אולי היו מעץ או ג"כ מחרס או נחשת, והמלה נגזרת לפ"ד מן גב לפי שהרעפים הם מכופלים כעין גב, ויש לומר שתיבת בארזים מוסבת אל שניהם גבים ושדרות; ושדרות ל' שדרה, מן הקורות יוצאים רהיטין (קורות קטנות או מוטות עץ

Dachlatten, correntini, ודיק שגם בל' איטלקי שמם נגזר מן correre שענינו רהט או רוץ) כחוליות השדרה, ושם שדרה נגזר מן שדר שענינו בל' תלמוד שלח ע"ד ותשלח פארות (יחזקאל י"ז ז'), ואולי מזה ג"כ סדר בל"ח, ומצאנוהו ג"כ במקרא, צלמות ולא סדרים (איוב י' כ"ב): י') ויאחז. תרגם שד"ל וילבש, כלו' צפהו ומבפנים בלוחות עצי ארזים: י"ב) הבית הזה אשר אתה בנה. מאמר בלתי מושלם, ושכנתי שבפסוק אחריו משלימו, אם תלך בחוקי אשכון בתוך הבית הזה שאתה בונה: ט"ו) בצלעות ארזים. חפה ד' קירות הבית מבפנים בלוחות עץ ארז, ומה שכתב למעלה (י') ויאחז את הבית, בתקרה העליונה מדבר: הספן. הגג המכסה וסופן הבית: ט"ז) מירכתי הבית. כ' אמה שבסוף אורך הבית שארכו ששים תקן לבית קדש קדשים וחפהו בצלעות כלו' בלוחות ארז וצפה זהב, ומ' האמה הנותרות שהם ההיכל חפהו בצלעות ארז בלי צפוי זהב רק הצלעות עצמן היו מצוירות צצים ופרחים: מבית לדביר. לדביר מבית כלו' למקום מוצנע שבבית או יהיה מבית ענינו מבפנים: י"ז) לפני. כמו לפנים וכן תלמי שדי (הושע י"ב י"ב) במקום שדות: י"ח) מקלעת פקעים. קליעת פרחים בולטים מן הארז, ופקע בחילוף אותיות אהח"ע כמו פקח שענינו פתח, ובחילוף פא בבי"ת כמו בקע כאלו הפרחים מבקעים ופותחים הארז, ומצאנו בתלמוד היה מרחיב והולך כשתי פקעיות של שתי (חגיגה י"ב.) וגם פקועות שדה (מ"ב ד' ל"ט) נקראות כן ע"ש צורתן שהן כפרי בקוע, או מפני שבוקעים הקרקע ומוצאים: ופטורי צצים. פרחים פתוחים, וגם שרש פטר ענינו פתח כמו פטר רחם, פוטר מים (משלי י"ז י"ד) והוראתו קרובה לפקע: י"ט) לתתן. מלה זרה במקום לתת: כ') ויצף מזבח ארז. מזבח קטרת חדש עשוי בעצי ארז וצפהו זהב: כ"א) את הבית מפנימה. את הדביר: ויעבר ברתוקות זהב וגו'. עשה לנוי שלשלאות זהב (ורתיקות כסף צורף, ישעיה מ' י"ט, עשה הרתוק יחזקאל ז' כ"ג) מקולעות זו בזו, וקבעם בכותל שלפני הדביר הוא בית קדש הקדשים: ויצפהו. לדביר, וכן ואת כל הבית וגו' נ"ל שר"ל כל הדביר מראשו ועד סופו, וקרקע שניהם הדביר וההיכל צפה זהב (פסוק ל') וגם דלתות שניהם צפה זהב, רק קירות ההיכל נ"ל שלא צפה זהב רק הניח לוחות הארז המצוירים בקליעות הפרחים כמות שהם, שכן כתוב למעלה (פס' י"ח) אין אבן נראה, רק

עץ הארז נראה: כ"ב) המזבח אשר לדביר. אשר לפני הדביר וסמוך לו הוא מזבח הקטרת (פס' כ'): כ"ג) עצי שמן. עצי זית הגדל מענמו ביער שפירותיו קטנים ורעים, רק עצו יצלח למלאכה יותר מעצי הזית הגדל בשדות ע"י עבודת בני אדם, וגם בנחמיה (ח' ט"ו) מזכיר שהביאו עלי זית ועלי עץ שמן: כ"ג) עשר אמות קומתו. עד חצי רום הבית, ובית קדש הקדשים היה גבוה עשר אמות פחות מיתר הבית (פס' כ') למען יהיה ניכר גם מבחוץ, ושני הכרובים בכנפיהם פרושות היו עשרים אמה רוחב כרוחב הבית: כ"ט) מסב קלע. סביב סביב מעשה קליעות: מלפנים ולחצון. כדברי רד"ק, בדביר ובהיכל רק שפתותי הדביר היו מצופים זהב, ופתוחי ההיכל לא היו מצופים, כמו שכתבתי פס' כ"א, וכרובים ותמורות, כלו' דמות כרובים שלפי הנראה מיחזקאל (א' י' וי' י"ד) היו דמות שור וכנפים על גביו, ודמות עלי תמרים, נראה שהיו מחוקים בקירות הדביר לבד, לפי שלא הזכירם בפס' י"ח, ואין דברי המקרא מתישבים ומתפרשים באר היטב: ל"א) האיל מזוזות חמשית. האיל שהוא המשקוף הגוגה ומכה בדלת (אמת הוא שהדלת מכה עליו רק מחוקות הטבע שכל מכה מוכה) והמזוזות (והסרה וו החיבור) לא היו מרובעים רק מחומשים כלו' עשוים בני חמש זויות לנוי: ל"ב) וירד. הפעיל משרש רדד כמו וַיָּסֶב מן סבב, וירקעו את פחי הזהב תרגומו ורדידו (פ' פקודי): ל"ג) מאת רבעית. מארבע זויות: ל"ד) שני צלעים וגו'. כל דלת עשויה משני לוחות הנגללים זה על זה לפתוח כל הדלת או חציה או רבועה כרצון: קלעים. צלעים מצוירים בקליעות פרחים כמו שהולך וכותב בפס' שאחריו: ל"ה) מישר על המחקה. מתוקן יפה על הפרחים החקוקים בעץ כדי שיראו יפה שוקעים במקום שקועה ובולטים במקום בליטתם, רש"י: ל"ו) החצר הפנימית. בד"ה ב' ד' ט' קורא לה חצר הכהנים ומזכיר שם ג"כ העזרה הגדולה היא עזרת ישראל, ומאחר שקורא לחצר זו פנימית משמע שהיתה שם ג"כ חצר חצונה, ולא כתב מדת שתיהן ובודאי גדולות היו, ורחבן על פני רוחב הבית (ההיכל והדביר) ועל פני רוחב הצלעות ג"כ שלא ידענו רחבן והן לא היו כ"א סביב להיכל ולדביר (פס' ה'); ושם חצר נמצא במקרא ג"כ ל' זכר, (עיין במאיר נתיב) רק ברוב המקומות הוא ל' נקבה, ואולי בהיות הוראתו כפר (בחצריהם ובטירתם, סוף

חיי שרה) שסימן הריבוי שלו ים הוא ל' זכר, ובהוראתו מקום פנוי לפני הבית הוא ל' נקבה, ופעמים שלש בא גם בהוראה זו ל' זכר: שלשה טורי גזית. אל תתמה על גודל האבנים ששלשה טורים מהם היו די לשלשה רביעי גובה החצר כלומר ליותר מכ"ב אמה שכן נמצאו (לפי מה שכתבו Mangles וחברו Irby הביא דבריהם הח' פֿיליפסאהן) בחרבות בית מסגד בעיר בעלביק (Balbeck), שבני קדם מיחסים בנינו ג"כ לשלמה, אבנים גדולות ארכן כמו כ"א אמה ורחבן ועוביין כמו חמש אמות, ואם רום שתי החצרות כ' אמה כרום הדביר, אז היתה מדת האבנים בדיוק חמש אמות רוחב, וחמש אמות היתה ג"כ קומת כרותות הארזים, גזעי ארז מרובעים ונתונים זה אצל זה בלמלום דרך גדילתם: ל"ח) בירח בול. מרחשון שבו נובלים העלין מן האילנות:

ז' ב') **בית יער הלבנון.** הדעת שבית זה היה בנוי ממש בתוך יער הר הלבנון על הגבול מצד צפון רחוק מירושלים לדור שם בימות החמה נראית לי זרה מאד, ולפ"ד ביתו שבנה לו בירושלים קראו לו בית יער הלבנון מפני רוב הארזים שכרתו לבנותו, וא"כ הוא ביתו הנזכר בפסוק א', ואולי ג"כ (כדברי הח' פֿיליפסאהן) נקרא כן אולם העמודים (פס' ו') וממנו הושאל השם לכל הבית: וכרתות ארזים. ראשי העמודים היו מגזעי ארזים כרותים ומצוירים כמו כותרות שני עמודי הנחשת שעשה חירם לאולם בית המקדש, וכרותות אלו הן הן הצלעות שיזכיר בפס' ג' שעליהן ספן בארז כלו' התקין וסידר קורות ולוחות ארז: ד') ושקפים וגו'. ובין שלשה חללי ארבעה טורי העמודים היו חדרים זה לפנים מזה, ולהאיר להם היו בקירות שבין עמוד לעמוד חלונות זה לנגד זה אחד בקיר החיצון, ואחד בקיר השני ואחד בשלישי, והרביעי היה כולו סגור, ומן המקרא לא נוכל להוכיח, רק י"ל שקירות הבית מבחוץ היו שלמים, והחלונות היו פתוחות לחצרות מבפנים, וכן הפתחים; ותיבות ומחזה אל מחזה ר"ל חלון כנגד חלון ופתח כנגד פתח שבפתוח אחד מהם יוכל אדם להביט בחלון ובפתח שכנגדו: ה') וכל הפתחים. המשקוף שלהם בן ארבע זויות: שקף. כמו שפירשתי למעלה (ו' ד') שקפים, דלתות, המזוזות והמשקוף היו רבועים כמעשה הדלתות, או רוצה לומר במקום שהדלת שוקפת כלו' חובטת עליהן, ולא בני ה' זויות כמו בפתח הדביר (ו'

ל"א): ו) ואולם על פניהם. על פני עמודי האולם הראשון היה אולם אחר עומד על עמודים, ועל אלה העמודים נתן עב, גג עשוי קורות עבות, ומלאכו בגמרא (ב"ק ס"ז.) ללעות הבית (פס' ג') הן המלטטין והעובים אלו המריסות, ופירש הערוך מלטם (כך גרסתו) כדבך, מריש קורה: ז) מהקרקע עד הקרקע. משמי קורה עד לארץ, ונקרא שניהם קרקע משרש רקע באות נוספת, לפי שבבית ועליה על גביו הקורות שבנתים הם גג לבית וקרקע לעליה, יכן בל' איטלקי Solaio וכן בל' אשכנז Boden: ח) אשר ישב שם. בית מושבו, וחצר היתה בין הבית החלון הפתוח לעם ובית מושב שלמה, וחצר אחרת (לפי הסברא) בין בית מושב שלמה ובית בת פרעה, ושלשת הבתים עשוים מעשה אחד ד' טורי עמודים וביניהם חדרים וחלונות ופתחים כמו שפירשתי בפ' ד': ט) כמדות גזית. מחובר למה שאחריו, מגררות כלו' משופות ופסולות במדה כמו שראוי לאבן גזית: במגרה. עיקרו גר (פרץ נחל מעם גר, איוב כ"ח ד') שמוכו שרש נגר שענינו מרולת המים, ומזה בחילוף אותיות נחל, והמגרה הוא כלי אומנות לחרשי העץ ולחרשי האבן שבו יכרתו עצים והאבנים בגרור המגרה עליהם ועל ידה ישירו הרבה חלקים דקים מהם, ומזה בל' משנה נגר שהוא חרש עצים: מבית ומחוץ. מושב אל כל אלה שבתחלת הפסוק, כל הבנינים האלה עשוים מבית ומחוץ באבנים יקרות, ולפי דעת בעל הטעמים האבנים מגוררות משתי צדיהן, וכן ג"כ: וממסד. מן מוסדות הבית (למעלה ה' י"ז): עד הטפחות. שמי קורה, מל' וימיני טפחה שמים (ישעיה מ"ח י"ג), רש"י: ומחוץ. מירכתי הבית מחוץ לנגד מערב: י) ומיסד. הבית היה מיוסד, יסודותיו היו אבנים גדולות: י"א) וארז. על טור האבנים העליון היה ארז, כרותות כלו' גזעי ארזים (למעלה ו' ל"ו): י"ב) ולאלם הבית. נראה שמדבר באולם של בית שלמה (פס' ו'): י"ד) את החכמה. מה שאדם למד מאחרים, ואת התבונה, מה שאדם מבין ולומד מעצמו, ואת הדעת. בקיאות הנהיה מעשות המלאכה בחכמה ותבונה זמן הרבה: ט"ו) קומת העמוד האחד. וכן קומת העמוד השני; יסב את העמוד השני. וכן יסוב את העמוד הראשון: י"ז) שבכים מעשה שבכה. מל' נאחז בסבך (וירא) שבכים עשויות מעשה רשת. גדלים. כמו גדילים תעשה לך (כי תצא). שרשרות. מעשה שלשלת מתכת, וקול שמה

מוכיח עליה (Onomatopeia), ומאחר שלייר בכותרות שושנים ורמונים, צייר ג״כ עליהם רשתות כמו שנותנים על עץ פרי בשדה להגן על פירותיו מן עוף השמים שלא ינקרו בו: י״ח) ויעש את העמודים. במקום את הרמונים, אשר על ראש הרמנים. במקום על ראש העמודים, וא״א לפרש פשט פשוט באופן אחר, וכן תרגם שד״ל, וגם ר״שי מודה שמקרא מסורס הוא: על השבכה האחת. אצל השבכה, כלו' מתחת לה: י״ט) וכתרת וגו'. והכותרות אשר על ראש העמודים באולם היו ברום ארבע אמות מצוירות מעשה שושן ואמה אחת מקום חלק, וכדברי שד״ל עובי העמוד נכנס בהם ברום אמה, א״כ בין העמוד והכתרת כ״ב אמה, וה' אמות הנשארות ברום האולם, שכמוהו בבית ל' אמה, אולי היתה שם אבן גזית ליסוד בת שמנה אמות (פס' י'): כ') וכתרות וגו'. מקרא חסר, וכותרות אלו שעל שני העמודים היו להן רמונים לא בלבד מתחת לבטנן (כלו' נגד הבולט שבהן שהיה באמצעיתן כמו הבטן לאדם) הנראה יותר מתחת השבכה (מחוית בליטתו) רק גם ממעל לבטנן, ואלו הן שני טורים שכתב אחד ממעל ואחד מתחת לבטן, והיו מאתים רימונים לכל כותרת, (פס' מ״ב): על הכתרת השנית. וכן על הכותרת השנית ע״ד מה שכתב בפס' י״ח: כ״א) לאלם ההיכל. נגוי האולם שלפני ההיכל (למעלה ו' ג'): כ״ג) מוצק. בינוני פועל להָפְעל משרש יצק כדעת שד״ל בדקדוקו שאין בינוני פעול כ״א לבנין הקל, היה עשוי ע״י התכת הנחשת ויציקתו בדפוס ואיננו מעשה מקשה: וקו שלשים באמה. אם היה עגול ממש צריכה עגילתו להיות יותר מל״א אמה אם מספה לשפה מדתו עשר, א״כ או לא היה עגול ממש או שלשים אמה איננו מספר מדוקדק: כ״ד) ופקעים. שושנים בולטים (למעלה ו' י״ח): יצקים ביצקתו. מפותחות בדפוס ולא עשויות אח״כ מעשה אומן בנחשת עצמו: כ״ו) שפת כוס, בימיהם נהגו לעשות שפה מצוירת בשושנים לכוסות הכסף והזהב ששותים בהם יין: אלפים בת. שיעור הבת ללח כמו האיפה ליבש (עיין מ״ש למעלה ד' כ״ב): כ״ז) המכנות. ל' כן כמו כן הכיור שעשה משה למשכן ועליהן נתונים כיורים (ל״ח) להדיח במים שבהם את הבשר טרם יקריבוהו למזבח (ד״ה ב' ד' ו'): כ״ח) מסגרת. כמו ומסגרת השולחן (תרומה) מחיצות, עיגולי נחשת מקיפים המכונה על השלבים שהיו לפ״ד כמו תריסים מפותחים לנוי על אורך המכונה

ונראים כמעלות סולם השלבים ונאחזים מזה ומזה בכותל או בכלונסאות, ומה שכתב בין השלבים ר"ל לרחבם, שהשלבים לאורך המכונה והמסגרות עליהם לרחבה והיתה שם מסגרת אחת למטה בכל מכונה ומכונה והאופנים (ל"ב) ומתחת לה: כ"ט) בקר וכרובים. בקר בלי כנפים ובקר עם כנפים (עמ"ש למעלה ו' כ"ג): כן ממעל. א"כ צורות אלה היו משני ירכתי המכונה מתחת המסגרות למטה ועל השלבים ממעל: ליות. ל' לְוָיָה כתרגום יונתן (מדבק) וכדברי כל המפרשים, לא מוצקות עם המכונה רק עשויות מעשה מורד (משרש רדד כמו וירד, למעלה ו' ל"ב) ומחוברות לה בבדיל או ע"י מסמרות: ל') וסרני. תרגם יונתן המלה כמו הפוכה נסרין, בדי נחשת שעליהם האופן סובב, ושולי המכונה היו מרובעות ושתי המסגרות אחת למעלה ואחת למטה שהיכן תוכן עגול להקיף עיגול המכונה, ובָדָן מרובע, ובארבע פעמות המסגרת העליונה היו יְצֻקוֹת (כמו ויצקום לפני ה', יהושע ז' כ"ג במקום ויציגום) כלו' מונחות כתפות שהם כמו אדנים, והאדנים היו מעבר איש. אחד מהעבר מזה ואחד מהעבר מזה, וכן לצלע האחרת שכנגדה, ליות, מחוברות ולא מעשה מוצק: ל"א) ופיהו. ל' זכר וצריכין אנו לפרשו מוסב למכונה הנקראת כֵּן, מעשה כֵּן, משרש כון הקרוב לקום כמו מכון ומקום, על המסגרת העליונה היו צורות אריות ובקר וכרובים וכל זה היה נראה ככותרת על המכונה, ובכותרת זו בית קבול בעומק אמה וחצי שבו נתונים שולי הכיור, ובית קבול זה עולה אמה על שפת הכותרת וחצי אמה לתוכה, וגם על בית קבול זה מקלעות שושנים: ל"ב) וידות האופנים. הם סרני הנחשת (פס' ל') והיו נכנסות בגוף המכונה ובולטות משני צדי המסגרת התחתונה להכניס בהן האופנים ולטלטל המכונה והכיור ממקום למקום: ל"ג) וגביהם. העיגול החיצון, וחשוקיהם, כמו בפר' תרומה הם חוטים חוגרים העיגול החיצון מגבו או משני צדיו לנוי, וחשוריהם, הם קרני האופן ההולכים מאמצעיתו עד גבו וקושרים ומחברים זה עם זה, ושרש חשר פירושו כמו קשר וכן חשרת מים (ש"ב כ"ב י"ב) קישור ואסיפת מים כמו חטב וקטב, וחטף וקטף, חלל וקלל, חפר וקבר, חנן וקנן, חשל (הנחשלים אחריך, תצא) וכשל בכֹּף, שהברת שתי האותיות שוה, והקוף היא אות גרונית במקצת וע"כ תבא לפעמים בנקודת הטף או מחוסרת דגש (התפקדו, במדבר): ל"ד) מו

המכנה כתפיה. כמו יון הכפרת תעשו את הכרובים, וממנו תהיין קרנותיו (תרומה) בולטים ממנו למעלה: ל"ה) ידתיה. שבהן תחובות ארבעת הכתפות: וממסגרתיה ממנה. המסגרות מרובעות ומבחוץ בולטות יון המסגרת לארבעת פעמותיהן: ל"ו) על הלחות. נ"ל שהכתפות היו חללות מבפנים ועשויות לוחות נחשת, כמו נבוב לחת האמור במזבח (פר' תרומה), ובכתפות נקבים ומהם יוצאות הידות, וזהו ל' ויפתח, ונכנסות בבית קבול הכיור (ל"א): כמער איש. ענינו בודאי כענין מעבר איש בפס' ל' (רלב"ג), ויש שפירשו כמער ל' חבור כמו בל' תלמוד מעורה בטרפשיה (חולין מ"ו.) שר"ל מחוברת ודבוקה, ואני תרגמתי ל' ערה שענינו גילוי, כל אחד מהאריות והכרובים והתמורות היה במקום גלוי ונראה בבירור מכל לדדיו, והיו ליות כלו' מחוברות: ואין דעתי נוחה בכל הפירושים האלה, ואין ספק שנעלם ממנו פירוש תיבות הרבה הנזכרות כאן ורק יודע לשונות בני קדם, ומעמיק חקירה בציורים שיש על חרבות נינוה ושאר הערים הקדמוניות, ויודע בטיב בנין ומלאכת חרש נחשת וצורף, יוכל לרדת עד עומק הדברים: ל"ז) מוצק אחד. בדפוס אחד זו אחר זו יצקן, או מעשה יציקת הנחשת היתה שוה בכולן, וזה נ"ל יותר שא"א להוציא כלי כזה מדפוסו במעבה האדמה (פס' מ"ו) מבלי שבירת הדפוס; מדה אחת, לארכן ולרחבן ולקומתן; קצב אחד, מטבע ודמות: ל"ח) ארבע באמה. משפתו עד שפתו: ל"ט) כתף הבית. החצר הפנימית שבה המזבח (למעלה ו' ל"ו): מכתף הבית וגו'. לא יצא כתף רק מכתף. רחוק קצת מהכותל לצד קדם מימין איש הבא לבית: מ') ויעש חירום את הכירות. כתב שד"ל (בשיפולי תרגום שלו להפטרת שבת שניה של חנוכה) ויעש חירום את הסירות (כמו בפס' מ"ה) כן הוא בדפוס שונצין רמ"ו ובריש"א ובנביאים כ"י על קלף שבידי ובכמה ספרים אחרים, וכן היא גרסת רש"י בספרים עתיקים, והתיבה במרכא, לא בזקף, עכ"ד: היעים. מחתות גדולות לבער הדשן והגחלים ממקום למקום: מ"א) וגלת הכתרת. הכותרות העשויות מעשה גולות (גלות עליות וגלות תחתיות, יהושע ט"ו י"ט), העגולות: לכסות. לסבבן מכל לדיהן: מ"ה) ממרט. מבריק ע"י מריטה ולטישה: מ"ו) בככר הירדן. כך נקרא מישור על שפת הירדן סמוך לתוצאותיו אל ים המלח בנחלת יהודה, אולי מפני תארו העגול ככר לחם, וחורא את ככר עגול ובספוך המלה

Circus, ומלאכו כרכב המזבח, מלא זרה, מככר ומרכב, ולפי מקומה פירושה מיז סובב המזבח (פר' תרומה): במעבה. דפוסם לא היה נפרד או בולט מן האדמה, רק במעי האדמה עצמה: בין סכות וגו'. ששם היה מקום מוכן ואדמה מוכנת למלאכה זו: מ"ו) וינח וגו'. הגניע חלק מה מהכלים האלה (סירות יעים מזרקות) שלא היה צורך למקדש בכולם: מ"ט) זהב סגור. ע"ד כסף מלא, שאין בו סיגים, אף כאן סגור שאין בין חלקיו דבר זר והם סגורים וסמוכים זה לזה :dicht, compatto ו') והספות. מזרקות קטנות או כוסות: והמזמרות. תרגם שד"ל כלי שיר וזמרה, ורחוק שיהיו של זהב, ואם מלאכו במדבר שעשו חצוצרות כסף היו למקרא העדה ולא לנגן בהם, לפי שמשמיעים קול חד ולא ערב, ואני תרגמתי כנהוג הסכינים ור"ל הגנב שלהם עשה זהב, ומזמרות מל' וכרמך לא תזמר (בהר סיני): והפתות. שד"ל ופיליפזאן פירשוהו ל' ציר הדלת, ואני מחזיק בדעת רש"י שהוא המפתח, ומלאכו במשנה כלים פ' י"א משנה ב' הפותות שתחת הציר, וי"מ אותו גם שם מל' מפתח; ופתה ופתח אחד הם, והפתי הוא ככלי פתוח המקבל כל מה שנותנים לתוכו ויתפתה בנקלה בקבלו דברי זולתו, א"כ והפותות והמפתחות, וגם למעלה (ו' ל"א–ל"ח) דבר בדלתות הבית ובציפויהם ולא הזכיר שם שעשה ציריהם זהב: נ"א) את קדשי וגו'. מה שנשאר מן הכסף. ומן הזהב אחר שעשה כל הכלים האלה, והכלים שהגניע (פ' מ"ז):

ח' א') **נשיאי האבות.** חסרה וו החיבור, ראשי בתי האבות; שלמה שלח לקרוא אליו הזקנים כלומר שופטי עיר ועיר ונשיאי ישראל וראשי בית אבותם, ומהמון העם באו אליו מרצונם רוב עם ישראל לחג אתו חנכת הבית: ב') האתנים. מל' נחל איתן (תגא) בחודש שבו הנחלים מלאים מים והולכים ושוטפים (פיליפזאן), רק בא"י לא ירדו גשמים תדיר באלול ותשרי ואין זה זמן שטף הנהרות, א"כ צריכים אנו להודות שלא נודע לנו מדוע קראו לחדש תשרי בשם זה: ד') ואת אהל מועד. מה שנשאר מיריעות או קרשים או אדנים שעשה משה וגנזום במקדש: ו') הכרובים. כרובי עץ שמן שעשה שלמה בדביר (למעלה ו' כ"ג): ח') ויאריכו הבדים. עכשו שבא הארון לבית מנוחתו ואין עוד לטלטלו משכו הבדים לנגד פנים,

ולפי קבלת חז"ל גם במקדש היתה פרוכת פרוסה לפני קדש הקדשים ובה היו נוגעים ראשי הבדים ועושים בה בליטה מצד חוץ ונראים כשני דדי אשה (מנחות נ"ח:), ואליה היו הכהנים מכוונים בהקטרת קטורת הסמים ובשאר עבודות שבהיכל, והדביר רחבו כ' אמה ופרוכת שעשה משה י' אמות רוחב, וכאן לא הוזכר כלל שעשה פרוכת רק שעשה דלתות לדביר (ו' ל"א), רק בד"ה ב' ג' י"ד מספר שעשה שלמה פרכת חדשה; ויש לפרש ויאריכו כבר היו מעלמם ארוכים יותר מדאי כדי שיתעסקו כהנים או לוים הרבה לשאת הארון ומשכום מצד פנים ומפני זה חלק מה מהם היה נראה בולט בפרכת לכהנים שבהיכל, רק לחוץ כלומר בחצר הפנימית שבה מזבח החצון או בעזרת ישראל (ד"ה ב' ד' ט') לא היו נראים כלל: עד היום הזה. עד ימי כותב הספר: י"ב) ה' אמר וגו'. כי בענן אראה על הכפרת (אחרי מות): ט"ו) דבר בפיו. ולא היה להטיל ספק בהבטחתו: ובידו מלא. ולא ע"י שליח, ובכן נתקיימו כל דבריו הטל וכלה: לאמר. מוסב לדבר בפיו: י"ט) מחלציך. נקראו המתנים חלצים לפי שאדם אוזרם כאשר יחרץ או יחלץ לדרכו; והמלה הפוכה מן לחץ שענינו הצר: כ"ה) שמר לעבדך וגו'. כמו ששמרת הבטחה אחת שמור ג"כ האחרת: כ"ז) כי האמנם. רק האמנם: לא יכלכלוך. לא יחזיקו גדלך המתפשט גם חוצה מהם לבלי סוף, ושמי השמים הם שטחי השמים העליונים שהם כמו שמים לתחתונים מהם שלערכם הם כמו ארץ (ארץ תרגומו ארע שענינו מתחת): כ"ח) ופנית. הבית אינו כדאי לך, רק אתה תשמע בו תפלה ויהיה נקרא על שמך: תפלת עבדך וגו'. תפלה הוא מל' פלילים, דון דין בעצמו ומגלה חטאתו ובקש רחמים על נפשו (ואתפלל אל ה' ואמר אדני ה' אל תשחת וגו', פר' עקב); תחנה ל' חן, בקש למצא חן בעיני ה' טרם נשאל דבר מאתו (ואתחנן אל ה' וגו' כי מי אל בשמים ובארץ וגו'. העברה נח); חלה את פני, מל' פנים המורה זעף כמו פני ה' חלקם (איכה ד'), ותלה מל' חולה ותלש, החלים והשקיט זעף האל ע"י תפלה (ויחל משה, תשא); רנה ל' השמעת קול וצעקה כמו ותעבר הרנה במחנה (מטה כ"ב ל"ו): ל'), וסלחת. ראיה למה שכתבתי על מקור ל' תפלה: ל"ג) את אשר וגו'. מחובר לתיבת וסלחת: בו. נגדו ועליו: ובא אלה. ע"ד כי יהיה להם דבר בא אלי (יתרו) והשמיט ההא מפני שתי האלפין אותיות נחות, ולמדנו

ומכאן שהיו נשבעים בבית המקדש לפני המזבח לאיים על הנשבע: ושפטת וגו'. מי הוא הרשע בשניהם, הנשבע שנשא שם ה' לשוא ולשקר, או המשביעו שידע שהדין עם בעל דינו ובא לקנטר עמו חנם והכריחו לישבע: ל"ד) והשבותם. השב אל ארצם אותם שהלכו שבי לפני צר בארץ אחרת, או והשבתם מסורגת ישב אעפ"י שהוא משרש שוב ע"ד ושבתי בבית ה' לארך ימים (תהלים כ"ג) שהיושב באיזה מקום שב תדיר למקומו; בגבור עליהם יד אויב והם יראים שמא יגלום מארצם ומתפללים לפניך בבית זה, אתה השקט לבם והבטיחם שישארו על אדמתם: ל"ה) כי תענם. למען תענה בקשתם (כי ל' למען, כי נתן לנבאך לחם, שופטים ח' ו', מה כחי כי איחל, איוב ו' י"א), או תענם ל' עינוי אף כי הוא בבנין קל או ראוי לינקד תְעַנֵם, כאשר תיסרם: כי תורם וגו'. כי כאשר משפטיך לארץ צדק למדו יושבי תבל (ישעיה כ"ו ט'): ל"ז) שדפון ירקון. מכות התבואה, שנשרפת מרוב החום ומשחרת שבליה, או מעצירת הגשמים (או ג"כ מרבוים) לא תצהבנה השבלים ותשארנה ירוקות: ארבה. נקרא מפני רבוי בני מינו. חסיל. שמכרית וגומר כל ירק ומלאנו (תבא) כי יחסלנו הארבה, כי יגמל הנער (שמואל א' א' כ"ב) מתורגם עד יתחסיל, וגמל וגמר שוים: בארץ שעריו. יצור עליו ויכריחהו להסגר בעיר דלתים ובריח: נגע. שחין אבעבועות טחורים ודומיהם. מחלה. או תחלואים, עפוש האויר: ל"ח) נגע לבבו. עונותיו המוכיחים אותו: ל"ט) אשר תדע את לבבו. אם תשובתו אמתית או מיראתך הוא מכחש על פניך: מ') על פני האדמה וגו'. לא יכסו על טובתך בתתך להם אדמה שמנה כזאת ויזכרו כי בחסדי אבותם יאכלוה ויראו פן בעונם יגלו ממנה: מ"א) למען שמך. לא להתגייר, רק לפי דעת עובדי אלילים שיש לכל ארץ ואומה אלוה מיוחד, וישמע נוראותיך ויבא לקרוא אליך בבית זה: מ"ג) למען ידעון וגו'. מעט מעט יכירו וידעו כי אליליהם הבלי שוא וחסדם יעזובו ויראו שמך כלו' יעבדו אותך לבדך: כי שמך נקרא וגו'. כי נאות לבית זה שמו שיקראוהו בית ה', שהבא לדרוש את אלהי ישראל בו ימצאהו, כלו' תֵעָשה בקשתו: מ"ד) בדרך אשר תשלחם. לא מאהבת כיבוש ארצות זרים, רק להחליש אויביהם הצרים אותם, וכן הוא אומר כי תצא למלחמה על איביך (שופטים, תצא) על אויביך דוקא: דרך העיר.

גם מרחוק יזכרו העיר והבית ותגבר אהבתם אליהם: מ"ו) כי אין אדם וגו'. מחמת יצר לב האדם הרע מנעוריו ולא להכעיסך: ואנפת. שרש אנף בהברתו מורה הוראתו, Onomatopeia, כאדם המנשים בכח, ובשם אף חסרה הנון כמו שחסרה בשם חטה משרש חנט, וכן קצף מל' כקצף על פני מים מורה שבחמתו רירו יוצא מפיו ומחמת האויר היוצא בכח מגרונו נעשה אבעבועות, חימה מל' חום (כי יחם לבבו, שופטים) וכן חרון, כל אלה פתאומיים מה שאין כן בכעס שהוא מחמת עצבון מתמיד, וכן קנאה: מ"ז) רשענו. גם כאן חסרה וו החיבור מפני וו אחרונה של והעוינו, ואם תשאלני ומדוע נכתבה בתיבת והעוינו מלת חטאנו שלפניה מסיימת גם היא בוו? אולי והעוינו היה כתוב בראש שטה; או רשענו יכלול שתי המלות הקודמות, חטאנו במה שהעוינו כלו' שהשחתנו דרכנו, וא"כ ידענו בעצמנו כי רשעים אנחנו: מ"ט) השמים. בשמים כמו והקול נשמע בית פרעה (ויגש): מכון. גם כאן אולי חסרה המ"ם מפני מ"ם אחרונה של השמים, ואני מעיר על כל אותיות אלה להורות כמה ישרה דעת שד"ל ז"ל שכתב במשתדל על פסוק קלתי בחיי (תולדות): נ"א) מתוך כור הברזל. הרבה ברזל יתיכו בפעם אחת, והמלאכה כבדה מאד רבויה, ומאד החום הגדול שצריך לה: נ"ג) לנחלה. בני ישראל היו אוהבים נחלת אבותיהם הנשארת בידם לעולם יותר משדה מקנה היוצא ביובל מידם ושב למוכר, על כן באה תיבת נחלה להוראת סגולה: נ"ד) וכפיו פרושות השמים. שכן מנהג קדמונינו בתפלתם והיא תנועה טבעית גם בבקשנו חסד מאת עמיתנו, לא לחבר הידים זו לזו, שזה מנהג בעלי אמונה זרה להורות שהם כמו אסורי הידים ומצדיקים דין האל עליהם, וגם כי מנהג זה אינו רע מצד עצמו, הוא רע ממקורו, ודי למבין: נ"ו) לא נפל. ארצה, כדבר קל הערך שבנפלו ארצה ישאר שם ואין מרים אותו: נ"ז) לא יעזבנו. לנצח, ולא יטשנו, אפילו לשעה כמו ויטש את הצאן על שומר (ש"א י"ז כ"ח), תשמטנה ונטשתה (משפטים), והוראה עיקרית לשרש נטש היא פיזור והתפשטות, ובהתפזר הדברים יתרחקו איש מעל רעהו: נ"ח) להטות. כמו לאשמה בה (סוף ויקרא), באופן שיטה: ללכת. למען נלך: נ"ט) קרבים. נגד פניו: משפט. כמו מה יהיה משפט הנער (שופטים י"ג י"ב), מה שצריך לו: דבר יום ביומו. תכף מיד בלי המתין למחרת יום צרכו: ס"א)

והיה לבבכם שלם. בהשגיחו עלינו ידעו כל עמי הארץ מה הפרש יש בין אלהינו ובין אליליהם, וגם אתה לא תפסחו על שתי הסעפים אולי גם באלילים יש תועלת: ס"ג) אשר זבח לה'. שמחות רבוי קרבנותיו נשאר זכרו בפי המון העם: ס"ד) אשר לפני בית ה'. לפני אולם ההיכל: מזבח הנחשת אשר לפני ה'. קרוב לאולם ולא באמצע חצר הכהנים: ס"ה) מלבא חמת. גבול צפוני (שלח לך): נחל מצרים. נחל קטן בגבול דרומי, וביהושע י"ג ג' נקרא שיחור: ס"ו) שלח וגו'. טרם יסעו אספה עוד פעם אחת ביום שמיני עצרת, יום עצרה ואסיפה לשום לב איש על דרכיו טרם ילך לו, והזהירם ללכת בדרכי ה', והם אחר כלותו לדבר ברכוהו פה אחד לאמר תקום ממשלתך ולא יכרת איש לדוד יושב על כסא ישראל:

ט' א') **חשק.** חימוד ותאוה הם במה שאין ביד האדם, והראשון תקיף מהשני, וחשק וחפץ הם במה שיש כבר בידו והוא אוהב ביותר, וגם באלה השנים הראשון הוא התקיף: ג') לשום. למען אשים, וכן אעשה, והיו עיני ולבי שם: ו') אתם ובניכם. ל' רבים לפי שמדבר גם בבני ישראל, ואם המלך שיש בידו למחות בהם כשיחטאו לא ימחה יתפש בעונם: ז') למשל. מוכיחי הגוים יַתְרו בם באמרם ראו מה אירע לאומה זו שהשחיתה דרכה: ולשנינה. מל' ושננתם לבניך, ידברו בו תמיד והוא מל' חציך שנונים (תהלים מ"ה) שהמשנן ולוטש כלי ברזל מעבירו כמה פעמים על אבן המשחזה, ובעל אוצר השרשים פירשו דברים חדים parole pungenti, Stachelreden: ח') יהיה עליון. שאפלי הוא שמעתה יהיה עליון: ישם. משרש שמם בבנין נפעל, והוראתו קרובה לשרש נשם שעיקר שרש שניהם הוא שם, א"כ ישם הוא הוצאת האויר בחוזק מן הנחירים, ושרק הוצאתה מן השפתים: י"א) נשא את שלמה. ל' וישא משאת (מקץ), נשאת נשא לנו (שמואל ב' י"ט מ"ג): בארץ הגליל. סמוך לצור: י"ג) ארץ כבול. ארץ הטיט (פי' רש"י, ארץ מלחה), ארעא מכבלא דלא עבדא פירי (שבת נ"ד.), ובנחלת אשר (יהושע י"ט כ"ז) מצאנו עיר כבול, אולי היא הגדולה בעשרים הערים, והירם לבזיון קרא כולן על שמה: ט"ו) ואת המלוא. שעליו בנה בתים וא"כ הוצרך לבנות חומה אחרת לעיר: י"ח) במדבר בארץ. תרגמתי במדבר שבארץ, ועיר תדמור

(Palmyra) מל' תמר היתה בין מדברות חול, רק תיבת בארץ קשה, ומי יודע אם לא היה כתוב בספרים הקדמונים בארם, שעיר תדמור היתה בארם צובה אצל עיר Aleppo שעוד היום בני ישראל הדרים בה קורין לה ארם צובה: י"ט) ערי המסכנות. האוצרות שהיה מפקיד וגונז בהם רכושו, ועיין מ"ש על ותהי לו סכנת (למעלה א' ב'): אשר לא יכלו וגו'. בראשית שבתם בארץ: כ"ד) אז בנה וגו'. אז היה שבנה את המלואה להכין בית לבת פרעה ולשאר נשיו, וזה נתן בלב ירבעם להרים יד בשלמה (למטה י"א כ"ז): כ"ה) ושלם את הבית. גם אחר חנכתו הוסיף לנאותו עד שנשלם כחפצו, או יהיה בית שם כולל, ור"ל אז שלם חפצו וחדל מלבנות: כ"ו) ואני. אולי נקראת אניה ספינה המוכנת לפרוש בים מל' והאלהים אנה לידו (משפטים) לפי שצריך מערכה גדולה ועסק רב טרם תפרוש: כ"ח) אופירה. נראה שהיה בארץ ערב, ונזכר שם אופיר בין בני יקטן בן עבר (פר' נח) ועמו חצרמות (Hadramaut?) שבא וחוילה שידענו בהם שנקראו על שמם ארצות בארץ ערב, ומתרשיש (למטה י' כ"ב) היתה באה אחת לשלש שנים רק מאופיר אולי באה באיזה חדשים, והזהב לא תפרוהו בארץ ההיא רק בא לשם ע"י סוחרים מאפריקא ומהודו:

י' א') **לשם ה'.** שמע חכמת שלמה גרם קידוש ה' בתוך העמים שהאמינו שה' אלהי ישראל נתן חכמתו בקרבו, א"כ ה' עצמו היה בעיניהם אל חכם על כל האלהים: בחידות. דבר חכמה שצריך לחדד השכל להבינו: ב') בחיל. שם זה הוראתו כח, והושאל ג"כ למה שיגרום כח, כמו הנשים ומונים, עושר, וגם חומת העיר (יהי שלום בחילך, תהלים קכ"ב): בשמים. ל' רבים, הרבה מיני בשם, ואבן יקרה. ל' יחיד, אולי שהביאה לו אחת מכן לבד, רק היא היתה יקרה מאד, וכן בפס' יוד: ג') ויגד. השתמש בפעל זה להוראת פתרון החידות וכן בשמשון (שופטים י"ד), ואולי מקור המלה מל' ארמי שנגד הוראתו משך (נגד שמא אבד שמיה, אבות פ' א'), ומזה שם נגיד המושך הצבא אחריו, והמגיד או פותר דבר מושך לב שומעיו, ע"ד לקח שנהיה משרש לקח, שלוקח הלבבות ומושכם לדעתו: ה') ומשקיו. ומעמד משקיו הנותנים הכוס על כף שלמה ומלבושיהם; ומושב ומעמד

אחד הם, ור"ל משפטי עבדיו ומשרתיו ומעשיהם, רק לעבדי המלך שהם הסרים והחשובים שלערך המלך הם כעבדים (משה עבד ה', יהושע משרת משה) ויחס הישיבה, ולמשרתים ולמשקים העמידה: ועלתו. שלמאות ולאלפים הוא מקריב בבית ה', ויש מפרשים ל' עליה, לכתו בהמון עם בכבוד והדר לבית ה' ובד"ה (ב' ט' ד') כתוב ועליתו: ו') על דבריך. עשרך: ט') משפט וצדקה. אולי ל' משפט יפול כשבאים שנים לדון, וצדקה כשבא אחד לצעוק על חמס הנעשה לו: יא) עצי אלמגים. שמעתי מפרשים אותו עצי Moghen ואל במקום הא הידיעה כמו בערבי, ויש מפרשים אותו Coralli (תלמוד בבלי ר"ה ד' כ"ג.) רק מלאנו בד"ה ב' ב' ז' שהיו כורתים עצי אלגומים (בד"ה התיבה הפוכה) מן הלבנון, ואני תרגמתיו אחר הח' פיליפזאהן Sandelholz, Sandalo עץ יקר הבא מארץ הודו לארץ ערב עם הזהב והאבנים היקרות: יב) מסעד. מעקה בלולים שע"י היו עולים מלגע לגלע (למעלה ו' ח'), או להבדיל בין מקום הכהנים והעם או תשמיש אחר כזה, ובד"ה ב' ט' י"א כתוב מסלות: טו) התרים. אולי הם החופשים בארץ למלאת המתכות, ותור ותפר נרדפים (לחפר את הארץ, יהושע ב' ב'): הרכלים. סוחרים בבשם ומרקחת, ובחילוף אות גם הוא משרש רגל נרדף לתור וחפר, וזה מקיים סברת המפרשים גם התרים סוחרים המתהלכים בארץ לרגל ולבקש איפה ימלאו לעשות סחורה: מלכי הערב ופחות הארץ. המשיבים לו מנחה: טז) שחוט. אולי השרש הפוך והראוי שטוח, מל' וישטחו להם שטוח (בהעלותך), זהב מרוקע ומרודד: יז) מנים. המנה הוא מאה שקלים: בית יער הלבנון. מכאן ראיה שבית זה לא היה בלבנון ממש, ומדוע יגנוז מגנים אלה כ"כ רחוק מעיר המלוכה? וגם למטה י"ד כ"ו מצאנו שישק מלך מצרים לקחם מאוצרות בית המלך: יח) מופז. מצורף להיות פז, ואולי התיבה מענין מפזז ומכרכר (ש"ב ו' ט"ז), ויפזו זרעי ידיו (ויחי), כלומר מרודד דק דק לנפות בו את הכלים, וקרוב להוראת זהב שחוט: יט) ורהש. אחורי הכסא היו כלים מלמעלה בעיגול ולא בריבוע: וידת. מקום סמך לזרועותיו: ושנים אריות. הח' פיליפזאהן פירשו ל' נקבה, לביאות, רק שנים ועמדים מהוא שם זכר, ומה שכתב אחריו אריים הוא לתפארת שלא לשנות המלה עצמה, או אריות גדולים ואריים קטנים, ובד"ה כתוב בשניהם

אריות: כ"א) אין כסף לא, כפל ההכחשה אינגה לקיום בלה"ק כמו בלשונותינו, רק להכחשה יתרה, וכן המבלי אין קברים במצרים (בשלח) המבלי אין אלהים בישראל (מ"ב א' ג'): כ"ב) אני תרשיש. אעפ"י שנשתמשו בשם זה להורות אניה גדולה (תהלים מ"ח) כמו רוח קדים שענינו רוח חזקה (ברוח קדים תשבר אניות תרשיש) כאן ר"ל אניה שנוסעת לתרשיש ממש, וכן בד"ה כתוב הולכות תרשיש, והיננה אני אופיר הנזכרת בפ' י"א, ותרשיש זה היה בדרום ארץ ספרד, ונקרא בלשון רומי Tartessus: שנהבים וגו'. מלות נכריות וידענו פירושן בקבלה (Denti d'elefante, scimie e pavoni): כ"ד) מבקשים את פניו. מקרא קצר וחסרה תיבת לראות, וכן מלילת שחר פני (לשחר פניך, משלי ז' ט"ו): כ"ו) וינחם. נוה לנהגם: ועם המלך. מקצתם שמר אצלו: כ"ז) כשקמים. תאנת היער, ופריה איננו טוב כ"כ כמו תאנת הגן, רק עלה יצלח מאד למלאכה ואינו עלול לרקב: כ"ח) מקוה. שניהם מל' יקוו המים (בראשית) והוראתם אסיפה, ונ"ל לפרש הראשון אסיפת סוחרים והשני ל' חוט כמו תקות חוט השני (יהושע ב'), אסיפת סוחרים שאלה שלמה למצרים לקחו לו בוץ יקר במחיר רב, או במחיר שנתנו למלך מצרים בעבור יניחם להוציא בוץ וסוסים מארצו, והראשון נראה יותר שא"א שנתנו מס ק"ן שקל למלך בעד סוס ומס ת"ר שקל בעד מרכבה, ואולי היו נמכרים מאת עבדי המלך בלבד והסחר לו בעשות הוא לבדו הסחורה בהם, ויש מפרשים מקוה השני מה שימושית וקוה שם מקום (Vulgata והברבנאל): מלכי החתים. מלכים קטנים שנתישבו בשיפולי הר הלבנון וישראל לא השתדלו לגרשם משם בימי יהושע ונשארו במקומם עד ימי מלכי אשור שהגלו את עשרת השבטים, וכן במ"ב (ז' ו') נזכר את מלכי החתים, רק כל ארץ החתים שבראשית ספר יהושע ר"ל כל ארץ כנען, וקרא לכולה ארץ החתים במקום הכנעני או האמרי שעל שמם קוראה במקומות אחרים, וביהושע הבאתי פירוש אחר:

י"א א') **ואת בת פרעה.** התחתנו במלך מצרים היה דבר רע מאד, לא שהיה אסור לו מן התורה, רק שעל ידי זה הסיב את העם מצרימה נגד מצוי ה' (פר' שופטים), ונראה שגם בת פרעה היתה אשה גסת רוח ורחבת נפש כדרך בנות מלכים גדולים, והיתה סבה

ראשונה להטות לב שלמה מדרכי יושר, וזה כונת הפסוק, ומלבד בת פרעה שידענו כמה רעה גרמה לו אהב עוד כמה נשים נכריות, וידוע מאמר חז"ל (שבת נ"ו:) ביום שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריאל ונעץ קנה בים ועלה בו שרטון ועליו נבנה כרך של רומי, כלו' נשואיו את בת פרעה הטו לב בני ישראל ממנו וגרמו שאחרי מותו נחלקה המלוכה ונתגלגלו הדברים עד שהָגלו פעם ראשונה ושניה ועודם בגלות: ב') א כ ן. בודאי: ב ה ם. בגוים ההם דבק ובא שלמה מאהבת נשים: ג') ש ר ו ת. בני מלכים או לכל הפחות בנות חורין; ו פ ל ג ש י ם, שפחות: ד') ל ב ב ו ש ל ם. לא חדל מעבודת ה', רק היה משתף לה לפעמים גם עבודת אל זר, זה פשט הפסוק, ובמס' שבת (ד' נ"ו:) טרחו לנקותו מעון ע"ז, ואמרו שחטא במה שנתן רשות לנשיו לעבדה והוא לא עבדה, ואלמלא לא כתב אלא אז יבנה שלמה במה (ז') הייתי אומר שכונתו שנתן רשות לבנות ונקרא הדבר על שמו כיון שהיה לו למחות, רק הוא אומר (ה') וילך שלמה אחרי עשתרת וגו': ה') ע ש ת ר ת. שם זה הוא הנפרד מן ועשתרת צאנך (עקב), א"כ דמות איל או שעיר ייחסו לו, ואולי משם עשתורת נסיה שם אשרה, יער שעבדו בו את עשתרת והאליל עצמו, או אשרה מן אשל (ויטע אשל, וירא) בחילוף אותיות: ו') ו ל א מ ל א וגו'. לא מלא חובתו, שלא עבד כל עבודתו לו בלבד: ט') ה נ ר א ה וגו'. א"כ ידע באלהותו מנסיון ולא משמועה ומאומד: י"ב) ל מ ע ן ד ו ד א ב י ך. גם מזה ראיה להשארת הנפש אחר המות, כי לולא דוד חי היה מתעצב בראות המלוכה קרועה מיד בנו שישב על כסאו תחתיו: י"ג) ו ל מ ע ן י ר ו ש ל ם וגו'. המלך החדש גם אם היה מולך על כל י"ב השבטים לא היה נבחר משבט יהודה להשקיט קנאת שאר שבטים, וא"כ ירושלם הנבחרת לעיר קודש תחדל מגדולתה, והעיר החדשה הנבחרת גם היא לא תעלה לעולם לגדולה כי יחלש בעיני המון העם צווי ה' להביא קרבנותיהם לעיר הבחירה לבד בראותם שכבר הוחלפה בעיר אחרת: ט"ו) ב ה י ו ת ד ו ד. במלחמה את אדום (ש"ב ח' י"ג): ב ע ל ו ת י ו א ב. אחר שהשב דוד מן המלחמה בגיא מלח שלח שם את יואב לקבר את החללים, מדרך רחמנותו או כדי שלא יעפשו האויר, ויואב התגר בהם מלחמה שנית או הם התגרו בו והכה בהם כל זכר, וכן בתהלים (ס') וישב יואב ויך את אדום בגיא מלח, ובהנחה זו תוסר ההתנגדות בין ש'

שמואל וס' תהלים וס' ד"ה א' (י"ח י"ב), שתי מלחמות היו בגיא מלח אחת ע"י דוד ואבישי שבשמואל ייחסה למלך ובד"ה לאחד משרי צבאו ובה נהרגו י"ח אלף, והשנית ע"י יואב ובה נהרגו י"ב אלף: י"ז) מעבדי אביו. המקרובים למלכות שלערך המלך נקראים עבדים: י"ח) אנשים. ברחו הם לבדם ובפארן לקחו עמם אנשים לשמירה לבן המלך ולבעבור יבא אל פרעה בחיל כבד אחריו כראוי לאיש מזרע המלוכה, וכל זה היה בימי דוד או בראשית מלכות שלמה טרם ישא את בת פרעה, ואולי פרעה חותן שלמה היה מלך חדש ואיננו המולך בימי דוד ויואב: ולחם. כמו והיה לבן אדוניך לחם האמור במפיבשת (ש"ב ט' י'), הסך קצוב מדי שנה בשנה לכל צרכו: אמר לו. צוה שינתן לו: י"ט) תחפניס. בירמיה (ב' ט"ז) גם בני נף ותחפנחס ובמסר תחפנס וכתב אחד מן החוקרים ושמו פֿאָרסטער (הביאו הח' פיליפפואן) שהוא שם ΤΑΠΕΝΕΣΕ cornu amœnum: הגבירה. הנאהבת לפרעה מכל נשיו, ולא כתב המלכה כי אולי הרבה מלכות היו לו, וכן כתוב בשה"ש (ו' ח') ששים המה מלכות, אולי הפלגשים נשואות לשרות, השרות למלכות, וכולן לגבירה השולטנית: כ"ב) כי. ל' אלא: לא. מודגשת הלמ"ד לחיזוק לשון, וכן ויאמרו לא (וירא) במלאכים המיאנים ליכנס בבית לוט, וכן קומו צאו מתוך עמי (ב"א) הצד"י מודגשת, ורבים עוד: כ"ד) שר גדוד. שולל שלל ובוזז בז: אתם. בני ארם שבאו ג"כ לעזרת חנון בן נחש (ש"ב סי' ח' ויו"ד): וימלכו בדמשק. הוא היה למלך ובני גדודו לשרים, וכל זה היה אחזה שנים אח"כ, כשהיה דוד טרוד בצרות ביתו ולא יכול לשית לבו לזאת, ומה שכתוב אשר ברח מאת הדדעזר אולי איננו רוצה לומר שבגד בו שא"כ היה נופל אל דוד וכורת עמו ברית כמו שעשה תעי מלך חמת (שם ח' ט'), רק שהבין שאדוניו לא יוכל לדוד וירא לנפשו וברח מעבודתו, ואחר כמה שנים שהיה מפורסם בלסטיותו הלך וכבש עיר דמשק ומלך עליה: כ"ה) ואת הרעה. מלבד הרעה שהיה עושה לו הדד: ויקץ. היו לו כקוץ בעיניו, כל רעה שיכול לעשות להם היה עושה, רק לא הוא ולא הדד ערכו מלחמה נגד שלמה: כ"ו) מן הצרדה. עיר זו איננה נזכרת בשום מקום אחר: עבד לשלמה. מן השרים אל משמעתו: וירם יד במלך. דבר נגדו באזני העם והטה לבבם לקנטר נגד שלמה: כ"ז) בנה את המלוא. דוד לא בנה כ"א מן המלוא וביתה (ש"ב ה' ט'),

ושלמה הרבה בתים ובניניס בירושלים ובנאם על המלוא עלמו שלפי דעתי הוא חומת אדמה סלולה ,Erddamm, terrapieno, באמרו שזה המלוא אינו מועיל לשמירת העיר והוא יבנה עליו בתים, ואח"כ יבנה חומת אבנים סביב סביב לירושלים (למעלה ג׳ א׳), וכל זה בודאי לא היה רע לולא היו שם פרטים אחרים לא נודעו לנו, והספיק לתת מקום לירבעם, איש הומה ונאה, לדבר נגד שלמה, וזה בחכמתו ראה שנסיות ירבעם מחשובי שבט אפרים אם ימיתהו תהיה זאת סבה לשנאה עליו, ותחת נקום נקמתו מירבעם, בראותו כי עושה מלאכה הוא, כלו׳ איש זריז ומהיר, מנאו ראש ומשגיח על סבל בני שבטו, כלו׳ על מסים שהטיל שלמה עליהם לבנין בית ה׳ וביתו (למעלה ה׳ י"ג), ובזה חשב לסתום פיו ולהשביע תאות גדולה בו, והצליח לעשות, שעד נבואת אחיה אליו חדל ירבעם מהרים יד בשלמה: כ"ז) ס ג ר את פ ר ץ וגו׳. בחומת אבנים שבנה, שהמלוא לא היה כדאי להגן, והיתה ירושלים כעיר פרוצה אין חומה: כ"ט) ו ה ו א. אחיה, שנתן לו עשרה קרעים ממה שלא היה עד הנה ברשות ירבעם, ולולא כן היה סימן שיקרעו ממנו ממה שכבר בידו, ושלמה חדשה רמז למלכות חדשה: ל"ג) ה ל כ ו. הוא ועבדיו שהיה להם למחות בידו פה אחד: כ ד ו ד א ב י ו. כבימי דוד אביו: ל"ה) את ע ש ר ת ה ש ב ט י ם. נתתי לך את עשרת השבטים: ל"ו) נ י ר. ל׳ נֵר כמו שאמרו עבדי דוד לו, ולא תכבה את נר ישראל (ש"ב כ"א י"ז), ואין לפרשו ל׳ ניר החרישה, או ל׳ עול (בל׳ ארמי נירא): ל"ז) ו מ ל כ ת וגו׳. שעבדיך יִשָׁמעו לך ולא יבקשו למרוד בך, ולפי פֵירוש זה היה ראוי לכתוב ככל בנַפְשְׁךָ, ויש לפרשו עוד תמלוך על אותם השבטים שאתה מתאוה למלוך עליהם ולא על שבט יהודה שבדאי לא תחפץ למלוך עליו, כי ידעת בו שלא ישתעבד לך ואך בזיון וקצף לך אם תמלוך גם עליו, ותיבות ו ה י י ת מ ל ך ע ל י ש ר א ל סומכות זה הפירוש: ל"ח) ו נ ת ת י ל ך א ת י ש ר א ל. כשתכון הממלכה ביד זרעך יהיה כאילו ישראל נתונים לך במתנה ואתה מנחילם לבניך: ל"ט) ו א ע נ ה וגו׳. שרחבעם ואביה בניו חדלו מעבודת ה׳ והלכו אחרי האלילים שכבר היו בארצם, ובעבור זה כלו ימיהם ביגון ואנחה: א ך ל א כ ל ה י מ י ם. שבימי אסא שיכרית הגלולים מן הארץ אחדל מענותם, ונוכל ג"כ לפרשו נבואה על ימות המשיח, אך הראשון נראה יותר לפי פשוטו, ובעינינו אנו רואים

ימות המשיח הולכים ומתקרבים, ודי לנו הבטחה הכתובה בתורה ושב ה' אלהיך את שבותך (נצבים), ואין צורך לעקש הכתובים לבקש סמך יותר או פחות לאמונה זו התקועה כבר בלב כל ישראל, וגלגולי המעשים ההוים בכל יום מחזקים אותה ומבלי שתסמך על הכתובים, שגם אם נוכיח בראיות ברורות שלא דברו לימות המשיח, לא ע"ז ימוטו יסודות תורתנו וגם לא יסודות אמונתנו בתקוות ישראל ומפלותם, רק יסודות אמונה זרה ימוטו: מ') שישק. לפי הסברא גם שישק זה איננו חותן שלמה, שידוע היה ירבעם הבורח מתחת ידו וכונתו למרוד בו, וכתב הח' פיליפזאן בשם Champollion ששישק הוא Sesonchosis הנזכר בדברי מניטון הכהן למצרים, ושמו נכתב על עמוד בארמון הנמצא בעיר קארנאק למצרים, ובקירות הארמון מצויר שישק זה שהוא מביא לפני אלהיו שלשים מלכים בכבלי ברזל ותחת אחד מהם כתוב בכתיבה הקדמונה למצרים (Geroglifi) מכתב שהסברתו דומה לתיבות „יהודה מלך„ (רחבעם? למטה י"ד כ"ה) כמשפט ל' מצרים (צפנת פענח) והדומות לה שמקדימות השם הנסמך אל הסמוך: מ"ג) בעיר דוד אביו. במצודת ציון ששם קברי בני משפחתו:

י"ב א') **כי שכם בא כל ישרא'.** או מפני שעיר שכם היתה באמצע ארץ כנען וירושלים בדרומה, או מפני שהיה כבר בלבבם למרוד בו בדעתם שלא ישא אוזן להם ולצעקתם, ולא רצו זקניהם (הבאים מכל עשרת השבטים להמליכו) לבא ירושלים מיראתם מבני יהודה יושביה שבודאי גם אם לא היו הורגים אותם אם לא ימליכו את ירבעם, לכל הפחות היו מונעים מהם לשוב אל ארצם והיו מחזיקים בהם כבני תערובות (Geissel, ostaggi) להכריח בני שבטיהם להשמע לרחבעם: ב') וישב ירבעם במצרים. נתעכב שם בטוח בדבר ה' לו ביד אחיה ולא דחק את השעה: ג') ויבאו וגו'. ירבעם היה לראש ולמדבר: ד') הקשה את עלנו. ע"י המס לבניניו, ופרנסת אנשי ביתו שהנצבים שלו היו מכריחים את העם לתת חודש אחד בשנה כמו שפירשתי בסי' ד': ה') לכו עוד. והמתינו ג' ימים ושובו אלי, ולשון קצרה דבר כדרך מליצות לה"ק כמו לא תשחט על חמץ דם זבחי (משפטים), לא תבנה אתהן גזית (יתרו) ודומיהם: ז') תהיה עבד. תשפיל גדולתך ותשמע בקולם כעבד השומע בקול אדוניו:

ועניתם. מלך שלטון לא ישפיל עצמו אפילו לענות לצעקת בני עמו, ומי יאמר לו מה תעשה! ודברת וגו' ולא בלבד תשפיל גדולתך ותענה רק תדבר ג"כ להם דברים טובים עד שימליכוך, וכאשר תחזק הממלכה בידך אז תחזור בדבורך והם יהיו מוכרחים לסבול: ח') את הילדים. לא שהיו עתה ילדים (אם לא לערך הזקנים יועצי שלמה ע"ד ותלבש את יעקב בנה הקטן, ולכל הפחות היה אז יעקב בן יותר מששים שנה כמו עשו אחיו בקחתו שתי נשיו הראשונות), רק שבילדותם גדלו אתו כמשפט בני מלכי קדם שיבחרו בין בני שריהם ואציליהם ויגדלום עם בנם העתיד למלוך תחתם למען יהיו לו כאחים ויאהבוהו ויהיו אח"כ שריו ופקידיו הנאמנים, ואולי היה נשאר להם גם בגדלותם שם ילדים כמו בקטנותם, וכמו שרחבעם היה עתה בן מ"א שנה כן בודאי היו גם הם; ולא מסכלותם השיאוהו עצתם, רק באמרם הפך דברי הזקנים, אם תשפיל עצמך פעם אחת תודיע כי יראת מהם, וכל מה שתוסיף ותתן להם כן ירבו לשאול עד שלא ישאר בידך כלום ממשפטי המלוכה; ורחבעם היה בוטח על בני יהודה הרבים והאדירים שלא בלבד לא ימרדו בו רק ג"כ יחזקו ידיו להחזיק הממלכה על כל האומה, ובידי רחבעם היו רכב וסוסים ונשק שהניח שלמה, ובודאי גם בערי הרכב והמבצר נתן שלמה מעבדיו שהיה יכול לבטוח באמונתם, ורחבעם בטח בכל אלה, ומ"מ עצת הילדים לא היתה אחת בפה ואחת בלב כעצת הזקנים: י"א) בשוטים. שרצועותיהם שטות ונדות הנה והנה להכות: בעקרבים. שוטים שרצועותיהם מזוינות בברזל ומפריסות כעקרב: ט"ו) סבה. גלגול דברים: ט"ז) מה לנו חלק בדוד. דברים אלו נשארו בלב המון עשרת השבטים והיו שגורים בפיהם ממרידת שבע בן בכרי (עיין מ"ש בשמואל ב' סי' כ'): עתה ראה ביתך דוד. אתה שלימדת את בניך לקרב את בני שבטם ולחשוב בני שאר השבטים כפחותי הערך נגדם, ראה מה היה לביתך; וגם מאמרם זה נגד דוד הוא ראיה תקיפה לא בלבד על אמונת ב"י בהשארת הנפש אחר המות רק ג"כ בדעת הנפש מה נהיה בארץ ושמחתה או אבלה במה שיקרה לאוהביה וקרוביה: י"ח) את אדרם. או לדבר על לבם, או להרים מה עובד מבחוריהם לעשות עבודתו להראותם שאינו מפחד מהם, וזה נראה יותר, שאם היה רוצה לדבר על לבם היה שולח אליהם איש נכבד לא אותו שעל המס שבודאי שנאוהו מחמת פקודתו,

ובראותו כי תחת הביא צוארם בעולו רגמוהו, ומהר רחבעם לנוס פן ירגמוהו גם הוא: י"ט) ויפשעו. אם היה כותב ויבגדו היה ר"ל שמתחלה עבדוהו ועכשו כאלו התחפשו בבגד חדש ומרדו בו, עכשו שכתב ויפשעו ר"ל עברו עליו ועל דבריו (כפשע ביני ובין המות, ש"א כ' ג', ואעפ"י שזה כתוב בשין ימנית והם בשמאלית, העיר כבר שד"ל שביומי קדם לא היתה שם כ"א הימנית) כדבר ריק ובלי תועלת שאדם דש בעקביו ולא יחוש: עד היום הזה. א"כ נכתב סיפור זה בזמן מאוחר למעשה, רק מ"מ בהיות עשרת השבטים עוד על אדמתם ומלכם מושל עליהם: כ') וישלחו וגו'. קודם דבורם אל רחבעם שכן כתוב ויבאו ירבעם וכל קהל ישראל, ירבעם בראש כולם: אל העדה. סנהדרין הנועדים ונאספים להועץ מה לעשות: וימליכו. ואח"כ כשראו שאין תקוה ברחבעם שישמע לעצתם, המליכו את ירבעם: שבט יהודה לבדו. ובנימין הסמוך לו והוא מתי מעט וירא מבני יהודה, וגם עיר ירושלים עומדת על הגבול בין נחלת שני השבטים ויושביה מבני שניהם: כ"א) בחור. לא הקהיל כ"א הנבחרים שבהם, שאל"כ שולפי חרב ביהודה לבדו היו חמש מאות אלף (ש"ב כ"ד ט'): להשיב. מאחר שהיתה ביד אביו ואבי אביו, ומוחזק הוא בה, וראוי להשתמש בשרש השיב, וכן ביצחק ההשב אשיב את בנך (חיי שרה) ויצחק לא היה שם מעולם, רק אברהם ותרח נולדו שם: כ"ג) ויתר העם. מלבד הנבחרים למלחמה: כ"ה) ויבן. עשה בשכם בנינים לצרכו וגם חומות ומגדלים לחזקה: ויצא משם. ר"ל ובאשר כלה כל חפצו לעשות לשכם: כ"ז) אדניהם. שם אדון ובעל בכנוי מחובר גוף נסתר הוא תמיד בל' רבים, אדוניו, בעליו, רק כאן יש לפרש אדוניהם זה ל' רבים וכונתו דוד ושלמה שהיו אדוניהם לשעבר והצליחו במלכותם, ובבוא בני עשרת השבטים ירושלים יזכרו ימי קדם הטובים וישוב לבם אל זרע דוד: כ"ח) אשר העלוך. עבודת העגלים לא היתה עבודת אל נכר, רק כמו עגל שעשו במדבר ציירו אלהי ישראל תחת דמות זה, ומה הקלם לסור ממצות ה' הביאם לשנות שאר חקיו על דבר הכהנים בני לוי ועל דבר החגים והקרבנות: כ"ט) בבית אל. בהר אפרים על הגבול בין אפרים ובנימין, ודן היא לשם או ליש שלקחו ז' מאות בני הדני מאת הצידונים יושביה (שופטים י"ח) בגבול צפוני תחת הר הלבנון: ל') עד דן. לעבדו הלכו דרך רחוקה וקשה, ובתחלה לא עבדו העגלים

ומרצונם כ"א בצווי ירבעם רק מעט נטה לבם אחריהם והאמינו באלהותם, וזהו שכתב ויהי הדבר הזה לחטאת: ל"א) בית במות. שהיו בו במות הרבה, וכמו שהיו להם שתי צורות נעבדות, כן היה להם יותר ממקדש אחד וממזבח אחד: מקצות העם. מחשוביהם המוקצים ומובדלים מהמון העם, וכן ומקצה אחיו לקח חמשה אנשים (ויגש): ל"ב) ויעל. הוא בעצמו או שעשה עצמו כהן גדול, או שהורה את עמו שאין שם כהונה גדולה רק כל הכהנים הממלאים ידם לעבודת העגלים שוים בגדולתם, ובזה תסור קנאה מביניהם: ל"ג) מלבו. כתוב מלבד ואם תוסיף וו הנופלת מחמת וו של ויעש הקרובה תהיה תיבת מלבדו:

י"ג א') **איש אלהים.** עושה נפלאות, ולזקן קורא בשם נביא, ומדבר בשם ה': ב') מזבח. יש בהוראת שרש זה השחיטה וההקטרה, ונ"ל שיש לפרשו ל' שחיטה שרק עצמות שהוציא מן הקברים שרף יאשיהו על המזבח (מ"ב כ"ג כ'), ומ"מ תרגמתיו ל' קרבן שדמם היה כקרבן אשם על חטאתם שחטאו והחטיאו: ג') מופת. מקורו פת שמובנו שרש פתה ושם פתי, הנפתה בנקלה, והאות מקורו אית בל' ארמי יש, מה שמורה הוית דבר בלי ספק, א"כ מופת מעשה נסים או כדומה המפתה לב אדם להאמין בדבר שאין השכל לבדו לא היה מאמינו, והאות ראיה גמורה המקיימת דבר מן השכל: ו') חל נא וגו'. החלש זעם אלהיך מעלי והגד לו שדנתי דין בעצמי ומודה אני על חטאתי (ועיין למעלה א' כ"ח): ז') וסעדה. אינה מלה זרה בנקודתה רק כך הוא משפטה מפני עין הפעל שלה שהיא מאותיות אהחע שבמקום קמץ חטוף בסמך ושוא בעין ע"ד שמרה פקדה במקום שמר ופקד לצווי יקדים החטף גם שאיננו באות גרונית, וכן השבת מטהרו במקום מטהרו, מטהר אותו, מנקות אותו, ע"ד משמרו מפקדו ואמת הוא שהיה ראוי פעל טהר יוצא לבנין פעל שבבנין הקל הוא עומד, רק זאת נראית לי דעת הנקדנים שנקדוהו כן: ט') צוה אותי. המצוה, אולי בא לו מלאך בדבר ה': לא תאכל לחם וגו'. כאילו היא עיר הנדחת שאסור ליהנות ממה שבתוכה, אברבנאל; ולא תשוב וגו'. כאילו כבר נחרבת ואין דרך מביא לה ומוציא ממנה, פיליפזאהן: י"א) ונביא אחד זקן. נביא אמת שחדל מנבואתו זה

ימים רבים, או שבאה לו נבואה רק פעם אחת בלבד, ונסתפק אם הנביא דבר מה שדבר מדעתו לאיים על ירבעם ואל הסכים על ידו ועשה לו נס (כמו שעשה למשה בדבר קרח, לשמואל בקולות ומטר, לאליהו בהר הכרמל ולאלישע ברוב הנפלאות שנעשו על ידו), או היה ממש דבר לו מאת ה', ואם עשה מדעתו לאיים על ירבעם הצליח בדברו ע"י הנס הנעשה לו מיד, רק מי יודע אם יתקיים דברו באחרית הימים, והזקן היה רוצה לתקן קבורתו באופן שלא ירגיזוהו ממנוחתו, והלך לנסותו; ובראשונה כשראהו מאמין בו ואיננו אומר מדוע חזר בו ה' ממחשבתו? ומדוע לא דבר אלי שנית? ומה אות כי אמת בפיך? ושב ואכל עמו אמר בודאי מדעתו עשה ואין צורך לחשוב מחשבות לקבורתי, עד שדבר ה' עמו וגלה לו שאמת בפי הנביא הבא מיהודה שבא דבר לו מאת ה' ולא מדעתו עשה; ולא הרע הזקן לעשות בכל זה לפי שמצווים אנחנו לחקור בנביא אם נביא ה' הוא שה' מדבר עמו או נביא סתם שמדבר מדעתו רק דברי מוסר וחכמה לייסר הלבבות ולהדריכם בדרך הנכונה, ועיין במשתדל פ' בהעלותך על פסוק אם יהיה נביאכם: בנו. הבכור, ויספרו. שאר בניו, הבכור ספר תוכן המעשה והאחרים הלכו וספרו הפרטים: י"ב) ויראו בניו. לפי דקדוק הלשון היה לו לכתוב ובניו ראו, שראו מקודם לכן: י"ח) כחש לו. כִּחֵשׁ הוראתו האמתית היא קרובה לכִחֵד הקרוב לו גם בהברה, אלא שהראשון הוא בלתי הגיד כשנשאל עליו והשני בלתי הגיד סתם ומבלי שיהיה שם מי שישאל על הדבר, וכאן היה ראוי לכתוב כִּזֵּב שהוראתו הגיד דבר שלא היה, ושִׁקֵּר ראוי לשניהם כִּחֵשׁ וכִזֵּב, האומר דבר שאינו אמת: כ"ב) לא תבוא נבלתך וגו'. לשניהם נראית הנבואה כמוגדת שלא יקבר בקברי אבותיו, לא שימות בלא עתו, וע"כ לא חרה אף הנביא הבא מיהודה על הזקן, שלפי דעתו לא גרם לו רעה גדולה בכזבו לו, ובעצמו חבש לו החמור להודיע לו כי לא שונא הוא לו: נבלתך. לפי דברי הח' בן זאב באוצר השרשים שלו לא יתכן שם נבלה במות מיתה טבעית רק למת במלחמה או ע"י הריגה וכדומה, באופן שישאר הגוף זמן נופל בשדה בלא קבורה, ויפה דבר: כ"ד) והחמור עומד אצלה. ולא ברח לו מפחד האריה: כ"ו) וישברהו. לא כתב ויטרפהו, שפרש טרף מל' טרף נתן ליראיו (תהלים קי"א), טרף בפיה (פר' נח) הוראתו אכול דבר הנטרף כולו או מקצתו,

וכן טרף טרף יוסף (ויש״ב), וכאן שברו ולא אכל ומשרו, וגם לא ששעו לשנים קרעים כמו ששסע שמשון את האריה, רק עשה בו שבירה במקום שהנשמה תלויה בו: כ״ט) לספד. הראוי לספדו והסרה הוו מפני זו ולקברו שאחריה: ל׳) בקברו. בקבר שהנביא הזקן תקן כבר לעצמו: הוי אחי. והוי אחות, הוי אדון והוי הדה (ירמיה כ״ב י״ח) שהמקוננות מתחילות הוי אחי! והמקוננים משיבים הוי אחות! וכולם מוסיפים הוי אדון והוי הודו, ושאר הקינה נאבדה ממנו, והוי בהא ל׳ קריאה גרידה ואוי באלף ל׳ צער, רק מקורם אחד ונחלפים זה בזה: ל״ו) ימלא את ידו. בפר בן בקר ואילים שבעה (ד״ה ב׳ י״ג ט׳) ועיין שופטים י״ז י״ב מ״ש שם על מלילת מלא את יד: ל״ד) ויהי. ירבעם בדבר הזה גרמא להטאת ביתו, ולהכחידו ולהשמידו מעל פני האדמה, ופעל הכחיד ר״ל שלא ימצא שום אחד מבני ביתו בגלוי כ״א עצור ועזוב, והשמיד הוא כליה גמורה ותיבות מעל פני האדמה מוסבות לפעל השמיד בלבד:

י״ד ב׳) **והשתנית.** אלו היה כותב והתחפשי היתה כונתו שני בגדיך לבד, והשתנית ר״ל שני גם קולך ומהלכך באופן שיאמרו אשה אחרת היא ולא אשת ירבעם: ג׳) נקדים. ביהושע ט׳ ה׳ כתוב וכל לחם צידם יבש היה נקודים, ושד״ל פירש עליו היה כ״כ יבש שהיה מתפרר לפירורים דקים כמו נקודה, וכן ענינו כאן מעשה אופה נאפה בתנור עד שיבש (Zwieback, biscuit, biscotto), ויש מפרשים שם ביהושע העלה קמחים כמין נקודות ירקות, וכאן יהיה ענינו פת מתובלת בתבלין שנראים בתוכה ועל גבה כנקודים, והוא פת הבאה בכסנין הנזכרת בתלמוד (ברכות מ״ב), וגם ביהושע וגם כאן תרגם יונתן כסנין, ואולי עיקר תיבה זו בל׳ ארמי כם שמונה שרש כסס שענינו לעס וכתת בשניו מחמת רוב האפיה, והושאל אח״כ לכל פת מתובלת: ובקבק. צלוחית שפיה צר ומוציאה קול כשיוצא המשקה ממנה (Onomatopeia), ומזה שרש בקק שענינו הריק (בוקק הארץ, ישעיה כ״ד א׳), וכן תיבת צנצנת בהברתה משמעת קול המשקה היוצא ממנה, וצלוחית מצאנוה תרגום לצנצנת (אונקלוס פר׳ בשלח), ומצאנו צלחת (מ״ב כ״א י״ג) וצלחות (ד״ה ב׳ ל״ה י״ג) וטמן עצל ידו בצלחת (משלי י״ט כ״ד), בכל אלה שרש צלח קרוב לפלח שענינו בקע, וכן קערה שרשו

הפוך מן קרע, ומקור מלות אלה בזמן קדמון לח, ער, מלות זעירות, ונוספה עליהם הא"כ אות ראשונה, א"כ נלחת או נלוחית הוראתה כלי מחזיק דבר לח, וקערה כלי שמערים ושופכים ממנו דבר הלח שבתוכו: ד) ק מ ו ע י נ י ו. וכן בעלי ועיניו קמה, עמדו והדלו מתנועתן, או כתב עיניו במקום עפעפיו ור"ל עפעפיו עמדו ולא התפתחו עוד: ה) מ ת נ כ ר ה. עושה עצמה נכריה, וכן מתעשר, מתרושש, עושה עצמו עשיר ורש, ואין זו הוראה בפני עצמה לבנין התפעל שהיה ל' כחישה, רק היא מהוראת הבנין עצמו המורכב מפוֹעל ופעול, ולא ידעתי מדוע נקדו כּף של מתנכרה בגדי ולא בשוא כנהוג: ז) ה ע ם. השפלים והנבזים, שאל"כ היה כותב מתוך עמי: ח) ר ק ה י ש ר ב ע י נ י. ואם חטא לא להכעיסני עשה, רק מתוקף יצרו: ט) מ כ ל א ש ר ה י ו ל פ נ י ך. מפחותי שופטי ישראל שגם הם לזמנם היו כמלכים, ואבימלך היה ג"כ למלך על שכם: ו מ ס כ ו ת. כאלו עבדת אלהים אחרים מאחר שעשית לך מסכות, שציירתני בדמות העגלים ואני אין לי צלם ודמות, א"כ אלהים אחרים אתה עובד ולא אותי: ג ו ך. מל' גויה ולא מל' גב, ואני תרגמתיו במליצה הנהוגה בל' איטלקי מל' גב, (dopo le spalle) מכ"ש שמצאנו גו במקום גב, ומהלמות לגו כסילים (משלי י"ט, כ"ט): י) ע צ ו ר ו ע ז ו ב. בפר' האזינו, ואפס עצור ועזוב, הביא שד"ל בתרגומו פירוש חדש על המליצה הזאת, וביאר אין עוד הפרש בין עצור בבית הכלא ובין עזוב לחפשי כי כולם ינאקו תחת עול העבדות, וגם הה' פיליפסאהן הביא שם פירוש זה בשם De Wette; רק במלכים ב' י"ד כ"ו מצאנו ואפס עצור ואפס עזוב, ושם לא יתכן פירוש זה מפני כפל תיבת ואפס, ע"כ נ"ל לפרש כפירוש רבותי, הכרית לירבעם לא בלבד החשובים במשפחתי כי גם העצורים בבית הכלא או העזובים בדד שאין חולה עליהם ודורש טובתם: י"ב) ב ב א ה. מקור בתוספת הא̈ ע"ד שָׁמְרָה פָּקְדָה, והיה ראוי להיות מלעיל כמו הלוי באה אתי הביתה (למעלה י"ג ז'): י"ג) ד ב ר ט ו ב א ל ה'. אל במקום על ר"ל לכבוד ה': י"ד) ו מ ה ג ם ע ת ה. נ"ל שחסרה מ̈ה לפני תיבת מעתה ומפני מ̈ה של גם, יכרית את אנשי בית ירבעם הנמצאים זה היום, ומה גם מעתה, וגם הנולדים מעתה ועד עולם, וכן דעת יונתן ורש"י: ט"ו) ו ה כ ה וגו'. מליצה קצרה כמשפט לה"ק ע"ד לא תבנה אתכן גזית (יתרו), והכה בזה שינידם כאשר ינוד הקנה במים:

האשרים. כל פסוק זה, ייעוד הגלות ושבתו, הוא נבואה, שעדיין לא עבדו ב"י בעלים ואשרות; ונראה שבעבודת הבעל והאשרה קדמום בני יהודה (פס' כ"ג), ובני ישראל לא עבדו הבעל עד ימי אחאב (למטה ט"ז ל"א), וגם אביה מלך יהודה אינו מוכיחם כ"א על עבודת העגלים (ד"ה ב' י"ג): ט"ז) ויתן את ישראל. לא ישמרם לו לנחלה רק יתנם מתנה למי שיהיה, ע"ד אשר סגר את האנשים (ש"ב י"ח כ"ח) ולא פירש ביד מי: י"ו) תרצתה נראה שירבעם החליף מושבו משכם לתרצה, והיא היתה עיר יפה, יפה רעיתי כתרצה (שה"ש ו' ד'): כ"ב) ויקנאו אותו. מל' וקנא את אשתו (נשא) רק שיש לבנין פִּעֵל זה גם הוראת הפעיל, גרמו לו כביכול שיהא מקנא אותם בעבדם אלילים תחתיו, ושרש קנא נקשר עם את ענינו ירא פן יטול איש אחר את שלנו (ויקנאו אותו פלשתים, תולדות, יראו שיצחק ילך הלוך וגדל והם יהיו הולכים ודלים, ומפני זה סתמו בורותיו ורבו עמו על הבארות שהיה חופר, וקנא את אשתו, ירא פן תתן דודיה לאיש אחר); קנא נקשר עם בי"ת ענינו ראות בצרות עין הצלחת רעהו (אל תקנא בעושי עולה כי כחציר מהרה ימלו, תהלים ל"ז, ויקנאו בו אחיו, וישב, אחר ששמעו גם מפי אביהם פתרון חלומות יוסף המבשרים לו גדולה רבה עד שיבא אביו להשתחות לו); קנא עם למ"ד חרדה לכבוד מי שיהיה (אשר קנא לאלהיו, פינחס, המקנא אתה לי, בהעלותך); וסוף שלשת הקנאות הוא כעס, ע"כ ישתמשו בשרש זו גם להוראת כעס, וכן יש לפרשו גם כאן, וכן ויקנאו למשה במחנה (תהלים ק"ו): אבותם. בימי השופטים: כ"ד) קדש. כבר הורה שד"ל שמקור מלת קודש הוא מן יקוד אש, דבר מובדל מהנאת בני אדם להעלותו עולה לשמים, ואחת הוראתו בכל מקום, גם קדש זה ואיש הקדשה בעינים על הדרך (וישב), איש או אשה הנבדלים מהמון העם ובסכלותם חושבים לתת כבוד לאליליהם בנאופם, ויהודה בא על תמר בחשבו שהיא זונה, רק בשלחו לה הגדי ביד רעהו העדולמי, זה בוש לשאול איש הזונה ולהודיע כי רעהו מחמת זנות בא עליה, וישאל איה הקדשה כאלו לעבודת אלילים בא עליה, והם השיבו לא היתה בזה קדשה המפקרת עצמה לעבודת אלילים; והקדשים היו מפקירים עצמם למשכב זכור (ועיין במשתדל על פסוק אתנן זונה ומחיר כלב, תצא, שמפרש שכלב זה הוא הקדש הנזכר כאן, Cinedo, המפקיר עצמו

לעבודת האלילים ומחירו לבית מסגדם): כ"ו) ואת הכל לקח. גם מה שהיה במקומות אחרים: מגני הזהב. שהיו בית יער הלבנון, הוא בית שלמה (עיין למעלה ז' ב'), ומכאן תוספת ראיה, שגם מגני הנחשת שעשה רחבעם תחתם נתנם ביד השומרים פתח בית המלך: הרצים. רוכבים על סוסים קלים במלחמה, וכן ויאמר המלך לרצים (ש"א כ"ב י"ז): כ"ח) ישאום. יקחום בידם, כמו קומי שאי את הנער (וירא): והשיבום. אחר שוב המלך אל ביתו, והיו מלוים אותו עד בית ה' ומגניהם בידם, וזה מחזיק דעת המפרש ועולתו אשר יעלה בית ה' (למעלה י' ה') עליתו בכבוד והדר, שתשע מאות רצים היו מלוין את שלמה בעלותו לבית ה' ומגנים ולבות של זהב בידם: ת א. מבוא, מפרש אתא בל' ארמי: ל"א) בעיר דוד. בקברי המלכים:

ט"ו ג') **לבבו שלם.** מד"ה ב' י"ג י' נראה שעבד את ה' אלהי ישראל, רק לא עבדו עבודה שלמה, שהיה פוסח על שתי הסעפים והיה נפתה אחר האשרים והקדשים: ד') את בנו. אחד מצאצאיו: ז') ומלחמה היתה בין אבים וגו'. נקשר עם מקרא שלפניו, כשם שהיתה מלחמה בין רחבעם ובין ירבעם כל ימי חייו של רחבעם כך היתה מלחמה בין אבים ובין ירבעם, אולי המעתיק השמיט שטה וכתבה אחר שתי שטות: י') ושם אמו מעכה וגו'. כאן אומר שמעכה היתה אם אסא וכן בד"ה ב' ט"ו ט"ז, ולמעלה פס' ב' אומר שהיתה אם אבים וכן בד"ה ב' י"א כ"ב, ואח"כ שם סי' י"ג ב' קורא לאם אביה או אבים מיכיהו בת אוריאל מן גבעה, א"כ יש כאן חלופי דברים ואין להכריע, ולומר שקורא לה אמו אבל היא היתה באמת אם אמו כדברי המפרשים היה הגון לומר אם היה כתוב בלבד וגם את מעכה אמו ויסירה מגבירה (ודוגמתו בד"ה) שקרא לזקנתו אמו כמו שקורא יעקב לאברהם זקנו אביו (אלהי אבי אברהם, פר' וישלח), רק כאן שמספר לנו שם אמו, באמו ממש מדבר ולא באם אביו אפילו גדלתו כהמו: י"ג) מפלצת. כמו תועבת מצרים (פר' וארא) במקום אלהי מצרים, ל' בזיון, נלה הראוי להיות נפרץ ונכרת (בחילוף אותיות), או המחריד ומפחיד ל' פלצות, (תהלים נ"ה ו'), אם מחמת דמותו שעשאוהו בצורה כעור ורע, או מפני תשמישו הנמאס לניאוף וזנות, והאליל האשרה היתה הלבנה ולאורה יראו גללי האילנות כגללי ענקים

ורפאים, וע"כ עשו לה גם כן צלם מפחיד מחמת רוע מראהו: מגבירה. עיין מ"ש למעלה י"א י"ט: י"ד) והבמות וגו'. בזה חטא שהתיר לאחרים שיזבחו בבמות לה', רק הוא לא זבח כ"א בבית המקדש ולא נתפתה אחר גילולי האלילים, ובד"ה ט"ו י"ז כתוב והבמות לא סרו מישראל: ט"ו) וקדשי. כתיב וקדשו והראוי וקדשיו, מה שהקדיש אביו ומה שהקדיש הוא וכן הוא בד"ה שם פס' י"ח: בית ה'. כמו בבית ה': י"ז) הרמה. מבצר במקום רם על תחום יהודה, אולי הדרך עוברת תחתיו, ואנשי צבאו היו יכולים ממרום מצודתם למנוע אנשי יהודה מעבור: י"ח) הנותרים. בנין הרמה ע"י בעשא לא היה עד שנת ל"ו למלכות אסא (עיין בד"ה), א"כ נשתמשו לצורך בית המקדש מקדשי אבים ומקדשי אסא בשנים שהיה שלום בארץ, ומה שנותר בקדשים ההם לקח עתה אסא ושלח לבן הדד, ולפרש הנותרים ממה שלקח שישק נ"ל רחוק, שלמעלה (י"ד כ"ו) הוא אומר שלקח הכל: י"ח) טברמן. טוב וידיד בעיני אלהיו רמון (מ"ב ה' י"ח): כ') ואת כל כנרות. כל הערים שעל ים כנרות הוא ימה של טבריא: כ"א) בתרצה. מקום מבצר פן יבאו לו אויבים מצפון ומדרום: כ"ב) וישאו וגו'. הרסו מה שבנה ולקחו מה שמוכן לכלות הבנין: כ"ז) בגבתון. עיר בנחלת דן (יהושע י"ט, מ"ד) ונפלה אח"כ ביד פלשתים: כ"ט) עד השמדו. הה"א נקודה חירק ל' עבר וחסרה תיבת אשר וכן עד השמידו אותך (פר' תבוא) עד הכרית כל זכר באדום (למעלה י"א ט"ז) ורבים עוד: ל') בכעסו. ידע בוראו וכיון למרוד במצותו לא תעשה לך פסל:

ט"ז ב') **להכעיסני.** כל מלכי ישראל אלה לא היו כופרים באחדות ה' והולכים אחרי האלילים ואמונתם בם (חוץ מאיזבל בת אתבעל מלך צדונים שהיתה מאמינה בבעל), רק היו עובדים אותם כמו ירבעם מיראתם פן בעבודת ה' לבדו ישוב לב העם אל מלכי יהודה, או מיצרם הרע המטה לבם אחר הניאופים והתזנונים: ג') מבעיר אחרי. הולך ומבעיר עד שיכלה: ז') וגם וגו'. נראה שנבואת יהוא בן חנני היתה בסוף ימי בעשא, והתחילה מבעשא עצמו שהלך בלי חמדה, שכן כתוב הנני מבעיר אחרי בעשא, וגם על ביתו היה דבר ה', ונתקיים כמו שהולך ומספר: להיות. דבר ה' היה שבית בעשא יהיה כבית ירבעם שיכרת כמהו, או כונתו בעשא עשה הרע להכעיס

ה' ולהדמות בדרכו לדרך ירבעם למען תתקיים המלוכה בידו: ועל אשר הכה אתו. את בית ירבעם והוא לא היה כ"א שבט אף ומטה זעם ביד ה' נגד בית ירבעם, ומאחר שלא לקח מוסר מאבדן הרשעים ראוי הוא לעונש כפלים על חטאתו בעבודת האלילים ועל הכריתו את בית ירבעם לא לעשות לה' רק מחפצו למלוך תחתיו: ט') אשר על הבית. מכין נרכי בית המלך, כעין י"ב הנגבים שהיו לשלמה, והוא גובה מן העם ומנדה בלו והלך, ואין המלך יודע אתו מאומה כ"א הלחם אשר הוא אוכל, ובכן זה שעל הבית מתעשר עושר רב: י"א) בית בעשא. בניו ובנותיו: וגאליו. אחיו ואחי אביו ובניהם: ורעהו. ורעיו, הא במקום יוד ושתיהן אותיות נחות: בהבליהם. שהלכו אחרי ההבל ויהבלו. ידעו שהאליליהם הבל וריק ועכ"ז עבדום, שאם היו מאמינים באלהותם היתה להם התנצלות: י"ח) וישרף עליו. זמרי שרף על עצמו, ודעת בעל מגודת דוד שנושא הפעל הוא עמרי, עמרי שרף על זמרי, והיה לו להזכיר שם עמרי על השריפה: כ"ב) את העם. מן העם כמו כלאתי את העיר (ואראה) מן העיר, ושמושי מלת את רבים, ומקורם תמיד הוראת עם ואגל: כ"ד) בכרים כסף. מספר זוגיי הינו מתחלף בסמוך: ויבן את ההר. עשה עליו בנינים שונים לאורך עיר: על שם שמר. נראה שהיה ראוי להטעים שם דרגא, שמר תביר, אדני מרכא, ההר טפחא, על שם שמר שעד היום השוא היה אדוני ההר קראה שומרון: כ"ה) וירע. לא הוסיף אלילים חדשים כמו שעשה ואחאב בנו, רק לעבודת העגלים עשה מעשים יותר מכוערים ממעשי המלכים שקדמוהו: ל"א) הנקל לכתו וגו'. כאלו לכתו אחר חטאת ירבעם בעבודת העגלים היה דבר קל, אחר שלקח לו לאשה את איזבל (אית בל, יש הבעל, ע"ד יאשיה יש יה) בת אתבעל (יש בעל) הלך ועבד את הבעל, אליל ומתועב בעבודתו הנמאסת על עבודת כל האלילים: ל"ג) האשרה. אשת הבעל, Astarte, וכתבתי כבר עליה ועל שמה במקום אחר, ונראה שעד עתה לא היתה בישראל כ"א ביהודה בימי רחבעם: ויוסף אחאב לעשות. יותר מזה עשה: ל"ד) בית האלי. מעיר בית אל, ונראה שגם שדה עיר יריחו עבר באורך הימים מנחלת בנימין לנחלת אפרים והיה תחת ממשלת אחאב: באבירם בכורו יסדה. אבן הראשונה למוסד הבית היתה גופת בכורו הנקבר שם:

י"ן א') **התשבי.** מעיר ששמה תושב, יונתן, ולפי דברי יוסף הכהן בקדמוניות שלו שמה תשבון בארץ הגלעד, וגם השבעים תרגמו מן תשבון: אשר עמדתי לפניו. כאחד ממשרתיו, ר"ל שמנעורי עזבתי חיי שעה ולא שמתי לבי כ"א אל עבודתו: ג') על פני הירדן. הזוחל בקו שוה לירדן עד ששפכו מימיו לתוכו או לתוך ים המלח: ו') והערבים. הסברא היותר נכונה היא הנהוגה שר"ל עופות ממין העורב, אך שמעתי מפרשים אותי אנשים מארץ ערב והיה ראוי לינקד עַרְבִים, ויש בתלמוד בבלי (חולין ה׳) מי שסובר שהיו מגור עורב (שופטים ז׳ כ"ה): ט') אלמנה. בארצות הקדם נכרות האלמנות מן הבעולות ומן הבתולות ע"י לבושיהן או כסוי ראשן: י') מקששת. לוקטת עצים קטנים כמו קש: י"ב) מעוג. או עוגה, לחם עגול, וכן בתענית (פרק ג׳ מש׳ ד׳) במעשה חוני המעגל עג עוגה ר"ל עיגול, ומקור המלה עג בחלוף אותיות חג שמובנו מחוגה וענינו בראשונה עיגול ואח"כ מחול בעיגול, ואח"כ יום שמחה שבו יוצאים לחול במחולות, ואח"כ קרבן שמקריבים ביום טוב (אסרו חג בעבותים, תהלים קי"ח): י"ב) צפחת. שמעתי שבל׳ סורי צפח ענינו כמו בל"א תפח שהוראתו התנפח והרחיב; וכלי זה אם היה מעשה זכוכית נקרא כן על שמנפחים אותו בעת עשיתו, ואם היה כלי חרס מפני שהיה לו צואר ארוך ובטן נפוח, ואולי הוא סיר נפוח הנזכר בירמיה א׳ וגו׳, וכן פרשתי ג"כ צפיחת בדבש (בשלח) שבטגן חלות הקמח בשמן יחם האויר ויתנפח והחלות תתפחנה, וגם שם חלה משרש חלל שהוראתו נקב והריק שבקרבן רקות הן: ט"ו) היא והוא. יש אם למקרא משום פעל ותאכל שהוא ל׳ נקבה ויש אם למסורת שכמו בפעם ראשונה כן בכל פעם עשתה בתחלה עוגה לו ואח"כ לה ולביתה: ימים. שנה תמימה: י"ז) נשמה. נשימה, שלא היה מנשים עוד מאפו ומפיו: י"ח) להזכיר את עוני. אין מיתה בלא חטא, וה׳ פוקד עון אבות על בנים, שתי הדעות היו מפורסמות בישראל; וזאת כונת דבור האשה, בני היה בריא קודם בואך אתה איש האלהים הגוזר וה׳ מקיים, ואח"כ אתה הזכרת איזה עון שהיה לי והאל היה נראה כשוכחו בהצילו אותי מצרה; ותיבת באת בתמיה והיתה ראויה להא התימה, וגם הפירוש הנהוג לערכך אני אשה חוטאת נכון הוא: כ׳) הגם. כמו האף תספה צדיק עם רשע (וירא), איך תעשה זאת אתה האל הצדיק

והטוב: מתגורר. מבנין התפעל המשמש לפעמים כמו נפעל ומתחלף בו (ע"ד ל' ארמי שאין שם נפעל פעל והפעל כ"א התפעל) אני מוכרח לגור: כ"א) תשב כה וגו'. יפרשו המפרשים המאורע כמו שירצו בודאי כונת הכותב שהנער היה מת כמו הנער שהחיה אלישע, וא"כ זה ראיה גמורה שהאמינו בימיה ההם בהשארת הנפש: על קרבו. אל קרבו, וכן וילך אלקנה הרמתה על ביתו (ש"א ב' י"א): כ"ד) עתה זה ידעתי. ידעתי כבר ועתה אני יודעת יותר:

י"ח א') **הראה אל אחאב.** והשתדל שיחזור העם בתשובה: ג') היה ירא את ה'. ולא ירא מן ה', וכונת המליצה מפורשת בתהלים קי"ב, אשרי איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד: ה') מעיני המים וגו'. מעין או עין הוא מים הזלים מנקיקי הסלעים כדמעה מן העין, ונחל (בחלוף אותיות נגר) הוא מים זוחלים בקרקע: חציר. דשא הנקצר למאכל בהמה: ה') ולא נכרית וגו'. תרגמתיו כאלו כתוב נַכְרִת ע"ד לא יכרת לך איש מעל כסא ישראל (למעלה ב' ד') ומפני שמוש תיבת מן או המ"ם שאחריו, לא נהיה נעדרים ומחוסרים מהבהמות, לא נִשְאַר בלי בהמות: י') והשביע וגו'. היה משביע את הממלכה ואת הגוי שאמת בפיהם במה שאמרו שאינך ביניהם, וחסרו מלות כי אמת הוא, וזהו דרך הלשון כמו (בסי' א' ל') לאמר כי שלמה בנך ימלך אחרי וגם שם חסרה תיבת נשבעתי או באמת (וכן בפס' י"ג וט"ו שם): ימלאכה. ל' הוה, נשבעו שאינם מולאים אותך, ע"ד ככה יעשה אויב, היה עושה: י"ב) על אשר. במקום אל אשר: י"ז) האתה זה. האתה הוא האיש הזה העוכר ישראל, ול' קנאה הוא: כ"א) אתם פסחים וגו'. משל לקוח מן העופות המעופפים בכלוב או על אילן מענף זה לענף אחר כאלו הם בספק איזהו הנכון להם, ונקראו גם המחשבות סעפים (סעפים שנאתי, אלפא ביתא) לפי שהולכות ומסתעפות ומתחלקות, ומאחת תולדנה הרבה: ולא ענו וגו'. שאע"פי שעבדו את הבעל לא סרה עדין יראת ה' מלבם: כ"ב) לבדי. ויראה לכם שיחיד ורבים הלכה כרבים, עתה נגסה אם האמת אתי אעפ"י שאני יחיד או עמהם שהם הרבים: כ"ג) העשה. אתקן ואערוך כמו וימסר לעשות אותו (וירא): כ"ו) אשר נתן להם. מאחר שלא רצו לבחור: ויפסחו. אחת מעבודות

אליליהם היה לעשות לכבודם ריקודים מתועבים ומכוערים, וכן ויקומו לצחק (תשא): הצהרים. מל' צהר וזוהר ושחר וחרס (האומר לחרס ולא יזרח, איוב ט' ז') וצהר ובית הסהר (שיש שם חלון קטן עגול כמו לבנה), וצהלה (פנים מאירות משמחת הלב), ואולי ג"כ תמנת חרס או תמנת סרח (יהושע כ"ד ל', שופטים ב' ט') מקום קבורת יהושע שלפני התנחל בני ישראל את הארץ היתה שם תמונת הבעל או השמש, וגם פעל סחר שענינו סבב (סחור סחור תרגום של סביב) ומאת השמש שלפי ראות העין סובב ומקיף את הארץ, וגם פעל הקיף מקורו נקף שהוראתו כרת (ונקף סבכי היער, ישעיה י' ל"ד), וגם חזר שבל"א ענינו שוב, וחרש שבכלות המענית חוזרים חלילה, וכרת שבחרישתם כורתים וחותכים האדמה, וחרת וחרט שפוסלים באבנים ומעשה חרש אבן, וחרוזים (צוארך בחרוזים, שה"ש א') הסובבים הצואר, וחירות ובן חורין בל"א, ע"ד ואת הארץ תסחרו (מקץ) שיש לו רשות להתהלך בארץ, וחור נקב עגול, וחוור צבע לבן הוא צבע האורה, ואולי גם שם רוח (שממנו פעל רָוַח, רחב, וחרב) המקיף את כל הארץ (סובב סובב הולך הרוח (קהלת א' ו'), שע"י רחיפת חלקי האויר הדק תולד האורה לדעת קצת מחכמי חכמת הטבע (ורוח אלהים מרחפת, ויאמר אלהים יהי אור), ובל"א קראו לו אויר aer המזכיר שם אור, א"כ אחר סיבוב גדול חזרה המלה להוראתה הראשונה: אשר עשה. הם עשו להם המזבח, רק מיחס הכל לאליהו מאחר שהוא הביאם למעשה, וכן יש לפרש גם הפר אשר נתן להם: כ"ז) ויהתל. זה שרשו התל, רק ואביכם התל בי (ויצא) עד הנה התלת בי (שופטים י"ו י"ג) שרשם תלל, ומזה ותוללינו שמחה (תהלים קל"ז) המלעיגים בנו שאלונו שמחה, שד"ל: שיח. שמא טרוד הוא בשיחה: שיג. מל' נסגו אחור (ישעיה מ"ב י"ז) נסתלק וישב לו חדר בחדר: דרך. הלך בדרך למקום רחוק: כ"ח) ויתגדדו. מל' גדו אילנא (דניאל ד' י"א), עשו להם פצעים בבשרם להכמיר רחמי האליל עליהם, ומשרש גדד הקרוב לגזז נקראים החתכים העשוים ע"י המחרישה באדמה גדודים (נחת גדודיה, תהלים ס"ה) וגם אנשי הצבא היוצאים לשלול שלל, או מפני שמשחיתים את הארץ, או מפני שהולכים בשורות סדורות: כ"ט) ויתנבאו. דברו הלוך ודבר כהולך ומשתגע: המנחה. שעת הקרבת תמיד של בין הערבים בבה"מ שבירושלים, ואליהו המתין להם עד

שתבא שעה זו ויקריב קרבנו עם קרבן התמיד שעל מזבח ה' בבית מקדשו: ואין קול. אפילו בלא דברים ע"י רעם: ואין ענה. ע"י דיבור: ואין קשב. סימן הקשבה בירידת אש מן השמים: ל') וירפא וגו'. ל' קנר, וירפא את המזבח ההרוס (ע"י פסיחתם נפלו מן האבנים ארצה) ויקדשהו לה', ושיהיה מזבח נבנה מקדש לה' וברוב הימים נהרס ועתה אליהו רפאו ותקנו, יכול להיות כן, אך קשה להבינו מל' הפסוק: ל"א) שתים עשרה אבנים וגו'. לחבר עשרת השבטים עם אחיהם בני יהודה, שהאל ישעה אל קרבנם עם קרבן בני יהודה: ישראל יהיה שמך. שם זרעך, שיעקב עצמו לא חדל מהקרא בשמו הראשון וגם האל קוראו יעקב יעקב (ויגש), ובזה רצה להזכיר שגם בני יהודה בשם ישראל יקראו וכולם גוי אחד, והשמיע ברמז אל העם כי מה טוב להם אם יתחברו שנית כל י"ב השבטים יחד כי אז תסור הסבה שבעבורה סרו מאחרי מצות ה': ל"ב) ויבנה את. כמו לא תבנה אתהן גזית (יתרו): תעלה. חפירה בקרקע, רק הוראת המלה סילון שהמים נכנסים בו, משרש עול שבל' ארמי הוראתו בוא, וכן עול ימים (ישעיה ס"ה כ') בא בימים, ועשה התעלה ומלאה מים להבדיל המזבח מיתר האדמה כאלו הוא דבר לעצמו ואיננו מן האדמה המטומאה בגילוליהם: ל"ז) ואתה הסבת. ע"ד ויחזק ה' את לב פרעה, כ"כ נטו ישראל מאחרי ה' בתועבותם שנראה כאלו ה' הסב לבם אחורנית, ודרך המקרא ליחס כל הפעולות, ובפרט הגדולות, לאל ית"ש, כמו אשר חלק אלהיך אתם (ואתחנן), ולפי שדבר קשה הוא תרגמתי כתרגום שד"ל (רש"י) אם לא תקשיב הנה אתה הוא המסב לבם אחורנית: אחרנית. הולך וסר עד שהוא באחרונה, והמלה תאר הפעל: ל"ח) לחכה. כמו כלחך השור (בלק), והשרש קרוב ללקק, וכמו ששרש בלע נהיה מן לוע שענינו גרון (ושמת סכין בלעך, משלי כ"ג ב') כן לחך מן חך (וחך אכל יטעם לו, איוב י"ב י"א) מחמת המאכלים הגורמים חיכוך בחך ועי"ז משמיעים טעמם; וליחכה האש את המים לרמוז שברגע ההוא סר פשעם מעליהם ובקדושת המזבח נתקדשה גם האדמה סביבותיו ואין עוד מפריד בינו ובינה: מ') וישחטם. צוה לעם שיכרתו עורקי צוארם ויטיפו דמם בנחל קישון כדי שהמים יגירוהו עמהם, ובזה רמז שתנקה הארץ מתועבותיה: מ"א) כי קול וגו'. כי אני שומע, כמו קול דמי אחיך צועקים (בראשית) ודוגמתו, אני שומע

דמי אחיך, אני שומע המית רבוי הגשם: מ"ב) ויגהר. תרגומו וגחין לארעא, ל' הולך על גחון (שמיני) כמו הנחש שמקריב זנבו אל ראשו כן אליהו ישב ארצה והקריב ברכיו לצוארו ושם פניו בין ברכיו, וכן במ"ב ד' ל"ד ויגהר עליו, הקטין וצמצם עצמו להתמודד על הנער: מ"ג) דרך ים. כי ככרמל בים יבא (ירמיה מ"ו י"ח): שב. שוב, וישב שבע פעמים, ול' קצרה דבר: מ"ד) אסר. מרכבתך: מ"ה) ורוח. גם ע"י הרוח נתקדרו בהרימה אבק השמימה: מ"ו) וירץ וגו'. מדרך ארץ היה שאחאב יקרא לנביא לרכוב עמו במרכבה, ולא קראו, והנביא הראה לו שאינו צריך לזה, שבדרך נס (ויד ה') רץ לפניו יותר מן הסוסים, מוהר"ר שבתי רפאל מילי, ונכונה ג"כ דעת רז"ל (תלמוד בבלי זבחים ק"ב.) שאליהו חלק כבוד למלכות, מאחר שהעם שב בתשובה ראוי גם מלכם לכבוד, אולי ירך לבו וישוב גם הוא אל ה' בכל לבבו: וישנס. ויחגור, ויש בל' משנה (כלים פ' כ"ו מ' א') כיס של שנצות, שיש לו מעשה תשבץ מלמעלה ומכניסים בתוך התשבץ משיחה או פתיל, ומותחים אותה, והכיס נכווץ ונקשר:

י"ט א') **אשר עשה אליהו.** שהכלים עובדי הבעל והטה לב העם אל ה': ב') כה יעשון וגו'. טופס שבועה, רק אינו רוצה להזכיר מה רעה הוא שואל מהם שיעשו לו וגם יוסיפו על שאלתו אם לא יעשה מה שעתה הוא נשבע, שלא לפתוח פיו לשטן (ת"ב ברכות ד' י"ט.) נשבעתי כי מהר כעת, בשעה הזאת, או בלי ספק (עיין פי שד"ל על ישעיה ה' כ"ג): ג') וירא. כי בסכנת נפש הוא, או הראוי ויירא, והסרה יוד אחת, ושני השרשים ממקור אחד, שאדם מפחד ממראה עיניו אשר יראה: ד') רתם. תרגמתי כנהוג ginestra, ומקור המלה נראה שהוא שרש רתם (רתם המרכבה לרכש, מיכה א' י"ג) שהוראתו אסר, אולי מפני שנטע רך הוא ומשתבך באילנות ואוסרם וקושרם זה לזה: ד') את נפשו. על נפשו, על עצמו: טוב. מעשי לא טובים ומפני זה לא נעים גורלי, ושתי ההוראות לתאר טוב, כשר ושלו: ו') רצפים. מל' ובידו רצפה (ישעיה ו' ו') וגם מל' על רצפת בהט ושש (אסתר א' ו'), אבנים או לבנים בוערים באש (מתרגום שד"ל): ז') ממך. מכח בן אדם כמוך: ט') המערה. אולי מערה אחת לבדה ידועה היתה שם, או הא הידיעה לאו דוקא: י"א)

ותזק מפרק. יש להגיה שגם בזמן קדמון השתמשו בתג בסוף התיבה להורות חסרון אות שנקל להבינה, וכן כאן אחר תואר גדולה אין צורך לכפול סימן הנקבה, רק באיוב (א' י"ט) אין לומר כן, וכן א"א לומר כן בפר' וישלח על פסוק המחנה האחת והכהו (עיין בדברי רש"י שם): מפרק וגו'. בהרים האבנים הן מושכבות שורות שורות זו ע"ג זו, רק הסלעים הם אבן אחת, ע"כ באלה יפל ל' פירוק ובאלה ל' שבירה: י"ב) קול דממה דקה. השמע דממה גמורה, קול כמו קול דמי אחיך (בראשית) דמי אחיך נשמעים, ולפי שהדממה היא חסרון דבר יפול עליה ל' דקות ולא ל' גודל וחוזק: י"ג) באדרת. הוא מל' ארמי (הדר, חזר) בגד המקיף ומכסה כל הגוף כמו שלובשים הערבים הולכי מדברות, או מל' הדר, לבוש מהודר שילבשוהו השרים והאצילים: ט"ז) ומשחת וגו'. יהוא נמשח בשמן המשחה, רק לא מצאנו שנמשח בו אלישע וכ"ש חזאל מלך נכרי, א"כ ומשחת ל' לך נתתים למשחה (פר' קרח) ל' גדולה: י"ט) וישלך אדרתו. כאלו קראו לחסות תחת כנפי בגדו, וגם היה משפט הנביאים ללבוש אדרת שער (זכריה י"ג ד'), ובהלבישו אדרתו רמז לו אליהו שיקום לנביא תחתיו: כ') כי מה עשיתי לך. לך שוב לשדה אשר אתה שם ונשק לאביך ולאמך טרם תבוא אחרי, כי בודאי אינני מונע ממך זאת, כך תרגמתי, ויש עוד לפרשו ע"ד מה עשית לי (בלק) לא ל' שאלה רק ל' קריאה; ואליהו אחר שהשליך אדרתו על אלישע הלך לו, ואלישע רץ אחריו, ואליהו אמר לו שוב נשק לאביך ואמך ובא עמי כי גדולה וכבוד הרבה תקנתי לך! כ"א) וישב מאחריו. אחר שרץ אחריו שב השדה: את צמד הבקר. הא הידועה לאו דוקא, אחד מצמדי הבקר, או לקח אותו שהיה הוא אצלו, אולי שלו היה והאחרים מושכרים, ויש להתפלא על מספר כ"ד הבקר שהיו אסורים למחרשה להקל המלאכה: בשלם הבשר. בשל מהבשר, וכן למטה כ' ל"ג ויחלטו הממנו, ויחלטוה ממנו, וכן רבים, העיר שד"ל עליהם; ויש ג"כ לפרש בשלם הבשר בשל בשרם, והכנוי חוץ למקומו; לעם. לעם עירו שאסף אליו לשמוח עמו כי נבחר למשרת לאליהו:

כ' א') **ושלשים ושנים מלך אתו.** המביאים לו מנחה ועוזרים אותו במלחמותיו: ד') לך אני וגו'. כשם שאני עבדך כן תחת

ידך כל אשר לי והאיש גם אני כל"ב מלכים אשר אתך, ובן הדד לא שלח לו לאמר אתה לי רק ממנך לי, ובפעם שניה פירש יותר ולא אמר לי הם (מה שקנה עבד קנה רבו) רק לי תתן: ז') זה מבקש. לעשות עמי: ח') אל תשמע. דרך עצה ע"כ כתוב אל, אל תשמע אליו, ולוא תאבה. דרך צווי ע"כ כתוב לא, לא תאבה לתת: ט') בראשונה. היקרא על שמך כל ממוני מאחר שהשעבד עצמי לך אעשה, רק נתון לא אתן לך את שלי: י') ישפק. יהיה די כמו במלאת שפקו (איוב כ' כ"ב), ויספק את כפיו (בלק) ל' הכאה, אולי מחברת המלה הדומה להשמעת קול בהכאת הידים זו לזו, וכן תחת רשעים ספקם (איוב ל"ד כ"ו) הפילם ברעש, ול' ספק בל' חכמים (מתנגד לודאי) או בא מל' נכריה, או מהמבוכה הנולדת באיש בשמעו פתאם קול רעש ולא ידע מה: לשעלים. נחלקו בו המפרשים, יש מי שסוברו ל' רגלים ומזה משעול הכרמים (בלק) דרך סלולה ע"י הרגלים, ויש שסוברו ל' חפנים (מי מדד בשעלו מים, ישעיה מ' י"ב, שד"ל, ותמהני שהביא ל' רד"ק באגרופו ולא הגיה בחפניו שאגרוף הוא להכות ולא למדוד), ונ"ל שיש לתיבת שעל שתי הוראות כף יד וכף רגל, בשעלי שעורים (יחזקאל י"ג י"ט) בודאי כף היד והחפנים, והשאר יכולים להיות ל' יד ורגל, ומי מדד בשעלו, ברגלו כמה אורך ורוחב ועומק המים, והשמים שהם גסה ה' תכנם בזרת שהיא היד מתוחה מן הבהן עד האצבע הקטנה (זרת או זֶרֶת), והמים שעל הארץ שהיא הדום רגליו מדדם ברגלו, וכאן אני בוחר בהוראת כף רגל, אביא עמי עם לרוב שבדָרְכָם על עפר שומרון אחר שהרסו בתיה וחומותיה מעט העפר שישאר על כף רגל איש ואיש לא יספק לַעֲפַר רגלי כל חילי: י"ב) בסכות. כ"כ היה בטוח שתפול מיד העיר בידו שלא הביא עמו אפילו אהלים וישב לו תחת סוכת ענפים: י"ב) שימו. הסוללות להרוס חומות העיר: י"ד) בנערי שרי המדינות. א"כ שרי המדינות באו לעזרתו שומרונה והביאו עמם עבדיהם והם היו קל"ב: יאסר. יקדים להלחם, המתין עד שיבא הוא עלי או אלך אני עליו שעד שאחד לא התחיל להלחם יכולים להשלים זע"ז, וכאשר נשפך דם רוצים לנקום ואין משלימים עוד, נמצא המוקדים להלחם הוא האוסר וקושר המלחמה בין שני הצבאות: ט"ו) כל העם. כל עם המלחמה החונכים עצמם לעורר חנית וחרב: י"ח) חיים תפשום. איך שיהיה תפשום ורצה לנחק

ומתוך שכרותו: כ') על סוס ופרשים. עם סוסיו ופרשיו: כ"ג) לתשובת השנה. כעת הזאת לשנה הבאה וכן ש"ב י"א א'; כ"ד) הסר המלכים וגו'. המורגלים בתפנוקים והינה הגוגים לשרי צבא: כ"ה) ויעל אפקה. חמש ערים היו בא"י ששמם אפק, א' בגבול בין נחלת בנימין והפריס אלל אבן העזר (ש"א ד' א'); ב' בנחלת יששכר בעמק יזרעאל (שם כ"ט א'); ג', בנחלת אשר (יהושע י"ט ל'); ד' בנחלת יהודה (יהושע ט"ו כ"ג); ה', בהר הלבנון (שם י"ג ד'), ומלך אפק הנזכר בין ל"א מלכים (שם י"ב י"ח) סובר הח' שוהארץ בעל ה' תבואות הארץ שהיה מלך על אפק שבנחלת יששכר, וכאן כ"ל שמדבר באפק שבהר הלבנון על גבול ארם, שכן כתוב ויעל אפקה: כ"ז) וכלכלו. הלטידו כלי זין ופרנסה למלחמה, רש"י: חשפי עזים. ת"י תרין גזרי עזין. שני סדרים קטנים הנגלים לעין מחמת קטנות ומספרם שאם הם רבים ומלאים את הארץ (מהסף הלבן, ויגא): כ"ט) ותקרב המלחמה. אנשי שני הלבאות קרבו אלה אל אלה להלחם: ל') חדר בחדר. חדר פנימי, מקום שלמנאהו היה לריך לחתור ולבקש אחריו: ל"א) ותבלים בראשכו. כעבדים שמביאים אותם למכור ונותנים חבלים על לוארם למשכם כבהמות: ל"ג) ינחשו. מה שאמר אחאב „אחי הוא„ לקחוהו לסימן טוב ומהרו לחלוט כלו' לגזול המלה מפיו באמרם גם הם „אחיך בן הדד„ והא של המונו יש לסטותה אל ויחלטו, ויחלטוה (הדבר כמו קטנה או גדולה שעניכו דבר גדול או קטון, והוא ל' סתמי (neutrum) ממנו, ותרגום של לנמיתות (בהר סיני) הוא לחלוטין: ל"ד) וחצות. היזה חולות מעיר דמשק או ימים בשנה שבהם ימכרו סוחרי עמך את סחורתם: ואני בברית אשלחך. זה הוסיף אחאב על דבור בן הדד: ל"ח) ויתחפש. שנה עצמו עד שלריך לדרוש מי הוא, ל' ויחפש ולא מלא את התרפים (ויגא): באפר. בל' משנה מעפורת (כלים פכ"ט מ' א') סודר Sudario בגד לנגב הזיעה Sudore והוא מטפחת בל' מקרא משרש טפח שבל"א ענינו לחות ומשקה (טופח על מנת להטפיח): מ') עשה. מתעסק באיזה דבר: חרצת. כמו כי כלה ונחרצה (ישעיה י' כ"ג), אז תחרץ (ש"ב ה' כ"ג), היית חרוץ ונמהר לגזור: מ"ב) איש חרמי. שאני עשיתיו חרם, ונראה שהנביא לוה לאחאב שלא יחמול על בן הדד והוא לא שמע בקול ה' ומהפנו למלוא במלך ארם האדיר משען נגד בני יהודה, ואעפ"י שלמראה

עיניה יושר פעל לבלתי התנקם באויבו המנוצח, און פעלו בהמרותו את דבר ה' ובהחיותו שונא ישראל, וזהו משל הנביא; חטא גדול הוא להכות רעהו, רק אם יצונו ה' להכותו אין לנו עוד לחקור רק לשמוע בקולו; ואם היה אחאב רוצה כ"כ באהבת בן הדד לא היה לו לערוך מלחמה נגדו רק לתת לו כל מחמד עיניו, ואחר שקבל עליו לעשות עמו מלחמה ולנצחו היה לו לעשות בו כדבר ה' ולא לחמול עליו:

כ"א א') **אשר ביזרעאל.** לא בלבד נולד ביזרעאל רק גם מושבו שם, וא"כ לא היה נכנס בכרמו שבשומרון, או היה משכירו לאחרים והיה יכול ג"כ להשכירו לאחאב: ב') לגן ירק. לזרוע בו ירקות לאכלה, או לשמח עיניו בירק דשא שבו: קרוב אצל. לא בלבד קרוב כי גם סמוך הוא לביתי: מחיר. דמי שכירות, או מכירה, והברתו נוטה להברת מכר: ג') לך. אם היה מואן נבות למכור או להשכיר נחלת אבותיו אולי לא היה אחאב זעף על הדבר, רק מפני שהוסיף תיבת לך, כלומר לאחרים אתננה אך לא לך: ד') על מטתו. כמשפט בני קדם שיש להם סביב סביב לקירות חדרי ביתם מטות קטנות (דיואן) ועליהן יושבים ביום וישנים בלילה: ויסב את פניו. לקיר כאיש זעף שאינו רוצה לראות פני שום אדם: ה') רוחך סרה. וכן למעלה סר וזעף, אולי מל' ארמי שבאם יתורגם בו סרי, וכן פירשו הכל סר יחדו נאלחו (תהלים י"ג), רוחך כלו' אומץ לבך באם ונפל (אל יפל לב אדם עליו, ש"א י"ז ל"ב), והפכו ולא קמה עוד רוח באיש מפניכם, (יהושע ב' י"א), ושר בלב וזעף בפנים: ו') את כרמי. ולא אמר נחלת אבותי המקטין רעת מיאון נבות להשכיר או למכור נחלתו היקרה בעיניו, וידוע כמה יקרה בימי קדם ירושת האבות בעיני איש ואיש עד שלהורות עם בחיר ה' קוראו נחלתו: ז') תעשה מלוכה. ראוי אתה לשם מלך ומשתמש במשפט המלוכה ול' לעג דברה: ח') זקנים. סנהדרין: חרים. שמפני זכותם או זכות קדמוניהם חפשים הם ממנדה בלו והלך. וכן את ביתו יעשה חפשי בישראל (ש"א י"ז כ"ה): הישבים. כנוי של תיבת בעירו שספק היה אם מושב לאחאב הנזכר בראש הפסוק או לנבות, לכך הוסיף הישבים את נבות: ט') צום. ומקורו ל' אסיפה (צומת הגידין בתלמוד, מבעד לצמתך, שה"ש ד' א') וכן בירמיה ל"ו ו' בית ה' ביום צום, יום

קיבוץ ואסיפה, רד"ק, רק לרוב השתמשו בו להוראת תענית, וביום תעניתם היו נאספים קריאי העדה לפקח על קלקול המדות ולתקן עוות המעשים (עה' בן זאב באוצר השרשים ערך צום), ואיזבל שלחה להם שיקראו צום על צרת הבצורת שהיתה ג' שנים בישראל, או על איזו צרה אחרת שהיתה בפרט על עיר יזרעאל, או להתפלל שלא תבא צרה עליהם, וישבו לדין לעשות משפט במושב עולה: בראש העם. לכבדו ומנוהו אב בית דין, להסיר חשד מעליהם, וכאילו שני העדים בשמעם כי נבות עלה לגדולה ישתוממו ויבאו לב"ד ויאמרו לו מי כדאי והגון אתה לשבת על כסא למשפט אתה המברך אלהים ומלך! י"א) אשר. מלה יתרה, אולי נעתקה בשגגה מפ' א': י"ד) סקל. נראה שמקור הוראתו היא רבוי אבנים עליו קרוב לשרש סגל שממנו סגלה, מה שאדם חפץ להרבות ולאסוף באוצרו, וקרוב ג"כ לשם אשכול רבוי וקבוצת ענבים (סגול בל' ארמי קבוצת נקודות), וכשם שאשכול הולך ומתמעט בענביו כן אים הסקול בגיו הולכים ומתמעטים (ואני כאשר שכלתי שכלתי, מקץ): ט"ו) קום רש. מ"ב ט' כ"ו נראה שהמיתו גם בני נבות עמו ולא השאירו לו יורש, א"כ משפט הירושה למלך, או היה לו מ"מ (ע"פי משפט נכרי) במומתים על פשעם במלך: כ') התמכרך. מכרת עצמך, עבד אתה ליצרך, ומכר קרוב למגר ומגן שענינם סגירה ומסירה: כ"ו) הגלולים. האלילים היותר מתועבים כגלל: כ"ז) וילך אט. כאדם מצר ודואג, ל' ואני אתנהלה לאטי (וישלח): כ"ט) על ביתו. אך עליו אביא, שימות בלא עתו וילך בלי חמדה:

כ"ה ג') **רמת גלעד**. עיר מקלט לגדי (ואתחנן): מחשים. יש כמה מלות בלה"ק (וכן בלשונות העמים) שבמעט שנוי בהברתן או באותיותיהן תורינה דבר והפכו, ואין להתפלא כי זה גורלן מאחר שמושן להודיע מחשבות ב"א הנעות ונגדות מדבר אל דבר; כן שרש חוש (מהרה חושה) ענינו כמו אץ (ולא אץ לבא, יהושע י' י"ג) ל' מהירות, ושרש חשה (ואתם מחשים, פן תחשה ממני, תהלים כ"ח) ענינו התאחרות ושתיקה, וכן (למעלה כ"ג י"ד) העירותי על מקור שרש שכל שענינו כליון ומוצאו מענין אסיפה ורבוי; ושרש חשה שענינו התאחרות אולי נהיה משרש חוש (ועיניכם אל תחס על כליכם, ויגש)

המורה שמירה והמתנה מהשתמש בדבר או מהכריתו, וחוש שענינו מהירות היא מלה קטנה המורה בהברתה הוראתה Onomatopeia, וכן husch! בל' אשכנז: ד) כמוני כמוך. נכפלה הכף להורות שווי כמו שנכפלה מלת בין להורות הבדל, והיה כצדיק כרשע (וירא) כי כמוך כפרעה (ויגש), להבדיל בין היום ובין הלילה (בראשית), ברית ביני ובינך (למעלה י"ט ט"ו), וברית ענינה ג"כ הבדלה לפי דעת מורי שד"ל והתיבה הפוכה משרש בתר לפי מנהגם לבתר בהמה, רק המלה אינה מדויקת, שכורתי הברית הם היו עוברים בין בתרי הבהמה, ולא היו מציגים הבהמה הבתורה ביניהם, א"כ גם כאן תיבה שהוראתה הבדל נהפכה להורות חיבור וחשק אהבה: ה) כיום. קודם לכן, וכן ישבע לי כיום המלך (למעלה א' נ"א) מכרה כיום את בכרתך (תולדות), ורבים עוד: ו) הנביאים. נביאי האשרה שלא באו לכרמל, אולי היו גם הם מהפוסחים על שתי הסעיפים ומתפארים גם בעבודת ה' ובחזיון מאתו ומשתגעים ומדמים שה' מדבר עמם: ויתן ה'. אדני כתיב, ובד"ה ב' י"ח ה' ג"כ כתוב במקום זה ויתן האלהים ביד המלך, ומזה הואיל הח' פיליפזאן להוכיח שלא בשם ה' דברו רק בשם מוראם, ויפה דבר, לולא מצאנו (פ' כ"ד) צדקיה מתפאר ברוח ה' שבו ושם כתוב ביוד הא וגם בפס' י"ב שכופל דבריהם כתוב ביוד הא וכן בד"ה שם פס' י"א: ח') אל יאמר המלך כן. כשם שהיו מאמינים שהחלומות הולכים אחר הפה (וירא שר האופים כי טוב פתר, וישב) כן היו מאמינים גם בנבואה שלהם שסוף חלום היא: י"א) קרני ברזל. כן משפט הנביאים בימים ההם לחזק דבריהם ע"י דבר זר שיתראה לעינים וכן ישעיה הלך בדבר ה' ערום ויחף, ויחזקאל היה מצייר על הלבנה מצור ירושלים: י"ג) יהי נא וגו'. אל תלך לקראת חזיון מאת ה', דבר טוב ומדעתך מאחר שארבע מאות הנביאים דברו כבר טוב בשם ה': ט"ו) עלה והצלח. מלבד שבודאי אמר לו בקול התול ולעג, הבין אחאב שמהתל הוא בו, לפי שאין להתפלא אם ת' הנביאים הנקבצים כולם יחד ישוו במעניהם שכל אחד חוזר לומר מה ששמע מאחיו, רק שמיכה שלא היה שם יקלע אל נכון לדבר כמוהם מלה במלה אות הוא שמע מעניהם ולא ה' דבר בו, וכן בתלמוד בבלי (סנהדרין פ"ט) אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד: י"ט) לכן שמע דבר ה'. על ואל ושימוש הלמד הכל אחד, א"כ לכן הוא כמו

על כן, רק יש קצת הפרש ביניהם, ואז מלין תבחן, שלשניהם הוראת דבר מסובב ע"י סבה קודמת, רק יש בלכן איזו הבטחה או איזה איום, לכן כל הורג קין (בראשית) לכן ישכב עמך הלילה (ויצא) הבטחה; לכן אשוב ולקחתי דגני בעתו (הושע ב' י"א) וכאן הוא ל' איום, אתה חושב שמשנאתי אליך אני מדבר עליך רע, לכן שמע דבר ה' ולא דברי: כ"ב) רוח שקר. רצון לדבר לך שקר, שרק בדרך כה נמלט אחאב בשתי המלחמות הקודמות עם מלך ארם, ואולי ג"כ ידעו מנבואות ה' עליו לרעה, א"כ מדוע לא יעצוהו לחדול ממחשבתו ולמה לא אמרו לו כה אמר ה' אל תלך? שבודאי הוא לא היה הולך ואין איש מכחישם ומוכיח כי שקר בפיהם: כ"ד) אי זה. הדרך (ד"ה ב' י"ח כ"ג), איך היה דבר זה: כ"ו) והשיבהו. אולי כבר ישב שם פעם אחרת (בעל מצודת דוד) או הוא ל' מסירה ע"ד והשיב למלך ישראל (מ"ב ג' ד'): כ"ז) בית הכלא. מקום שיכלא ממנו לצאת משם: עד באי בשלום. ואז אנקום נקמתי ממנו: ל') התחפש ובא במלחמה. וכן בד"ה, ומקור במקום עתיד, אתחפש ואבוא, ודבר זר הוא שישנה דבורו באופן שישמע ממנו להפך ממה שהוא רוצה לומר בהיות ששני המלות הם ג"כ ל' צווי, וכאילו אומר אל יהושפט שיתחפש ויבא הוא, ואין לומר שנפלה טעות ומאחר שגם מחבר ד"ה העתיק כן; ואולי היה משל בפיהם „התחפש ובא במלחמה!„ ל' צווי, כלו' השתדל במלחמה שלא יכירוך, ואחאב נשתמש במשל דרך צחוק בדבורו אל יהושפט להראות לו שאינו מפחד מדברי מיכה, ואחר המשל הוסיף תיבות ואתה לבש בגדיך, ובטחון אחאב הבטיח ג"כ יהושפט להאמין שגם ת' הנביאים דברו בשם ה', ויחיד ורבים הלכה כרבים: ל"א) שרי הרכב. הפחות שהזכיר למעלה סי' כ' כ"ד: את מלך ישראל לבדו. היה לו לצוות לשריו שילחמו עם הכל להציל רמות גלעד מיד ישראל, רק לחמול על אחאב כמו שחמל הוא עליו, ובן הדד צוה להפך, או שידע שבמות אחאב תכלה המלחמה ולא יתעצמו בני ישראל לקחת העיר (פסוק ג' הידעתם וגו' ואנחנו מחשים) או זה דרך בני בליעל לשנוא מטיביהם וכאשר תרבה טובתם כן ישנאום: ל"ב) ויזעק יהושפט. וה' עזרו (ד"ה ב' י"ח ל"א), ולא פחדן היה שכן כתוב (פ' מ"ו) וגבורתו אשר עשה, וגם בד"ה ב' סי' י"ז מספר שהכין צבא גדול למלחמה, וכאן נגד בן הדד ואח"כ (מ"ב ג') נגד מלך מואב

התעבר על ריב לא לו והכניס עצמו ועמו בסכנה בלא צורך: ל"ד) בין הדבקים. נ"ל שהם מלאות ברזל או נחשת לכסות הבטן והאחורים ומפני שהם שנים אחד מצד פנים ואחד מצד אחור ונדבקים זה בזה נקראו דבקים, והשריון נופל על הדבקים, ובמקרה נשאר מקום גלוי בין הדבקים ובין השרין ושם מחץ החץ: מן המחנה. ממקום המלחמה, והיה לו לכתוב מן המערכה: ל"ה) ותעלה. לא ידעתי להכריע מה היא הוראת פעל זה כאן, אם ר"ל רבתה וגדלה המלחמה שבני ישראל ידעו כי נמחץ מלכם ורצו לנקמו ונלחמו עם ארם ואלה הוכרחו גם הם להלחם עד בוא השמש להציל נפשם, או פירושו כמו ויעל אביתר (שמואל ב' ט"ו כ"ד) נסתלקה וכלתה המלחמה במחילת אחאב: מעמד. עומד על רגליו אף כי נמחץ: נכח ארם. פניו לנגד ארם כקוראם למלחמה: ל"ו) ויעבר. אולי כונת הכותב היתה לכתוב וַיַּעֲבֵר, הרנה ל' נקבה והיה ראוי ותעבר, והכונה הוא מלך ארם: הרנה. הקריאה בקול רם, ומצאנו מ"ם ונון מתחלפות, תנוט הארץ (תהלים צ"ט) במקום תמוט, ושרש כון קרוב לקום (מכון לשבתך, מקום), ואולי רנן כמו רומם, הרם קול בזמרה או בקריאה, וארוממך כמו וארנן לך, א"כ אל הרנה ואל התפלה (למעלה ח' כ"ח) אל הרמת קול עבדך לצעוק או לספר שבחך: ל"ח) ברכת. ממקור ברך, שהם מבריכים הבהמות להשקותם, ואולי גם ל' בְּרָכָה ממקור ברך, שמקבל הברכה היה כורע על ברכיו לפני מברכו: ל"ח) והזנות רחצו. מצאנו הקדשים נקראים כלבים (עיין מ"ש למעלה ט"ו כ"ד), א"כ באמרו ילקו הכלבים היה במשמעו גם הזונות: כדבר ה' אשר דבר. במקום אשר לקקו הכלבים את דם נבות ילקו הכלבים את דמך גם אתה (למעלה כ"א י"ט), והלא נבות סֻקל ביזרעאל ורב המקום בין עיר זו ועיר שומרון! י"ל שמה שכתוב שם דמך ר"ל דם זרעך (מ"ב ט' כ"ה כ"ו); והח' שוארץ בספרו תבואות הארץ בבואו לדבר על עיר יזרעאל בנחלת יששכר מחוה דעתו שבמקום אשר לקקו ר"ל תחת אשר לקקו כמו במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם (הושע ב' א'), תחת אשר יאמר וגו', וכן נראית ג"כ היות דעת המנקד שלא נקד בַּמָקום, ועכ"ז נראה לי רחוק שיאמר עקב שלקקו הכלבים דם נבות ילוקו גם דמך, ישפוט הקורא; ורלב"ג פי' במדרגת מיתת נבות ימות גם אחאב, ונכון; רק דברי רד"ק שמי ברכת שומרון היו מגיעים עד יזרעאל ושם שתו הכלבים

מן המים האדומים בדם, דבר בטל מעיקרו (עיין בספר החכם שווארץ): מ"ג) ממנו. מן הדרך המשמש ל' זכר ונקבה כמו יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות (משלי י"ד י"ב): מ"ח) נצב מלך. מימי דוד (ש"ב ח' י"ד) שהיו באדום נציבים, כלו' מאנשי חיל דוד במצודות ועופל לרדות בהם, והממונה על אנשי החיל הוא הנצב או נציב הנזכר כאן שהיה כמו מלך לאדום עד ימי יהורם (מ"ב ח' כ'), ומלך אדום הנזכר שם סי' ג' הוא נצב זה מבני ישראל שנתוסף הוא ואנשיו על חיל יהושפט: מ"ט) עשה. וכתיב עשר, יש אם למקרא ולמסורת עשה עשר אניות: תרשיש. אניות גדולות כמו אלה שהולכות לתרשיש וכן רוח קדים רוח חזקה כאותה הבאה מצד קדים (ברוח קדים תשבר אניות תרשיש, תהלים מ"ח): נשברה אניות. נשברה כתיב ע"ד ועיניו קמה (ש"א ד' ט"ו) ורבים בל' נקבה כמו כן שלא ישמור בין הפועל לשם מיחיד לרבים, ועיין מ"ש שם: נ') ילכו. שנית: נ"ב) אחזיהו. מלכי ישראל היו משתפים שם שמים ודבר אחר כמו שהעירותי למעלה פס' ו', והראיה שקראו בניהם על שמו, אחז יה, יהו רם:

מלכים ב'.

א' א') **ויפשע** וגו'. מואב היו לדוד עבדים נשאי מנחה (ש"ב ח' ב') ונשארו עבדים למלכי ישראל, כמו שאדום נשאר עבד למלכי יהודה, ואחזיה מחמת חליו שארך זמן הרבה (המטה אשר עלית שם לא תרד ממנה, פס' ג') לא יכול להלחם עליהם ולהשיבם תחת משטרו: ב') השבכה. מהבית התחתון עולים לעליה ע"י סולם פנימי, ובאמצע העליה מקום פנוי שממנו האורה הבאה דרך ארובה שעל הגג נכנסת בבית התחתון, וסביב סביב למקום פנוי זה יש מעקה עץ, ובין חלליו יסבכו פתילי ברזל כדי שלא יפלו התנוקות למטה דרך שם, ומפני זה כל המעקה קרוי כאן שבכה: ב') בעל זבוב. אולי דרשו בו העקרונים בעת חליהם, ופניו פני זבוב: ג') המבלי אין. כמו המבלי אין קברים

(בשלה) שתי מלות הכחשה לחזק יותר: ז') מה. נקוד סגול במקום פתח אולי מפני מ"ם חירק שאחריו, ואין אנו יודעים היטב הברת הנקודות בימי המנקדים למצוא טעם לדבר, כמו שאין אנו יודעים מדוע קודם חע"ה קמץ יבוא ג"כ סגול במקום פתח, הֶעשיר, הֶהָמון, הֶחכם, אֶחָד אַחַד, אַחַת אֶחָת: משפט. מלבושו ותנועותיו ומהלכו לשפוט מהם מי הוא, ובכן יש לתיבת משפט הוראת הנהגה כמו מה יהיה משפט הנער (שופטים י"ג י"ב), רק שם ר"ל איך תתנהג האשה עתה ואיך יתנהג הנער אחר הולדו: ח') בעל שער. גדל פרע שער ראשו, אולי אליהו נזיר היה: אזור. שרש אזר בחלוף אותיות אזל, חגורה שמשימים על מתניהם בלכתם בדרך: ט') איש האלהים וגו'. בעזות פנים אמר לו על כן נענש: י') חמשיך. א"כ גם לשאר מספרי העשירות נוכל לחבר כנוי ולומר דרך משל עשרַי (מעשרים), שלשיו, ארבעינו, ששיכם, שבעיהם: י"א) ויען. בראשון כתוב ויעל אליו והנה יושב על ראש ההר, ובראש ההר נשרף והיה הוא וחמשיו לאפר, ובשני כתיב ויען, שהרים קולו מירכתי ההר או מאני מעלתו, והשני לא ידע מאומה מגורל הראשון, ובכן העיז פניו גם הוא נגד הנביא ונענש: י"ג) לנגד. באיזה ריחוק ממנו: ט"ו) אל תירא. אל תעש עצמך כאלו אתה ירא מפני המלך:

ב' א') **ויהי בהעלות** וגו'. הה' פיליפזאן כהקדמה לביאורו לסי' זה מביא שתי קושיות, א') איך היה שבני הנביאים ידעו בעלית אליהו השמימה ועכ"ז מבקשים מאלישע שישלח לבקשו; ב') איפה נשארת גוית אליהו אחר עליתו השמימה, ומוסיף שיש כמה וכמה קושיות בדבר שהמפרשים הואילו לתרץ ולא הצליחו, ואני לא ידעתי אם הייתי מצליח להשיב הקושיות הבלתי מועתקות בפירוש הה' הנ"ל, אך אלה השתים לפ"ד קלות להשיב. לפי הפשט רצה האל שגם מיתת אליהו תהי נפלאה כחייו, ולהראות כי נפשו תתענג בין מלאכי אלהים לקחה ממנו באש ע"י מראה סוסי אש ורכב אש שהעלוהו השמים, וגויתו נשרפת ונעשית אפר שנתפזר לד' רוחות, ובני הנביאים ידעו דרך נבואה כי ביום ההוא תוקח נפש אליהו השמימה, רק יראו פן נפלה גויתו מן רכב האש באחד ההרים או באחת הגיאיות והיו רוצים לבקשה לקברה בכבוד, ולענ"ד אם נניח זאת סרו שתי הקושיות;

וכאשר גדלו תועבות ב"י בטעותם אחרי גלוליהם כן היה מן הצורך שיהיו נביאיהם ומותם יהיו נפלאים ממנהג בני אדם לעשות רושם בלב העם השקוע בתאוות הבהמיות; ומה שמוסיף הח' הנ"ל מקבלת בני ישראל שאליהו נראה בבתי מדרשות ולחסידי עליון, וגם יתראה (כדברי מלאכי) קודם ביאת המשיח, מורה שאמונת קדמונינו היתה שנשמות האדם, חלק אלוה ממעל, בצדקתה תוסיף על טהרתה עד היותה במערכת מלאכי עליון, וגם במושב עדניה בשמים תתעסק בטוב בני אדם על האדמה ותהי בעזרם, או בהסתר פנים או במראה, ומי יוכל להכחיש זה בראיות מוכיחות? והבטחת מלאכי, שהוא אחרון לנביאי ה', היא שבסוף הימים בהתחדש מצב ב"י כימי קדם, ישלח ה' שנית להם נביאיו בהראותו לבחיריו כמו שנראה לאליהו, שמפני נפלאותיו שעשה נשאר זכרו בפי המון העם, ואליהו לאו דוקא, לא שיבא הוא בעצמו רק שיקומו נביאים אחרים כמוהו, ע"ד ודוד עבדי מלך עליהם (יחזקאל ל"ז כ"ד) שר"ל מלך גדול ומצליח כדוד; ומה שהביא עוד הח' הנ"ל באחרונה מהספר שבא ליהורם מאת אליהו (ד"ה ב' כ"א י"ב) שעליה מר אפרים מלחק באומרו שמן השמים לא תקובלנה אגרות, ורלב"ג ,,זה יורה שלא לקחו אלהים במוחלט אבל לקחו מעם אלישע,, קושיא זעירא היא, ולפי כותב ד"ה עלית אליהו היתה מאוחרת בזמן אחר מות יהושפט בסוף ימי יהורם, ומצאנו כזה שני סיפורים מתנגדים זה לזה בספר אחד (עיין מ"ש בש"א י"ז י"ב) כ"ש בשני ספרים שהשני הוסיף ותקן על הכתוב בראשון: ב ס ע ר ה. ענן גדול ואש מתלקחת (יחזקאל א' ד'): ב') ש ב נ א פ ה וגו'. שלא יראה בפטירתו וילטער: ג') ה ח ש ו. ל' נומי והראוי הַחֲשׁוּ על משקל הַעֲלוּ, וְהֶעֱלוּ הֶחֱשׁוּ הוא ל' עבר: ח') ו י ג ל ם. ל' גלמי ראו עיניך (תהלים קל"ט) גוף בלי חיתוך איברים, ובתלמוד בבלי מ' שבת (ע"ז:) גלימא שנעשה בו כגולם: ט') פי ש נ י ם. תלמידי הנביאים היו להם כבנים ויורשים מהם הנבואה, ואלישע שאל להחשב כבכור ושיהיה לו פי שנים בירושת נחלת אליהו ולשאר בני הנביאים חלק אחד בה, ופי שנים בכל אשר ימצא לו (פר' תנא) ראיה על פירוש זה: י') ה ק ש י ת ל ש א ו ל. גם הם היו חוזים בחזיוני לילה, ואלישע שאל לחזות בהקיץ כאליהו (מ"א י"ט י"א) ע"כ השיב לו אליהו הקשית לשאול שדבר זה משומר רק לבחירי הנביאים, מ"מ אם תזכה ותראה בהקיץ מחזה עליתי תראה עוד בהקיץ חזיונות

אחרות, ואם לא לא תראה: י"ב) רכב ישראל ופרשיו. שבעודך בחיים מגן אתה להם מפחד אויב ולא יצטרכו לרכב ופרשים: ויקרעם. להתאבל על פטירתו: י"ג) ויעמד על שפת הירדן. בפס' ט' כתוב ויהי כעברם בכף, שלפני המקור יש לה הוראת זמן עבר, כאשר עברו כבר את הירדן ומהלכים בערבות מואב נגד יריחו באו לקראתם סוסי אש ורכב אש; ומדוע בחר האל להוליך שם את אליהו ולהעלותו משם השמימה לא ידעתי, עכשו שעלה אליהו שב לו אלישע על שפת הירדן מזרחה וע"י נס עבר בו בחרבה שנית: י"ד) אף הוא ויכה. ויכה אף הוא: ט"ז) את עבדיך. למשמעת עבדיך: רוח ה'. רוח הסערה אולי נשאה גויתו: י"ז) שלחו. מובטח היה שגוית הנביא לא הושלכה בקלון באחד ההרים או באחת הגאיות, רק פלירת שאר בני הנביאים הכניסה ספק גם בנפשו ואמר שלחו: י"ט) משכלת. מבניה, היושבים עליה: ר"א) ומשכלת. בפס' י"ט הוא פעל בינוני, וכאן הוא שם מופשט: כ"ב) וירפו. הראוי וירפאו, והרפואה והרופא מרפים ומתישים כח החולי: כ"ג) ויתקלסו בו. כל קלס שבמקרא ל' לעג, גם לקלס אתנן שביחזקאל (ט"ז ל"א) והוא מפורש שם בפ' ל"ג, ול' קילוס בדברי רבותינו שענינו שבח (לעלה ולקלס) הוא מל' יון:

ג' ב') **מצבת הבעל.** דמות הבעל מקוית על בן: ג') ממנה. ל' יחיד אחר הטאות בל' רבים לנקבה, עיין מ"ש במ"א כ"ב מ"ט: ד') נקד. רועה צאן, וכן עמוס אשר היה בנקדים מתקוע, והמבארים פירשוהו מן נקוד וטלוא (וילא), וגעזעניוס מוציאו מן נקד בל' ערבי שם למין ממיני הצאן: והשיב. מנחה מדי שנה בשנה, ונשתמש בפועל זה כאלו כל ממון העם הוא למלך והוא נתנו להם, ובהביאם לו מנחה כאילו משיבים לו מקצת מה שקבלו ממנו: כרים. אולי הוא מל' ודוד מכרכר בכל עז (ש"ב ו' י"ד), צעירי הצאן המדלגים ומרקדים, ומזה הכרי והרצים (למטה י"א י"ט) שהם רוכבי הרכש והכרכרות (ישעיה ס"ו כ'), ואולי מזה גם שם המורדעת לרכוב עליה (בכר הגמל, וילא), ומזכרי הצאן גם שם אילי הברזל לנגוח בהם החומות (ושים עליה כרים, יחזקאל ד' ב'): ויפשע. מל' כפשע ביני ובין המות (ש"א כ' ג') עבר עליו כמו שעוברים על דבר בזוי: ח') דרך מדבר אדום. א"כ עברו כל נחלת יהודה, וכ"ז להתחבר עם מלך אדום (עמ"ש במ"א

כ"ב מ"ח): ט') למחנה. לאנשי החיל: י') אהה. ל' צער כאדם המתיאש: י"א) אשר יצק מים. שהיה משרת לאליהו, ורש"י פירש שיצק מים על ידו בהר הכרמל על המזבח, ובזכות חרדתו שם לעשות כדבר הנביא הראה כי עבד ה' הוא והגון לנבואה: י"ג) אל. כואשתי מהנגל מאות בלמה ועי"כ לא הלכתי אל נביאי אבי ואמי; ויונתן תרגם בבעו לא תדבר עלנא חובין בשעתא דא בעי עלנא רחמין, וכן תרגומו שכן כתוב אחריו לולי פני יהושפט מלך יהודה אני נשא, א"כ אל הוא ל' תחנה, אל נא תדבר כזאת: ט"ז) הנחל הזה. שעתה יבש הוא עשו בו בורות הרבה, גבים ל' גובא בשפת ארמי, וכן בדניאל (ו' ח' וי"א) לגוב אריותא, על פס גבא: י"ז) לא תראו רוח. ע"ד וכל העם רואים את הקולות (יתרו), א"כ גם הנופל תחת שאר החושים יקרא לפעמים בל' ראיה: ומקניכם. צאן ובקר שעמכם לצורך אכילה, ובהמתכם. סוסים וחמורים ופרדים וגמלים לרכוב: י"ט) והכיתם וגו'. מלאכי באדני בזק (שופטים א' ו') שמתאכזרים בו ומקצצים בהונות ידיו ורגליו, ואח"כ הוא בעצמו מצדיק עליו דינו, בודאי גם כאן לא לחנם צוה הנביא בדבר ה' להתאכזר במואב נגד מה שצוה בתורה (שופטים, כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה לא תשחית את עצה) לולא מואב עשו גם הם כן בארץ אויביהם, ועמוס (ב' א') מוכיחם על שרפו עצמות מלך אדום לשיד: כ') כעלות המנחה. בזמן הקרבת תמיד של שחר, לרמז שהקרבן על מזבח ה' מגין עליהם: והנה מים וגו'. זה לא היה נס רק השגחה שבריחוק מקום מהם ירד גשם הרבה ושבלת מים ירדה פתאם לנחל, ואינו מתנגד למה שכתוב למעלה לא תראו רוח ולא תראו גשם, שהם לא ראום: כ"א) ומעלה. מרבי השנים עד באי בשנים: כ"ג) החרב נחרבו. תרגמתיו ל' חרבן ממקור חרב, ואולי יש לפעל זה הוראת נבאשו איש באחיו: כ"ד) ויכו בה. כתוב ויבו בה, אולי חסרה האלף ור"ל ויבאו בה בארץ מואב: כ"ה) בקיר חרשת. שם עיר (ישעיה ט"ז ז') והבאת ראויה להנקד שוא לולי נאמר שדעת המנקד היתה שאיננו שם עיר, וצריך להפוך הפסוק עד בקיר חרשת השאיר אבניה, וכן למעלה (ב' י"ד) אף הוא ויכה במקום ויכה אף הוא: כ"ז) בכו הבכור. של מלך אדום ששבאו במלחמה ולהנקם ממנו שלא הניחו לעבור עשה כן (ואולי היה תוכחת עמוס כדברי רד"ק), ומלך אדום קצף על ישראל,

שהוא היה עבד ליהודה ולא להם, ובכן נתפרדה חבילה ושבו בני ישראל לאהליהם ולא היה להם שום תועלת ממלחמתם; ורז"ל קבלו שבנו של מלך מואב הוא שאביו העלה לה' על החומה לשכך חמת ה' מעליו ומעל עמו, ואעפ"י שקרבנו נמאס, מ"מ כונתו רצויה, ואלישע שהיה עמהם הוכיחם והעריך מעשה מלך מואב שלא חשך מה' גם בנו בכורו נגד מעשיהם במאנם לשמור תורת ה' הנעימה, והגיד להם קצף ה' עליהם, והם מיראתם פן יגביר ה' יד מואב עליהם, עזבוהו ושבו לארצם, ונכון מאד:

ד' א') **והנשה בא.** מזה נראה שלא בלבד נטו ב"י מעבודת ה' ללכת אחרי גלוליהם כי גם עזבו משפטי תורת משה בדברים שבין אדם לחברו ובחרו במשפטי הגוים אשר סביבותיהם: והנשה. מקור פעל זה הוא נש שהיא הסברה הקיימת וישנה גם באנוש שר"ל אדם חלש, וממנו שרש נשה, נשתה גבורתם (ירמיה נ"א ל') נחלשה, גיד הנשה (וישלח) שנחלש כחו, וממנו אשה ונשים, החלושות מהזכרים, וממנו נשה שענינו שכח ועזב, ונשיתי אתכם נשא (ירמיה כ"ג ל"ט), כמו ארפך שענינו אעזבך ממקור רפה שענינו חלש, וממנו נשה שענינו הלואה, כי תשה ברעך משאת מאומה (תצא) כאילו הנושה עוזב וממנו ביד הלוה, ולפעל נשה שענינו נחלש קרוב פעל נשא באלף שהחלש צריך לשאתו, וממנו בהפעיל הנחש השיאני (בראשית) השיתני והביאני לדבר, ושיש התחברות בין שתי הגזרות נחי ל"ה ונ"א תורה לא בלבד הברתן השוה, כי גם שימושן זו חלף זו, ונשיתי אתכם נשא, כי תשה ברעך משאת, משא איש באחיו (נחמיה ה' ז'), בערבים משאות (משלי כ"ב כ"ו), אשרי נשוי פשע שין שמאלית מענין נשא שענינו סליחה: ב) אסוך. צלוחית קטנה כדי לסוך בה, ואלף של האותיו נוספת על הפעל, וכן אבן מן בנה, אדום מן דם ורבים כמוהם: ג') שכניך. כתוב שכניכי, וכן בפס' ז' נשיכי בניכי, וגם בפ' ב' לכי, ע"ד ל' ארמי, וכן בתהלים כי גמל עליכי, בתוככי ירושלים, זרות זו מופת על הַכָּתֵב ספור זה מידי מְסַפֵּר מיוחד שאולי כתב כל נפלאות אלישע, ונספחו אח"כ לשאר ספורים כמו חיי חזקיה ע"י ישעיה, וחרבן הבית ע"י ירמיה, ונעשה מהם ספר מלכים: ה') מוצקת. כתוב מְיַצֶּקֶת בבנין פִּעֵל: ז') ותגד וגו'. לשאל לו אם רשאית היא להשתמש בניתר לצורך הויתה: עלית

קיר, ולא עלית קרשי עץ: י"ג) חרדת וגו'. שרש חרד ענינו ג"כ היות זהיר בדבר ומפחד פן יקלקל בחובתו: בתוך עמי. בני גילי ואין לי עסק עם המלך ושר צבאו: י"ד) אבל. עיין מ"ש על אבל אשה אלמנה אני (ש"ב י"ד ה'): ט"ז) כעת חיה. לשנה הבאה, ואף אם בני אדם מתים העת היא חיה לעולמים: כ"ג) חדש. יום חדוש הלבנה שהיו מקריבין בו קרבן מוסף היה להם כיום מועד (חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי, ישעיה א' י"ד): ותאמר שלום. שלום עליך, נתנה לו שלום והלכה לה מבלי השיב לו על שאלתו (מתרגום שד"ל): כ"ד) נהג ולך. בהמית מעיה היתה הפלה בשתיקה והמורה לנער נהג ואל תעמידני עד מקום מושב איש האלהים לולי שמפני איזו סבה אהיה מוכרחת לעמוד, ואז אני אומר לך לעמוד: כ"ה) הלז. כמו הזאת וכן האיש הלזה (חיי שרה), הנער הלז (זכריה ב' ח'), מהעבר הלז (ש"א י"ד א'), כמו הזה, ודגש אחר הא הידיעה יורה בכל פעם למ"ד, שכן מנהג ל' ערבי לשום מלת אל במקום הא הידיעה, רק נראה שהלזה והלז (ואעפ"י שלא מצאנוהו במקרא אולי היו אומרים גם הלזאת או הלזה בחולם כמו ולא זה העיר, למטה ו' י"ט) מורים איזה ריחוק בין בין המדבר והדבר הרמוז: כ"ז) כי נפשה מרה לה. הדין עמך כי לא נכון שאשה תעיז פניה להחזיק ברגלי, רק אין אדם נתפס על צערו, והרפה ל' עזיבה והנחה כמו שהפכו החזיק ב' ענינו תמיכה ועזירה: כ"ח) לא תשלה אתי. לא השקיטני ותניחני בדברי הבל, ועיין מ"ש על ויכהו שם האלהים על השל (ש"ב ו' ז'): כ"ט) ושמת משענתי וגו'. אלישע היה בוטח על צדקת נפש גחזי, ואולי היתה דעתו להקימו נביא תחתיו כמו שקם הוא תחת אליהו, והאשה הכירה בגחזי כי איש מרמה הוא, וכן אמרו רז"ל האשה מכרת באורחים יותר מן האיש (ת"ב ברכות י':), ולא בטחה שה' יעשה נס על ידו, זהו לפי פשט הדברים ולפי דעת הכותב, רק ימים ידברו, והדעות והחכמות ההולכות וגדולות ומרחיבות גבולותיהן יבארו דברים הרבה ויודיעו חכמות קדמונינו, ומה טוב ומה נעים אמרם ז"ל עתידין צדיקים שיחיו מתים (ת"ב פסחים ס"ח.) והוכיחו ממקרא זה: ל"א) וגחזי עבר. כבר עבר, כששלחו אלישע הלך לו: ואין קול. הנער לא נתן קולו: ואין קשב. לא הראה ע"י שום תנועה שמרגיש הוא במשענת: ל"ד) ויגהר. פירשתיו למעלה (מ"א י"ח מ"ג): ל"ה ויזורר. נתעטש,

וכן עטישותיו תהל אור (איוב מ"א י') מתורגם זרירוהי (בעל מצודת ציון), ומקורו מל' לא זורו ולא חבשו (ישעיה א' ו') שענינו הוצאה הליחה, וקרוביו ואת האש זרה הלאה (קרח), נזורו אחור (ישעיה א' ד'), ויזר את הגזה (שופטים ו' ל"ח), כי רגל תזורה (איוב ל"ט ט"ו), כולם ל' הרחקה והוצאה: ל"ח) שפת. הקרב והדבק לאש, והוא משל לקוח מן השפתים הדבקות זו לזו, וכן ולעפר מות תשפתני (תהלים כ"ב) תקרבני, וכן בין המשפתים (ויחי, ושירת דבורה), בין שפתים (תהלים ס"ח) או בין הגבולים הדבקים זה לזה, או בין גדרות הצאן העשויות מעשה מקלעת וסבכה בהקריב החוטים זה לזה, והשפתים טפח (יחזקאל מ' מ"ג) הם כדברי רש"י מסגרות השולחנות המחברות רגליהן וכאילו מקריבות אותן זו לזו: ל"ט) אורות. ת"י ירוקין וכן בישעיה כי טל אורות טלך (כ"ו י"ט), ירקות: גפן שדה. גפן יערית, נטע הגדל מאליו ומשתרג על ענפי האילנות כגפן: פקעות שדה. במשנה מס' שבת פ"ב (ת"ב כ"ד:) פירש רש"י „דלעת מדברית„ (Cucumeres agrestes), ומגרעיניה עושים שמן וגורמת באכילתה קיא וחולי מעים ונכרת בטעמה החד ומר (מפי' פיליפזאן), ואולי נקראו פקועות מפני צורתן כמו האבטיחים שיש בהם בקעים, וזהו שכתוב אחריו ויפלח שהיה מפתת פתים כמו שהם מבוקעים מטבעם, או מפני שבבשולם ע"י השמש יתבקעו; ורבותי פירשוהו פטריות וכמהין (Schwämme, funghi) שרבים מהם הרסיים, ואם כדבריהם נקראו פקועות על שמבקעים את הארץ ויוצאים בלי זריעה ופתאום אחר הגשם, או מפני צורתם שהם מחולקים ומבוקעים לארבעה חלקים: ל"ט) ויפלח. ויפלג, ויחלק, ומזה ל' פלגי מים המתחלקים באדמה ומחלקים אותה: מ"ב) עשרים לחם. נראה שכל לחם היה מאכל אדם אחד: בצקלנו. יש מפרשים אותו ל' שק, ויש מפרשים אותו כתרגום יונתן בקליפתו, והקבלה מכרעת בנדון כזה, וגם שד"ל תרגמו ל' קליפה: לעם. לבני הנביאים (רש"י) והם היו מאה איש, אולי המאה שהחביא עובדיה, וזהו שאומר אחריו מה אתן זה לפני מאה איש: מ"ג) אכול והותר. אכול יאכלו והותר יותירו:

ה' א') **ונשא פנים.** מכובד, כשאדם מכובד בעיני הבריות הולך נטוי גרון, וכשהוא נקלה בעיניהם כובש פניו בקרקע, ומזה

מלאת ויפלו פניו (בראשית): כי בו נתן ה' וגו'. דברי הכותב, רק בן הדד הסב את נעוון ביחסו לחכמתו ולגבורתו התשועה: ב') גדודים. מל' גדו אילנא (דניאל ד' י"א), יצאו להכרית ולהשחית לשלול שלל ולבוז בז: ג') אחלי. הלואי! הלואי ילך לפני הנביא, וכן אחלי יכנו דרכי, הלואי יכונו, והיא מלה על משקל אשרי והוראתם תוחלת ומשרש יחל או חיל מקורה לא משרש חלה (את פני) שענינו השקט זעף איש (עמ"ש לימעלה ח' כ"ח), ורהויה לשמש עם כנוי מחובר בכל של חליפותיו אחליך, אחליו וגו': יאסף. אעפ"י שלפי הנראה לא נשמרו בני אדם מנגוע ומקרב אל מצורע שכן כתוב (ד') ויבא ויגד לאדניו, מ"מ היה נמאס בעיניהם, ונשתמש כאן בשרש אסף במקום רפא כפי משפט ב"י המשלחים מצורעיהם מחוץ למחנה: ה') לך בא. לך מכאן ובא שם: ו') ועתה וגו'. מאהבת הקיצור השמיט שאלת שלום שהיתה בראש האגרת ולא כתב ממנה כ"א התורף: י') הלוך. מוי כמו זכור ושמור את יום השבת, ואולי אינו משתנה גם לנקבה ולרבים, כמו שמצאנו סיסרא אומר ליעל עמוד פתח האהל (שופטים ד' כ') והמנקד עשהו צווי בנקדו העין חטף רק היה ראוי להיות עמדי לולי נאמר שהעין ראויה לקמץ ואז התיבה כתובה כהוגן, וכן אכול והותר בסוף סי' הקודם אולי הם צווי במקום אכלו והותירו; כלל היוצא מזה שמוכל להשתמש במקור במקום צווי והז לא יתחלף לא לרבים ולא לנקבות: ורחצת. תסיר ממך טינופת צרעתך, ע"כ לא כתב וטבלת: י"א) והניף. שרש זה יש לו הוראת העברה מרשות לרשות, וכל איש אשר הניף תנופת זהב לה' (ויקהל) העביר מרשותו לרשות ה', נפתי משכבי (משלי ז' י"ז) העברתי עליו כדרך המקטיר קטרת שמוליך מקטרתו ממקום למקום (בן זהב, א"ה), גשם נדבות תניף אלהים (תהלים ס"ח) תעביר ותוריד מן השמים לארץ, להנפה גוים בנפת שוא (ישעיה ל' י"ט) להעביר ממקום למקום כמו שעושים לדגן או לקמח בנפה, ומתנועתה שמה, והניף אהרן את הלוים (בהעלתך) יעבירם מרשות עצמם או מרשות ב"י לרשות ה', נפת צופים (תהלים י"ט) היוצא מהדרי הדונג וצף על פניהם, אף כאן והניף ידו, והעביר ידו ממקום למקום: ואסף, כלו' ורפא המקום המצורע: י"ב) אמנה ופרפר. לפי דברי הח' שומארץ בתבואות הארץ שלו הם קרמיון ופיגה הנזכרים במשנה מס' פרה פ"ה מש' יו"ד, והשני שופך מימיו בראשון העובר תוך עיר

דמשק, (ואולי שמו משם הר אמנה, תשורי מראש אמנה, שה"ש ד' ח', שממנו ירד) ועוד היום בשטרות נוהגים אחינו ב"י שבדמשק לכתוב פה דמשק מתא דיתבא על נהר אמנה ועל נהר פרפר: מימי ישראל. הראוים לשתיה כמו שני הנהרות שזכר שמימיהם טובים מאד שאל"כ היה כותב מים; וגם כי מימיהם נאים ממימי נהרות ישראל סוברים אתם שברחצי בהם אטהר? הלא ארחץ וגו' ל' לעג, שד"ל: י"ב) דבר גדול וגו'. תרגמתיו כנהוג, אילו היה אומר לך דבר טורח היית עושה (רש"י), ויש ג"כ לפרשו בלי חסרון תיבת אם, הנביא דבר אליך דבר גדול הערך! בודאי תעשה! ותואר גדול שבחר במקום כבד או קשה נ"ל כסמוך לפירוש זה: ואף כי. מכ"ש שדבר זה שלך הוא גדול הערך ואיננו כ"א רחיצה קלה, וסוף סוף ב' הפירושים אחד הם, רק דבר זר הוא שתחסר מלת אם שהיא עיקרית, ולפי הפירוש השני לא תחסר: ט"ו) ברכה. מנחה קטנה, כעבד המביא מנחה לרבו ובורך על ברכיו בהקריבו אותה אליו בדעתו שכל ממונו הוא ממון אדוניו וכל מה שיתן הוא מעט לערך מה שהוא חייב לתת: י"ז) ולא. כמו ולא ילך נא אתנו אמנון אחי (ש"ב י"ג כ"ו) אם לא תבא אתה לכל הפחות יבא הוא, וכן כאן, אם לא תעשה עמי חסד לקבל מנחתי תעשה עמי חסד לצוות שיתנו לי אדמת קודש: י"ח) בהשתחויתי. בדפוסים עתיקים ובכמה כ"י מלרע ובפשטא אחד (שד"ל בהפטרת תזריע בחומש המתורגם על ידו) והוא שם דבר: י"ט) כברת ארץ. רש"י בפר' ויחי סמך על אונקלוס שתרגם כרוב ארעא בהשתנות סדר האותיות, ופי' כדי מחרישת יום Arpent, Joch, Jugero ומשרש כרב שבל' ארמי ענינו חרש (כרבי וזרעי, ת"ב שבת ל"ג.) אולי נהיה ג"כ שרש קבר: כ') חשך. בשין שמאלית והוראתו קרובה לחשך בשין ימנית, שהדבר היושב בחושך הוא כלוא ונעלם ונמנע מאיש לקחתו: מאומה. איזה דבר, וכן הוראתו בכל מקום: כ"ג) הואל. הוסף על מה שדברת וקח ככרים (עיין מ"ש על פעל הואל ביהושע ז' ז'): ככרים כסף. מתיבה זו נלמד שהסמוך לרבים זוגיי יחלף אחת מתנועותיו לשוא לקצר התיבה רק לא יפול מהשם הי' הרבים: כ"ג) וישאו לפניו. לשים עיניו על מהלכם שלא יברחו והכסף בידם: כ"ד) אל העפל. אל המגדל שבו היה יושב אלישע, והוא מל' ויעפילו (שלח לך) שהיראתו ומזידו, ע"ד שהשריון נקרא תחרא (פר' תצוה) שלובשו

יתחרה את אויבו ולא יחת, גם היושב בעופל יזיד ויעיז פניו נגד קמיו: ויפקד. נ"ל שהיה ראוי לנקדו וַיִּפָּקֵד כלו' הצניע וגנז: כ"ו) לבי הלך. הלך לו. לא נתבלבלה דעתי עד שלא הראה כמשפטי גם מה שהיה לרחוק: כ"ז) ובזרעך לעולם. זרעך דוקא, לא זרע זרעך (ישעיה נ"ט כ"א), אתה ובניך כל ימי חייכם, אולי ידעו גם בניו בדבר וידם עם ידו:

ו' ג') **הואל נא ולך.** הוסף ללכת, לך גם בפעם הזאת עמנו (עמ"ש למעלה ה' כ"ג), ותרגמתי כדעת רבותי התרגם נא ולך: ה') ואת הברזל. זה אחד מן המקומות שבאה בו מלת את מוסבת לנושא הדבור, אם לא נפרשה מל' עם, האחד מפיל הקורה ועם זה כלו' בעשותו זה הברזל נפל; ושם ברזל בן ארבע אותיות השרש, מל' נכריה בא ללשון עבר, אם לא נניח שהרי"ש בו נוספת כמו שרביט מן שבט, ואז עיקרו בזל, קרוב לפזר ופסל, ושאר המתכות יש להם מקור או נאצאים בלה"ק, זהב ממנו צהוב, כסף מל' נכסף נכספת לבית אביך (ויצא) הלבנת הפנים מגודל התאוה, נחשת מראה הנחשים וכן אמר ה' למשה עשה לך שרף (חקת) ולא פירש לו יותר והוא עשאו נחשת, בדיל הנבדל מן המתכות היקרות כי הוא לבן לסיג, עפרת מל' עפר מפני שנהיה מן העפר שבקבור אותו בקרקע ירבו ויתוספו עליו חלקים ע"י העפר בזמן קצר מה שאין כן בשאר מתכות: ו') ויצף הברזל. קצב עץ באופן שיהיה ראשו חד כדי להכנס בנקב ברזל הגרזן, והשליכו בכל כחו במקום שהפיל הראה, ובדרך נס או השגחה פרטית קרובה מאד מאד לנס נתחב העץ בברזל, ומחמת גודל העץ הציף גם הברזל עמו בשובו על פני המים, שאם היתה כונתו רק להשליך עץ שיצלל בקרקעית הירדן ותחתיו יצוף הברזל מה צורך לקצבו? (קצב ר"ל חתך מעשה אומן בכונה לאיזה תשמיש וקרוביו ע"י חילוף אותיות חצב וקטב): ט') נחתים. גם מלה זו תרגמתי כדברי המפרשים מל' ירידה, רק המנקד עשאה משרש חתת בינוני פועל נפעל כמו נְסִבָּה מעם האלהים (ד"ה ב' י' ט"ו) וכונתו אורבים להפחידך, ומצאנו נסבו בנפעל שענינו ל' פועל כמו סבבו, נסבו על הבית (וירא): ט') וישלח. מרגלים לראות אם כדברי הנביא כן הדבר, או שלח מקודם אנשיו לשם לתפוש המקום, וזה נ"ל יותר וכן תרגמתי: י"א) ויסער. מל'

סערה, והשרש קרוב לשער (שערו שער, יחזקאל כ"ז ל"ה) שהסערה תסמר שערת בן אדם, ואולי מזה בל"א נער, ומי יודע אם לא היתה תיבה זו כבר בפי המון ב"י, וממנה שם נרעה ואולי גם שם נרעת: י"ג) איכה הוא. מצאנו כה להוראת פה, ואני והנער נלכה עד כה (וירא). א"כ אי כה כמו אי פה, אם הוא פה או פה, כלו' באיזה מקום: ט"ו) וישכם... לקום. קם ממטתו קודם מנהג בני אדם או קודם מנהגו בשאר הימים, וכן משכימי קום (תהלים קכ"ז): י"ח) וירדו אליו. דעתי נוטה לומר שהראו ויעלו, שאלישע היה יושב על ההר בגובהה של עיר (פס' י"ז), ולומר שהם המקיפים את העיר היו על הר יותר גבוה עד שיצדק לומר עליהם שירדו אל אלישע כ"ל רחוק, וכן וירדתי על ההרים (שופטים י"א ל"ז) נדחקו לפרשו אחר מן המלפה להרים הנמוכים ממנה, מ"מ כ"ל שהכותב או המעתיק אגב שטפיה לא דק וכתב וירדתי במקום ועליתי: בסנורים. רואה ואינו יודע מה רואה (רש"י), וכן באנשי סדום (וירא) לא שנתעורו ממש שא"כ היו חדלים מבקש פתח בית לוט וגם חתניו לא היו מצחקים עליו בהגידו להם כי משחית ה' את העיר, רק נראה להם הפתח במקום שאינו, והכתוב לא חש להגידנו שם אל מה יחסו הדבר; ואולי סנורים מן שנה אור: כ"ב) האשר שבית וגו'. גם רשעי מלכי ישראל היו מרחמים על אנשי שבים ולא היו הורגים אותם: כ"ג) ויכרה וגו'. לפי מקומו הוראתו תיקון סעודה כדברי כל המפרשים, ויש שהברוהו אל יכרו עליו חברים (איוב מ' ל') ואיננו משל ברור, לפי שיש לפרש יחפרו סביבותיו חפירה בקרקע וכן תרגם גם שד"ל, ואולי גם כאן מקורו חפירה, ומל' חפירה נסיתה הוראת תיקון כמו בקברי אשר כריתי לי (ויחי) נוכל לפרשו אשר תקנתי: ולא יספו וגו'. בן הדד לא חדל משנאתו לישראל כל ימיו, רק עמו לא כסו על חסד ישראל עמם ולא באו עוד בארץ לשלול שלל ולבוז בז: כ"ה) דביונים. מה שזב מן היונים שצאתם לחה, ולפי הכתיב חרי יונים, חרא בל' ערבי הוציא רעי (פיליפפזאהן), וגם בת"ב מס' תענית (ט'.) מצאנו חריא דעזי, צואת עזים: כ"ז) אל יושיעך. אל ל' בקשה, וחסרה תיבת אם הנשמעת מתוך קול המדבר, אם לא יושיעך נא: ל"ב) מלפניו. משריו הרגילים לעמוד לפניו: הראיתם. רי"ש דגושה, וישנה עוד במקרא, ולקדמונינו שבע כפולות בגדכפרת (ספר יצירה): ולחצתם

אותו. דרך העברה אמר כן, כלו' ראוי הוא לכך, וגם יסורים בכעסו הוציא שבועתו מפיו ותכף כששלח המלאך נתחרט, ובבואו הוא בעצמו דבר בל' נחת לנביא הנה זאת הרעה וגו', וזהו ולחצתם אותו, כלו' מנעו ממנו מהכנס טרם יבוא אדוניו ויצוה לו לחדול מהרגני: ל"ג) **מה אוחיל לה' עוד.** יסורים לא הרע לעשות כאחאב והסיר את מצבת הבעל (ג' ב'), רק בחטאת ירבעם דבק, ובעבודת העגלים כונתו לה', ובבוא הרעה שם מבטחו בה' ועשה תשובה ולבש שק ולא הועיל לו, ועכשו הוא צועק עד כאן הגיע חרון אף ה' עלינו ולא הועילה לי בטחוני בו, ולמה אבטח בו עוד?

ז' א') **בשער שמרון.** שער אולי מקורו ערה שעניניו שפך וגלה, ושין נוספת מצאנו בתיבת שלהבת, שקערורות ורבות כמוהן, ומתחלה היתה הוראת שם זה פתח העיר (והשער סגרו, יהושע ב' ז'), ואח"כ הושאל להורות מקום כניסה אף בלא פתח (ויעמד משה בשער המחנה, תשא), ואח"כ להורות העיר עצמה (והנחת בשעריך ראה), ומאחר שהיה משפטם להניח מקום פנוי בין העיר לבתים ובו דנים דין נקראת גם אסיפת הדינים או הזקנים בשם שער (ובעז עלה השער, רות ד' א'), ובמקום פנוי כזה סמוך לפתח העיר היו מוכרים תבואה ע"כ מצאנו שער גם להוראה זו (כאן), ומן הוראה זו יצא לו שם שער (בל"א שיעור) להוראת מדה וקצב (מאה שערים, תולדות): ב') **ארבות.** מגרש ארב, חלונות בחומת העיר רחבות מבפנים וקצרות מבחוץ שאחריהם יושבים אורבים ומורים בקשת, וכאן הוראתו כמו בפר' נח חלונות בשמים להמטיר דרך שם, ודרך לעג אמר עתה תראו שה' יעשה לו חלונות בשמים וימטיר לנו דגן וקמח, או כמו שתרגם שד"ל (בהחסר מלת אם) גם אם ה' יעשה ארובות בשמים היהיה כדבר הזה, שופע רב כזה שאפילו בימי שבע (דוק דמיון שני השמות שופע ושובע) לא היה כמהו? ו') **מלכי החתים.** מושלים על פלכים קטנים בשיפולי הר הלבנון (עמ"ש במ"א סוף סי' יו"ד): ט') לא כן. לא טוב, כמו כן בנות צלפחד דברות, ל' את הכיור ואת כנו, (תשא), שפת אמת תכון לעד (משלי י"ב י"ט), ומהתיבה נלמוד שמעשה טוב יתקיים, ומעשה הרע נקרא ג"כ און עמל שוא ושקר להורות שלא יתקיים ולא יעשה פרי: **ותכינו.** ונמתין, וכן הוראתו בכל מקום,

ואם נשתמש בו להוראת תקוה (וחכיתי לה', ישעיה ח' י"ז) הוא ע"ד השאלה: ומצאנו עון. יש בענינו חטא ועונש, כמו גדול עוני מנשא (בראשית), וכן כל נרדפי שם עון (חטאת, פשע, און וגו') יש להם ג"כ הוראת עונש, שהעון והעונש כאחד הם באים, ומצאנו ע"ד כל התלאה אשר מצאתם בדרך (יתרו): י') אל שער העיר. אותו שוער שעליו מוטלת שמירת שער העיר באותה האשמורת, והוא קרא השוערים האחרים השוכבים על מטתם: י"ב) אגידה. הוראת שרש זה בכל מקום היא הודעת דבר הנעלם מהשומע, ספור דברים, פתרון חידה (שופטים י"ד י"ב), או גלוי מחשבה: י"ג) הנה ככל המון וגו'. גם הסוסים הם כהמון ישראל הנשארים, או כהמון ישראל שכבר מתו, שהאלה כהם מעותדים כולם למות ברעב; ודעתי נוטה שגם כאן (כמו בש"ב ו' ג') הועתקה שיטה אחת פעמים. והיה כתוב

ויקחו נא חמשה מן הסוסים הנשארים אשר
נשארו בה הנם ככל המון ישראל אשר
תמו ונשלחה ונראה,

וטעה המעתיק בין אשר לאשר, וכפל שיטה שניה בטעות: י"ד) רכב סוסים. שנים אנשים רוכבים על סוסים, וכן פירש גם שד"ל: ט"ו) אחריהם. אחרי מחנה ארם לרגל אם נתחבאו בשדה: וכלים. כלי מלחמה: בחפזם. לפי הקרי הוא מבנין קל או הוא שם דבר ולפי הכתיב מבנין נפעל, ומצאנו ויהי דוד נחפז (ש"א כ"ג כ"ו): ט"ז) ויבזו. איש איש מאנשי הצבא בזז כסף וזהב וכלים לעצמו, רק הקמח ללחם והשעורים לבהמה נראה שהיו באוצרות מחנה ארם, והוציאום משם עבדי יהורם והביאום לשער שומרון ושם מכרום בזול ומחירם למלך, ע"כ הפקיד על השער את השליש לשמור שהמוכרים לא יקחו לעצמם מן הכסף או ימכרו הקמח והשעורים ביותר מן השער הקצוב, והעם מחרדתו פן ימנע מהם לקנות כפי חפצם נאספו עליו עד שנפל ארצה ורמסוהו:

ח' א') **כי קרא ה' לרעב**. רעב זה היה כבר קודם מצור בן הדד על שומרון, וכן כתוב למעלה (ו' כ"ה) ויהי רעב גדול בשומרון והנה צרים עליה, כלו' בעוד שהרעב בעיר באו וצרו עליה, ובכן גדל הרעב מאד: ג') ותצא. משובה עירה: אל ביתה ואל

שדה. שהחזיקו בהם זרים בעודה בארץ פלשתים: ד') אל גחזי. קבלת רז"ל שארבעה המצורעים היו גחזי ושלשה בניו, ומאחר שהמלך מדבר עמו נראה שנרפא מצרעתו, אולי בשכר חרדתו לבשר את העם ויבאו לבוז את מחנה ארם; או מחוץ לעיר דבר המלך עם גחזי, בשדה כרם או גן, ושם היה יכול לדבר עמו אף כי מצורע הוא, וזהו שכתב ותצא לצעוק ולא כתב ותבוא, שהביאה למקום פתוח תקרא יציאה, כמו ויצאו אל מדבר שור (בשלח): ו') סריס. מלה נכריה מקובלת בלה"ק ומקורה שר והוראתה ממונה, ומאחר שרוב ממונים אלו היו מסורסים, נדבקה להוראת שר גם הוראת מסורס, ובפוטיפר לא ידענו אם שר או מסורס היה, אמת הוא שהיתה לו אשה, אך מאחר שנשאה עיניה אל יוסף אולי אישה מסורס היה, וכל מלכי ישראל היו להם נשים רבות וזהו שמזכיר בכל מלך ומלך שם אמו, ולא הודיע לנו בחיי המלך הקודם שם אשתו לפי שנשים רבות היו לו (ד"ה ב' י"א כ"א), וא"כ גם סריסים כסריסי אחשורוש היו לו, ואעפ"י שצותה תורה ובארצכם לא תעשו (אמר) לבהמות, וכ"ש לבני אדם, או עברו על צווי זה, או נכרים היו: תבואת השדה. שוים, ואולי ראוי לקרא בשם תבואה כל מין ריוח שבא לאדם מ"מ: ז') ויבא אלישע דמשק. אחר שנכנע אחאב (מ"א סוף סי' כ"א) נתאחר אליהו להמליך את יהוא ואת חזאל העתידים לנקום נקמת ה' בבית אחאב, ועתה בא יום פקודתם: איש האלהים. הגוים עע"ז היו מאמינים בכל האלהים רק היו סוברים שלכל אחד ואחד יש משטר על עם או מדינה מיוחדת, וידע בן הדד מיכולת ה' ע"י מעשה נעמן: ט') מנחה. כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות; וכל טוב דמשק. מיני אכילה ובגדים וכלים: י') חיה תחיה, המקור מורה שהנכון לו בוא, ואין ללמוד מדברי חזאל לבן הדד, שהוא אולי כחש לו: י"א) ויעמד. העמיד וסמך פניו בשתי ידיו כאדם אבל; ויבש. ידיו על פניו: עד בש. עד סמוך לערב, מל' וירא העם כי בשש משה (תשא), וכן ויחילו עד בש (שופטים ג' כ"ה), וחזאל היה חושב ששקוע בחזיונותיו הוא וממתין עליו עד שראהו בוכה, ואז לא יכול עוד להתאפק ושאל לו מדוע אדני בכה: י"ב) תרטש. תכרית, וקרוב לשרש לטש, שלוטש חרב מחליק ומכלה חלקי הברזל משני צדדיו עד שפי החרב חד: ט"ו) המכבר. מעשה קליעה כמו ואת כביר העזים שמה מראשותיו (ש"א

י"ט י"ג): וימלך חזאל. ממה שכתב שם חזאל בסוף הפסוק נראה שבן הדד מעצמו לקח המכבר ופרשו על פניו, ולא חזאל הקריב מותו: ט"ז) ויהושפט מלך יהודה. בהיותו עוד בחיים המליך את בנו (ד"ה ב' כ"א ג') ולאחיו נתן מתנות וערים בצורות, אולי הרגיש כי קנאת אחים ביניהם וחפץ להשלימם ולא הועיל, ויהורם אחר מות אביו הרגם (שם ד')‏; ויש בחשבון ימי המלכים האלה איזה חילוק בין סיפור לסיפור ובקשו המפרשים להכריע וכונתם רצויה: כ') מלך. מבני עמם, ומימי דוד עד עכשו היו רודים בהם נצבים או מלכים מבני ישראל (עמ"ש סוף מ"א): כ"א) צעירה. כמו שעירה, ארץ אדום: קם לילה. בחשכת לילה בא אדום על ישראל, והעם כלו' הרגלים נסו לאהליהם, והוא נשאר שם עם הרכב, ר"ל עם רכב ברזל שלו או עם פרשיו (עמ"ש למעלה ז' י"ד), ואדום סבבו אותו ואת שרי פרשיו, והם במתי מספר הכום והבקיעום ומלטו נפשם ושבו אל ארצם: כ"ב) לבנה. עיר בנחלת יהודה (יהושע י' כ"ט) וקרובה לאדום ומרדו ביהורם והתחברו אל אויביו: כ"ו) עתליהו. לא נזכר בעמרי שעבד את הבעל, רק דבק בחטאת ירבעם שעשה פסל ותמונה לה', ושם עתליהו עת לה', ואעפ"י שיש לקיים דברי המפרשים שעתליה היתה בת אחאב (י"ח) ובת בתו של עמרי וקורא אותה בתו שבני בנים הם כבנים, מ"מ נ"ל שלפי הפשט נוכל לומר ג"כ שעתליהו איננה בת אחאב הנזכרת בפ' י"ח, ושתי נשים ממשפחת מלכי ישראל היו לו אחת בת עמרי ואחות אחאב והיא עתליהו, ואחת בת אחאב ולא נודע שמה, וגם בד"ה כ"ב ב' קורא לעתליהו בת עמרי ולא בת אחאב ובסי' כ"א ו' אומר שהיתה לו בת אחאב לאשה, ושם פס' י"ז מספר שנשים רבות היו לו ונהרגו ע"י הפלשתים והערבים ולא נשאר כי אם יהואחז (אחזיהו, ה' אחז, תומך ומחזיק) קטון בניו שנמלט בודאי עם אמו עתליהו: כ"ט) וישב. שב מארץ הגדי שבה רמות גלעד לארץ כנען ונתעכב ביזרעאל, אולי אוירה טוב להתרפא ממכת חרב או חנית:

ט' א') **רמות גלעד.** לא מלאכוהו מפורש רק מספור זה נראה שהארמים מחצו את יהורם במלחמה, אך העיר רמות גלעד נפלה ביד ישראל, ויהורם שב אחור להתרפא ביזרעאל, רק שריו וחילו נתעכבו איזה זמן ברמות גלעד, מיראתם פן בנסעם משם ישוב חזאל

ויכבשנה שנית (פס' י"ד): ד') הנער הנער הנביא. הנער מבני
הנביאים: ו') ויקם וגו'. יהוא; ויצק. הנער הנביא: י"א) המשגע.
שרשו קרוב לשרש שגה שהוראתו טעה, ורעי יהוא האמינו שבא הנער
הנביא להוכיחו על איזה עון שעשה ולאיים עליו, וכדי להסיר ממנו
פחד העונש קראו לנביא בשם משוגע: ואת שיחו. תוכחותיו שהוא
וחביריו רגילים להוכיח לכל אדם ולא בא אלי לשום דבר מיוחד: י"ג)
בגדו. מעילו, שפשטו מעליהם בהיותם יושבים בבית: אל גרם
המעלות. מן הבית שהשרים יושבים שם לחדר שבו נכנס יהוא
עם הנער הנביא היו מעלות, שתים או שלוש, ועליהם שמו בגדיהם
לעשות כמין כסא: י"ד) ויורם. צבאו ושריו היו מתעכבים ברמות
גלעד: י"ז) מגדל. צריח, טירה, מצפה, עופל, בוחן, נרדפים ואין
להכריע ביניהם. מגדל הוא הגבוה מכולם; צריח, גם הוא גבוה ואולי
משם היו צורחים בקול גדול להזהיר את העם שישמרו מסכנת דליקה
או מים שוטפים או אויב; טירה, מקום בצור לנטור ולשמור בו כלי
סגולה; מצפה שממנו יראה למרחוק; עופל, מל' ויעפילו לעלות אל ראש
ההר (שלח לך) שענינו ויעיזו, מקום מצודה שרק עז פנים יקרב
ללכדה; בוחן משרש בחן, שיבחן חוזק חומותיו הבצורות וילאו הצרים
לכבשו: שפעת. מל' כי שפע ימים יינקו (וזאת הברכה) מחנה כבד:
השלום. מה זה ועל מה זה, האם נפלה רמות גלעד שנית ביד חזאל
ואנשי הצבא נהרגו ואלה הם אנשי חזאל הבאים עלי, או הם אנשי
צבא ישראל שנמלטו מידו ושבים אלי: י"ח) מה לך ולשלום. ע"ד
מה לי ולך איש האלהים (מ"א י"ז י"ח), מה איכפת לך אם תבוא
לשלום או למלחמה: כ') והמנהג וגו'. גם אלה דברי הצופה, ומנהג
אנשי החיל שאחריו ההולכים אנה ואנה ולא בשורה וסדר, או מאופן
מנהג הרכב או הסוס שהשליש ההולך לפני הצבא רוכב עליו נראה
שהוא יהוא: כ"א) ויאמר יהורם. לצופה או לשומר סוסיו ורכבו:
בחלקת וגו'. בדרך אל חלקת נבות (פס' כ"ו): כ"ב) כראות.
כשהבחין שהוא יהוא באמת: עד זנוני וגו'. עד שיראו זנוני אמך
מי ישלם עמך; ואיזבל אולי היתה מזנה לכבוד האשרה, והיתה עושה
עם נביאיה מעשה כשפים, וידוע שהאשרה, היא Astarte או הירח,
היתה נודעת כאלילת המכשפים העושים לטיהם לאור הלבנה: כ"ג)
מרמה. ממעשה יפתח עם מלך בני עמון, וגם ממעשה בן הדד עם

אחאב נראה שהיה משפט לקרוא לאויבים לשלום או למלחמה טרם ילחמו, ויהוא שלא הניח לרוכבים לבוא ולהגיד ליהורם שלמלחמה הוא בא מרמה עשה שיהורם בטח בו ויצא לקראתו: כ"ד) מלא ידו בקשת. אחזו בידו ומעל שכמו: בין זרעיו. באמצע גבו, ובגלית (ש"א י"ז ו') כתוב בין כתפיו בגובה גבו: כ"ה) שלשו. נוהג רכבו, או אנשי חילו תחתיו: רכבים צמדים. שניהם היינו מאהובי אחאב ומבחוריו, וא"כ לא היה לי לשפוך דם בנו לולי צוה לי כן בשם ה': נשא וגו'. מל' לא תשא את שם ה' אלהיך. דבר עליו וגזר את הגזרה הזאת: כ"ו) אם לא וגו'. בדה מעצמו נבואה זו אליו ע"י נביא לנקות עצמו, וכן עשה א"כ כצדיק ונקי מהריגת בני אחאב: שא השליכהו וגו'. קיים בו דבר ה' וגם הסירהו מאם הדרך שלא ירמוסוהו: כ"ז) יבלעם. ומגדו, ערים בנחלת מנשה בארץ כנען: ל') ותשם בפוך עיניה. ותתקן, ותיפה, מל' ושם דרך (תהלים נ'), ונתכונה לאיים עליו, בדעתה שאף אם תתחנן לא ישמע בקולה, ואם ימיתנה תמות מיתת נדיב ולא מיתת נבל, וידענוה אשת אומץ לב, ואין לומר שעשתה כל זאת להתיפות בעיניו כדי שתחשק נפשו בה, שמלבד כי כבר באה בימים, אם כונתה למצוא חן בעיני יהוא לא היתה מקללת אותו באמרה השלום זמרי וגו', כלו' אתה העושה מעשה זמרי, ההורג אדוניו, השלום לך, לעג וקללה: ל"ג) שמטוה. הסירוה ממקומה, ובידו הראה לשם שיפילוה מן החלון: אל הקיר. אל קיר בית איזבל שהיה מחוץ לעיר בשדה (בחלק יזרעאל, פס' ל"ו) סמוך לשער העיר: ל"ז) כדמן. הכלבים טרפו ושסעו גופה ושחבו איבריה אנה ואנה ופזרום (אכלם לאטם) כדומן שיפזרוהו על פני השדה:

י' א') **האמנים.** אומני בני אחאב, המחנכים ומגדלים אותם כמו ויהי אומן את הדסה (אסתר ב' ו'), מל' מעשה ידי אומן (שה"ש ז' ב') שקנה בקיאות במלאכתו בעשותו אותה ימים רבים בחכמה ובאמונה, ויש לפעל אמן הוראת קיום, כי לא תאמנו (ישעיה ז' ו') לא תתקיימו, ויאמנו דבריכם (מקץ) ויתקיימו, ויתאמתו; ואמונה ואמת דבר קיים ונאמן ומתמיד (ויהי ידיו אמונה, בשלח); אמן ואמן! כן יהיה ויתקיים, ואולי מקור כולם הוא אם, ותו ונון שלהם נוספת, גידול האם את בניה בשום שכל ובהתמדת חרדתה עליהם; וגם האמנות

(למטה י"ח ט"ז) שענינו המזוזות, מהוראת קיום והעמדה, לפי שהן מעמד ומסעד למשקוף: ב') מבצר. מל' לא יבצר מהם (נח) שיבצר מאריו ללוכדו: והנשק. כלי זין, ואולי גם בהוראתו נשיקת שפתים הוא מלת שק שבהברתה מורה קול שפתים נושקות וגם קול הכאת כלי זין, ומצאנו ישתקשקון ברחובות (נחום ב' ה') יהמו בקולם, כמשק גבים (ישעיה ל"ג ד') כקול המית מי ההרים הנופלים בכח לגבים ולבורות, ושק שענינו אמתחת היא מלה קדמונית נמצאת בהרבה לשונות, ואולי יש לה קורבה עם צג ויצג שענינו העמדת דבר במקום מיוחד, והשק עשוי לשמור בו אוכל וכלים: ג') וראיתם. ובחרתם, כמו כי ראיתי בבניו לי מלך (ש"א ט"ז א'), וכן משרש חזה ואתה תחזה מכל העם (יתרו): על בית. בעבור בית אדוניהם ולהשאיר להם המלוכה: ד') לא עמדו לפניו. אולי שרי שומרון לא ידעו ממיתת יהורם ואחזיה כ"א ע"י ספרי יהוא אליהם, וחשבו שלא במרמה הרגם, רק נלחם וגבר עליהם: ו') ובני המלך. גם זה היה כתוב בספר (כדברי רש"י) שאל"כ למה חוזר ומגיד שבני אחאב שבעים היו וכבר התחיל הענין בהם? וכונת יהוא בהזכיר להם מספר בני אחאב היתה לומר הרגום כולם, וכן בפ' ז' אומר וישחטו שבעים איש כלו' שחטום כולם: ז') בדודים. בסלים, כמו שני דודאי תאנים (ירמיה כ"ד א'): ט') צדיקים אתם וגו'. אולי אתם אומרים כן, שהאשמה עלי, אך מי שם בלב שרי שומרון להרוג את בני אדוניהם ואני לא צויתיו להם; או גם אם הודיע לעם מה שכתב להם, עדין היו יכולים להלחם על בית אדוניהם ולמה בחרו לבגוד בהם: י"ב) בית עקד הרעים. מקום מלון לרועים (יהונתן) ששם עוקדים מצאנם או לשחוט או לגזוז: י"ג) בני המלך וגו'. בני יהורם ובני איזבל, ושבעים בני אחאב לא בניו ממש רק בני בניו: ט"ו) היש את לבבך ישר. תיבת את לפני הנושא, היש לבבך ישר עמי: ט"ו) וירכבו. שרי יהוא או עבדיו תקנו מקום ברכב לשבתו: י"ט) בעקבה. במרמה, מל' עקב הרגלים שהוא מאחוריהן, ואיש מרמה מסתתר ובא מצד העקב ולא מצד פנים, ומל' עָקֵב גם מלת עקב תשמעון, שהוראתה אחרית וסוף: עצרה. יום תחנה ובקשה (עמ"ש ש"א כ"א ח'): כ"א) פה לפה. מליצה לקוחה מנשיקת איש את רעהו ששני הפנים קרבים זה לזה, והוראתה מלוי גמור וקורבת דבר אל דבר: כ"ב) המלתחה. שרשו

לתת הפוך מן התל (רד"ק), ונקרא המעיל ג"כ תכריך (אסתר ח' ט"ו) ומשרש כרך שבל' ארמי פורשתו חתל (והחתל לא חתלת, יחזקאל י"ו ד'), א"כ המלתחה הוא הארגז ששומרים בו המעילים, או המעילים עצמם: כ"ה) וילכו. הלוך והרוג (בני ביתם של עובדי הבעל) או הלכו הלוך והשלך פגריהם על פני חוצות, עד עיר בית הבעל. בכל חלק העיר ששמו עיר בית הבעל: כ"ו) וישרפוה. יחיד אחר רבים לנקבות (עמ"ש מ"א ה' ג'), ומלבד מצבת הבעל מצבות אחרות היו שם: כ"ז) למוצאות. קרי, וכתיב למחראות עמ"ש למעלה ו' כ"ה: ל') בני רבעים. כמו בנים רבעים, דור חמישי, והראיה פקד עון אבת על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים (תשא): ל"ב) לקצות. שרשו קצה מל' קָצֶה וקץ וקרוב לקצץ, התחיל לקצוץ מקצתם מושבי ארץ סיחן ועוג:

י"א ב') יושבע. בד"ה ב' כ"ב י"א כתוב בפירוש שהיתה אשת יהוידע הכהן הגדול: ד') לכרי. ע"ד כל איש שמן וכל איש חיל (שופטים ג' כ"ט) שרי המאות שעל האצילים, שחלקם שמן, ע"כ נקראו כרי כמו הכבשים השמנים (שמואל א' ט"ו ט'): ולרצים. פירשתיו בש"א כ"ז: ה') השלשית מכם. נראה שהכרי והרצים משפטם לשמש שבוע אחת חליפות ונחלקים לג' משמרות: באי השבת ושמרי. אותם שהלה משמרתם באותו שבוע ישמרו החדר שבו היה מתחבא בן המלך בבית ה' בצלעות שעשה שלמה ביציע סביב להיכל ולדביר (מ"א ו' ה'): ו') והשלשית. שתי השלישיות שהן יוצאי השבת כלו' שיוצאים חפשי בשבוע ההוא ישמרו שני השערים ביום המליך את יואש: מסח. משרש נסח (ונסחתם מעל האדמה, תבא) ל' הסרה וחליפין, קצתם בבקר וקצתם בצהרים וקצתם בערב; ויהודע ירא פן תהי יד העם עם עתליה, שאל"כ מאחר ששומרי ראש המלך היו עמו שמירות האלה למה? ז') ושתי הידת וגו'. הם שתי השלישיות הנזכרות בפ' ו' שהיו יוצאי השבת: ח') השדרות. בשין שמאלית, מל' סדר (ולא סדרים, איוב י' כ"ב), שורות אנשי החיל, ומל' זה אולי ג"כ חוט השדרה, שיש בה צלעות בסדר זו אחר זו: י') השלטים. מל' שלט, שבהם לא בלבד היו מְגינים על עצמם רק היו גם שולטים באויביהם ומכניעים אותם, אולי היו מאותם מָגינים שיש להם באמצעם כמין

רומח להכות ולהמית: י״א) למזבח ולבית. בחלל שבין קירות הבית והמזבח שבאמצע הבית: י״ב) ואת העדות. שאר עדיי המלכים, ומצאנו בשאול שהיתה לו אצעדה על זרועו, וגם אותה הביא הנער העמלקי לדוד, א״כ גם היא מעדיי המלוכה היתה: י״ג) הרצין העם. תרגמתי כנהוג העם הרצים אל בית המקדש, ויש ג״כ לומר שמעה קול הרצים שהם שומרי ראש המלך וקול העם וחסרה וו החבור, ובד״ה ב׳ (כ״ג י״ב) כתוב קול העם הרצים: י״ד) על העמוד. אין לפרש אצל אחד משני העמודים יכין ובועז שהם היו באולם ומשיחת יואש היתה בעזרת הכהנים (ד״ה ב׳ ד׳ ט׳); ור״ל על מעמדו, על מקום גבוה שרגיל המלך לעמוד שם, והמבאר לד״ה הנקרא בשם רש״י (אולי אחד מתלמידי תלמידיו ואינו רש״י עצמו, שכן מביא פעמים רבות דברי רש״י במלכים) פירש שהוא הכיור שעשה שלמה לפני המזבח חמש אמות ארכו וחמש אמות רחבו ושלש אמות קומתו ועליו ברך על ברכיו (ד״ה א׳ ו׳ י״ג), ונכון: ט״ו) אל מבית לשדרת. לוו אותה עד ביתה בין שתי שורות של גבורים שהעם לא ישלטו בה: ט״ז) ידים. מהלך בין שתי השורות; או בקיר העזרה היה פתח פתוח לבית המלך ופתחו השדרות כלו׳ אחת משורות הרצים שעל פני קיר הבית, ונתנו לה מקום לצאת דרך שם: י״ז) בין ה׳ וגו׳. המלך והעם כרתו ברית כלו׳ הבטיחו לשמור מהיום ההוא והלאה תורת ה׳, ואח״כ המלך הבטיח לעם שינהלם בנחת, והם הבטיחו שיעבדוהו באמונה: י״ח) פקדת. מפורש בד״ה (ב׳ כ״ג י״ח) הקים שבית משמרות הכהנים והלוים שתקן דוד (ד״ה א׳ כ״ד) ובטלו בימי יהורם אחזיה ועתליה:

י״ב א׳) **יהואש.** ה׳ יש, כמו אם אש להמין ולהשמיל (ש״ב י״ד י״ט) ועל דורות כאלה ראוים דברי המזמור (תהלים ע״ח) ויפתוהו בפיהם... ולבם לא נכון עמו, שהיו קוראים לבניהם בשם ה׳ אחזיה עתליה יהואש והיו עוזבים ה׳ לעבוד אלהים אחרים: ב׳) צביה. מל׳ תאומי צביה (שה״ש ז׳ ד׳), והצבי הוא חיה יפת תאר (gazzella) ושמה מוכיח עליה, מל׳ ארמי צבא ענינו חפץ (דניאל ה׳ י״ט), או הוראת שם צביה, צבי יה, ה׳ חפץ: ה׳) כסף עבר. עובר לסוחר, להוציא כלים שיתנדבו לצורך בה״מ, (שד״ל), ובסוף הימים בטעות גם בני יהודה אחר ע״ז ואין שם עוד מרים תרומות ומעשרות, ואין לחם לכהני ה׳,

לקחו להם כסף בדק הבית, כלו' מה שהתנדבו אותם שנגע אלהים בלבם, או ערך נפשם ואנשי ביתם, או ערך בתיהם ושדותיהם (בחקתי) ועשו בכל כסף זה דין חרם שהוא לכהנים, וכן (פ' י"ז) מה שהניח גם יהואש לכהנים שיקחו להם כסף חטאות ואשמות תחת הקריב דם וחלב בהמה ע"ג המזבח והבשר יהיה נאכל לכהנים ליום ולילה כמשפט, הוראת שעה היתה, שאל"כ במה יתפרנסו הכהנים? ולפרש כדברי שד"ל שר"ל שבכסף זה היו הכהנים קונים הבהמות לקרבן חטאת ואשם ומקריבים אותן, או כדברי שאר המפרשים שבמותר הכסף לוקחים עולת קיץ למזבח (רש"י) כפי מדרש רז"ל בתמורה לא נראה לפי הפשט; ובד"ה (ב' כ"ד ט') כתוב שהעבירו קול ביהודה ובירושלים להביא משאת משה במדבר, כלו' להרים מנכסיהם תרומה לחזק בדקי בה"מ הנבנה זה מאתים שנה וצריך לחיזוק כמו שהרימו ב"י במדבר תרומה למשכן עפ"י משה, ומשאת משרש נשא ותרומה מן הרים נרדפים: ו') מאת מכרו. עד עתה כל מתנדב כסף היה נותן לכהן אוהבו ומיודעו, ומעתה יוסיפו הכהנים לקחת לעצמם הכסף, רק יקבלו ג"כ על עצמם לחזק בדק הבית משלהם: בדק. הפוך באותיותיו ובענינו משרש דבק וכן לחץ וחלץ: ט') ויאתו. משרש אות או אית בל"א יש, אמרו לעשות כן, ואולי גם שרש אתא שענינו בוא מתיבת אית שהבא אל מקום ישנו שם: לבלתי קחת כסף וגו'. אם מוסיפים לקחת הכסף לעצמם לא יהיה בו די לפרנסתם ולבדק הבית, ומאחר שידע העם שכל כסף תרומתם לבדק הבית ירבו להביא, וכן היה (ד"ה שם פס' יו"ד): י"א) ויצרו וימנו. היו מונים הכסף ועושים ממנו צרורות בערך קצוב כמשפט עוד היום בארצות הקדם: י"ב) ולבנים. הם כדברי רש"י האדרכלין ר"ל ראשי האומנות שהגודרים בוני החומה תלמידיהם עושים המלאכה על פיהם: י"ד) מזמרות. פירשתיו במ"א ז' ו': י"ט) אשר הקדישו וגו'. גם יהורם ואחזיהו ע"ע הקדישו ממומנם לה': כ"א) ויכו וגו'. ובד"ה ב' (כ"ד כ"ה) מספר שהרגוהו על מטתו ולא קברוהו עם אבותיו בקברות המלכים:

י"ג ב') ממנה. יחיד אחר רבים לנקבות: ה') מושיע. אעפ"י שנראה משני פסוקים אלה שמיד אחר שחלה יהואחז את ה' הקים ה' לישראל מושיע, (איזה גבור חיל שיצא ובא לפניהם והעיר

בהם רוח גבורה), ומ"מ נ"ל, נגד דעת הה' פיליפפזאן וכפי שאר המפרשים, שמושיע זה הוא יואש בן יהואחז המכה את ארם בימי בן הדד בן חזאל, שכן הוא אומר (פס' ג') שה' נתנם בידי חזאל ובניו כל הימים, וחזאל לחץ את ישראל כל ימי יהואחז (פס' כ"ב), ולומר שכאן מדבר בתשועה עוברת לא קיימת לא נראה שכן כתוב וישבו בני ישראל באהליהם כתמול שלשום: ו') בה הלך. הראוי הלכו כמו סרו שבראש הפסוק, וחסרה הוו מפני וו של וגם שאחריה (עיין במשתדל על פס' קנתי בחיי, תולדות), ור"ל גם אחר שהקים להם מושיע לא חדלו מעבודת עגלי ירבעם, ועל חטאם זה נוסף שהיו מנאפים באשרות ביערי הקדשים והקדשות: ז') כי לא השאיר. מוסב לפס' ד', כי לחץ אותם מלך ארם, או תהיה הוראת כי כמו בפסוק כי מנשה הבכור (ויחי) הוראת אעפ"י, ומוסב לפסוק שלפניו, אעפ"י שאבדם מלך ארם עכ"ז לא סרו מחטאתם: י"ב) אשר נלחם עם אמציה. כמסופר למטה סי' י"ד: ט"ו) ויקח אליו. ל' קצר כמו קחם נא אלי (ויחי), ויקח ויבא אליו: ט"ז) הרכב ידך. שרג ידך על הקשת כאדם הרוכב שרגלו אחת מכאן ורגלו אחת מכאן: י"ז) קדמה. לרוח מזרחית שבה ארץ ארם: לה'. כמו חרב לה' ולגדעון (שופטים ז' כ') לכבוד ה' ולתפארת שמו: י"ח) הך ארצה. ולא השמימה, להורות מפלתם: י"ט) להכות. למ"ד במקום בי"ת, בהכותך, אם היית מכה, וקצף עליו לפי שאחר שאמר לו והכית וגו' עד כלה היה לו לירות פעמים הרבה כאומר אלחם בם מלחמות הרבה עד שאכלם, עכשו שירה ג' פעמים בלבד נראה כבוטח בגבורתו שבג' פעמים יכם עד כלה: כ') בא שנה. בבוא כל שנה ושנה אחר שאספו תבואתם אל הבית היו באים גדודי מואב לבוז, וזהו שכתב יבאו בעתיד ע"ד ככה יעשה איוב, ל' התמדה: כ"א) וישליכו וגו'. ומסיפור זה נראה שלא היה מנהגם לכסות מתיהם באדמת עפר רק היו חופרים להם קבר ומשכיבים אותם בו ומכסים פי הקבר באבן או בדלת ברזל, באופן שבפתוח הקבר יראו עצמות הקבור בו, וכותב סיפור זה לא הוסיף מלה להודיענו אם יחשו הדבר לנס אם לא: כ"ה) וישב וגו'. הלך הוא למלחמה על ארם בבטחו על דברי אלישע, ונראה שיהואש זה גבור חיל היה והעיר ג"כ גבורת ישראל שכן קראו הכתוב מושיע (פס' ה'), ואחר שכתוב שחזאל לא השאיר ליהואחז כ"א עשרת אלפים

רגלי, מצאנו בד"ה (ב' כ"ה ו') שביומיו אמציה מלך יהודה שכר מישראל מאה אלף גבור חיל, א"כ נתעוררה גבורת המון העם ולמדו ידיהם לתפוש כלי מלחמה והיו לאדירים:

י"ד ג') **רק לא כדוד אביו.** שכונתו היתה לבנות בית מיוחד לה' לולא דבר ה' אליו ע"י נתן הנביא (ש"ב ז' י"ב י"ג) ששלמה בנו יבנה הבית, ואף אם העלה עולות בבמות, בודאי העלה עפ"י חוקות ה' ע"י הכהנים בני אהרן, רק מלכי יהודה אלו הניחו לעם שיקריבו קרבנות לה' בבמותם לא ע"י כהן רק ע"י מי שיהיה, וכל זה אחר שנבנה בהמ"ק: ד') רק הבמות וגו'. פירוש לפסוק שלפניו: ו') לא יומתו וגו'. מלה במלה ככתוב בפר' תצא, א"כ תורת ה' שגורה בפיהם, ובודאי המלכים הכשרים שבהם קיימו גם כל מצותיה שלא בא זכר מהן בספרים אלה: ז') את הסלע. עיר Petra שבתיה בנוים בנקיקי הסלעים ועוד היום נראים חרבותיה בעמק הנקראת עמק משה Wady Musa, וידועה קבלתם ז"ל (ת"ב מגלה י"ז.) שיקתאל הנזכר כאן או יקותיאל הנזכר בד"ה א' ד' י"ח הוא שם כנוי למשה: ח') נתראה פנים, ל' קריאת שני גבורים זה לזה להלחם פנים בפנים ולא בעקבה: ט') ותעבר וגו'. בעוד שהיה מצפה לתשובת דבריו ששלח אל הארז עברה חית הלבנון ורמסה אותו; אף אתה יש לך אויבים מכל צד, פלשתים, אדום, עמון ומואב, ואני מאחר שנצחתי את בן הדד מלך ארם אין עוד שטן לי, ואם תתגרה בי בעוד שאתה מכין עצמך למלחמה נגדי יבואו אויבים בארצך ויכריחוך להלחם עמהם: י"ד) ולקח וגו'. אולי אמציהו הבטיחו לתתם לו בעבור שיניחהו למלוך על יהודה; ויהואש היה יכול עתה להחזיק בכל הממלכה, רק הבין שלא יאריך במלכותו על יהודה מפני שימרדו בו, ובחר לקחת האוצרות ובני האצילים לערבון (בני התערבות תרגם יונתן בני רברביא) והלך לו: כ') על הסוסים. על גב שני סוסיו שעליהם אולי ברח הוא ואחד מעבדיו: כ"ב) את אילת. על שפת ים סוף בארץ אדום (מ"א ט' כ"ו), אולי נחרבה במלחמות בני יהודה עם אדום, או בנה ר"ל הרבה בניניה והחזיק חומותיה: אחרי שכב וגו'. מזה משמע שמה שכתוב למעלה ויקחו כל עם יהודה את עזריה וגו' ר"ל שאחר שאמציה נס ללכיש המליכו בחייו תחתיו את עזריה, שאל"כ מהו ויקחו והלא

לו משפט המלוכה? ואמציה נתעכב איזה זמן בלכיש טרם המיתוהו ועזריה בנו מולך תחתיו, אך בנין אילת לא היתה כ"א אחר מות אמציה: כ"ה) מלבוא חמת. בקרן צפונית מערבית עד שפת צפון של ים הערבה הוא ים המלח, שמצדו המזרחי ארץ מואב, ומצדו המערבי נחלת יהודה: כדבר ה' וגו'. אולי היא הנבואה הנכתבת בישעיה ט"ו ט"ז שעליה אומר הנביא שה' דברה אל מואב מאז (שם ט"ז י"ג) ומוסיף עליה ועתה דבר ה' וגו': כ"ו) מרה. שרש מרה ומרד שניהם ממקור מר, וכן במשפטים אל תמר בו במקום אל תמרה וכמו שהוא נקוד שם הוא משרש מרר כמו ויסב המלך את פניו (מ"ב ח' י"ד) משרש סבב, או עני כאן ל' נקבה והיה התאר ראוי להנקד מָרָה: ואפס עצור וגו'. ומשפחות מלכיהם ירבעם, בעשא, אחאב, בניהם בשפל הערך ואין זוכר גדולת אבותיו ומוציא ומביא ב"י למלחמה נגד שוסיהם ומסביב: כ"ז) ולא דבר ה'. עדיין לא הגיע זמן ביטול מלכות ישראל: כ"ח) ליהודה בישראל. שהיו תחת משטר דוד ושלמה שהם משבט יהודה, והוא כבשם שנית והשיבם תחת משטר מלך מזרע ישראל:

ט"ו ה') החפשית. שם מופשט ובית ל' זכר וסמוך, ונקרא בשם זה או מפני שהיה חפשי כלו' מובדל משאר בתים ושם יושבים המצורעים, או היה בית מיוחד למלך למנוחה כשהיה רוצה לצאת חפשי מעול המלוכה: ויותם בן המלך. כך קראוהו בימיו וכך עבר שמו בקבלה: על הבית. נצב על צרכי בית המלך כמו יוסף בבית פוטיפר: שפט. מנהיג את העם ומושל בו כל ימי חולי המלך, ומלך הוא המושל כל ימיו ובנו יקום תחתיו, והשופט מושל לאיזה זמן או כל ימי חייו ג"כ רק בנו לא יקום תחתיו: י') קבל עם. היא מלה ארמית להוראת נוכח ומצאנו פעל ממקורה, מקבילות הללאות (תרומה), ומונה גם שרש קבל, שנמצא באחרונים שבספרי הקדש, איוב (ב' י'), אסתר (ד' ד'), ד"ה (א' י"ב י"ח, וב' כ"ט כ"ב), רק מצאנו גם במשלי (י"ט כ') וקבל מוסר, ובלשון הקדש ישתמש תחתיו בשרש לקח, ויפצר בו ויקח (וישלח): ט"ז) תפסח. איננה הנזכרת במ"א (ד' כ"ד) שהיא על נהר פרת, וזאת עיר סמוכה לתרצה: כי לא פתח ויך. ל' קצר להגיד שלא המתין להם, רק קרא להם שיפתחו לו שערי העיר,

וכשראה שלא פתחו לו תכף ומיד, נתאכזר לא בלבד ביושביה רק גם על יושבי הכפרים שבגבוליה מתרצה והלאה: י״ט) בא פול וגו׳. נראה שהמעתיק השמיט תיבת בימיו הדומה לימיו שבסוף הפסוק הקודם, או לכל הפחות הושמטו אותיות וו ויוד והראוי ויבא; ועל אודות שם פול כתב אוהב גר בנו של שד״ל (אהה! כי עודנו באבו נקטף!) בספרו Le sanscritisme de la langue assyrienne שהוראתו בל׳ סאנסקריט רם ונשא; ותגלת פלאסר לפי דעתו הוראתו מלך מושיע וחזק; שלמנאסר, מלך נודע שמו ונכבד; סנחריב, דומה לאריה; אסר חדון, מלך גובר וכובש: להחזיק הממלכה בידו. שלא ימרדו בו ב״י שבודאי לא מרצונם עבדוהו אחרי אכזריותו על תפסח: כ׳) ויצא... על ישראל. מקרא קצר ועניינו ויוצא הכסף בהטילו מס על ישראל: כ״ה) שלישו. עמ״ש למעלה ט׳ כ״ה: ואת ארגב ואת האריה. שמות שני גבורים ומפורסמים בימים ההם ושרים למשמעת פקחיה, וסיפור זה הוא קיצור ממה שמסופר בספר דברי הימים למלכי ישראל שבגלות ב״י מעל אדמתם אבד ממנו, ושם בודאי היה מספר מארגב ואריה אלה: ועמו. עם פקח בן רמליהו: כ״ט) כל ארץ נפתלי. היושבים על הגבול בצפונה של א״י תחת הר הלבנון: ל״ה) הוא בנה את שער. בנהו מחדש בהדר ויופי מרובה: ל״ז) החל ה׳ וגו׳. היו מזמנים עצמם לבוא להלחם ביהודה רק לא באו עד ימי אחז בנו, אולי כונת הכתוב להודיענו שמפני הרעה נאסף יותם עודנו בחור בשנים בן מ״א שנה:

ט״ז ה׳) **ולא יכלו להלחם.** ראו שלא יוכלו ללכוד עיר ירושלים כי חזקה היא מאד, שד״ל בפירושו על ישעיה (ז׳ א׳): ו׳) השיב רצין וגו׳. אעפ״י שיש לפרש פעל השיב לשון שנוי והפיכה ע״ד ושב לבנון לכרמל (ישעיה כ״ט י״ז) ורוצה לומר שנה מצב העיר אילת והביאה תחת ממשלתו, מ״מ נ״ל שיותר טוב לומר שבמקום לארם צריך לקרות לאדום (עמ״ש בש״א ח׳ י״ג) מכ״ש שגם אנשי המסורת הגיהו ואדומים במקום וארומים: וינשל. ל׳ ונשל ה׳ אלהיך את הגוים האלה מפניך (פר׳ עקב), והוראתו גרש מבלי שתקום בהם רוח להתיצב לפניו, ואם היה כותב ויגרש היה רוצה לומר שהיו מתאמצים להתעכב שם והוא הרחיקם בעל כרחם: ז׳) הקומים.

אולי כונת הכותב היה לקרות הוו בנקוד שורק ולעשות התיבה בינוני
פעול ע"ד לנוס אל עיר מקלטו (מוסעי), שובי מלחמה (מיכה ב' ח'),
עיין במשתדל במדבר ל"ה ל"ב: ט') קירה. איננה קיר חרשת הנזכרת
למעלה (ג' כ"ה) בארץ מואב, רק מחוז מהלאה לנהר פרת על שפת
נהר Cyrus, פיליפפזאן: ט') ואת רצין המית. ששב לעירו אחר
שראה שא"א ללכוד ירושלים, או חדל ממחשבותיו הרעות על יהודה
ושב בבהלה לארצו להתיצב נגד מלך אשור: י') את דמות וגו'. נ"ל
שההפרש בין דמות ותבנית הוא שדמות ר"ל ציור כל המזבח בבת אחת,
ותבנית ציור צדיו וחלקיו עם כל פרטיהם, וזהו שמוסיף ביאור במלות
לכל מעשהו: י"א) עד בוא. טרם יבוא וכן עד באי (ויחי): י"ד) לפני
ה'. לפני אולם הבית בתוך עזרת הכהנים: ויקרב מאת וגו'. הניחו
קרוב לפתח שער העזרה, בהסירו אותו (מ״ם מאת היא מ״ב השלילה)
מלפני אולם הבית שהיה עומד בין המזבח החדש והאולם, ונתן אותו
סמוך לשער העזרה בקרן מזרחית צפונית: ט"ו) לבקר. שרש בקר
מן שם בֹּקֶר דומה לשרש שָׁחַר מן שם שַׁחַר, והוראתו דרישה, וכונת
המליצה כאן אני מקבל עלי לדרשו איזה יום בשנה ולזבוח עליו: י"ז)
את המסגרות וגו'. עיין ביאור כלים אלה במ"א ז': את הכיור.
שעל כל אחת מעשר מכונות, ולא ידענו מדוע עשה כל זאת, אולי
מפני גובה המכונות וקומת י"ב הבקר טורח לכהנים לרחוץ מן
הכיורות ומן הים, ומד"ה (ב' כ"ח כ"ד) נראה שעשה להכעים את ה':
י"ח) מוסך השבת. מבית המלך שהיה קרוב לבית המקדש (כנראה
גם ממעשה עתליה, סי' י"א) עשו מבוא מכוסה להגן משמש וממטר
ובו בא המלך מביתו לבהמ"ק מדי שבת בשבתו, והיה בנוי מחוץ לבהמ"ק
והסיבוהו מבפנים, וגם פתח ביתו הסב מבפנים לבהמ"ק, כדי שבעוד
שאויביו מבקשים ליכנס בביתו ינוס דרך בהמ"ק:

י"ז ד') **ויעצרהו**. ויסגרהו בבית הסהר שלא יצא ויבא כרצונו,
ויאסרהו, בנחשתים: ו') נהר גוזן. בערים שעל שפת נהר גוזן:
ז') ויהי כי חטאו. כל זה נהיה בעבור שחטאו: ח') ומלכי ישראל.
ובחוקות חדשות שקבעו מלכי ישראל כירבעם שבדה חג בט"ו לחודש
השמיני: ט') ויחפאו. שרש חפא בחלוף הוראתו כמו חפה או חפף
שענינם כסה והסתיר, וכאן ר"ל שהוסיפו כ"כ חוקות חדשות על חוקות

תורת ה' שלא היתה עוד נראית ונודעת: על ה'. על תורת ה': ממגדל נוצרים. גם שומרי שדות וכרמים העומדים על מגדל לצפות למרחוק אם יבאו גנבים בשדה משמרתם ויושבים שם רק בימות הקיץ בנו אצל המגדל במה להקטיר עליה לאלילים, שבהיותם יושבים בדד היו יותר יראים אותם, או הקטירו לאלילי השדות להתלונן בצל השגחתם: י"א) להכעים. לא עזבו תורת ה' ודבקו באלילים בכל לבם רק פסחו על שתי הסעפים, ועבדו את ה' בדרך עבודת האלילים: י"ב) הגללים. אותם האלילים שעבודתם יותר מתועבת: י"ג) ויעד. התרה, וזה הוראת שרש העיד בכל מקום ל' התראה, ובכן תצדק קבלת חז"ל שלפני הגיד הדבר אל השופטים חייבים העדים להתרות בעושה הרע: נביאי. קרי וכתיב נביאו והנכון ביד כל נביא וכל חזה, ונדבקה הוו לתיבה שלפניה: י"ד) ויקשו את ערפם. המתאמץ בדעתו יקרא קשה ערף (hartnäckig) כאלו ערפו קשה ואינו יכול להרכין ראשו ולהודות על דברי זולתו: אבותם. דור המדבר שקראם הכתוב עם קשה ערף, ולא האמינו בה' במעשה המרגלים ובאומרם היש ה' בקרבנו אם אין (בשלח): ט"ו) ההבל. קסמים ודרוש אל המתים: כ"א) וידא. כתיב וידא משרש דאה, (כאשר ידאה הנשר, תבא) הפריחם והרחיקם מאחרי ה': כ"ב) ממנה. כנוי ל' יחיד לנקבות אחר שם דבר ל' רבים: כ"ג) עד היום הזה. א"כ בימי הכותב היו מצויים עדין ב"י שבארץ אשור ומיחלים לשוב לארצם ולא נטמעו בגויי הארצות, ובודאי אחר גלות בני יהודה, מאתים שנה אחר גלות ישראל, נכתב ונסדר ספר זה, א"כ ב"י שבמזרח חלק הארץ הנקרא Asia הם בני עשרת השבטים: כ"ד) מכותא וגו'. נכון לומר כדברי הח' פיליפסזאן שכולם בודאי היו מקומות סמוכים לבבל וליושביהם שפה אחת, שאל"כ היה נולד בלבול גדול ביניהם ושפה חדשה, ומזה לא הוגד לנו בשום מקום, ולחפש ולשער השערות מהשערות שונות איזה שם עיר או מחוז מן הנזכר בקורות עמי הארץ יכון אל ערים ומדינות אלה הנזכרות במקרא דבר קשה הוא ותועלתו מעוטה מאחר שא"א לדעתו בבירור: כ"ה) את האריות. בודאי הבאים לערי שומרון היו פחותים במספר לערך הגולים משם והיתה הארץ שוממה ורבה עליהם חית השדה: כ"ז) וילכו וישבו. ל' רבים, מוסב בודאי (כדברי פיליפסזאן) אל אחד מהכהנים שילך עם משפחתו או עם כהנים אחרים לשמש תחתיו,

והגדול בכהנים נתישב בבית אל (כ"ח) ושאר הכהנים נתישבו בשאר הערים, שבודאי כהן אחד לא היה די ללמד תורת ה' לאנשי מדינה אחת: כ"ט) השמרנים. ב"י שקודם גלותם היו יושבים בערי שומרון: ל') סכות בנות. פירשוהו עשו להם סוכות ובהן בנותיהם מזנות לכבוד האשרה (Milytta), רק נראה שסכות בנות הוא שם האליל כמו נרגל ואשימא שאחריו, ומלאכו סכות שם לאליל (עמוס ה' כ"ו): נרגל. לפי דברי אוהב גר ע"ה ר"ל אוכל בני אדם, ולפי המבארים הוא כוכב מאדים, אליל המלחמה: אשימא. דמות תיש, רש"י, וכן הוראת התיבה בל' שמרוני, פיליפזאן: ל"א) נבחז. לפי דברי חז"ל בסנהדרין (ס"ג:) דמות כלב ותרתק דמות חמור, והמבארים פירשו נבחז אליל החשך ותרתק כוכב Saturn, ולפי דברי אוהב גר הברית תר בשם תרתן (ישעיה כ' א') ענינה כוכב: אדרמלך וענמלך. שמות בלה"ק אולי מועתקים מל' מדי או מלשון אחר שהיה שפת בני ספרוים, שאעפ"י שלא נודע לנו בבירור מושב כותא ושאר הערים נראה שהיו בארץ מדי או קרוב לה; והוראת השמות, מלך כלו' אלוה האדיר ואלוה הענוה, אולי אהרימן ואורמוזד (הורמין והורמיז, ת"ב סנהדרין ל"ט.) מקור הרע ומקור הטוב, ולמטה (י"ח ל"ד) קורא להם הנע ועוה, ופירש שד"ל בביאור ישעיה שלו (ל"ז י"ג) שהם שמות אלילים הנעמלך ועומלך, רק שהוא מפרש עוה כמו ענה והנע כמו אדר, והביא עוד דעות אחרות, ול"נ שהנע הפיך מן ענה והוא ענמלך מקור הטוב, ועוה או עומלך או המלך הַמְעַוֵּת ומחריב והוא מקור הרע: ל"ב) מקצותם. מאליליהם, עמ"ש בשופטים י"ח ב': ל"ד) אינם יראים וגו'. בני ישראל עבדו ע"ז, רק בכל פעם שהיו מעונים היו שבים לה' בכל לבם ועובדים אותו לבדו, ומזה נראה שלא מאמונתם בהם עבדו האלילים, רק מיצרם הרע המפתה אותם לנאוף ולזנות תחת מעטה עבודת אליל; וכותים אלה עבדו את ה' וגם האלילים מאמונתם בשניהם, את ה' מפני שהוא אלהי הארץ שגלו לשם ואת אליליהם מפני שהורגלו בעבודתם בהיותם אלהי אבותם: ל"ז) אשר כתב לכם. גם מפסוק זה נראה שהיו בידי ב"י בימי המלכים העתקים מתורת משה: ל"ח) אשר כרתי אתכם. ברית הפוך מן בתר (כדעת מורי ורבי שחז"ל) והוא תנאי משני צדדים, האל כרת ברית להיות עם ב"י, והם כרתו ברית לעבדו: מ') הראשון. הקדמון, עגל ובעל פעור

במדבר, וע"ז שעבדו בימי השופטים: הם עשים. עדין בימי כותב הספר, והם כדברי, נכתב ספר זה בימי גלות בבל, לפי שבשובם מגלותם לא עבדו עוד ע"ז: מ"א) עד היום הזה. בימי גלות בבל:

י"ח ד') **נחשתן**. לשון בזיון (רש"י) אליל נחשת, ושאר האלילים הם כסף וזהב, ולפי דברי אוהב גר הברת תן בשם תרתן (י"ז) הוראתה גוף, ומצאנו בת"ב (כתובות ע"ה.) טב למיתב טן דו ופרש"י שני גופים, א"כ נחשתן ר"ל גוף או גולם נחשת: ה') לפניו. מרחבעם ולהלן, שדוד ושלמה מלכו על כל י"ב שבטים: ו') אשר לוה וגו'. אם כן בימיו היו נודעות בין בני ישראל ולא נשכחו מהם: ח') ממגדל נוצרים. עמ"ש למעלה י"ז ט': י') וילכדה. לא ידעתי למה נקדוהו וילכדוה והנכון וילכדה מוסב אל שלמנאסר: י"ג) ובארבע עשרה וגו'. סימנים אלה י"ח י"ט וכ' הועתקו מספר ישעיה ל"ו–ל"ט, והמעתיק שנה וחסר והוסיף בהם דברים, ומזה נלמוד לשאר סיפורי הנביאים שכולם, חוץ ממ' יהושע, לא מקולמוס אחד יצאו רק ממגילות ישנות נמצאו וחוברו יחד: ט"ו) ויתן חזקיה וגו'. נתן כל הכסף שנמצא בידו להרחיק צרת מצור מעמו ומארצו ולא היה בו כדאי לסך גדול כזה, וסנחריב חשבה לו למרידה ובא עליו (שד"ל): ט"ז) קצץ וגו'. הסיר מהן טפי הזהב שצפויות בו: האומנות. המזוזה הנושאות המשקוף כאשר ישא האומן את היונק, ויהונתן תרגם סקופתא, מפתן: י"ז) תרתן. לפי דברי אוהב גר הוראתו גוף (מאיר כ) כוכב; ואשור הוראתו גבור חיל, ומצאנו בת"ב (שבת פ"ז.) יישר כחך וענינו יגבר: רב סריס. רב הסריסים: רבשקה. שר המשקים, ומצאנו בדברי הימים לנכרים שמשקה Astyages אבי אם כורש מלך פרס ומדי שמו Saca: י"ז) תעלת. סלון, והשם נגזר משרש עול שענינו בל' ארמי בא ונכנס, שהמים באים ונכנסים לתוכו, וסלון מגזרת סלל ומסלה, דרך סלולה (ודרך מגזרת תדרך כף רגלכם), דרך מוכן וסלול למים להכנס בו: הברכה העליונה. מצד דרומית מזרחית לירושלים בתחתית הר ציון היה יוצא המעין שנקרא גיחון או שילוח וממנו היו המים נמשכים לשתי בריכות או מקוואות מים שמבריכים שם הגמלים לשתות (שד"ל): י"ח) הספר. איש נאמן למלך סופר ומונה את הכסף וכותב החשבונות, וכן למעלה י"ב י"א, ולהיות הסופר מלומד בחכמת

הכתיבה קראו סופר לכל מי שאומנותו מלאכת הכתיבה: המזכיר. פירשתיו בש"ב ח' ט"ז: י"ט) אשר בטחת. להסגר במצור בירושלים (ד"ה ב' ל"ב יו"ד) ולא פתחת לו שעריה: כ') אמרת. חסרה הא התימה, האם אומר ומובר אתה שדבר שפתים וקול דברים יספיק למלחמה? עצה וגבורה צריכות לה, ובישעיה (ל"ו ה') כתוב אמרתי ופירש שד"ל, אני סנחריב הייתי חושב אך דבר שפתים הוא אך כשיראה חיילותי יפתח לי שעריו: עצה. בסדרי הצבא; וגבורה. בחלוצי הצבא: כ"א) הקנה הרצוץ. קרוב להיות רצוץ מחמת דקותו וכן ת"י רעיעא, ורעוע הוא רצוץ בחילוף צד"י בעי"ן כמו נאץ ועאן ארץ וארע נוקה ועקא, וכן שם נפל שדוד (שופטים ה' כ"ז), ואת שדוד מה תעשי, (ירמיה ד' ל') ראוי להיות שדוד: על מצרים. לא מצאנו בחזקיה שחשב לקשור עם מלך מצרים כמו אחז אביו (למעלה י"ז ד'), רק סנחריב חשדו מאחר שראהו מתיצב בפניו, וידע שמלך מצרים ומלך כוש היו מכינים גם הם עצמם למלחמה נגדו: כ"ב) את במתיו. שהיו זובחים עליהם לכבוד ה' אלהי ישראל (ד') והמעיט עבודתו, וזה לפי מחשבת עע"ז היה זלזול בכבודו, רלב"ג, מכ"ש שבמה מלכים כשרים קיימון, שד"ל: כ"ג) התערב. התחבר ועשה שותפות: רכבים. מצוי ה' היה שהמלך לא ירבה לו סוסים ופרשים ובכן לא רבו בבני ישראל הלוחמים רוכבים על סוס, שד"ל: כ"ד) ואיך תשיב. ריקם, איך לא תמלא בקשתי תכף ומיד מאחר שכ"כ חלש אתה, ואם בחולשתך היה לך ליראה מפחה קטן כ"ש מהמלך הגדול עצמו: פחת. לפי דברי הורב גר עניינו מנהיג הצבא duce, Herzog, וסמוך לאדני שאחריו, ושיעורו אחד מקטני הפחות שהם עבדי אדוני: כ"ה) המבלעדי ה'. בלי רשותו, כמו ובלעדיך לא ירים איש את ידו (מקץ) ועיין בישעיה בביאור שד"ל, רק לפ"ד ר"ל רחש לבי דבר טוב שה' אלהי הארץ הזאת רוצה למסרה בידי, וכן אמר פרעה נכה ליאשיה (ד"ה ב' ל"ה כ"א): כ"ו) ארמית. אולי שרי מלך אשור היו מדברים לו ארמית כמו למלך בבל (דניאל ב' ד'): כ"ז) מימי רגליהם. היה ראוי לקרוא מי ולא מימי, לפי שאין אומרים מימי אלא למים הראוים לשתיה, שד"ל, רק מוהר"ר משה ערענרייך תלמידו אמר שכאן ל' לעג הוא לקרות להם מימי מאחר שיוכרחו לשתותם: ל"א) ברכה. גלוי אהבה, שד"ל, ויש ג"כ לפרשו כדברי שאר המפרשים בהוראת שלום שהיא הגדולה שבברכות

עד ששני השמות היו לנרדפים: ל"ד) את שמרון מידי. מקרא קצר והיה צ"ל והיה אלהי שומרון, וכי (צ' תימה) הצילו את שומרון מידי, או נאמר שבני שומרון לא עבדו את ה' שלפי דעת העמים היה אלהי ארצם ובחרו באלילים זרים ע"כ לא שאל היה אלהיהם: כי יציל ה' וגו'. מתחלה לא היתה כונת סנחריב לחרף את ה' אלהי ישראל כי בשמעם נאצותיו בודאי ירבה בטחונם באלהיהם שיענים למחרפו, ובכן לא יועילו דבריו לדבר על לבם לצאת אליו, וכן מצאנו שאמר (כ"ה) המבלעדי ה' עליתי וגו'. רק לבסוף נפתה בגאות לבו וחרף וגידף: ל"ו) מצות המלך היא וגו'. או היה שם חזקיהו גם הוא על החומה וצוה, או מתחלה הבין שרבשקה ידבר קשות וצוה גם לשרים גם לעם שלא יענוהו: ל"ז) ויבא וגו'. אל תוך העיר: קרועי בגדים. מצרתם על מה ששמעו מפי רבשקה שסנחריב רוצה להגלותם מעל ארצם:

י"ט ג') **ויאמרו אליו.** שד"ל בביאורו על ישעיה (ל"ז ג') מעיר שבתחלה מגיד שאמרו לנביא ואח"כ בפס' ה' מספר שבאו הללו, ומפרש ויאמרו היה במחשבתם לאמר לו, אך הוא מיד בבואם לפניו אמר להם כה תאמרון אל אדניכם, (ו') והביא מקראות הרבה (עד"מ כי עתה שלחתי את ידי, וארא, שענינו היה ראוי שאשלח) לדוגמא, אך נ"ל שויאמרו אליו כאן רוצה לומר שאמרו בודאי שאל"כ לא היה טורח לכתוב מה שחשבו לאמר לו מלה במלה, והערת שד"ל נכונה, רק כונת הכותב היא שלא הוצרך ישעיה לשאת תפלה ולהמתין חזון זה', רק תכף שבאו ודברו אמר להם כה תאמרון וגו': יום צרה. כלל; ותוכחה, יום עונש האל עלינו; ונאצה, שדבר רבשקה נגד האל, כלו' בצרה גדולה אנחנו מאמת חרון האל עלינו, ומחמת ששמענו באזנינו אויב מנאץ שמו: משבר. כל יציאה בכח תקרא בל' שבירה (וכן יפרוץ, שמות; מה פרצת עליך פרץ, ויש"ב), וכן בל' רומי prorumpere, erumpere; ומשבר שם הפעולה כמו מספד ורוצה לומר הגיעו לשעת שבירה ויציאה בכח מן הבטן, שד"ל, ודומה לו פירש גם פיליפזאן: ד') אולי ישמע......והוכיח, ישמע וישפוט, ע"ד ירא ה' עליכם וישפוט (מפי' רד"ק ומתרגום יהונתן): ו') נערי. ל' לעג, שד"ל: ז') רוח. אחרת ממה שעתה עמו: ושב לארצו. ולא הגיד למלאכי חזקיהו כלום ממפלת חיל סנחריב בלילה אחד, אולי אעפ"י

שכבר נבא (ישעיה ל"א ח') ונפל אשור בחרב לא איש, לא ידע ישעיה מקודם פרטי המאורע איך ומתי יהיה, וה' העלימם ממנו ומישראל להגדיל הנס כדי ששומעיו תצלנה אזניהם: ח') כי נסע מלכיש. לא הוגד לנו אם כבשה אם לא, ולי נראה שכבשה ואחר שנסע משם, ושד"ל סבר בהפך, שחשב שנות לו לכבוש לבנה ומלכבוש לכיש: י"ב) גוזן. מקום בארם נהרים הצפונית, ועכשו נקרא בשם Kauschan; חרן, היא הנזכרת בספר בראשית; רצף. עיר בארץ Palmyrene; עדן. מקום באשור נזכר ג"כ ביחזקאל כ"ז כ"ג (שד"ל בשם מפרשים שונים); בתלאשר. ובישעיה כתוב חסר אלף, ושד"ל כתב עליו „לא נודע לנו„, ופיליפפזאן כתב שהוא אלסר הנזכר בפר' לך לך שמלך שלו היה אריוך, וכן תרגם יונתן שם מלכא דתלסר, ולענין חילוף האלף בתו עמ"ש על ותחם עליך (ש"א כ"ד י"א): י"ג) מלך. אליל, ופירשתיו למעלה י"ח ל"ד: י"ד) הספרים. כדברי שדל, שני העתקות מאגרת אחת, שאם יאבד העתק אחד ישאר האחר; ויקראם, ובישעיה ויקראהו והוא הנכון, לפי שלא קרא כ"א העתק אחד, והכנוי לפעל השלישי כתוב גם כאן ל' יחיד, ויפרשהו: י"ו) ישב הכרובים. שהשגחתך עלינו נראית בשכון ענגך בין כרובי הארון: י"ח) ונתנו וגו'. שד"ל כתב שכן עשו רק לאלילי הערים שהיו מתחזקות נגדם בבטחונן על אלהיהן, והשערתו נכונה, שלא היו רגילים הגוים עע"ז לבזות אלהי שאר העמים, וגם הכותים בשומרון היו עובדים אליליהם כמנהגם הראשון: כ"א) בזה. הראוי בזה דוד מלעיל עבר משרש בוז כמו לעגה והניעה שאחריו שהם זמן עבר, רד"ק: בתולת בת ציון. בת כנוי לאומה, ובתולה הוא שם כבוד לה מאחר שקראה בת, ואין הכוונה אומה שלא נכבשה שכן מצאנו בתולת בת בבל (ישעיה מ"ז א'), והיא היתה תחלה תחת יד אשור (מוה"רר יצחק פארדו, תלמידו של שדל): אחריך ראש הניעה. הנעת הראש היא (כדברי שד"ל) להודיע צערנו בצרת חבירנו, וכאן (ובאיזה מקום אחר) הוא ללעג שמראים עצמם כאילו חומלים עליו: כ"ב) את מי חרפת וגו'. את מי חשבת לחרף, שד"ל, ונ"ל שיש לפרשו ג"כ ל' קריאה, ירעת את מי חרפת וגדפת ביד מלאכיך? הלא אדני חרפת! ע"ד אתה וכל עדתך הנעדים.... על ה'! עליו אתם נועדים ולא עלינו (פר' קרח): כ"ג) ירכתי לבנון. משל למקום גבוה ונשגב, שד"ל, ונוכל לפרשו כמשמעו ג"כ, שירד מן הלבנון לא"י וכבש

רוב עריה וכרת מעלי הלבנון להשחית או לעשות מלון לו ולחיילותיו או לעשות מהם סוללות להפיל החומות: מלון קצו. באתי ללון בראשו הגבוה שהוא קצו ותכליתו, שד"ל; וזה יתכן לישעיה שכתוב מרום בריש שהגיע עד ראש ההר, רק כאן שכתוב מלון, למה יתעכב ללון בראש ההר המכוסה שלג כ"כ שמזה שמו לבנון? א"כ יש לבחור בפירוש שני של שד"ל שקצו הוא מל' קיץ וחסרה היוד והראוי קֵיצוֹ, במלון הקיץ בין עצי היער היותר נחמדים שזה ל' כרמל, ומקום נחמד ונעים (ישעיה יו"ד י"ח, י"ו יו"ד, ל"ב ט"ו), ודעת המנקד שנקד הווין שוא היא שאלה דברי סנחריב טרם בואו, כלו' תכף כשאעלה אכרות וגו' וכן בפסוק שאחריו: כ"ד) קרתי. ירדתי מירכתי ההר כנחל שוטף המקיר ממקורו: מים זרים. כבשתי ארץ לא לי: כל יאורי מצור. אלו הייתי מהלך עם חיילותי הרבות לאין מספר בתוך יאורי מצרים הייתי מחריב אותם, גוזמא ע"ד אם יספק עפר שמרון (מ"א כ' יו"ד), ודעת סנחריב היתה ג"כ לכבוש את ארץ מצרים לפי שחשד במלכה שקשר עליו עם חזקיהו (למעלה י"ח כ"א): כ"ה) הלא שמעת. מליצת השיר, היית יכול לשמוע, שד"ל, ואולי ג"כ שמעו שרי צבאו מיושבי ערי יהודה שכבשו שהצדיקו דין האל עליהם והגיד להם שכבר נגזרה עליהם גזרה זו בחטאותם: עתה וגו'. היה ראוי לנקד ולהטעים עתה הביאתיה וַתְּהִי, ע"ד הנה באה ונהיתה (יחזקאל ל"ט ח'), שד"ל: גלים נצים. גלי חרבות והאבנים מנופצות: כ"ג) ושבתך וגו'. ע"ד אתה ידעת שבתי וקומי (תהלים קל"ט) שד"ל: התרגזך. כעסך, ושרש רגז מורה תנועה כמו ולא ירגז עוד (ש"ב ז' י'), תנועת הגוף או תנועת הנפש: כ"ח) ושאננך. ושאונך, נון במקום וו, קול שאון שאתה מרים והראיה עלה שאחריו: ושמתי וגו'. כבהמה הממאנת לשמוע בקול אדוניה וללכת אל אשר הוא יחפץ: כ"ט) וזה לך האות וגו'. על פסוק וזה לך האות כי אנכי שלחתיך בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה (שמות) יש מי שפירש זה שתראה כי אני עמך ואתה מצליח יהיה לך האות, ויש מי שפירש זה שאתה רואה הסנה בוער באש ועכ"ז איננו אוכל יהיה לך האות, ורש"י בחר לו דרך אחרת, וסברתה נכונה, לפי שלא יתכן שהאל ית"ש יתן למשה להבטיחו על יציאת מצרים אות במתן תורה שיהיה אחרים כמשלוש חדשים; מ"מ נ"ל שהצעת הפסוק הזה ומהלך מליו יורה עכ"פ שהכל

ענין אחד ואין להפריד בין בהוליכך לתחלת הפסוק, לכן הואלתי לפרש שתיבת אות, לא תורה בכל מקום דבר שהויתו תבטיח אדם על הוית דבר אחר שיבא אחריו, רק תורה ג"כ דבר שאם ישמע אדם ויאמין כי יהיה הדבר ויבא צריך להאמין ג"כ שיהיה ויבא דבר אחר לפניו; ובהגיד ה' למשה מה היתה כונתו בהוליאו את העם ממצרים הבטיחו על גאולתם, כי משה האמין מיד שעתיד ה' להגלות לעמו בהר הסוא מאחר שנגלה היום לו, וא"כ מן ההכרח שיאמין בגאולתם, כיאם היה ה' חפץ לקרבם לעבודתו היה צריך תחלה לגאלם; וכן נוכל לפרש גם כאן, ואכול השנה ספיח איננו אות על מפלת סנחריב רק על הצלחת האומה אח"כ ועל השגחת ה' עליה כאמור אחריו ויספה שארית יהודה שרש וגו', וכדי שיהיה זה צריך להצילה מידי סנחריב; ועל פסוק וישם ה' לקין אות (בראשית) פירשתי שפעל וישם הוא במקום ויתן, לפי ששני הפעלים שוים ונתן מתחלפים זה בזה, ויתן אותם אלהים ברקיע השמים (שם) במקום וישם, שם שם לו חק ומשפט (בשלח) שם נתן, והאות שנתן ה' לקין להבטיחו שאיש לא יכהו הוא כי שבעתים יוקם, א"כ גם זה האות הוא אחר הוית הדבר שעליו ניתן, שאם לא יכהו לא יוקם: ספיח. מל' ספחני נא אל אחת הכהנות (ש"א סוף סי' ב') דבר נאסף ונלקט: שחיס. ענינו לפי מקומו מה שלומח מן הספיח, שד"ל, ומלאנו בל' משנה (פאה פ"ג) הקולר לשחת, ופירושו הקולר עלי התבואה להאכיל לבהמות: ל') שרש למטה וגו'. מלכות חזקיה תהיה מלכות שלום והשקט, ותתפשט גם על קלת מערי עשרת השבטים: ל"ג) יקדמנה. יערוך לקראתה, תרגום לפני הוא קדם, וכן יקדמוני ביום אידי (שירת דוד): מגן. אולי ענינו לא יעשה כמנהגם בימים קדמונים להקריב לחומת העיר גדוד אנשי לבא ועל ראשם מגינים עגולים שנותנים זה תחת זה כקשקשי השריון, ועליהם יעלו אנשים אחרים גבורי חיל וראשם מכוסה ג"כ במגיניהם, ולפעמים עוד יעלו עליהם שלישיים עד שיגיעו לשיני החומה, ונקרא בל' רומי צב testudo; ושמעתי בשם מוהר"ר ערענרייך שאחד מחביריו תלמידי שד"ל פירש כמו כן והצב גלתה העלתה (נחום ב' ח') כאלו נקוד וְהַצָּב, ונקראו המרכבות המכוסות משמש וממטר צבים לפי שיש להם כסוי ככסוי הצב, ושד"ל בתרגומו לפר' שמיני תרגם צב Kröte, rospo ולא Schildkröte, testuggine, רק כתוב אחריו

למינהו, אולי המכוסה ושבלתי מכוסה חשבום למין אחד: ל"ב) סללה. עמ"ש ש"ב כ', ט"ו: ל"ה) בלילה ההוא. חסרו תיבות אלה בישעיה, והוסיפן המעתיק כאן לפרש שבעוד סנחריב חונה על לבנה נהיה הנגף בחילותיו: וישכימו בבקר. הנשארים, לפי שחיל סנחריב היה כבד מאד, מ"מ מעט מהם נשארו, שהרי כתוב והנה כלם פגרים מתים, ומתו בתוך שינתם בלי מכאוב וצער ולא קראו איש לעזרה, והנשארים לא ידעו מזה דבר עד כי הקיצו משינתם, א"כ כולו מעשה נס היה, וא"א לפרש הדבר ע"ד הטבע אם לא נטה מן המסופר במקרא: ל"ז) בנינוה. יש מפרשים שם זה ממקור לשון עברי נין נוה, מושב נין מלך אשור הקדמון, ויפה העיר אוהב גר שהיה להם לקרוא לה נוה נין, ונוה, מל' סנסקריט, מפרש נינוה, עיר המלוכה, ונסרך לפי דעתו ר"ל הגבורה, ואסר־חדון ר"ל שר גובר במלחמה, ועל אדרמלך ושראצר כתב שהראשון הוא ממקור לשונות בני שם (מלאכוהו גם שם אליל, למעלה י"ז ל"א), והשני בל' סנסקריט ענינו רובה קשת, ומזה הוא מעיר ששני לאמים שונים נתישבו בארץ אשור ונתבלבלה שפת שניהם ונולדה מהן שפת בני אשור: ל"ח) בניו. קרי ולא כתיב, והועתק מספר ישעיה שהוא הסיפור הקדמון, ואולי לכתחלה לא כתב המעתיק תיבת בניו כאלו אינם ראוים לשם זה מאחר שהרגו את אביהם:

כ' א') **בימים ההם.** תכף אחר מפלת סנחריב: מת אתה. נוטה למות ע"ד אשר אנכי נתן להם לבני ישראל (יהושע א' ב'): ולא תחיה, ולא תרפא, ושרש חיה נאמר על רפואה מחולי שיש בו סכנה, שד"ל, וכן יחיינו מיומים (הושע ו' ב'): ב') אל הקיר. לכוין לבו, שד"ל, שלא יפול דבר זר תחת עיניו ותתבטל כונתו: ג') באמת. שבטחוני ואמונתי באלהותך והשגחתך היו בטחון שלם ואמונה שלמה בלי פקפוק: והטוב בעיניך עשיתי. לא תרתי אחרי לבבי לדעת מה אעשה, אך דבקתי במצותיך ולא נטיתי מהן: ד') חצר התיכנה. ראוי היה חצר להא הידיעה, והכתיב העיר, אולי נחלקה ירושלים לשלשה חלקים, מרום העיר, העיר התיכונה, והעיר השפלה, וכדי להניח פנאי להתפלת חזקיה כתב העיר, רק הנכון הוא כמסורת לקרוא חצר ותפלת חזקיהו ובכיתו לא האריכו כ"א רגע, וחצרות ארמנות המלכים בימי קדם היו גדולות כרחובות קריה, ובספר ישעיה

לא כתב דבר מגילת הנביא, רק מתחיל ויהי דבר ה' אל ישעיהו: ו') ומכף וגו'. בודאי סנחריב שב לארצו במר נפש והיתה דעתו לאסוף שנית אנשי חיל לערוך מלחמה לקראת ירושלים: למעני וגו'. כל זה חסר בס' ישעיה, ואולי כונת המעתיק היתה לא לגרוע בכבוד חזקיה, רק להגדיל כבוד דוד, שזו כונתו בכל ס' מלכים: ט') הלך הצל. עבר במקום עתיד, או מקור הוא וראוי לנקדו הלֹךְ: י') נקל וגו'. לא שהאחד נקל מהאחר, רק מאחר שמטבע הצל לרדת, אינו נראה כנס גדול אם ירד פתאום דרך מהלכו הנהוג, ישוב לאחוריו שזה הוא דבר חוץ ממנהגו: י"א) ירדה. הצל, והוא שם משמש זכר ונקבה; וזה דבר אפשרי ע"י האידים והעננים השוברים גלגלי השמש, ואומרים שכן היה פעם אחת בעיר מיץ שהצל נרשם רחוק מן המקום הראוי כשיעור שעה וחצי, רק ישעיה לא היה יכול לדעת כ"ז בלא נבואה וזהו האות, שד"ל: י"ב) בראדך. ובישעיה מראדך. והוא שם אליל ההרג והמלחמה וכן הוביש בל את מרודך (ירמיה נ' ב'): בלאדן. לפי דברי אוסב גר ענינו חזק ועשיר: ספרים. להודיע לו שמחתו על רפואתו: י"ג) וישמע. ובישעיה וישמח, והוא הנכון: נכתה. ת"י בית גנזוהי, ושד"ל מוציאו מל' ערבי, מ"מ כיון שמזכיר בין שאר הדברים שהראה גם הבשמים והשמן הטוב נ"ל שיכול להיות גם בית נכתו מל' נכאת ולט (מקץ), ואולי הוא מל' ואכת אותו טחון היטב (עקב) בעבור כתישת הבשמים להוציא מהם ריחם, וא"ת מאין לו כל העושר הזה, והלא נתן כל אשר לו לסנחריב ולא הספיק? (למעלה י"ח ט"ז), רק מצאנו בד"ה ב' ל"ב כ"ג שמכל הגוים (אויבי סנחריב) מביאים מנחה לה' ולירושלים ומגדנות ליחזקיהו, ומהם העשיר, ואותם המגדנות שקבל הראה למלאכי בראדך: ובכל ממשלתו. בערי המסכנות, או תיבת אלה מוסבות לכל בית כליו, כלי מלחמה שהיו לו בערים אחרות: י"ט) טוב דבר ה' וגו'. שמעתי ולקחתי מוסר לבלתי התגאות עוד בעשרי, שד"ל: הלא אם שלום. פירוש למה שכתוב בישעיה כי יהיה שלום, כלו' אתה לעונש על רום לבי הודעתני מה שיהיה בזמן מן הזמנים לבני בחטאתם, הלואי ולא תהיה זאת בימי! ואמת. משפט וצדקה, שבני לא יטו בחיי מדרכי ה' ולא תבא עליהם הרעה בעוד שאני חי!

כ"א ג') ויבן את הבמות. לזבוח עליהם לה', מעט מעט הוסיף על רשעתו עד כי הרבה להרשיע: ו) ועשה אוב. השתדל שיהיו בעלי אוב בארצו: להכעים. אולי חסרה מהתיבה מ"ם האחרונה מפני מ"ם של וישם שלאחריה, והראוי להכעיסו, והתיבה מוסבת להרבה שלפניה, הרבה להכעים, או למ"ד של להכעים היא כמו למ"ד של לאשמה בה, ור"ל באופן שהכעים, או ר"ל מאחר שהתחיל בעבודת ה' בבמות ואח"כ פנה לגלולים יודע היה רבונו ונתכוון למרוד בו: ז') אשים את שמי, ועל שמי יקרא בית ה', ואף לפי אמונת הגוים שכל אלילי ארץ וארץ נכבדים בעיניהם לא ישימו מצבת אליל נכרי בבית המיוחד לאלהי הארץ, או לאחד משאר האלילים: ח') ולא אסיף להניד וגו'. כמו שהנדתי רגל אבותם יעקב ובניו שהגליתים למצרים: ולכל התורה. כמו לכל כלי המשכן (סוף פר' תרומה) שענינו כמו שתי פעמים כל, כולם בהחלט, וכן כאן כל התורה כולה: ט') מן הגוים. יותר מן הגוים שברשעם אבדו: י"ג) קו שמרון. על עיר ירושלים שתחרב; ואת משקלת בית אחאב. על יושביה שיתמו בחרב; וקו ומשקלת נרדפים, קו ענינו החוט ומשקלת האבן או העופרת למתוח הקו: ומחיתי. ל' קנוח וכן אכלה ומחתה פיה (משלי ל' כ'); וקרוב לענין ומחה אל מי המרים (נשא) ולענין שאר המקראות שהוא ל' מחיקה או כליון כמו ומחיתי את כל היקום (נח); ואפשר שגם בהוראתו הבאה ללה"ק מל' ארמי שבו ר"ל ל' הכאה (ומחה אל כתף ים כנרת, מסעי, ימחאו כף, תהלים צ"ח) קרובה למחה שענינו כליון: את הצלחת. פירשתיו במ"א י"ד ג': מחה והפך על פניה. שלא די לו במה שקנחה במים, רק הופכה ג"כ על פניה להטיף מצה טפות המים המזוהמים הנשארים בתוכה, כך ירושלים, לא בלבד אכלה מצה הרשעים, רק כל יושביה יגלו והיא תשאר שממה: י"ד) את שארית נחלתי. פירוש לפסוק הקודם, גם פליטת השארית אתן ביד אויביהם וירדו בם בחזקה: לבז ולמשסה. נרדפים, רק נ"ל שהראשון הוא שלל שלוקחים במלחמה, והשני מה שהולכים וגוזלים בעת שלום כמו שהיו עושים המדינים בימי גדעון: ט"ו) מן היום וגו'. מאחר שכל מלך רע התעם מדרך הטוב ולא התיצבו לפניו, וכשנשארו בלי מלך הרעו לעשות, א"כ אין זכות להם גם בדורות שהטיבו, רק למלך או לשופט שהכריחם להיטיב:

ט"ז) פה לפה. עמ"ש למעלה יו"ד כ"א: כ"ב) ויעזב את ה'. מחובר לסוף המקרא שלפניו; ולא הלך בדרך ה'. מחובר לראש המקרא:

כ"ד ב') **ויעש הישר** וגו'. גם בראשית מלכותו טרם יקרא בספר התורה וידע פרטיה היה לבו שלם עם ה' ומואס באלילים: ד') ויתם. שישלים ויכלה, אברבנאל, יתן כל כסף שיש בארון (למעלה י"ב י'), רק כמו שמלאכו שרש קום וכון ומשם מקום ומכון והענין אחד, כן יוכל להיות שגם ויתם זה הוא כמו ויתן: ח') ספר התורה מצאתי. שהתורה נודעה בפרטיה בימי חזקיה הוכחתי כבר למעלה סי' י"ח ו', א"כ גם אם נניח שנשכחה, לא בלבד מפי המון העם כי גם מהכהן הגדול, היה זה בימי מנשה ואמון שבין שניהם מלכו נ"ז שנה, הוסף עליהם עוד יו"ד שנים ליאשיהו עד שלא ידע בה הם ס"ז שנה, שהם חיי דור אחד (ימי שנותינו בהם שבעים שנה, תהלים צ') וכהני ה' בטלו מעבודתו, והוכנסו צלמים בהיכל, ולפי קבלת חז"ל שרף אמון (לא אחז כשיטת רש"י) את התורה, (ת"ב סנהדרין ק"ג:), ובראשית מלכותו יאשיה חוה דעתו לעבוד את ה' וחזרו כהני ה' לבהמ"ק (אולי גם בימי מנשה ואמון לא גורשו ממנו), והיו עובדים עבודת ה' לפי מה שזוכרים מתורתו, וגם יראי ה' החרדים אל דברו מיתר עם ב"י היו שומרים מצות התורה מה שהיו יודעים וזוכרים מהן, ואין לתמוה אם בימים ההם לא נתפשטו עדיין העתקים רבים מספר התורה בין המון העם, שמלאכת הכתיבה (ובפרט הקדמונית שהיא הכתיבה שמשתמשים בה השמרונים היושבים בהר גריזים עוד היום שהיא כתיבה זרה וקשה) היתה נכרת לאחד בין אלף אלפים, ודם נקי ששפך מנשה (למעלה כ"א ט"ז) בודאי היה דם בני הנביאים הנאמנים לעבודת ה' ומדברים בפומבי נגד רשעת מנשה כקבלתם ז"ל שהרג את ישעיה מיהא אכזריה (ת"ב יבמות מ"ט:), ואולי ג"כ כמו שהיו רק שני לוחות אבנים בארון ולא מצאנו שהועתקו במקום אחר, ושלמה עשה מנורות וכיורות ושולחנות הרבה רק לא עלתה יעל דעתו לפסול לוחות אחרות, יוכל להיות שלא נמצא העתק אחר בלתי הספר שכתב משה וצוה לו לשומו מצד ארון האלהים שיהיה שם לעד (פר' וילך), ומשם היו מוציאים אותו כשהיו רוצים לקרות בו, בפרט בשנת השמטה כשהיו מקיימים מצות הקהל, ואולי היתה זאת דעת ה' שלא תתפשט

קריאת ספר התורה בין המון העם ויפתרוה כרצונם, רק ישמעוה מפי נביאי ה' הלומדים בה לשמה, וזה הספר שמצא חלקיה הוא הספר שכתב משה, וקבלת חז"ל כנודע (ת"ב יומא נ"ב.) שיאשיהו קרא בו בקללות של כי תבא יולך ה' אותך ואת מלכך וגו' והיית לשמה למשל ולשנינה וגו' (שם כ"ח ל"ו ל"ז), והראיה מה שהוא שולח לאמר לחולדה (פס' י"ט), ובשמעו שעם כל כונתו לעבוד ה' עבר על רוב חוקותיו ותורותיו פחד על עצמו וכ"ש על בני עמו: ט') התיכו. כלי הכסף ועשו מהם שקלים או מטות, שידוע שלא הטבעו מטבעות כסף בישראל עד ימי החשמונאים תחת ממשלת שמעון בן יוחנן כהן גדול: י"ג) כלתה. בערה, ושרש יצת קרוב ליצא בחילוף שתי האותיות אלף ותו, עמ"ש על ותחס עליך (ש"א כ"ד י"א), ע"ד כי תצא אש (משפטים): י"ד) במשנה. בנוסף על העיר מחוץ לחומה Vorstadt, sobborgo: י"ח, י"ט) הדברים אשר שמעת.....וגם אנכי שמעתי. אתה חרדת על דברי, ואנכי חמלתי עליך, דומה לפסוק את ה' האמרת, וה' האמירך (כי תבא):

כ"ג א') **זקני יהודה**. היושבים בשער, מובחרים מאת אחיהם לדון דין: ב') והנביאים. בני הנביאים שתחתיו חזרו ללמוד מפי החוזים בדבר ה', ואולי ירמיה הנביא מלמדם שאליו נגלה דבר ה' בי"ג שנה למלכות יאשיהו וכל זה היה בשנת י"ח למלכו: וכל העם. כל המון עם ירושלים, ומה שכתוב לפניו וכל ישבי ירושלם ר"ל כמו וכל איש יהודה, הקצינים: ג') על העמוד. עמ"ש למעלה י"ד: ויכרת וגו'. גמר בלבו ובשפתיו לעשות כן, וקרא לנדרו ברית לפי שאם ייטיב הוא לעשות בודאי ה' ייטיב עמו ככתוב בתורה והרי כאלו כרת אתו ברית: ויעמד כל העם בברית. אינו ר"ל שעמדו על רגליהם בשעה שכרת יאשיהו הברית שבלא זה לא היה להם מקום ישיבה במקדש, רק שאף הם קבלו על עצמם הברית ועמדו עם יאשיהו בנדרו: ד') ואת כהני המשנה. סגני הכהנים; ואת שמרי הסף. שלשה היו (למטה כ"ה י"ח): בשדמות. שם בזוי לשדות רזים שאינם עושים פירות טובים ולפיכך אינם נעבדים, ובישעיה (ל"ז כ"ז) כתוב ושדמה לפני קמה, ולמעלה (י"ט כ"ו) כתוב ושדפה, וכן מנאצו ומשדמות עמרה (האזינו) ל' בזוי, וכן ושדמות לא עשה אכל, (חבקוק ג' ט"ז)

וכן כי שדמות חשבון אמלל (ישעיה ט"ז ח'): בית אל. שמשם התחילה התקלה ביהודה מחמת העגל שהקים שם ירבעם, ובית אל קרובה לירושלים, ודן מכון העגל האחר רחוקה מנחלת יהודה: ה') הכמרים. מל' עורנו כתנור נכמרו, לפי שלובשים שחורים: ויקטר. היו ראוי לכתוב ויקטרו ור"ל העלו זבחים, ע"ד והקטירו אותו בני אהרן המזבחה (ויקרא), העלו קיטור ועשן ע"י זבחיהם: ולמזלות. ובאיוב (ל"ח לג) התוציא מזרות בעתו ברי"ש, ולפי שד"ל הנכון בלמ"ד, והתיבה נגזרת מל' כשדים (ממציאי חכמת הכוכבים), ומעזל משרש עזל (אזל בלה"ק ובל' ארמי) ור"ל כוכבי לכת, וכן הוראת תיבת Planetes בל' יוני, והשמטת העי"ן כמו בֵּל מן בעל, מברא במקום מעברא (ועיין בפירוש לישעיה א' ח' למאור דורנו שד"ל ז"ל): ו') על קבר בני העם. נראה שאף בעבדם ע"ז לא חדלו ב"י מלחשוב כטמאים המתים וקברותיהם כמו שהיו נשמרים גם הם גם הגוים אשר סביבותיהם ממגע המצורעים כנראה ממעשה נעמן וארבעת המצורעים, וכשם שהאלילים קרוים מתים (ויאכלו זבחי מתים, תהלים ק"ו, ולפי דעתי גם לא נתתי ממנו ממנו למת, פר' תבא, ר"ל לאליל) כך השליך עפרם על הקברים ושרף עצמות עובדיהם על מזבחותם: ז') בתים. אהלים לזנות תחתיהם ביערים המקודשים לאשרה, ולהתעות את העם שהזנות לשם דבר קודש, היו אורגות גם האהלים בקדושה בבהמ"ק: ח') את הבמות. שהיו מקריבים עליהם לה' שחוטי חוץ: על שמאל איש. הנכנס בשער העיר: ט') אך לא יעלו וגו'. קנסם על שהקריבו זבחים לה' חוץ לבהמ"ק, ותיבת אך מיעוט, זה לבד עשה לכהנים בני אהרן שהיה להם לשמור דבר ה', וכהני הבמות לע"ז זבח על המזבחות (פס' י"ט כ') בערי שומרון, ונראה שעשה כזה גם לכומרים שביהודה, ומה שכתוב והשבית (פס' ה') ר"ל הרגם: י') התפת. מל' תף, שהיו מכים בתפים להשמיע קול לבלתי ישמעו האבות צעקת בניהם הנשרפים ויחרטו על שהעבירום באש: להעביר. לשרוף, ואולי היה מנהג האכזר להעבירם על השלהבת כמו שעושים לעופות לחרך נוצתם עד שהיו נשרפים במקצת ואח"כ זורקים אותם לתוך האש, ומחמת גודל הבערת האש במקום ההוא קראו למקום עונש הנשמות (ע"ד ואשם לא תרבה, סוף ישעיה) תפתה וגיהנם: י"א) בפרורים. ביחזקאל כ"ז כ"ח ירעשו מגרשות תרגום ירושלמי פרוריא, ובת"ב (כתובות כ"ד.) בבל וכל פרוורהא

(בעל מגודת ציון) ופירש רש"י הכרכים הסמוכים לה, רק בגמרא שלנו כתוב פרוודסא בדלת: י"ב) ו י ר ץ. היה ראוי לנקדו וַיָּרָץ מבנין הפעיל ע"ד והרץ המחנה לאחיך (ש"א י"ז י"ז): י"ג) ל ה ר ה מ ש ח י ת. הוא הר הזתים או המשחה ואחר שנבנו עליו מזבחות לאלילים קראוהו בל' בזיון הר המשחית, או הר אחר הוא שקראו לו כן ומפני שקרקעו טרשין: ט"ו) ה ב מ ה. אולי ר"ל הבית שבו המזבח שכן כתוב אחריו וישרף: י"ז) ה ק ב ר א י ש ה א ל ה י ם, וכן אחריו המזבח בית אל, סמוך בזה הידיעה שתי פעמים בפסוק אחד זרות מורה שכותב סימנים אלה האחרונים הורגל בה ולא הסבה לטעות, והמעתיק העתיק כמו שמצא במגלה שלפניו: כ"א) כ כ ת ו ב וגו'. ככל חקותיו וככל משפטיו, ובימי חזקיהו עשו הפסח בטומאה (ד"ה ב' ל') וכאן התקדשו והטהרו כולם: כ"ב) כ י ל א נ ע ש ה. באופן שלא נעשה: מ י מ י ה ש ו פ ט י ם. ובד"ה (ב' ל"ה י"ח) כתוב מימי שמואל הנביא, אחרון בשופטים, ובימיו עשו כפסח הזה בטהרה ובקדושה, ואם היתה כונת הכותב לומר שלא עשו פסח לא היה כותב הזה וכן בפסוק שאחריו: כ"ה) א ש ר ש ב. אשר פנה שזו גם כן הוראת שרש שוב כמו כי על כן שבתה מאחרי ה' (פר' שלח): ב כ ל ל ב ב ו. הכין כל מחשבותיו לעשות רצונו, ובספרי הקודש ייוחס ללב מה שאנו מיחסים למוח הראש; ו ב כ ל נ פ ש ו. ע"ד אם יש את נפשכם (חיי שרה); שעבד תאוותיו ורצונו לעשות רצון ה'; ו ב כ ל מ א ד ו. כל מה שיכול לעשות למלא רצון ה' עשה, וזה לפי דעתי הוא ג"כ פירוש פסוק ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך: כ"ז) י ה י ה ש מ י ש ם. יָדַע שמי בארץ ע"י הבית הזה ששכינתי בתוכו: כ"ט) ע ל מ ל ך א ש ו ר. שבימים ההם היה ג"כ מלך בבל, אולי מימי חזקיה שבאו לו מלאכי מראדך בלאדן באו ב"י בברית עם מלכי בבל, והוכרח יאשיה להלחם בעדם, או יודע היה בחיל מצרים שסוללים ובוזזים כל המקומות שהיו עוברים דרך שם ורצה למנוע מפרעה מעבור בארץ ישראל: כ ר א ת ו א ת ו. אך עלתה המלחמה ראשה פרעה את יאשיהו והלך עליו והמיתו, ובד"ה ל"ה כ"ג כתוב שהמורים ירו בו חציהם ושהוליכוהו לירושלים ושם מת, וכאן כתוב (פס' ל') שעבדיו הרכיבוהו מת ממגדו: ל"ג) ב ר ב ל ה ב א ר ץ ח מ ת. בלכון א"י, ואחר מות יאשיה עבר פרעה דרך א"י עד הלבנון לרדת משם אשורה, ולפי דברי החכם שואהרץ שני רבלה היו האחת על ים כנרת ואינה

הנזכרת כאן רק היא הנזכרת בפר' מסעי (ל"ד י"א), ואחת היא דפני של אנטיוכי, עיר Dafne הסמוכה לעיר Antiochia כדברי תרגום ירושלמי שמתרגם לבא חמת ומעלי אנטוכיא; ובאיכה רבתי על פסוק היה ה' כאויב (איכה ב') לדפני של אנטיוכיא גלו, וכן בתלמוד ירושלמי סוף פרק חלק; ושם היה יער (Dafne, Alloro, Lorbeer) ובו בית הקיץ לנבוכדראצר (למטה כ"ה יו"ד, ירמיה כ"ב ט'): ל"ד) ויסב את שמו יהויקים. בהיות פרעה בארץ ישראל רצה לכבד את ה' שלפי דעתו הוא אלהי הארץ ההיא על כי נתן בידו את מלכיה, והסב את שם אליקים שר"ל הקים אחד מן האלהים בשם יהויקים שר"ל ה' אלהי ישראל הקים אותו למלך בתתו בלב פרעה להמליכו: ל"ה) נגש. בסבולת ונגש בשבולת ענינם קרוב, והראשון ר"ל התקרב ונטות מן הדרך אל הלוה לגבות ממנו נשיו:

כ"ד א') וישב. נהפכה דעתו למרוד בו (עמ"ש למעלה כ"ג כ"ה): ב') להאבידו. ע"י הגדודים האלה הבאים לשלול שלל דללו בני יהודה מאד ולא עצרו כח לפני הכשדים: ג') אך. בודאי דבר זה היה מאת ה', וכן אך הנה אשתך היא (תולדות): ו') יהויכין. נקרא ג"כ יכניה, ושתי השמות הוראה אחת להם: ז') מנחל מצרים. עמ"ש ביהושע (ט"ו ד'): י"א) ועבדיו. בעוד שעבדיו צרים עליה: י"ג) ויקצץ וגו'. פטורי ציצים שעל כותלי בהמ"ק וטסי הזהב שבו מצופים ההיכל והדביר, והמנורות והשולחנות (ד"ה ב' ד' ח'), רק כלי עבודת המזבח הביא כמות שהם בית אוצר אלהיו (דניאל א' ב'), וכורש החזירם לשבים מן הגולה (עזרא א' ח'): י"ד) החרש. חרש עצים; והמסגר. עושה מנעולים ובריחים ומלאכה בברזל: י"ז) ויסב את שמו צדקיהו. כמעיד בו קיים שבועתך בצדק ולא תמרוד בו, ומצאנו ביחזקאל (י"ז י"ג) שנבוכדראצר בא את צדקיהו באלה והוא בזה אלה להפר ברית (שם י"ט): כי על אף ה' וגו'. דומה למה שכתוב בש"ב כ"ד א' ויסף אף ה' לחרות בישראל ויסת את דוד בהם לאמר לך מנה את ישראל ואת יהודה, וע"ד ויחזק ה' את לב פרעה (עיין עליו במשתדל), מעשה שוטות עשה צדקיה שמרד בנבוכדנאצר, בודאי ה' שם בלבו לעשות כן למען השליך אותו ואת עמו מעל פניו:

כ"ה א') דיק. ת"י כרכום, והוא משרש כרך שענינו בל"א

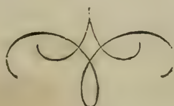
סבב או הקיף, וענינו תל עפר מסובב וגדוש סביבות החומה ומגיע עד גובהה לעמוד עליו אנשי החיל להלחם, ובל' מקרא נקרא דיק, ואם איננה מלה באה מלשון נכריה, אולי ענינה דבר גדוש כמו (ת"ב חולין כ"א:) כתנא דייק ונפיץ, ופי' רש"י דייק, חבוט: ד') וכל אנשי המלחמה. יברחו ויצאו מהעיר, (ירמיה נ"ב ז') ומשם הועתק כאן, כמו שהועתקו קורות חזקיה מן ספר ישעיה: וילך. בירמיה וילכו: ו') וידבר אתו משפט. כמלך השופט עבדו המורד בו ומוכיח על פניו דרכו וגוזר דינו: ז') ויביאהו. חסר וו הרבים, ובירמיה כל פעלים אלה בל' יחיד מוסב אל נבוכדנאצר, ויש לתמוה שההעתק הוא מדויק פחות מהספור הַמְּקוֹרִי: ח') בשבעה לחדש. ובירמיה כתוב בעשור לחדש: נבוזראדן. אוהב גר פירשו קוטף והורג בעזר נבו, ונבו הוא אחד משמות הבעל או בל אליל בבל, וכן מזכרו בישעיה (מ"ו א') כרע בל קרס נבו: רב טבחים. לפי דעתי מל' וירם הטבח (ש"א ט' כ"ג), ובארצות הקדם שמלכיהם רודפים אחר תענוגי העולם ימנו משריהם וגדוליהם לפקוד על הטבחים והמשקים והאופים, וכן רבשקה: י"ב) וליגבים. מל' יקב בחילוף אותיות גיכק: ט"ז) כל הכלים האלה. ומאחר שלא נזכר כלל הארון נראה ברור שנכונה קבלת רז"ל (ירושלמי שקלים פ"ו דף י') שיאשיהו בשמעו דברי הולדה גנזו: י"ט) המצבא. הקובע לכל איש צבא וזמן מתי יעבוד עבודת המלך או ילך למלחמה: כ"ג) שרי החילים. שברחו מן העיר (פס' ד') והתחבאו עד עתה: הנטפתי. מעיר נטופה בין בית לחם וענתות (עזרא ב' כ"ב, נחמיה ז' כ"ו): כ"ד) מעבדי. ובירמיה (מ' ט') מעבוד: כ"ה) מזרע המלוכה. מזרע דוד, וקנא בגדליהו על שהוקם לפקיד וחשב לשבת במקומו: כ"ז) אויל מרדך. אוהב גר פירשו מרדך האיום והנורא, והמלך תפש לעצמו שם האליל וכנויו, או אבי: קרא לו כן כמו שקרא לדניאל בלטשאצר כשם אלהיו (דניאל ד' ה'); וגם פה נכונה מאד קבלת רז"ל שבשבע שנים שנטרד נבוכדנאצר, מלך תחתיו אויל מרדך, ובשוב נבוכדנאצר לגדולתו לקח בנו וחבשו בבית האסורים כל יתר שנות מלכותו מיראתו פן מאחר שטעם טעם המלוכה יקשור על אביו, ובבית הכלא נקשר בעבותות אהבה את יכניה שהיה כלוא שם, ובהגיעו למלוכה הוציאו מבית האסורים וכבדו מאד, וכן עשה ג"כ הקיסר קליגולא לאגריפס מזרע הורודוס שהיה בבית האסורים שהקיסר

טבריים הבשו: נשא את ראש. ומקור המליצה הוא שבשמוע איש מזכירים שמו ישא ראשו לראות קוראו: ל') והארחתו. מל' אורח ואורֵחַ, מזון וסעודה שנותנים לפניו:

אלו פי מלא שירה כים לא אספיק להודות לך ה' אלהי שהחייתני וקיימתני והגיעותני עד הלום לסיים באור כל הנביאים הראשונים היום כ"א שבט התרכ"ט, כן הארך עוד ימי בטוב ושנותי בנעימים ואוסיף לבאר שאר ספרי הקודש ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולהעמיד עוד תלמידים הרבה גם עד זקנה ועד שיבה, אמן ואמן:

עם כל השתדלותי להגיה ספרי זה הנדפס חוץ לעיר מושבי נפלו בו הנה והנה טעיות: הא לך לוח החמורות שבהן, בבקשה ממך קורא נעים שתנקה הספר מהן:

דף ושטה	טעות	הגהה	דף ושטה	טעות	הגהה
ל"ו, כ"ט	ונכל	ובכל	פ"ה, ל'	וכן	ובן
מ', י"ז	סיתה	היתה	פ"ק, י"א	תיתר	מיתר
מ"א, ה'	לפננים	לפניכם	קל"ג, י"ג	וכאן	רק כאן
„ כ"א	ולכן	וע"כ	קמ"א, י"ב	אשיו	אנשיו
מ"ו, כ"ו	וגה	וגם	קמ"ג, כ"ג	עוש	עוש, קוש
מ"ז, ט'	היו	הוא	ק"כ, ט"ו	אבניה	אבנים
ע"ב, י"ט	הפניל	הפעל	„ י"ז	esage are	esagerare
ע"ט, כ"ב	הארוב	האורב	קס"ט, ג'	קנון	כקש
פ"א, י"ק	לשני מאות	למאתים	קכ"ג, ל"א	אילי	אולי
פ"ה, ד'	וכעס	וכעסי	רס"א, ו"ק	מקמת	מוקמת
„ כ"ט	מעיר	מעור	רכ"ט, ל"ב	שני	שתי

3 1761 07885362 9